
RATIYA VIDYA BHAVAN
S N

પરમપૂજ્ય સ્વર્ગસ્થ સૌ. માતુશ્રી જાનકીબાઈ.
મુજુમદાર.

અર્પણપત્રિકા.

न मातुः परं दैवतम् ॥

" એક માતા સો શિક્ષક કરતા પણ વધારે છે "

(સ્માઇલ્સ.)

પરમપૂજ્ય સ્વર્ગસ્થ સૌ. માતુશ્રી જાનકીબાઈ.

આપે સારા કુળમા જન્મ લઈ મને જન્મ આપ્યો, મને પૂર્ણપ્રેમથી ઉછેરી આ દુનિયામા સન્માર્ગ બતાવ્યો અને મને આપનો અનેક સર્વોત્તમ ગુણોનો સંચય આશિર્વાદ રૂપે બક્ષિસ આપ્યો. આપે આપના આયુષ્યનો નીતિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, સુશીલતા, સૌજન્ય, વ્યવહાર દક્ષતા, તથા વાત્સલ્ય પ્રેમ માટે ઉપયોગ કરી છેવટે અન્તકાળ સુધી " સાંબ સદાશિવ શિવહરરે ચિન્હગરે, સાંબ સદાશિવ શિવહરે " એ ભજનામૃત પીને પાઈ આ લોક છોડી દેવલોકમા ચાલ્યાં ગયા અને આપની પ્રાણ જ્યોતિ પરબ્રહ્મમા મળી સદા માટે અમર થયા. આવો લાભ ભાગ્યેજ કોઈએ મેળવ્યો હશે ! સદાચાર, પતિવ્રતા, ગૃહશિક્ષણ, ઈશ્વર ભજનાનંદ તથા ઉપરોક્ત વિગેરે અસંખ્ય ગુણોની બક્ષિસના બદલામા હું કંઈ પણ કરી શકું તેમ નથી તોપણ મને આપના આશિર્વાદથી જે થોડુ ઘણું જ્ઞાન થયું છે, તેના પ્રભાવવડે પુત્ર કર્તવ્ય દર્શક " યુરોપનો ગુર્જર પ્રવાસ " રૂપી અલ્પ પ્રયત્ન આપના શુદ્ધ અને પવિત્ર આત્માને કૃતજ્ઞતાપૂર્વક અર્પણ કરૂં છું. તો તેનો આપ સ્વિકાર કરશો એવી આશા છે.

વડોદરા.

આપનો,
માતૃભક્ત-
દત્તાત્રય ચિંતામણ મુઝુમદાર.

શ્રી.

પ્રસ્તાવના.

પ્રવાસ વર્ણનના આવા પુસ્તકને પ્રસ્તાવનાની ખાસ જરૂર હોય એમ મને લાગતું નથી, પણ હાલમાં છેક ચાર પાંચ પાનાના ચોપાનીયાથી માંડીને ઠેઠ પાંચસો સાતસો પાનાના મોટા ગ્રન્થને " ગ્રન્થ કર્તાની પ્રસ્તાવના " લખવાનો એક રીવાજજ પડી ગયો છે તેટલા માટે સરસ્વતી મંદીરમાં મારા આ પ્રથમ પ્રવેશના પ્રસંગે આ શિષ્ટાચારનો અનાદર કરી ગ્રન્થકાર બંધુઓનો રોષ વ્હોરી લેવાનું મને યોગ્ય જણાતું નથી

વડોદરા નરેશ શ્રીમંત શ્રી સયાજીરાવ મહારાજ પોતાની પ્રજાની નૈતિક બૌદ્ધિક, સામાજીક અને આર્થિક ઉન્નતિ કરવા માટે કેટલી ખંતથી અનેક મોટા પ્રયાસો ચલાવે છે, એ વાતથી ભાગ્યે ગુજરાતમાં એક પણ માણસ અજાણ્યો હશે પોતે, અનેકવાર પૃથ્વી પર્યટન કરી જુદા જુદા દેશની રીત રીવાજ અને રાજ્ય પદ્ધતિનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરી, પોતાના રાજ્યમાં જે અનેક સુધારા દાખલ કર્યા છે તેમા પોતાના રાજ્યના તરૂણ અમલદારો પૈકી કેટલાકને પરદેશ મોકલી તેમનુ એક દેશીય જ્ઞાન વિસ્તૃત કરવાનો ક્રમ, ખાસ છે વિશ્વ વિદ્યાલયમાં અભ્યાસ પુરો કરી, કોઈ પણ ધંધામા જોડાતા પહેલા, જુદા જુદા દેશના રીતરીવાજ અને લોક સ્વભાવ વિગેરેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવવા માટે પરદેશમા પર્યટન કરવા જવાનો રીવાજ યુરોપમા ઘણો પ્રચલિત છે આપણા દેશની ગરીબ સ્થીતીને લીધે આ રીવાજ અહીં સામાન્ય થવાનું બની શકે તેમ નથી. આ વાત ધ્યાનમાં લઇ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે દર સાલ પોતાના રાજ્યના બે અમલદારોને પરદેશમાં પ્રવાસ કરવા મોકલવાની ગોઠવણ કરી છે આ યોજનાને અનુસરી સન ૧૯૧૪

માં મને અનેરાગ, રામચંદ્ર રાવજી પટેલને પુરાપતાં પ્રવાસ કરવાને મોકલવાની પેરણા થઈ. આ પ્રવાસની રોજે રોજની હકીકત, ડાયરી રૂપે આ પુસ્તકમાં વાચકવર્ગને સાદર કરવામાં આવી છે.

હિંદુસ્તાનમાંથી વિલાયત જનારને કપડાલત્તાની શી શી જરૂર છે તેમજ મુસાફરીમાં કઈ કઈ પરચુરણ ચીજોનો ખપ પડે છે વિગેરેની સંપૂર્ણ માહિતી આ પુસ્તકમાં આપવાનો યત્ન કર્યો છે. ત્યાં ખાવા પીવાની કેવી સગવડ થઈ શકે છે અને મુખ્યત્વે સુરત રીતે ધાન્યાહારી રહેવાને માટે કઈ બાબતો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી પડે છે વિગેરે હકીકત ઘણા આપેલી છે. આગબોટના અને રેલ્વેના પ્રવાસમાં શી શી વાતો લક્ષમાં રાખવી, અને મજુર; ભાડાની ગાડી વિગેરેની, ત્યાં કેવા પ્રકારની વ્યવસ્થા છે; ત્યાંના રીતરીવાજ અને શિષ્ટાચાર કેવા છે વિગેરે વિષયોની પણ તેટલી વિગતવાર માહિતી આપવાનો આ પુસ્તકમાં સંપૂર્ણ પ્રયત્ન કર્યો છે. [illegible]

યુરોપ ખંડની મુસાફરી કરી આવેલા ઘણા વિદ્વાન ગૃહસ્થોએ પ્રવાસ વર્ણનો લખેલાં છે પરંતુ તે ઘણે ભાગે અંગ્રેજીમાં લખેલાં હોવાથી સામાન્યજન સમાજને તેનો જોઈએ તેવો લાભ મળી શક્યો નથી. અને ગુજરાતીમાં જે થોડાં ઘણાં પ્રવાસવર્ણનો છે તેમાં ઘણું ભાગે સ્થલ વર્ણન પર વિશેષ લક્ષ આપેલું હોય છે એટલે અભિજ્ઞ નહિ હોનારને માટે, પોતાના યુવાન છોકરાઓને વિલાયત મોકલવાની ઇચ્છા હોવા છતાં, જે દેશમાં પડતી અડચણો કેવી રીતે દૂર થઈ શકે છે તેની માહીતી આપનારું એકે પુસ્તક મારી સમજ પ્રમાણે આપણી ભાષામાં નથી અને આવી સામાજિક હરકતોને લઈ આપણામાં વિલાયત સંબંધી ઘણી ગેર સમજુતિ ચાલે છે. આવી ગેરસમજુત દૂર થઈ પાશ્ચાત્ય જ્ઞાનના સંપાદન અર્થે આપણા ગૃહસ્થો પોતાના ઉત્સાહી યુવકોને પરદેશ મોકલી તેમની સંકુચિત દ્રષ્ટિ ઉઘાડશે તો આ પુસ્તક લખવાનો ઉદ્દેશ ઘણે અંશે સફલ થયો માનીશ. આવા કારણોને લીધે આ પુસ્તક બહાર પાડવો ઘણું મોડું થઈ ગયું છે માટે ઉપલા મુદ્દાનો ખાસ લક્ષમાં રાખી વાચક વર્ગ આ ગ્રન્થ વાંચતા કંટાળશે નહિ એવી આશા રાખું છું. [illegible]

વાચક વર્ગ આગળ આવવાનો આ મારો પ્રથમ પ્રયત્ન હોવાથી આ પુસ્તકની ભાષામાં અને વિષય રચનામાં અનેક ભુલો રહેવાનો સંભવ છે. તો તેની વાચક વર્ગ દરગુજર કરશે. પ્રવાસ વર્ણનો વાંચવામાં ઘણા ભાગે કંટાળો ઉત્પન્ન થાય છે તેટલા માટે આ વૃતાંત બને તેટલો મનોરંજક કરવાનો યત્ન કરવામાં આવ્યો છે. તો પણ આ સંબંધમાં જે દોષો વાચક વર્ગને માલુમ પડે તેના તરફ હસક્ષીર ન્યાય દૃષ્ટિએ વિશેષ લક્ષ ન આપતાં માત્ર જે કંઇ થોડી ઘણી ઉપયોગી માહિતી આ પુસ્તકમાં છે તેનો યોગ્ય સત્કાર કરશે. એવી વાચક વર્ગને ખાસ સવિનય પ્રાર્થના છે.

શ્રીમંત સરકાર સયાજીરાવ મહારાજ ગાયકવાડ એમની ખાસ કૃપાથી અમારો આ યુરોપનો પ્રવાસ બની આવ્યો અને તેને લીધે આ પુસ્તક રચવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થીત થયો તેટલા માટે શ્રીમંતનો જે મોટો ઉપકાર થયો છે તેના ઋણમાંથી માત્ર તેમનો આભાર માનીનેજ છુટી શકાય તેમ નથી. તો પણ શ્રીમંત પ્રત્યે જે અનેક ફરજો મારે અદા કરવાની છે તેમાની એક ફરજ તરીકે હું આ સ્થળે શ્રીમંતનો વિનય પુર્વક આભાર માનવાની રજા લઉં છું. આ પુસ્તક લખવામાં મારા મિત્ર રા. રા. વિજયલાલ કનૈયાલાલ ધ્રુવ. એલ. સી. ઇ. એમણે જે મને મદદ કરી છે તે બદલ તેમનો હું મોટા ઉપકારથી આભાર માનુ છું. તેમજ બીજા કેટલાક મિત્રો જેમણે હસ્તલિખીત પ્રત વપાસી અનેક અનુકુળ સુચનાઓ કરી છે તેમનો પણ અત્રે આભાર માનવાની રજા લઉં છું છેવટે જેની કૃપાથી અમારો આ પ્રવાસ સુખરૂપ થઇ નિર્વિઘ્ન પાર પડયો તે સર્વ શક્તિમાન **શ્રી સીતારાત ચંદ્રપ્રભુનું** વદન કરી આ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરૂં છું.

વડોદરા, તા. ૨૦-૧-૧૫. } દત્તાત્રય ચિંતામણ મુજુમદાર.

શ્રી.

યુરોપનો પ્રવાસ.

अनुक्रमणिका.

ભાગ ૧ લો.

પુર્વ તૈયારી.

વિષય.	પૃષ્ઠ.

ભાગ ૨ જો.

मुंबईथी एडन.

કલીઓપેટ્રા બોટ.

ભાગ ૩ જો.

एडनथी सुएज़.

એડન.

કલીઓપેત્રા બોટ.

ભાગ ૪ થો.

ઇજીપ્ત.

સુએજ.

કેરો.

ભાગ ૫ મો.

एलेकझेंड्रीआथी ब्रिंडीझी.

એલેકઝેંડ્રીયા.

ભાગ ૬ ઠો.

इटाली.

બ્રિંડીઝી.

નેપલ્સ.

રોમ.

ફ્લોરેન્સ.

વ્હેનીસ.

ભાગ ૭ મો.

મિલાનથી સેંટમૉરિત્ઝ.

ભાગ ૮ મો.

आस्ट्रीया.

ઈન્સબ્રુક.

ભાગ ૯ મો.

जर्मनी.

વિએનાથી બર્લીન.

ભાગ ૧૦ મો

फ्रान्स

કલોનથી પારિસ.

ભાગ ૧૧ મો.

પારિસથી લંડન.

લંડન.

ભાગ ૧૨ મો.

ઇંગ્લડમાંના બીજા શહેરો.

લંડનથી બર્મિંગહૅમ.

સ્ટ્રેટફર્ડ ઑન ઍવન.

સિન્હરપુલ.

બ્રૅડ ફર્ડ.

ભાગ ૧૩ મો.

સ્કાટલેન્ડ.

એબરડીન.

એબરડીનથી ઈનવ્હરનેસ.

ઇનવ્હરનેસથી પર્થ.

પર્થથી ગ્લાસગો.

ગ્લાસગોથી સ્ટેનરર.

ભાગ ૧૪ મો

આયર્લેન્ડ–બેલફાસ્ટ.

ડબ્લીન.

કીલાર્ની.

ભાગ ૧૫ મો

पाछा लंडनमां.

લંડન.

TIYA VIDYA
S N
LIBR RY

ભાગ ૧૬ મો

फरी फ्रान्स

લંડનથી પારિસ.

પારિસ.

ભાગ ૧૭ મો

वेलजीयम अने हॉलंड.

બ્રુસેલ્સ.

ઍમસ્ટરડૅમ.

ભાગ ૧૯ મો.

फरी आस्ट्रीया.

મ્યુનીકથી ટ્રીએસ્ટ.

ટ્રીએસ્ટ.

ગાબ્લીઆંઝમાં અમારે જવાનું ફર્યું.

ભાગ ૨૦ મો.

ट्रीएस्टथी मुंबई.

ગાબ્લાંઝ.

પરિશિષ્ટની અનુક્રમણિકા

પરિશિષ્ટ ૧ લું.

યુરોપનો પ્રવાસ કરતી વખતે કપડાં વિગેરે સામાન ખરેદી કર્યું તે વિષેની હકીકત.

પરિશિષ્ટ ૨ જું

પરિશિષ્ટ ૩ જું.

પરિશિષ્ટ ૪ થું

ચિત્રોની અનુક્રમણિકા.

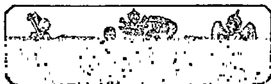

૧ રા. દત્તાત્રય ચિંતામણ ઉર્ફે આબાસાહેબ મુજુમદાર. બી એ, એલએલ બી.	૨ અખંડ સૌ. લક્ષ્મીબાઈ મુજુમદાર (રા. આબાસાહેબ મુજુમદારનાં પત્નિ)

૩ રા. ચિંતામણ નારાયણ ઉર્ફે ભાઉસાહેબ મુજુમદાર.

श्रीरामविजय प्रेस.

શ્રી.

યુરોપનો પ્રવાસ.

ભાગ ૧ લો.

પુર્વતયારી.

રા. પવાર અને મને યુરોપના પ્રવાસે મોકલવાની શ્રીમંતે કરેલી આજ્ઞા.

તા. ૩ જી મે ૧૯૧૩ ને શનીવારને રોજ શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજે કૃપાવંત થઇ આજ્ઞા ફરમાવી કે " રા. રા. દત્તાત્રય ચિંતામણ મુજુમદારને યુરોપના પ્રવાસે મોકલવા. " યુરોપ જવાની ઇચ્છા મારા મનમાં ઘણા વખતથી હતી તેથી આ હુકમ બહાર પડતાં મને ઘણો આનંદ થયો. શ્રીમંતે યુરોપના અનેક પ્રવાસ કરેલા હોવાથી મુસાફરીમાં શી શી અડચણો આવે છે તે તેમણે સંપૂર્ણ માહિતી હોવાથી તેઓ નામદારે એક બીજાને મદદ થાય એવા ઇષ્ટ હેતુથી રા. રા. રામચંદ્ર રાવજી પવારને પણ મારી સાથે યુરોપના પ્રવાસે જવા હુકમ ફરમાવ્યો.

હુકમ થયા પછી તૈયારી.

આ ફરમાન થયા પછી આ લાંબા પ્રવાસ માટે શી શી તજવીજ કરવી એ સંબંધી અનેક વિચારો મનમા ઘોળાવા લાગ્યા. વિલાયત જવાની મારી પૂર્ણ ઇચ્છા હતી તોપણ તે બાબતનો પ્રત્યક્ષ હુકમ હાથમાં પડયા પછી જેમ જેમ પ્રવાસે જવાનો વખત પાસે આવતો ગયો તેમ તેમ મારા મનની કંઇક ચમત્કારિક સ્થિતિ થતી ગઇ. ન્હાનપણથી અત્યાર સુધી હું કદી લાંબી મુસાફરી ગયેલો નહોતો. અને વળી યુરોપના પ્રવાસમાં તો માંસાહાર શિવાય ચાલીજ શકવાનું નહિ એવું ઘણાઓને મોંઢે વારંવાર સાંભળેલું હોવાથી મારા જેવા વનસ્પત્યાહારીના

મનમા કંઇ કંઇ ગભરામણુ થઇ આવી તેમા કંઇ નવાઇ જેવુ નથી તો પણ હિંમત ન હારતા જે લોકો વનસ્પતિ પર જ રહી વિલાયતની સફર સાગી આવ્યા હતા તેમની પાસેથી આ વિષે માહિતી મેળવવા શરૂઆત કરી આમાના કેટલાએકોએતો એવુ જણાવ્યુ કે યુરોપના પ્રત્યેક મોટા શહેરમા અને કેટલાએક ગામડાઓમા પણ હવે વનસ્પત્યાહારી લોકોને અનુકુળ “ હોટેલ્સ ” (વિશીઓ) ઉઘડયા છે, અને આવી કેટલીક હોટેલ્સની યાદી પણ મે તેમની પાસેથી કરી લીધી. આ વિષયની ઘણી માહિતી ન. ગ. શીરગાવકર તરફથી મને મળી અને પ્રથમ મારા મનમા જે શંકાઓ હતી તેનુ હવે સમાધાન થયુ તો પણ મને જોઇએ તેવી શાંતિ મળી નહિ આગળથી પ્રવાસક્રમ નક્કી કરવા માટે જે જે પ્રવાસ વર્ણનના પુસ્તકો અને ગાઇડ બુકો મને મળી શક્યા તે બારીકીથી વાચી જવામા જે થોડો ઘણો વખત મને પ્રવાસ પહેલા મળ્યો તેનો ઉપયોગ કર્યો, આવી રીતે આગળથી પુસ્તકો વાચી પ્રવાસક્રમ ઠરાવી રાખ્યાથી ઘણો ફાયદો થાય છે એવો મને અનુભવ થયો મુસાફરીમા જો માત્ર ધાન્ય ઉપર રહી શકાશે નહિ તો પછી માસાહાર કરવો કે કેમ તે પ્રશ્ન મે વખત આવે નક્કી કરી લેવાનુ ઠરાવી તરત પુરતુ મનનુ સમાધાન કર્યું અને સાથે શી શી વસ્તુઓ રાખવી તે સબધી કેટલીક યાદીઓ મારા અનુભવી મિત્રોની મદદથી એકઠી કરી રાખી અને બીજી કેટલીક માહિતી અંગ્રેજી કંપનીઓને પત્ર લખી મેળવી હતી

પત્નીને પણ સાથે લઇ જવાનુ ઠર્યુ

મારૂ વિલાયત જવાનુ નક્કી થયા પછી મારી પત્નીએ જીજ્ઞાસા કરી કે “ હુ પ્રવાસમા સાથે આવુ તો શી હરકત છે ? ” પારકા અને અજાણ્યા દેશમા પત્નીને સાથે લઇ જવાની અનેક તરેહની અડચણો વેઠવી પડશે એવા વિચારથી મારૂ મન આ પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવા ઘણુ અસ્વસ્થ બન્યુ મારા મિત્ર મડળમાનો કોઇ પણ યુરોપની મુસાફરીએ કુટુંબ સહિત જઇ આવેલો નહિ હોવાથી આ બાબતમા સલાહ પણ કોની લેવી ? આખરે મે દિવાન બહાદુર સમર્થ સાહેબ જેવા વયોવૃદ્ધ અને અનુભવી માણસની સલાહ લીધી અને તેમણે યુરોપ જેવા સુધરેલા દેશમા પત્નીને સાથે લઇ જવાથી કોઇપણ પ્રકારની અડચણ આવશે નહિ અને સુખેથી સપત્નીક યુરોપ જવા સલાહ આપી મારા પીતાશ્રી બાપુસાહેબ શ્રી (ચિંતામણરાવ નારાયણ મુજુમદાર) અને સસરા શ્રી બાળાસાહેબ ચીફ ઑફ મીરજ એમને આ વિષે વાત કરતા તેઓએ પણ ઘણી ખુશીથી પત્નીને સાથે પ્રવાસમા લઇ જવા આજ્ઞા આપી કેટલાક

લોકોએ પત્નીને સાથે લઇ જવાથી વખતે અનાડી ગોરા લોકો તરફથી ત્રાસ થશે એવું જણાવી મને સ્હેજ ગભરાણમાં નાંખ્યો. પણ આખરે મેં મારો વિચાર પત્નીને સાથે લઇ જવાનો નક્કી કર્યો.

પિતાશ્રીએ પણ અમારી સાથે આવવાનુ નક્કી કર્યું.

અમે પતિપત્ની લાંબો વખત યુરોપ તરફ જતાં હોવાથી પિતાશ્રી ઘેર એકલા રહેવાના તે કરતાં તેઓ પણ સાથે આવે તો કેવું સારૂં એવો સ્હેજ મનમાં વિચાર આવ્યો અને આ વિચાર પિતાશ્રીને જણાવતાજ તેમના આવવાથી અમને પણ સારો સંધાથ થશે એવું ધારી તેઓએ પણ અમારી સાથે આવવાનુ નક્કી કર્યું. અને મારા સસરા શ્રીમંત બાળા સાહેબ ચિફ ઑફ મિરજ એમણે અમારી સંધાથ સારૂ રા. ગણેશ નારાયણ કાળેને મોકલવાનુ ઠરાવ્યું.

પ્રવાસમાં લાગનારી જરૂરી ચિજોની ખરીદી.

અમારા કુટુંબના ત્રણે જણાં યુરોપની મુસાફરીએ જવાનાં છીએ એ વાત પહેલાં પહેલાં તો ઘણાઓએ માની નહિ. પણ જ્યારે અમે ત્રણ તો અવસ્ય જવાનાંજ છીએ એવી ખાત્રી થઇ ત્યારે ઘણાને બહુજ આશ્ચર્ય લાગ્યુ. સુધરેલાઓને અમારો વિચાર પસંદ આવ્યો પણ જુના વિચારના કેટલાકોએ પિતાશ્રીએ વૃદ્ધાવસ્થામાં પરદેશ ગમન કરવુ યોગ્ય નથી એમ જણાવ્યુ. પ્રવાસમાં લાગનારી જરૂરી ચીજોની ખરીદી કરવા અમે મુબઇ ગયા. મુબઇમાં હમેશ અમે અમારા મામા ડાક્ટર મોરેશ્વર ગોપાળ દેશમુખને ત્યાંજ હમેશના રીવાજ પ્રમાણે ઉતર્યા. ડા. દેશમુખની પીછાણના ડા. ભાજેકર તેમની પત્ની સહિત વિલાયત જઇ આવ્યા છે. એવી ખબર પડવાથી તેમની પાસે ગયા અને તેમની પત્નીએ મારી પત્ની સારૂ પ્રવાસ માટે શુ શુ કપડાં ખરીદવા તેની સંપૂર્ણ માહિતી આપી અમને ઉપકૃત કર્યા મારા બાળપણના સ્નેહી ડા. દીનકર સખારામ સરદેસાઇ થોડાજ દહાડા પહેલાં વિલાયતથી પાછા આવી મુબઇમાં પ્રેકટીસ કરતા હતા તેમને સાથે લઇ તેમની સલાહ પ્રમાણે " એસ્ક્વીથ એન્ડ લાર્ડ " નામની અગ્રેજી દુકાનમાં કપડ ખરીદ કરી તેજ દુકાનમાં કપડા શીવવા આપ્યાં. અને મુબઇ બીજા થોડા રોજ બીજી પરચુરણ ચીજો ખરીદીને અમે વડોદરે પાછા આવ્યા.

હવે કઇ કંપનીની આગબોટમાં યુરોપ જવું એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. પી. એન્ડ ઓ કમ્પનીની (પેનીન્સ્યુલર ઍન્ડ ઑરીયેન્ટલ)આગબોટોમાં સરકારી ટપાલ લઇ જવામાં આવે છે. અને ઘણા ખરા શ્રીમંત લોકો આ કમ્પનીની મેલ સ્ટીમરમાંજ યુરોપ જાય છે. પણ આ કમ્પનીનું ભાડુ બીજી કમ્પનીઓ કરતાં ઘણું વધારે હોય છે. એટલે અમે આ કમ્પની શિવાય બીજી કોઇ કમ્પનીની સ્ટીમરમાં જવાનું ધાર્યું. તપાસ કરતાં એવી ખબર મળી કે ઑસ્ટ્રીઅન લોઇડ કમ્પનીની આગબોટો ઘણીજ સોઇજ્કર હોઇ તેનું ભાડું પણ પી. એન્ડ. ઓ. કું. કરતાં ઘણું ઓછું હોય છે. આ કમ્પનીની આગબોટ પ્રત્યેક મહિનાની પેહેલી તારીખે મુંબઇથી યુરોપ માટે નીકળે છે. અને અમે ઑગસ્ટ મહિનાની પહેલી તારીખે નીકળનારી આગબોટમાં જવાનું નક્કી કર્યું. મુંબઇમાં ઑસ્ટ્રીઅન લોઇડ કમ્પનીની ઑફીસમાંથી આ આગબોટોની ટીકીટો મળે છે. પણ મુસાફર લોકોને સર્વ રીતે અનુકુળતા કરી આપવા માટે "ટોમસ કુક ઍન્ડ સન" નામની એક કુમ્પની સ્થાપન થયેલી છે. અને આ કુમ્પની મારફત જો ટીકીટો ખરીદવામાં આવે તો પ્રવાસમાં અનુકુળતા વિશેષ મળશે એવી ખબર થવાથી અમે અમારી ટીકીટો માટે આ કુમ્પનીને લખ્યું. આ કુમ્પનીએ અમારે માટે તારીખ ૧ લી ઑગસ્ટના રોજ નિકળનારી "કલીઓપેત્રા" નામની આગબોટ ઉપર બે બર્થ (પથારી) વાળી એક કેબીન અને તેની જોડમાંની એક બીજી કેબીનમાં એક બર્થ, એ પ્રમાણે પહેલા વર્ગની ત્રણ જગ્યાઓ રીઝર્વ કરી રાખી.

તા. ૧-૮-૧૩ ના રોજ ઑસ્ટ્રીઅન લોઇડ કમ્પનીની "ક્લીઓપેત્રા" બોટમાં જવાનું નક્કી થયું.

"ટૉમસ કુક ઍન્ડ સન" કુમ્પનીની શાખાઓ જગતના દરેક મોટા શહેરમાં સ્થાપેલી હોવાથી આ કુમ્પની તરફથી મુસાફરોની ઉત્તમ તજવીજ રાખવામાં આવે છે. આના જેવીજ બીજી કેટલીક કમ્પનીઓ કામ કરે છે પણ તે કમ્પનીઓનો વ્યવહાર આના જેટલો વિસ્તાર પામ્યો નથી. ગમે તે દેશમાં જાય તો દરેક મોટા સ્ટેશને અને દરેકમોટા બંદરે આ કુક કુમ્પનીના દુભાષીઆઓ (ઇન્ટર ... પ્રેટર) તેને મદદ કરવાને હાજરજ હોય છે. તેમની મદદથી મુસાફરને આપદા ... પડતી નથી. આ કમ્પનીની મારફત પ્રવાસ કરનારને પૈસા સબંધી ... કી નડતી નથી અને સાથે નાણું પણ રોકડું ફેરવવું પડતુ નથી. સરક્યુલર નોટો સાથે રાખવાથી ગમે તે ગામમાં આ કુમ્પનીની દુકાનને દેખાડ્યુ ચલણી નાણું મળી શકે છે. આ કુમ્પની તરફથી અનેક જાતના

ટૉમસ કુક ઍન્ડ સનની કુમ્પની તરફથી પ્રવાસમાં મળતી સગવડો.

નકશા અને સ્થળ વર્ણનોના નાનાં નાનાં સચિત્ર ચોપાનીઆં પણ મુશાફરને પુરાં પાડવામાં આવે છે. અને પ્રવાસક્રમ નક્કી કરવામાં તે ઘણા ઉપયોગી થઇ પડે છે. આ ઉપરાંત આ કુમ્પની, આપણો સરસામાન એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે સહીસલામત પહોંચાડી આપે છે, આપણા સામાનનો વીમો ઉતારે છે, આપણાં નાણાં જમે રાખી આપણો ચાલુ ખાતાનો હિસાબ રાખે છે, અને વળી આ કુમ્પનીને શીરનામે આવતી આપણી ટપાલ વિગેરે ડાકનો સામાન જે તે પ્રવાસીના જણાવેલા શીર નામે પહોંચાડી આપે છે. આવાં બીજા અનેક નાના પ્રકારના કામો આપણી સગવડના, આ કુમ્પની તરફથી થાય છે. એવું જાણી અમે અમારો પ્રવાસ આ કુમ્પની મારફતજ કરવાનું નક્કી કર્યું.

આ કુમ્પનીમાંથી દેશે દેશની હોટેલોની કુપનો (ટીકીટો) વેચાતી મળે છે.

કુક કમ્પનીની હોટેલ કુપનો. આ કુપનો જુદા જુદા દરજ્જાની હોય તે કીયા દેશમાં અને કઇ હોટેલોમાં તે સ્વીકારવામાં આવશે તેની સંપૂર્ણ માહિતી આ સાથે આપવામાં આવે છે.

દરેક કુપનના ચાર જુદા જુદા ભાગ કરેલા હોય છે. પહેલો ભાગ સવારની શીરામણીનો, બીજો ભાગ બપોરના નાસ્તાનો, ત્રીજો ભાગ રાતના મુખ્ય જમણનો અને ચોથો ભાગ રહેવાની જગ્યાનો મુકરર કરેલો હોય છે. આ ચારે ભાગમાંના ગમે તે ભાગનો અથવા બધાએ ભાગનો ઉપયોગ ગમે તે વખતે છુટથી થઇ શકે છે. આ કુપનો ખરીદ કરવાથી નીચે પ્રમાણેના ફાયદા પ્રવાસીને થાય છે.

૧. મુસાફરીમાં કોઇપણ ગામે ગયા પછી તે ગામમાં સારૂ સગવડવાળું હોટેલ શોધી કહાડવાનો વ્યર્થ વખત કાઢવો પડતો નથી.

૨. જે હોટેલમાં આ કુપનો ચાલે છે તેમાં એકાદ પણ અંગ્રેજી જાણનારો ચાકર કે ચાકરડી હોય છેજ એટલે માત્ર અંગ્રેજી જાણનાર મુસાફરને બહુ સગવડ મળે છે.

૩. અજાણ્યા માણસને પારકા દેશની હોટલવાળાથી વધારે દામ લઇ ધુતી લેવાનું બની શકતું નથી.

અમારી આગબોટ ટ્રીએસ્ટ બંદરે જનારી હોવાથી તે બંદરથી લંડન સુધીની રેલ્વેની ટીકીટો પણ મુબઇમાં ખરીદી લેવાની અમને બહુ અનુકુળ પડશે એવું અમને કુક કમ્પનીમાંથી કહેવામાં આવ્યું. પણ તે વખતે તે કુમ્પનીની મુબઇની

ઓફીસમાં માત્ર વ્હેનીસથી નેપલ્સ સુધીનીજ રેલ્વે ટીકીટો ખિલક હોવાથી અમને તે ટીકીટો આપવામાં આવી અને બાકીના પ્રવાસનું ભાડું અમારી પાસેથી અગાઉ લઈ નેપલ્સથી લંડન સુધીની રેલ્વે ટીકીટો અમને આપવા માટે નેપલ્સની ઓફીસ ઉપર અમને હુકમ આપ્યો. આ રીતે યુરોપની રેલ્વે મુસાફરીની ટીકીટો અગાઉથી મુંબઈમાં ખરીદવાથી અમને લાભ થવાને બદલે ગેરલાભ થયો એવું પાછળના અનુભવપરથી જણાયું.

આયડેન્ટીટી સરટીફીકેટ.

હિંદુસ્તાનની બહાર મુસાફરી કરવી હોય છે તો પરદેશમાં આપણી કોઈ ઓળખાણ માગે તેટલા માટે અંહીયા ડીસ્ટ્રીક્ટ મેજીસ્ટ્રેટ (જીલ્લાના સુબા) અગર પોલીટીકલ એજન્ટ (દેશી રાજ્યના સરકારી એજંટ) તરફથી આયડેન્ટીટી સરટીફીકેટ (ઓળખાણ આપનાર સરકારી ભલામણ પત્ર) લેવું વધારે સગવડવાળું અને જરૂરનું હોવાથી અમે તેનાં સરટીફીકેટ મેળવવાની ગોઠવણ કરી. આ પત્રમાં મુસાફર માણસની જાત,' ઉમર, ધંધો, રહેઠાણ વગેરે વિગત લખી લેવામાં આવેછે; તેમજ મુસાફરી કરવાનો શો ઉદ્દેશ છે. તે પુછી વિગતવાર તપાસ થઇ આ પત્ર આપવામાં આવે છે. આવું સરટીફીકેટ મેળવવામાં અમને કોઇ પ્રકારની અડચણ આવી નહિ. પરાયા દેશોમાં જેવા કે ફ્રાન્સ, જર્મની વિગેરે દેશોમાં આપણે કોણ અને ક્યા દેશના છીએ તે ચોકસ કરવાને આ પત્રનો ઘણોજ ઉપયોગ થાય છે.

તા. ૨૯–૭–૧૩ ના રોજ વડોદરેથી ઉપડ્યા.

હવે પ્રવાસમાં નીકળવાનો દિવસ છેક નજીક આવી પડ્યો. તા. ૨૯—૭—૧૩ ના રોજ સવારની ફ્રાન્ટ ગાડીમાં વડોદરેથી મુંબઇ જવાનું ઠરાવ્યું. ઘરમાંથી નિકળતા પહેલાં જેની પરમ કૃપાથી આવા પ્રવાસનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો તે ભક્તવત્સલ દીનદયાળ કુલસ્વામી શ્રી સીતારામચંદ્રનું દર્શન કર્યું અને આપ્તજનોને નમસ્કાર કરી સ્ટેશન ઉપર વિદાય થયા. યુરોપના પ્રવાસે જવાની પ્રબળ ઇચ્છા હોવા છતાં ઘર છોડતી વખત જે સ્વાભાવિક લાગણીઓ થઇ આવે છે. તેનો અનુભવ અમને થયાવગર રહ્યો નહિ. સ્ટેશનપર વિદાય કરવાને સ્નેહી અને મિત્રમંડળ તરફથી અમને ફુલહાર આપવામાં આવ્યા અને એ સર્વની રજા લઈ બપોરના ૧૨ા વાગ્યાની ગાડીથી નીકળી અમે રાત્રે સાડા આઠ વાગ્યે મુંબઇ જઇ પહોંચ્યા.

તા. ૧ લી ઑગસ્ટ ૧૯૧૩.

મુંબઇમાં અમે અમારા મામા ડૉ. મોરેશ્વર દેશમુખને ત્યાં ઊતર્યા, અને કેટલીક પરચુરણ ચીજોની ખરીદી કરી. અમારી બોટ કેટલા વાગે અને કઇ જગ્યાએથી ઉપડવાની છે તેની તપાસ કુક કમ્પનીમાં કરી. અમારી બોટ "ક્લીઓપેત્રા" તા. ૧ લી ઑગસ્ટના રોજ વીક્ટોરીઆ ડૉક નંબર આઠ પરથી સાંજના ચાર વાગે ઉપડવાની હોવાથી આપણા દેશી રીવાજ પ્રમાણે બે કલાક વહેલા એટલે બે વાગે ધક્કા ઉપર અમે આવી પહોંચ્યા, કુક કમ્પની તરફથી ખબર મળી હતી કે અમને પહોંચાડવા આવનાર માણસોને બોટ પર જવા દેવામાં આવશે નહિ, તોપણ ધક્કા ઉપરથીજ અમને વિદાય કરવાને અમારા સગાવહાલા અને સ્નેહીઓ આવ્યા હતા. ત્યાં ગયા પછી ખબર પડી કે બોટપર બધાને આવવાની છુટ છે. એટલે અમને પહોંચાડવા આવનારાઓને પણ અમારી આગબોટ જોવાની સારી તક મળી. આ આગબોટ જોઇ તેમના મનમાં સમુદ્ર પ્રવાસ માટે લાગનારી સ્વાભાવિક બીક ઘણે દરજ્જે કમી થઇ. અમારી સાથે આવનાર રા. પવાર પણ ચાર વાગે બોટ પર આવી પહોંચ્યા. બોટ સાંજે ૭ વાગે ઉપડવાની છે, એમ ખબર મળવાથી અમે બધા સાથે નિરાંતે વાતચીત કરી આખી આગબોટ જોઇ કાઢી.

આગબોટપર જવા માટે વીક્ટોરીઆ ડૉક નંબર ૮ ઉપર ગયા.

વિલાયત જવાની આગબોટ મેં આજ પ્રથમજ જોઇ. આ પહેલાં એક વખત હું વેંગુર્લા સુધી બોટમાં બેસી ગયો હતો પણ તે બોટ અને આ બોટમાંતો આસમાન જમીનનો તફાવત માલુમ પડયો. આ બોટ ૩૭૭ ફીટ લાંબી હોઇ તે ૪૦૦૦ ટનની હતી યુરોપ જતી આગબોટોમાં આ ન્હાનામાં ન્હાના વર્ગની આગબોટ છે એવું જ્યારે અમે જાણ્યું ત્યારે અમે બહુ ચકીત થઇ ગયા. આ બોટની સ્વચ્છતા, રંગરોગાન, ફરનીચર, કાચનો સુંદર સામાન વિગેરે એટલાં તો ઉંચા પ્રકારનાં હતાં કે જાણે આપણે એક મોટા રાજમહેલમાં ફેરા કરતા હોઇએ એમ લાગ્યું. એક માળથી બીજા માળપર જવાના દાદરા એટલાતો પહોળા અને એવાતો સુંદર ગલીચા જડેલા હતા કે અમેતો છક્કજ થઇ ગયા. આપણા રાજમહેલોમાં આવો ભપકો જવલેજ જોવામાં આવે છે તો મુસાફરી કરવાની એક સાધારણ આગબોટમાં આટલો બધો રાજવૈભવ જોઇ કોણ આશ્ચર્ય પામ્યા વિના રહે ! આપણા ગરીબ દેશમાં હમેશાં જુની ખરી પડતી દીવાલોવાળાં ઘરોને

ક્લીઓપેત્રા બોટ.

જુનાં તાંબાપીતળના વાસણોજ જોનારી આપણી આંખોને આ આગબોટનો ભપકો જોઇ કેવું થતું હશે તેની કલ્પના કરવાનું વાંચક વર્ગનેજ સોંપીશું.

મુંબઇ બંદરે થયેલી વૈદકીય તપાસ.

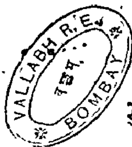
હમો સર્વ આગબોટ જોતા હતા એવામાં ઘંટ થયો. આગબોટ પરના પ્રવાસીઓ સુદ્ધાંને પણ નીચે ઉતારવાનો હુકમ થયો. આનો શો અર્થ છે તે પ્રથમ અમે સમજ્યા નહિ. કદાચ આગબોટ ઉપડવાની હશે ? પણ બધાને નીચે કેમ ઉતારે છે ? આ પ્રમાણે વિચારમાળા ચાલે છે એટલામાં એક યુરોપીઅન ડૉક્ટર ઉતારૂઓની વૈદકીય તપાસ કરતો માલુમ પડયો. વૈદકીય તપાસ માટે કુક કમ્પનીએ અમને સુચવ્યું હતું તેજ પ્રસંગ આવી પહોંચ્યો એમ જાણ્યું. સ્ત્રીઓની તપાસ કરવા એક લેડી ડૉક્ટર આવી હતી. પ્લેગના દહાડામાં સ્ટેશન પર ડૉક્ટર તપાસતા હતા તે ઘણાના ધ્યાનમાં હશે. આ તપાસ તેના જેવીજ પણ તેટલી સખ્તાઇથી કરવામાં આવતી નહોતી. એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં જનારા ઉતારૂઓમાં કોઇ ચેપી રોગથીતો પીડાતો નથી એ તપાસવાનો આ તપાસનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હોય છે. બોટ ઉપરના ખલાશીઓ અને ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂઓને તેમની પથારી લુગડાં વિગેરેની તપાસ કરી પછી બોટપર જવાની રજા આપવામાં આવી. બીજા અને પહેલા વર્ગના લોકોની માત્ર નાડી પરિક્ષાજ કરવામાં આવી. આવી રીતે ચેપી રોગ અટકાવવાને માટે કરેલી ગોઠવણ ઘણી સ્તુત્ય છે. આગબોટને પણ પ્રત્યેક મુસાફરી પછી સાફ ધોઇ નાખવામાં આવે છે એટલે રોગી જંતુઓનો નાશ થઇ જાય. ચેપી રોગ અટકાવવાની સાવચેતી આવી રીતે જો લેવામાં ન આવે તો પ્લેગ જેવા દુષ્ટ રોગ જગભર પ્રસરી જાય.

આગબોટ ઉપડી.

આ તપાસ પછી અમે આગબોટ પર ગયાં અને પહોંચાડવા આવનાર સ્નેહીઓ ધક્કાપર રહ્યા. આવી રીતે જુદા પડવાથી અમારી મનની સ્થિતિ ઘણી વિચિત્ર થઇ પડી. આગબોટના ડેક (તુતક) ઉપરથી અમે અમારા સ્નેહીઓ જોડે વાતચીત કરતા હતા એટલામાંતો ધક્કા ઉપરથી બોટ પર આવવાનો દાદરો ખસેડી લેવામાં આવ્યો. બોટ ઉપડવાની તૈયારીમાં છે એમ જણાવવાને એન્જીન પરથી એક સીસોટો વાગ્યો એટલે થોડી વારે બોટ ધક્કા ઉપરથી ધીમે ધીમે જુદી પડી આગળ ચાલવા લાગી. શરૂવાતમાંતો બોટ એટલી મંદગતિથી ચાલતી હતી કે તે ચાલે છે કે નહિ તેની અમને ખબર સુદ્ધાં પડી નહિ. જ્યારે

ધક્કાપરના અમારા સ્નેહીઓ દૂર જતા લાગ્યા. ત્યારે અમે જાણ્યું કે આપણી સફર શરૂ થઇ ચુકી છે. બોટ ઉપડી ત્યારે સંધ્યાનો અમલ થઈ ગયો હતો અને અંધારૂં થવા માંડ્યું હતું. ધક્કા ઉપરના અમારા સ્નેહીઓ જ્યાં સુધી દેખાયા કર્યા ત્યાં સુધી અમે તેમને નમસ્કાર કરવાનુંજ રાખ્યું હતું. આવી રીતે જ્યારે છેક અમે સ્નેહીઓથી છુટા પડ્યા અને ફરી કેટલાક મહિનાઓ સુધી તેમના દર્શન થશે નહિ એવો વિચાર જ્યારે મનમાં આવ્યો ત્યારે ખેદ થઈ આંખમાં ઝળઝળીયાં આવી ગયાં. જ્યાં સુધી મુંબઈ બંદર દેખાયું ત્યાં સુધી અમે એકી નજરે તેની સામુ જોઈ રહ્યા અને છેવટે તેપણ અંધારાને લીધે દેખાતું બંધ થયું રાત્રે બંદરના દીવા દેખાયા કરતા હતા. તોપણ કેટલોક સમય વીતે દેખાતા બંધ પડ્યા અને હવે આપણે આપણી જન્મભુમીને છોડીજ દીધી એવી ખાત્રી થઈ ત્યારે અમારે ઘણીજ વિચિત્ર લાગણીઓ અનુભવવી પડી.

ભાગ ૨ જો.

मुंबईथी एडन.

તા. ૧-૮-૧૩ શુક્રવાર.

પહેલી રાત્રે જમવાની અડચણ.

મુંબઈ બંદર દેખાતું બંધ થયા પછી અમે સાથે આણેલી ડેકચેઅર્સ (તુતકપર બેસવાની ખુરશી—આ ખુરશી આપણી બંધ થતી ઝુગડાની આરામ ખુરશીના જેવી હોય છે) ઉપર બેસી સમુદ્રની મજાહ જોવા લાગ્યા. આગબોટ ઉપર વીજળીની બત્તીઓ હોવાથી આખી આગબોટમાં ઝટઝકાટ પ્રકાશ પડી રહ્યો હતો. અમે પ્રથમથીજ કુક કમ્પનીમાં તપાસ કરી હતી કે આગબોટપર અમને ધાન્યાહાર મળી શકશે કે કેમ? તેમણે અમને જણાવ્યું હતું કે પી. એન્ડ ઓ કમ્પનીની આગબોટો શિવાય બીજી કોઇ પણ બોટોપર ધાન્યાહારી જુદી ગોઠવણ હોતી નથી તોપણ જો તમે આગબોટના મુખ્ય રસોઇઆ જોડે કંઇક ખાનગી ગોઠવણ કરશો તો તમને ધાન્યાહાર મેળવવામાં બહુ અડચણ આવશે નહિ. આવી ગોઠવણ કરવા માટે મેં મુખ્ય રસોઇઆને મળવાનો વિચાર કર્યો પણ બોટપર અમારો પહેલોજ પ્રસંગ હોવાથી અમને બધું નવું નવું લાગતું હતું અને જોડેના બધા ઉતારૂઓ ગોરા હોઈ અમે જાણે કોઈ નવાજ સમાજમાં આવ્યા હોઇએ એવું લાગતું હતું. વળી બોટપરના તમામ લોક ઑસ્ટ્રીઆ દેશના હોઇ તેમાંનું કોઇ અંગ્રેજી જાણતું નહોતું એટલે જે-તે ખુલાસો મેળવવા પ્રથમ અમને બહુજ અડચણ પડી. બોટપરના મુખ્ય રસોયાને (હેડસ્ટુઅર્ડ) શોધી કાઢ્યો પણ તેને અંગ્રેજી બીલકુલ આવડતું નહોતું. કોઇપણ નોકર અંગ્રેજી સમજે છે કે નહિ તેની બાળ દહાડતાં માલુમ પડ્યું. કે તેની હાથ નીચેના રસોયાને (આસીસ્ટંટ સ્ટુઅર્ડ) ને મેજસાજ બાગ્યુંજુટ્યું

૧ રા. દત્તાત્રય ચિંતામણ ઉર્ફે આબાસાહેબ મુજુમદાર, બી. એ; એલએલ. બી.

૨ અખંડ સૌ. લક્ષ્મીબાઈ મુજુમદાર (રા. આબાસાહેબ મુજુમદારનાં પત્નિ).

૩ રા. ચિંતામણરાવ નારાયણ ઉર્ફે ભાઉસાહેબ મુજુમદાર.

અંગ્રેજી આવડે છે. મેં તેને અમારે કેવા પ્રકારનું ખાવાનું જોઇએ તેની સમજ પાડી અને તેણે તે પ્રમાણે ખાવાનું અમને રોજ તૈયાર કરી આપવાનું કબુલ કર્યું. પણ આજે વખત બહુ થઈ ગયો હોવાથી તેવા પદાર્થો કરવાનો વખત નથી એવું જણાવી દીલગીરી પ્રદર્શિત કરી. આવી રીતે રાત્રે જમવાની વ્યવસ્થા થઈ નહિ પણ કાલથી રીતસર જમવાનું મળશે જાણી સ્હેજ આનંદ થયો. સિવાય (ફેર ચડવાની) લાગનારી ધાસ્તી હોવાથી આજે અલ્પઆહાર કરવાનો પ્રથમથીજ અમારો વિચાર હતો એ વાત જ્યારે યાદ આવી ત્યારે આજે જમવાનું મળ્યું નહિ એ એક રીતે સારૂં જ થયું એમ વિચારી અમે ઇસાપનીતિમાં વર્ણવેલા શિયાળની પેઠે ઉંચા વેલાપરની દ્રાક્ષો ખાટી છે એવું માની મનનું સમાધાન કર્યું. અને રાત્રે માત્ર સાથે આણેલા ભાથા ઉપરજ નિર્વાહ કરવાનું નક્કી કર્યું. એટલામાં એક નોકર ઘંટ વગાડતો વગાડતો અમારી પાસે થઇને ગયો. જમવાની તૈયારીનો ઘંટ હશે એવું મેં અનુમાન કર્યું અને બીજા ઉતારૂઓ જમવા માટે ઉઠી ગયા.

કેબીનમાં દીવા લગાડવાનું સાધન

અને અમારે જમવા જવાનું નહિ હોવાથી ખુરશી પર બેસી રહ્યા. રાત્રે નવ વાગ્યા પછી અમે કેબીનમાં નાસ્તો કરવા ગયા પણ કેબીનમાં દીવો લગાડેલો નહિ હોવાથી છેક અંધારૂં હતું. આ ઓરડીમાં દીવો લગાડવા માટે વીજળીનું બટન ક્યાં છે તેની અમને બીલકુલ ખબર હતી નહિ. એટલે પાડોશની કેબીનમાં જ્યાં દીવો લગાડેલો હતો ત્યાં જઇ તપાસ કરી અને અમારી કેબીનના ભીતે અંધારામાં હાથ ફેરવી બટન શોધી કાઢ્યું તે બે ત્રણ વખત દબાવી જોયું પણ દીવો કાંઇ લાગ્યો નહિ એટલે બીજું બટન હશે એમ ધારી બીજું બટન દાબ્યું તો એકદમ દીવો થયો. અને પછી ભાથાની પેટી ઉઘાડી નાસ્તો કરવાની તૈયારી કરતા હતા. એટલામાં તો અમારી કેબીનનું બારણું કોઇ ઠોકવા લાગ્યું. બારણું ઉઘાડી જોયું તો એક ગોરો નોકર ઇશારતથી પુછવા લાગ્યો કે શું જોઇએ છીએ? આ નોકરે સફેદ જીનનો કોટ પાટલુન પહેરેલો હતો, પગમાં કાળા જોડા (બુટ) ચ્હડાવ્યા હતા. માથે ટોપી નહોતી આ કેમ આવ્યો અને એને કોણે બોલાવ્યો એની અમને કંઇ સમજ

પડી નહિ. આવી રીતે તેની સાથે કંઇ પણ બોલ્યા શિવાય વખત કાઢી નાંખવો યોગ્ય નહિ લાગવાથી અને ગોરા નોકરને કામ પણ શું બતાવવું. વિગેરે વિચારથી બહુજ ઘોટાળો થઇ ગયો. આખરે આવેલા નોકરને કંઇપણ કામ બતાવી તેને દુર કરવો અને આ શી રીતે થયું, તેનો નિરાંતે વિચાર કરવો એવું ધારી તે નોકરને આઇસવૉટર (બરફનું થડું પાણી) લાવવા કહ્યું, હંમેશાં અંગ્રેજી ઉતારૂ સાથે સંબંધ થવાથી તે આવો અર્થ સમજી શક્યો.

નોકર બોલાવવા ઘંટીનું બટન (કૉલબેલ).

આ નોકર વગર બોલાવ્યો કેવી રીતે આવ્યો તેનો વિચાર કરવાં યાદ આવ્યું કે દીવો સળગાવવા માટે કેબીનમાં પ્રથમ જે બટન બે ત્રણ વાર દબાવ્યું હતું તે નોકરને બોલાવવાની ઘંટીનું બટન તો નહિ હોય ? આ વાતનો અનુભવ લેવા તે બટન ફરીથી નહિ દાબતાં બીજી પથારી પાસેનું બટન દબાવ્યું અને બારણે કોઇ આવે છે કે કેમ તેની રાહ જોતા બેઠા. થોડા વખતમાં પાછું બારણું ઠોકાયું એટલે અમને હસવું આવ્યું અને બારણું ઉઘાડી જોયું તો બારણા પાસે એક ગોરી મડમ “ શું જોઇએ છીએ ” એમ પુછતી ઉભી રહેલી જોઇ. એટલે અમને હવે ખાત્રી થઇ કે આ બટનો નોકર લોકોને બોલાવવાનાં છે. મારી પત્નીની પથારી પાસેનું બટન દાબ્યું એટલે બાઇ નોકર હાજર થઇ તે ઉપરથી સ્ત્રીઓ માટે બાઇ નોકર રાખેલી હોવી જોઇએ એવું અનુમાન કર્યું, આ બાઇનો પોશાક મડમ જેવો હોઇ આગલા ભાગમાં કચરો વગેરે પડે નહિ માટે એક સફેત કપડાનો કકડો ગળાથી પગ સુધી લટકાવેલો હતો. આ બાઇ પાસે પણ આઇસ વૉટર મંગાવ્યું અમે જો પહેલેથી કેબીનમાં આવી તેમાં શું શું સગવડો છે તે જોઇ રાખી હોત તો આવો ઘોટાળો થાત નહિ. આગબોટ ઉપર શી શી સગવડો હોય છે તેની આપણને પ્રથમ માહિતી નહિ હોવાથી આવી ભુલ થવાનો સંભવ રહે છે માટે આવી માહિતી પહેલેથી મેળવી લેવાનું પ્રવાસી માટે ઘણું જરૂરનું છે એવો અમારો અનુભવ થયો.

પાપલટ બોટ.

નાસ્તો કર્યા પછી કેબીન કરતાં ડેક ઉપરની હવા ખુલ્લી હોવાથી અમે ડેક ઉપર આવ્યા. બીજા ઉતારૂઓ જેમી પગવારી ડેક ઉપર ફરતા હતા અને કેટલાક પોતપોતાની ડેકચેઅર્સ (તુતકપર બેસવાની આરામ ખુરશીઓ)

પર બેઠા હતા. અમે પણ અમારી ખુરશીઓ ડેકના કંઠેડા પાસે મુકી સમુદ્રનું નિરીક્ષણ કરતા બેઠા. રાતના દસ વાગ્યા પછી ઘણાખરા ઉતારૂઓ પોતાની કેબીનમાં ચાલ્યા ગયા. અત્યાર સુધી સમુદ્ર સાવ શાન્ત હતો તે હવે ધીમે ધીમે તોફાનપર આવવા માંડયો. પવન પણ જોરથી ફુંકાવા લાગ્યો. થોડીવાર પહેલાં સમુદ્ર શાન્ત જોઈ અમને એવો વિચાર આવ્યો કે સઘળો પ્રવાસ શાંતીમાંજ પસાર થશે પણ આ આશા આ વ્હેલાં તોફાનને લઇ નષ્ટ થઈ ગઇ. હવે સમુદ્રમાં ડુંગર જેવડાં મોટાં મોજાં આવવા લાગ્યાં, અને અમારી આવડી મોટી બોટ એક ન્હાનાં હોડકાની માફક ડોલવા લાગી, રાત પણ અંધારી ઘોર હોવાથી અમારી બીકમાં વધારો થયો. આ પ્રમાણે હજી અમે વિચાર કરીએ છીએ એટલામાં બોટ ઉપરનો કોઈ અમલદાર મોટા અવાજે કંઇ હુકમ કરતો હોય એમ જણાયું. આ અંધારી રાતે બોટ પુર જોસમાં જતી હતી તે વખતે આ શી ગડબડ ચાલે છે તે જાણવાની અમને ઉત્કંઠા થઈ. જ્યાંથી અવાજ આવતો હતો ત્યાં અમે ઉતાવળથી ગયા તો ત્યાં અમારી નજરે એક ન્હાની હોડી અમારી બોટ પાસે જણાઇ આ હોડીમાં પાંચ છ દેશી માણસો બેઠેલા હતા અને તેમની પાસે એક ફાનસ બળતું હતું. આ તોફાનમાં હોડીતો એટલી બધી ડોલતી હતી કે તે હમણાં ડુબી જશે કે શું ? એમ અમને લાગ્યું. એટલામાં એક ગોરો અમલદાર દોરડીની નીસરણી વડે અમારી બોટ ઉપરથી બહુજ સંભાળીને નીચે હોડીમાં ઉતરતો માલુમ પડયો. આ જોઇ અમારી જીજ્ઞાસા વધવા લાગી. આખરે તે અમલદાર નીચેની હોડી નજીક જઇ પહોંચ્યો પણ તેનાથી એકદમ હોડીમાં ઉતરાયું નહીં. તે હોડી મોજાં સાથે એકદમ ઉંચી નીચી થતી હતી. એટલે તે અમલદાર મહા મુશ્કેલીથી હોડીમાં ઉતર્યો. અને જોતજોતામાં તે હોડી અમારી બોટની પાછળ રહી ગઇ. અને અંધારામાં અદૃશ્ય થઇ ગઇ. આ હોડી કોની હતી અને તેમાં બેસી કોણ ગયુ વિગેરેની અમને કંઈ સમજણ પડી નહિ અમારી માફક બીજા એક બે ગોરા ઉતારૂઓ આ બનાવ જોવા આવ્યા હતા. તેમને પુછતાં જણાવ્યું કે આ " પાયલોટ બોટ " હતી. જ્યારે મુબઇ બંદરના બારામાં કોઇ બોટ આવવાની હોય અગર જવાની હોય ત્યારે બંદરના વીકટ માર્ગમાંથી તે બોટને સુરક્ષિત રીતે લઈ જવા માટે બંદરનો એક અમલદાર સાથે આવે છે. અને

આ રીવાજ મુજબ અમારી "ક્લીઓપેટ્રા" બોટ સાથે એક અધિકારી આવેલો તેને પાછા જવા માટે સાથે એક હોડી આણેલી તેમાં બેસીને પાછો ગયો. હવે અમારી બોટ બંદરના બારામાંથી નીકળી મોટા સમુદ્રમાં પડી હતી એટલે તોફાન પણ વધારે જણાવવા લાગ્યું. મોડી રાત થઇ જવાથી અમે સૌ કેબીનમાં જઇ સુઈ ગયા.

બોટ લાગવાની શરૂવાત થઈ.

હું સવારે ઉઠયો ત્યારે ફેર આવતા હોય એવું જણાવા લાગ્યું. શરીરે પરસેવો પણ થતો હોવાથી જીવ ગભરાવા લાગ્યો સુતી વખતે દીવો ઓલવી નાંખેલો હોવાથી અધારામાં કંઇ જણાતું નહોતું. બોટ ઉપર આ વખતે પૂર્ણ શાંતતા હોઇ એન્જીનના અવાજ સિવાય કંઇ પણ સંભળાતું નહોતું કેટલા વાગ્યા છે તે જોવા માટે દીવો લગાડી ગજવાની ઘડીયાળ જોવા ઉઠયો તો ચક્કર આવી પડી જવા જેવું લાગ્યું આ વખતે અમારી બોટ પૂરી જોસમાં ડોલતી હોય એમ જણાયું કેબીનના પોર્ટ હોલમાંથી (કાચની ગોળ બારી) સમુદ્રનું પાણી અંદર આવે નહિ માટે તે બારી સાંજેજ જોરથી વાસી દીધી હતી. કેબીનમાં વીજળી પંખો ચાલતો હતો પણ બહારની ચોખ્ખી હવા સિવાય ઘણોજ મુંઝારો થતો હતો. ધીમે રહીને ઉઠીને જોયું તો ત્રણ વાગ્યા હતા એવું જણાયું. એટલે ફરી સુઇ જવાનો વિચાર કર્યો.

થોડીવારે પાછો જાગ્યો. તો પોર્ટ હોલમાંથી અજવાળું દેખાયું. સહવાર પડી જાણી લુગડાં પ્હેરવા ઉઠવા જાઉ છું તો પેટમાં આંકડી આવ્યા જેવું લાગવાથી સુઇ ગયો. હવે બોટ લાગવા માંડી છે એવી ખાત્રી થઇ અને બોટપર લગાડેલા નવા રંગરોગાનની વાસથી આ મુઝવણમાં વધારો ગયો.

પ્રાતર્વિધી માટે બ્હાર જવાની જરૂર જણાઈ રાત્રે સુતી વખત બહુ ઉકળાટ થતો હોવાથી કોટ પાટલુન કહાડી ધોતીયું પ્હેરીને સુઈ ગયો હતો બહાર જવા માટે કોટ પાટલુન ચડાવવાની જરૂર જણાયાથી હું લુગડાં પહેરવા મંડયો એટલે ફેર ખુબજ જોરમાં આવવા લાગ્યા. તેથી પાટલુન પ્હેરી ફરી સુઈ ગયો. ફરી ઉઠીને ફરી એક કોટ પહેરી સુઈ ગયો. ફેર ચડવાથી ઉલટી થશે એવું લાગ્યું. આ

સ્થિતિ જોઇ આવો દુખઃદાયક પ્રવાસ માથે લીધા બદલ મનને પશ્ચાતાપ થવા લાગ્યો. ઘેર હીંચકા ખાવાની મને ટેવ હોવાથી ફેર ચડવાની મને બીક ન્હોતી આખરે જેમ તેમ કરી પરાણે લુગડાં પહેરી પ્રાતર્વિધી પુરી કરી.

પછી પાસેની કેબીનમાં પિતાશ્રીની ખબર કાઢવા ગયો તો તેમની તબીયત અમારા કરતાં પણ ખરાબ જણાઇ. કેબીન કરતાં કદાચ ડેક ઉપર ખુલ્લી હવામાં બેસવાથી કંઇક આરામ થશે એમ વિચાર આવ્યાથી પિતાશ્રીને ડેક ઉપર આવવા વિનંતિ કરી તો તેમનો વિચાર કેબીનમાંજ સુઇ રહેવાનો જણાયો એટલે અમે એકલા ડેક ઉપર જઇ બેઠા ત્યાં ખુલ્લી હવામાં જરા આરામ લગ્યો ખરો પણ ઘણા જોરથી પવન વાતો હોવાથી કેટલીક વારે તેનો પણ કંટાળો આવ્યો ડેક પાસે સ્મોકીંગ રૂમ હતી ત્યાં જઇ બેઠા તો ત્યાં અમે કેટલાક ગોરા ઉતારૂઓને સુતેલા જોયા એટલે અમે પણ એક ખાલી બાંકડા પર જઈ સુતા. સ્મોકીંગ રૂમ કેબીન કરતાં ઉપરના મજલા ઉપર હોવાથી ત્યાં હવા વધારે ખુલ્લી હતી અને પવનનો પણ ત્રાસ નડતો એટલે રાત્રે બરોબર ઉંઘ આવેલી નહિ તેથી બાંકડા ઉપર સુતાવાર ખુબ નિદ્રા આવી ગઇ. બે ત્રણ કલાકે સુઇ ઉઠયા પછી કંઇક ભુખ લાગી હોય એમ જણાયું પણ બોટ લાગતી હોવાથી અન્નની કંઇ રૂચી નહોતી. બપોર થઈ હતી એટલે તરસ બહુ લાગી હતી પણ કેબીનમાં જવાની બીલકુલ ઇચ્છા થતી નહોતી. હવે કેમ કરવું એનો વિચાર કરતા હતા એટલામાં એક ગોરા ઉતારૂએ ભિતપરનું બટન દાબી નોકરને બોલાવ્યો અને પોતાનું ખાવાનું પીવાનું ત્યાંજ મંગાવ્યું. આ જોઈ અમે પણ બટણ દાબ્યું અને નોકરને દૂધ બીસ્કીટ અને બરફનું પાણી લાવવા જણાવ્યું. વધારે દૂધ મળી શકે તેવું નહિ હોવાથી તેમાંજ બરફ નાંખી આજની ભુખ જેમ તેમ કરી શમાવી. હજી પણ ફેર આવતા હોઇ ત્યાંજ બાંકડા ઉપર સુઇ રહ્યા. બોટમાંની બધી બારીઓ બંધ હતી અને સ્મોકિંગ રૂમ નિચેજ રસોડાની જગ્યો હોવાથી ત્યાંથી રસોઇનો વાસ આવતો હતો તે અમને બહુજ દુઃસહ્ય લાગ્યો. સાંજે થોડીવાર ડેક ઉપર બેસી આવી સ્મોકિંગ રૂમમાં સુઈ રહ્યા. ત્યાં સુનેલા બીજા ઉતારૂઓ પોતાની કેબીનમાં સુવા જશે ત્યારે જઇશું એમ ધારી અમે ત્યાજ સુતા. પિતાશ્રીની તબીયતની ખબર કહાડવા જવાની પણ અમારી હિમ્મત ચાલી નહિ અને બીજા ઉતારૂઓ ત્યાંજ સુઈ રહેલા હોવાથી અમે પણ અહીંજ સુઈ રહ્યા.

તા. ૩-૮-૧૩ રવીવાર.

દાદર પર ઘણી સાવચેતીથી ઉતરવું પડયું.

સવારે પ્રાતર્વિધી માટે નીચે ગયા સિવાય છુટકો નહોતો. નીચે જવા માટે દાદર હતો તે ખાસો પહોળો અને મજાનો હતો પણ આગબોટ એટલા જોરથી ડોલતી હતી કે દાદરનો કઠેરો ઝાલી અમે નીચે ઉતરવા લાગ્યા. તોપણ એક બે વખત પગથીયું ચુકી પડતાં પડતાં માંડમાંડ બચી ગયા. નીચે જેમ જેમ ઉતરવા લાગ્યા તેમ તેમ ઘણીજ ખરાબ વાસ આવવા લાગી. નીચેની સાંકડી ગલીમાં બન્ને બાજુએ ઝાલવા માટે કઠેરા કરેલા હતા તેને ઝાલી અમે માંડમાંડ કેબીનમાં જઇ પહોંચ્યા. ઉતાવળે સવારની વિધી પુરી કરી પિતાશ્રીની તબીયત જોવા ગયા. તેમને બોટ લાગવાથી બહુજ હેરાન હતા. અને તેમનો આજે પણ કેબીનમાંજ સુઇ રહેવાનો વિચાર હતો. અમારી સાથે કેટલાક ફળ લીધાં હતા એટલે તેનો ઉપયોગ અમને આ બે ચાર દિવસમાં ઠીક થયો. બોટ ઉપર ફળ મળતાં હતાં પણ તે બહુ સારાં નહોતાં. નીચે કરતાં ઉપર ઠીક પડે છે એમ લાગવાથી અમે ઉપર સ્મોકિંગ રૂમમાં જઇ પડી રહ્યા. કાલની પેઠે આજે પણ ખાવાનું ઉપર મંગાવી આજ પણ સુના સુના દીવસ કાઢયો.

બાર ઉપરના નોકરનું કામકાજ.

અમને બધાને દરીઓ લાગ્યો હતો તોપણ કોઇને ઉલટી બીલકુલ થઈ નહોતી. કેટલાક અનુભવીનું માનવું એવું છે કે એક વખત ઉલટી થઈ પેટ સાફ થઈ જાય છે. તો પછી દરીઆઇ માંદગી ઝટ મટી જાય છે. પણ જો ઉલટી બીલકુલ થતી નથી તો માંદગી લાંબો વખત ભોગવવી પડે છે. દરીયો આવી રીતે જ્યારે તોફાની હોય છે. ત્યારે ઘણા ખરા ઉતારૂઓને દરીઓ લાગેલો હોય તેઓ આખો દિવસ ડેક ઉપર આરામ ખુરસીપર પડી રહી દહાડો કાઢે છે. તે વખતે ડેક ઉપર ઉતારૂઓને કંઈ ખાવાપીવાનું જોઇએ તો તે લાવી આપવાનું કામ બાર (દારૂ વિગેરે પેય પદાર્થની દુકાન) ઉપરના નોકર લોકો કરે છે. અમારી બોટ પર બારના બેજ નોકર હતા તોપણ તે બે જણા આખો દિવસ ખડાંને ખડા રહી ઉતારૂઓની

સગવડ સાચવતા હતા બોટ ઘણીજ ડોલતી હોવાથી ડેક ઉપર ચાલવું પણ ઘણું મુશ્કેલ હતું ત્યારે આ બે નોકરો અત્યંત ખંતથી કામ કરતા જોઈ અમને બહુજ આશ્ચર્ય લાગ્યું. આજનો પણ દિવસ પડયા પડયા કહાડયો અને રાત્રે સ્મોકીંગ રૂમમાં સુઇ રહ્યા.

તા. ૪–૮–૧૩ સોમવાર.

બેરીસ્ટર બોસ.

આજે સવારે ઉઠી નીચે પીતાશ્રીની ખબર કહાડી અને આજ કંઇ વેદના ઓછી થઈ હતી નહિ. પિતાશ્રીની ખાવા પીવાની વ્યવસ્થા શી રીતે ચાલે છે તેનો તપાસ કરતાં માલૂમ પડયુ કે બોટપરનો કેબીનપર રાખેલો નોકર તેમને પાણી, બરફ, ફળ વગેરે લાવી આપતો હતો. તેમની કેબીનમાં બેરીસ્ટર બોસ નામના એક બંગાલી ગ્રહસ્થ સાથે હતા. તેઓ પણ દરીઓ લાગવાથી કેબીનમાંજ પડી રહ્યા હતા. આ ગ્રહસ્થે વિલાયત અભ્યાસ કરેલો હોવાથી તેમણે આવી ઘણી દર્યાઇ મુસાફરી કરી હતી. તેઓ મળતાવડા સ્વભાવના હોવાથી પિતાશ્રીને સારી સોબત મળી ગઈ હતી. તેઓ ફ્રેંચ ભાષાપણ જાણતા હોવાથી અને બોટપર ખાવા પીવાની સર્વ ચીજોની યાદી ફ્રેંચમાંજ હોવાથી પિતાશ્રીને જોઇતી વસ્તુ મંગાવવામાં તેમની બહુ મદદ થઈ પડી હતી. આજ બે દીવસથી નહવાયું નહિ હોવાથી આજે નહાવાની ઇચ્છા થઈ પણ નહાવાની ઓરડી કેબીનની નજીકની હોઈ ત્યાંની બંધ હવામાં નહાવાની છાતી ચાલી નહિ એટલે પાછા રોજની માફક ઉપર સ્મોકિંગ રૂમમાં જઇને બેઠા એક દિવસ બે દીવસ એમ ચાલવા લાગ્યા નહાવાનું મળે નહિ ભોજનપણુ નહિ. એમવાની તાકાદ નહિ અને તે સિવાય ફેર ચહડવાથી જીવ ગભરાય તે જુદુંજ. આવી સ્થીતિમાં વિચાર આવે કે આ મુસાફરી કરવાનો વિચાર ક્યાંથી કર્યો. તેમાં વળી હું એકલોજ આવ્યો હોત તો ઠીક, આતો પિતાશ્રી અને પત્નીને સાથે લઈ આવી તેમને નાહક દુઃખમાં નાંખ્યાં. પણ જે થયુ, તે ખરૂં હવે કંઇ ઇલાજ નથી એવી રીતે મન વાળ્યા સિવાય છુટકો નહોતો.

દરીયાઇ માંદગીમાંથી સારા થવું.

હવે ઘણા ખરા ઉતારૂઓ દરીઆઇ માંદગીમાંથી સારા થઇ બોટપર હરવા ફરવા લાગ્યા હતા તોપણ હજી સુધી પાંચ છ યુરોપીઅન ઉતારૂઓ સાજા થયા નહોતા અને તેઓ સ્મોકિંગ રૂમમાં સુઈ રહેતા હતા. આ ઉતારૂઓને ત્રાસ ન થાય તે માટે બીજા

યુરોપિયન ઉતારૂઓ સ્મોકીંગ રૂમમાં બહુ બેસવા આવતા નહોતા. તેથી અમને પણ અનાયાસે ઠીક મોઈ મળી. આ માંદગીમાં આરામ થવા માટે ગોરા લોકો સોડા વ્હિસ્કીના મિશ્રણનો દવા તરીકે ઉપયોગ કરે છે, પણ અમને મદ્યપાન ખપતું નહિ હોવાથી આ ઉપયોગ કંઇ કામનો નહોતો. તોપણ અમારી બોટપર તાજા લિંબુનો શરબત બનાવી આપવા હતા તેના સેવનથી અમારી તરસ મટી પિત્ત શાન્ત થતું હતું એટલે અમે આ સરબતનો ઉપયોગ વારંઘડીએ કરતા હતા. આ સરબત (લેમન સ્ક્વાશ) જોડે એક જાડા ઘાસનો કડકો આપવામાં આવતો હતો એટલે આ કડકો પોલો હોવાથી તેને સરબતમાં બોળી તે ધીમે ધીમે ચુસ્યા કરાય છે. દરેક વખત નવો કડકો લાવવામાં આવે છે. આજે પણ હમેશ માફક દૂધ, ફળ, બરફ, વિગેરે પણજ ચલાવ્યું. સાંજે પાંચ વાગે ડેક ઉપર ગયા તો આકાશ ચોખ્ખું થવાથી સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો હતો. આજે બે ત્રણ દહાડે આકાશમાંથી વાદળાં ખસી ગયાં જોઈ અમને બહુ આનંદ થયો. ડેક ઉપરથી આકાશમાં પંખીઓ ઉડતાં જોયાં તો અમને નવાઈ લાગી કે જમીનથી આટલે દૂર દરીયામાં આ પક્ષી કેવી રીતે આવતાં હશે! તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે આ સીગલ્સ્ નામના પક્ષી છે અને તે સમુદ્ર પરજ રહે છે. કેટલેક ઠેકાણે દરીઆમાં માછલીઓ કુદીને બ્હાર આવતી જણાઈ અને આવા તોફાની સમુદ્રમાં અનેક પ્રકારનાં પ્રાણીઓ આનંદ કરી રહ્યા છે એ જોઈ અમને બહુજ નવાઈ લાગી.

વાયરલેસ ટેલીગ્રાફ ઑફિસ.

આજ તબીયત કંઇ ઠીક હોવાથી પ્રવાસના વિચારો આવવા લાગ્યા. મુંબઈથી નીકળતી વખતે અમારા સગા વહાલાંઓએ અમને અમારા કુશળતાના સમાચાર વારંવાર જણાવવા ખાસ આગ્રહ પૂર્વક જણાવ્યું હતું. આ વાત આજ યાદ આવવાથી અમારી બોટપરના તાર વગરના સંદેશા મોકલવાનું યંત્ર હતું તેનો ઉપયોગ કરવાનું મન થયું. આ યંત્રની ઑફિસ બોટના ચોથા માળે હોવાથી હું ત્યાં ગયો. ચોથા માળ ઉપર મોટી અગાશી હોઈ વચમાં ઑફિસ હતી. આ અગાશી ઉપર છત બાંધી ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂઓને રહેવાની જગ્યા આપી હતી. આ ઉતારૂઓમાંના ઘણાખરા હિંદુ મુસલમાન હતા. અને આજે ત્રણ દિવસ થયાં ગોરા લોકો શિવાય કોઇનું મ્હો જોયેલું ન હોવાથી આ દેશી બન્ધુઓને જોઇ ઘણોજ આનંદ થયો. પ્રથમ હું ઑફિસપરજ ગયો. તપાસ કરતાં દરેક શબ્દનો એક ક્રૌન (દસ આના) પડશે એમ જણાયું પણ મુંબઈ

બંદર ઘણું દૂર રહી જવાથી સંદેશો મોકલી શકાશે નહિ એમ તાર માસ્તરે કહ્યું. આ સાંભળી મન પાછું પડ્યું. તાર વગરના સંદેશા અમુકજ અંતરેથી મોકલી શકાય છે એવું સમજાયું. હું નિરાશ થઈ પાછો ફરતો હતો એટલે " મુંબઈ દૂર રહી ગયું છે તોપણ કાલે એડન બંદર નજીક આવશે એટલે એડન બંદરે સંદેશ મોકલી ત્યાંથી તારદ્વારા મુંબઇ ખબર મોકલાશે " એવી યુક્તિ મને તાર માસ્તરે સમજાવી. આ સાંભળી હું પાછો આવવા નિકળ્યો.

ડેક પેસેન્જર્સ

ડેક ઉપર ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂઓની પથારી પોટકાં વિગેરે સામાન અવ્યવસ્થીત આમ તેમ પડયો હતો. આ ઉતારૂઓનો પહેરવેશ દેશી પદ્ધતનો હોઇ આપણે હિંદુસ્તાનના કોઇ રેલ્વે સ્ટેશને ઉભા છીએ એવો ભાસ થયો. આ ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂઓની રહેવાની સગવડ આગબોટના આગલા ભાગની ખુલ્લી જગ્યામાં કરવામાં આવે છે. પણ હમણા સમુદ્ર તુફાની હોવાથી ત્યાં મોજાનું પાણી ઉતરતું હતુ તેથી તેમને અહીં લાવવામાં આવ્યા હતા. આ ઉતારૂઓમાંના કેટલાક પથારી પાથરી સુતા હતા. કેટલાક સ્ટવ (ચુલો) સળગાવી રસોઇ કરવાની તૈયારીમાં હતા. કેટલાક સીધું સામાન કરવામાં ગુંથાયા હતા અને કેટલાક ગપાટા મારતા હતા. આ ઉતારૂઓ મક્કાની જાત્રાએ જતા હોવાથી જોડે બીબીઓપણ હતી. કેટલાક તો નીચેથી પાણી ઉપર ઉચકી લાવતા હતા. આ જોઇ મને બહુ નવાઇ લાગી. પહેલા વર્ગના ઉતારૂઓ માટેની ઉત્તમ વ્યવસ્થા અમે જાતે અનુભવી હતી. અને બીજા વર્ગના ઉતારૂઓની કેવી ગોઠવણ કરેલી છે તેપણ પ્રત્યક્ષ જોઇ હતી અને આ બીચારા ડેકપેસેન્જર્સની સ્થિતિ જોતાં તેમને વાહન શિવાય બીજી કશીપણ સવડ મળતી નહોતી. આ વર્ગના લોકો પાસેથી ખાવા વગર એકલું ભાડુ લેવામાં આવે છે એકજ બોટપર શ્રિમાન અને ગરીબ વચ્ચે આટલો બધો અંતર જોઈ મનમાં અનેક વિચારો ઉભરાવવા લાગ્યા. હું આ ઉતારૂઓમાંથી જતો હતો ત્યારે મારો પોષાક અંગ્રેજી ઢબનો હતો છતાં પણ આ લોકોએ મને ઓળખ્યો મને અને " તમે કોણ? ક્યાંથી આવ્યા ? ક્યાં જવું છો ? " વિગેરે અનેક પ્રશ્નો પુછવા લાગ્યાં મેં તેમને સમાધાન કારક જવાબ આપ્યા. ડેક ઉપર આવી સંદેશાની હકીકત મારી, સાથેના માણસોને જણાવી હું સમુદ્રની લીલા જોતો બેઠો.

આશરે પંદરેક મીનીટ થઇ હશે નહિ એટલામાં તારમાસ્તર અમારી પાસે આવી કહ્યું કે "તમારે જો મુબઈ સદેશો મોકલવોજ હોય તો એક રસ્તો છે. પી. એન્ડ ઓ કમ્પનીની મેલબોટ આપણી બોટ અને મુબઈની વચ્ચોવચ આવી છે. એટલે આપણી બોટપરથી મેલબોટપર સન્દેશો મોકલીશું તો મેલબોટ પરથી તે સદેશો મુંબઈ મોકલવામાં આવશે. આવી રીતે સદેશો મોકલવાને માત્ર ખરચ બમણો પડશે માટે જો તમારી મરજી હોય તો સંદેશો લખી આપો" અમે સદેશો લખી આપી તેના પૈસા પણ ચુકવી આપ્યા. પછી આશરે દસ મીનીટ બાદ માસ્તરે પાછા આવી સદેશો મેલબોટપર પહોંચી ગયાનો જવાબ આવ્યાની ખબર આપી.

મુબઈ સદેશો મોકલ્યો.

અત્યાર સુધી સમુદ્રમાં પર્વત જેવડાં મોટાં મોજાં આવતાં હતાં. બોટનો દરેક છેડો એક વખત સમુદ્ર સપાટી સુધી જઈ ફરી મોજાંના જોરથી તે ત્રણ ચાર માળ જેટલો બહાર નીકળી આવતો હતો અને આવી સ્થિતિમાં અમારી બોટ સુખરૂપ એડન કેવી રીતે પહોંચશે એ માટે ચિંતા થતી હતી. વળી ત્રણચાર દહાડાથી અન્ન બીલકુલ ખાધેલું નહિ હોવાથી શરીર પણ અશક્ત થઈ ગયું હતું તેથી ડેક ઉપર વધારે વખત નહિ બેસતાં સ્મોકિંગ રૂમમાં જઈ બેઠા આજે રાત્રે આઠેક વાગ્યાના સુમારમાં અમે સુતા હતા ત્યાં એક આધેડવયની ગોરી મડમ આવી મારી પત્નીને કુશળ પુછવા લાગી. આ બાઈ પણ અમારા જેવીજ દરીઆઈ માંદગીને લીધે સ્મોકિંગ રૂમમાં સુઈ રહેતી હતી. મારી પત્નીનો દેશી તરેહનો પોષાક અને માંદગીથી થઈ ગયેલી હેરાન સ્થિતિ જોઈ આ અમારો પહેલોજ પ્રવાસ હશે. એવું આ બાઇએ અનુમાન કર્યું. થોડી વાતચીત પછી ગોરી પત્નીએ રેશમી સાડી કેમ પહેરી નથી એવો સવાલ કર્યો. યુરોપમાં જતા દેશી સ્ત્રીઓ ઘણું કરી પારસી ઢેમનનો પોષાક પહેરે છે તેથી મારી સ્ત્રીનો નુતનજ દરયાણી પહેરાવ જોઈ તેને આશ્ચર્ય લાગ્યું. મેં આ બદલ યોગ્ય ખુલાસો કર્યો અને પછી તે બાઈનો યોગ્ય શિષ્ટાચાર પ્રમાણે ઉપકાર માની અમે નીદ્રા દેવીનું આરાધન કરવું લાગ્યા.

એક આધેડવયની યુરોપીયનસ્ત્રી સાથે થયેલું સંભાષણ.

તા. ૫-૮-૧૩ મંગળવાર.

ડેક શુઝનો ઉપયોગ.

આજે પણ પિતાશ્રીની તબીયત જોઇ અમે ડેક ઉપર ગયા. અમારી ખુરશીઓ પડી હતી ત્યાં બેસવા જતાં, ડેક પાણીથી ધોઈ સાફ કરેલું હોવાથી હું લપસી પડયો અને મનુષ્ય સ્વભાવ પ્રમાણે આ મારી દુર્દશા કોઇ જુવે છે કે કેમ તે જોવા માટે ચારે તરફ નજર ફેરવી તો હજી કોઈ ઉતારૂ ડેક ઉપર આવ્યો નહોતો એટલે મનને જરા ઠીક લાગ્યું. પ્રવાસમાં નિકળતીવખત બોટ ઉપર ફરવા માટે ડેકશુઝ લેવાની જરૂર હોય છે. એવી માહિતી મળવાથી મેં સાથે ડેકશુઝ રાખ્યાં હતાં પણ ચાર દિવસની માંદગીને લીધે બોટ ઉપર ચઢતાં જે બુટ પહેર્યા હતાં તેજ અત્યાર સુધી કાયમ રાખ્યાં હતા. બોટ હાલતી હોય અને ડેક ઉપર પાણી છાંટયું હોય ત્યારે તો ડેકશુઝ (રબરનાં તળીઆ વાળા વગર એડીના જોડા) વાપરવાની ખાસ આવશ્યકતા હોય છે.

બોટ કેટલા માઇલ ચાલી તે બતાવનારો હેવાલ.

દરરોજ બપોરે બાર વાગે બોટે અત્યાર સુધી કેટલી મુસાફરી કરી છે. તેનો હેવાલ ડેક ઉપર લખી પ્રસિદ્ધ કરવાનો રીવાજ અમારી બોટ પર હતો. આજે બપોરે આ રીપોર્ટ વાંચી જોયો, તો મુંબાઇથી એડન ૧૬૬૦ માઇલ દુર હોઈ અમારી બોટ પાંચમે દિવસે એડન પહોંચવાને બદલે સાતમે દીવસ પહોંચશે એવું જણાયું. આ રીપોર્ટ નજીક એક નકશા ઉપર ટાંચણી લગાડી બોટ ક્યાં લગી આવી છે તેપણ બતાવવામાં આવતું હતું.

સુલેમાન સોદાગર.

આજ બપોરે મુંબઇના બોટ કંપનીના માલીક હાજી કાસમના છોકરાના છોકરાં સુલેમાન સોદાગર સાથે અમારી ઓળખાણ થઇ. આ ગ્રહસ્થ પહેલા વર્ગના ઉતારૂ હતા તોપણ તેઓએ પોતાનો દેશી પોષાક છોડયો નહોતો. એમનાં હાથમાં હીરાની વીંટીઓ અને જાકીટને હીરાના બટન હોવાથી તે કોઈ મોટા શ્રીમાન હોવા જોઇએ એવું અનુમાન કર્યું. આ વખત તેઓ મક્કે બીજીવાર જવા નીકળ્યા હતા. એમણે જમણ વગરની ટીકીટ કઢાવી હતી. એમના સાથે ત્રણ ચાર નોકરો ત્રીજા વર્ગમાં હતા. આ નોકરો ત્રીજા વર્ગમાં

ડેક ઉપર રસોઇ તૈયાર કરી તેમને રોજ જમવા બોલાવી જતા હતા. આવી રીતે સ્વતંત્ર રસોઈ કરવાનું કારણ પુછતાં તેમણે જણાવ્યું કે યુરોપીયન વગેરેનું ખાવાનું તેઓને બીલકુલ ભાવતું નથી યુરોપીઅન લોકો દરેક વાતમાં આગળ હોવાથી તેઓમાં ખાવા પીવાની અનેક મિષ્ટ અને સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ બનતી હશે અને મુસલમાન લોકો પણ માંસાહારી હોઇ તેમને આ વાનીઓ બહુ ભાવતી હશે એવી અત્યાર લગી મારી કલ્પના હતી પણ યુરોપીયન પદાર્થો મીઠું મસાલો અને વધાર વગર માત્ર ઉકાળી નાંખી અગર તળી કાઢી તૈયાર કરવામાં આવે છે. એટલે તે પદાર્થો મુસલમાની મસાલ વાળા પદાર્થો જેવા સ્વાદિષ્ટ હોતા નથી એવું તેઓએ જણાવ્યું ત્યારે મને બહુ નવાઈ લાગી. સુલેમાન સોદાગરનો સ્વભાવ બહુ મળતાવડો હોવાથી તેમની સાથે વાતચીત કરવામાં અમારો ઘણો વખત નીકળી જતો. સાંજે કેટલાક યુરોપીઅન સ્ત્રી પુરૂષ ડેક ઉપર કસરત કરતાં જણાયાં. હજીપણ બોટ બહુ ડોલતી હતી અને પવન જોરથી વાતો હતો. તોપણ યુરોપીયન સ્ત્રીઓ સાંકડા એડીવાળાં ઉંચા બુટો પહેરી સંભાળીને ચાલવાની અગવડતામાં હોવા છતાં પણ ડેક ઉપર ફરી કસરત કરવાની હોંસ ધરાવતી જોઇ અમને બહુ અચબો લાગ્યો.

તા. ૬-૮-૧૩ બુધવાર.

રોજના નિયમ પ્રમાણે પિતાશ્રીની તબીયત જોઈ અમારી કેબીનમાં ગયા.

રા. પવારની મુલાકાત.

ચાર પાંચ દિવસથી શરીરને આરામ ન હોવાથી મેં હજામત કરી નહોતી. આજ જરા ઠીક હોવાથી હજામત કરવાનું શરૂ કર્યું. પ્રવાસમાં નીકળતાં પહેલાં થોડા દિવસ હાથે હજામત કરવાની ટેવ પાડી હતી. પણ આજે બોટ બહુ હાલતી હોવાથી હજામત કરતાં બહુ ત્રાસ પડયો. સારે ભાગ્યે કોઈ ઠેકાણે વાગ્યું નહિ. પ્રવાસમાં હાથે હજામત કરવાની ઘણી જરૂર પડે છે. આજ પણ રોજની માફક સ્મોકિંગ રૂમમાંજ દિવસ ગાળ્યો. સાંજે રા. પવાર અમને મળવાને સ્મોકિંગ રૂમમાં આવ્યા હતા. તેપણ બોટ લાગવાથી ઉલટીઓ થઇ હેરાન થયા હતા. અમે બેઠા હતા ત્યાં રસોડાનો વાસ બહુજ આવતો હોવાથી અમે બહાર ડેક ઉપર જઇને બેઠા. રાત્રે અંધારું થયું ત્યારે રા. પવાર પોતાની કેબીનમાં ગયા. અને અમે સ્મોકિંગ રૂમમાં જઈ બેઠા.

સ્મોકિંગ રૂમમાં સુવાની આવેલી અડચણ.

દરીઆઈ માંદગીમાંના બરફના કડકા ખાવાથી આરામ રહે છે. એવો અમને અનુંભવ થયો હતો. બોટ ઉપર બરફ બનાવવાનો સંચો હોવાથી ગમે તેટલો બરફ મળી શકતો હતો. બરફ અને પાણી માટે પૈસા આપવા પડતા નહિં આજે સ્મોકિંગ રૂમમાંની બધી યુરોપિઅન સ્ત્રીઓની તબીયત સારી થવાથી બીજા ઉતારૂઓની પેઠે ફરવા લાગી હતી એટલે બીજા ઉતારૂઓ પણ રાત્રે જમી રહ્યા પછી સ્મોકિંગ રૂમમાં આવીને બેઠા હતા. અમારી તબીયત હજી જોઇએ તેવી સુધરી નહોતી એટલે અમે ત્યાંજ સુઇ રહ્યા હતા. અનેક ઉતારૂઓ ત્યાં બીડીઓ પીવા અને પત્તાં રમવા આવી બેઠેલા હોવાથી તેમના દેખતાં 'સુઈ રહેવું' અમને ઠીક લાગતું નહિ હોવાથી અમે પણ બેસી રહ્યા. રાતના દસ થયા પણ લોકો ત્યાંથી ઉઠી જાય એવું લાગ્યું નહિ. અને અમને હવે બેસી રહેવાનો કંટાળો આવ્યો. આવી રીતે તેમની વર્તણુક જોઇ અમને ગુસ્સો થયો પણ સ્મોકિંગ રૂમ કંઈ સુઈ રહેવા માટે હતી નહિ એટલે અમે સ્વસ્થ રહી કેબીનમાં જઇ સુઈ જવાનો વિચાર કરતા હતા. એટલામાં તો સૌ લોકો ઉઠી જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. અને અમે આજની રાત પણ સ્મોકિંગ રૂમમાં સુતા.

તા. ૭-૮-૧૩ ગુરૂવાર.

ડેક ઉપર સવારે ઉતારૂઓ સ્લીપીંગ સુટમાં ફરતા હતા.

આજે સવારે ઉઠયા તો સમુદ્ર સાવશાન્ત હતો. નીચે જઈ પિતાશ્રીની ખબર કહાડી તો તેમને પણ અરામ થયો હતો અમે પાછા ડેક ઉપર ગયા તો ત્યાં કેટલાક યુરોપીઅન ઉતારૂઓ રાત્રે સુતી વખતે પહેરવાનો પોષાક (સ્લીપીંગ સુટ) કાયમ રાખી ઉઘાડા પગે ફરતા હતા. નાનું પચીયું પહેરી બહાર જવું જેટલું આપણામાં અસભ્ય ગણાય છે તેટલુંજ આ પોષાક પહેરી બહાર ફરવું અસભ્ય છે પણ જેમ આપણે ન્હાવા સુધી પંચીયું પેરી ઘરમાં ફરીયે છીએ તેમજ બોટપર સુઇ ઉઠી નાસ્તો કરતાં સુધી ડેક ઉપર આ પોશાક પહેરી હરવા ફરવાની હરકત જણાતી નથી આવા પોશાકમાં પુરૂષો ફરતા હોવાથી બનતાસુધી કોઇ સ્ત્રી ઉતાર ડેકપર આ વખતે આવતી નથી કેટલાક ઉતારૂઓએ આ સુવાના પોષાક ઉપર ડ્રેસીંગ ગાઉન (કેબીનમાંથી ન્હાવાની ઓરડીમાં જતા સુધી પહેરવાનો ઝબ્બો) ઘાલી ફરતા હતા. આવા પોશાકમાં

યુરોપીયન લોકોને પ્રથમજ જોયેલા તેથી અમને જરા નવાઈ લાગી. આજે અમારી કેબીનની બધી બારીઓ (પોર્ટ હૉલ) સમુદ્રશાન્ત હોવાથી ઉઘડવામાં આવી હતી. તેથી બોટપર આજે ખુલ્લુ લાગતુ હતું, આજ રોજ પ્રમાણે દુધ મંગાવ્યું ત્યારે અમને આજથી ડાઇનીંગ હોલમાં ખાવા જવા માટે ભલામણ કરવામાં આવી. હજી કાંટા ચમચાથી ખાવાનો પરીચય નહિ હોવાથી અમે કેબીનમાં જઈ ખાવાનો વિચાર કર્યો.

નીચે ગયા તો પિતાશ્રી અને બેરીસ્ટર બોસ કપડાં પહેરી ઉપર આવવાની તૈયારીમાં હતા. એટલે અમે ફરી ડેક ઉપર આવ્યા. અંહીની ખુલ્લી હવાથી પિતાશ્રીને બહુ આરામ લાગ્યો. ત્યાં તેમની કેબીનમાં બેલગામના રા.

રા. શામરાવ અને કૃષ્ણુરાવ.

શામરાવ અને રા. કૃષ્ણુરાવ એ વિદ્યાર્થીઓ જર્મનમાં હેડલબર્ગ ગામે મેકેનિકલ એન્જીનીયરીંગનો અભ્યાસ કરવા જતા હતા તેમની મુલાકાત થઇ. આ બન્ને વિદ્યાર્થીઓએ જમના વગરની ટીકીટ કહાડી હતી. અને તેઓ પોતાની કેબીનમાં દીવેલના ચુલા પર રસોઇ કરી નિર્વાહ કરતાં હતા. ઘાસલેટના ચુલાનો ઉપયોગ બોટ પર કરવા દેવામાં આવશે નહિ એવું ધારી આ લોકોએ એક દિવેલનો ચુલો સાથે આણેલો હતો અને તે બોટના કપ્તાનને બતાવી તે વાપરવાની પરવાનગી લીધી હતી. પ્રવાસમાં લાગે એટલા ચોખા, દાળ, ઘી, મશાલો વિગેરે અને તાજા સ્ટીઝ સ્ટેરીલાઇઝ મીલ્કના પચાસ સાઠ ડબ્બા તેમણે સાથે રાખ્યા હતા. રોજ જોઇએ તેટલા ડબ્બા તોડી તેનું તેઓ દહીં બનાવતા હતા. આ વિદ્યાર્થીઓની દીર્ઘ દ્રષ્ટી અને જર્મનીમાં પણ આવીજ રીતે હાથે રાંધી ખાવાનો નિશ્ચય જોઈ અમને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું. બોટ પર કોઇને હાથે રાંધી ખાવું હોય તો ત્રીજા વર્ગના ડેક ઉપર રાંધી ખાવા દે છે. કેમકે ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂઓને હાથેજ રાંધી ખાવું પડે છે. રા. પવાર સાથે થોડો વખત વાતચીત કરી હું પિતાશ્રી પાસે ગયો. અને રા. શામરાવની હકીકત જણાવી આ સાંભળી તેમણે કહ્યું કે જો આપણને આગળથી આવી ખબર હોત તો સાથે એક રસોયો લાવત

પણ હવે કંઈ ઉપાય નથી. હવે બેરીસ્ટર બોસ જેવાની સોબત હોવાથી ડાઇનીંગ હૉલમાં જઈ જમી આવવાની શરૂવાત કરી તોપણ જમવાનું ત્યાં ભાવતું નહિ હોવાથી અમે બે દિવસ રાત્રે રા. પવારની કેબીનમાં રા. શામરાવ જોડે જમવાનું રાખ્યું, હતું.

સ્ત્રીઓમાં પણ બીડી પીવાનો રીવાજ.

રાતના મુખ્ય જમણ પછી જમવાનાજ પોષાકમાં ગોરા ઉતારૂઓ સ્મોકિંગ રૂમમાં બીડી પીવા માટે આવે છે. અમે પણ ડેક ઉપર બેસી કંટાળી ગયેલા હોવાથી સ્મોકિંગ રૂમમાં જઈ બેઠા. અહીં ગોરા લોકોમાં દૂધ સાકર વગરની કૉફી પીવાનો રીવાજ હોય છે. આપણામાં જેમ કોરી તમાકુ ખાવાનો રીવાજ છે. તેવોજ આ કાંઈ રીવાજ લાગે છે. કેટલાક લોકો દારૂ મંગાવી પોતાના મિત્રો સાથે તેની આપ લે કરતા ,હતા. અહીં બધા લોકો બીડી ખુબ પીતા હોવાથી આખા હૉલમાં ધુમાડો થઈ રહ્યો હતો. કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ બીડી પીવામાં સામેલ થતી હતી. અને કેટલાક પુરૂષ સ્ત્રીઓને બીડી સળગાવી આપવામાં મદદ કરતા હતા. સ્ત્રીઓના દેખતાં પુરૂષો બીડી પીતા નથી એવો રીવાજ હોવાનું અમે સાંભળ્યું હતું. પણ અહીંઆનો આ વિચિત્ર દેખાવ જોઈ અમને બહુ નવાઈ લાગી. આ વિચિત્ર રીવાજ અને સ્ત્રીઓને આપેલી સ્વતત્રતા જોઈ અમને બહુજ આશ્ચર્ય થયું. રાતના સાડા દસ પછી અમે કેબીનમાં સુઈ ગયા.

ભાગ ૩ જો.

एडनथी सुएज.

એડન.

તા. ૮–૮–૧૧ શુક્રવાર.

એડન બંદર દેખાવા લાગ્યું.

આજે સવારે નવ વાગે અમારી બોટ એડન પહોંચવાની હોવાથી અમને બહુજ આનંદ થયો. ઉપર આકાશ અને નીચે પાણી એની આજ રાત દીવસથી સ્થિતિ હોઈ આજ સ્હવારે ક્ષિતિજમાં નાન્હા નાન્હા ડુંગરો દેખાવા લાગ્યાથી અલૌકિક આનંદ થયો. અને જમીન પર ક્યારે ઉતરીશું એમ થવા લાગ્યું. અમારા મનની આ સ્થિતિની કલ્પના જાતે અનુભવ્યા વગર થઈ શકે એવી નથી. બરાબર નવ વાગે અમારી બોટે એડન બંદરમાં લંગર નાખ્યું. અંહીથી એડન બંદર પાએક મૈલ દૂર હતું. અમારી બોટ ઉભી રહેતાં અનેક ન્હાની ન્હાની હોડીઓ બોટ ઉપરના ઉતારૂઓને બંદર પર લઈ જવા માટે આવી પહોંચી આ હોડીઓમાં કેટલાક આરબ વેપારીઓ, શાહામૃગના પીછાં ગંજીફાનાં પત્તાં, બીડીઓ વિગેરે પરચુરણ સામાન વેચવા માટે બોટ ઉપર આવ્યા હતા. હોડી હાંકનાર કાળા કાળા શીદ્દી હતા. તેમના વાળ જુદા રંગના બગડ હતા. આ વેચવા આવનાર લોકોને અંગ્રેજ લોકોનો કાયમ સહવાસ હોવાથી તેમને ખપ પુરતાં અંગ્રેજી શબ્દો બોલતાં આવડતું હતું. ડૉકટરની તપાસ થયા પછી બોટ પરથી ઉતરવાની પરવાનગી મળશે એમ કહેવામાં આવ્યુ પણ હજી સુધી ડૉક્ટર આવેલા નહિ હોવાથી અમે કપ્તાનને પુછ્યું તો જણાવ્યું કે ડૉકટરની તપાસ થવાની નથી. અને બંદર પર જવું હોય તો ખુશીથી જાવ પણ બપોરે બાર વાગે આગબોટ ઉપડવાની છે માટે વહેલા આવતા રહેજો એમ કહ્યું. આ પ્રમાણે એક કલાક નકામો ગુમાવી નાંખ્યો તે બદલ જીવને ખેદ થયો અને બંદર પર જવાની તૈયારી કરી.

એડન બંદર પર ઉતર્યા.

બોટ ઉપર આવેલા એક પારસી વેપારી સાથે અમારે ઓળખાણ થતાં તેણે અમને તેની સ્ટીમ લૉંચમાં આવવા કહ્યું. અમે તેનો ઘણો ઉપકાર માની. રા. પવાર. રા. શામરાવ વગેરે મંડળી સાથે બંદર પર ગયા. પારકા દેશમાં પારશી હિંદુ મુસલમાન વગેરે ભેદ કેવો નષ્ટ થઇ જાય છે. અને બધાં હિંદી છીએ. એ ભાવના કેવી દૃઢ થાય છે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો. બંદર ઉપરની તાર ઑફિસમાંથી મુંબઈ તાર કર્યો અને પછી ભાડાની ગાડીઓ કરી પોષ્ટ ઑફિસમાં ગયા. અને ત્યાં હિંદુસ્તાનની પોષ્ટ ટીકીટો ચાલે છે એમ જાણ્યું. અમારામાંના કેટલાએકોએ ત્યાં કાગળો લખી ટપાલમાં નાંખ્યા અને પછી ગાડીમાં બેસી એડન શહેર જોવા ગયા.

આ ગાડીઓમે ચાર પૈડાં હોઈ તેને ખાનદેશના જેવા બએ ટટ્ટુ જોડયાં હતાં. આવી ગાડીમાં ચાર માણુસ ખુશીથી બેસી શકે છે. આવી ગાડીઓ આપણા દેશમાં દેખાતી નથી. રસ્તાની બન્ને બાજુએ બે ત્રણ માળની ઇમારતો હતી અને ઠેક ઠેકાણે હૉટેલના પાટીઆં લગાડેલાં હતાં આગળ જતાં અમને ઉંટની કેટલીક ગાડીઓ મળી. આ ગાડીના ઉંટ ઠીંગણા અને પાતળા હતા અને ગાડીઓમાં ધાન્ય–ચાંમડા વગેરે માલ બંદર પર લઈ જતા હતા. થોડેક દૂર ગયા પછી અમારી ગાડીઓ ટેકરા પર ચડવા લાગી. અમે રસ્તામાં જોયું તે એડન શહેર હશે એટલે હવે વળી ટેકરા પર કયાં લઇ જાય છે એમ થયું. ડુંગર પર જવાનો રસ્તો સારો હોઇ ટટ્ટુઓ હમેશના મહાવરાને લઇ અમને જલદી વીસ મીનીટમાં ઉપર લઇ ગયા.

મારકીટ જોઈ પાછા બોટપર.

ડુંગરને મથાળે ગયા પછી થોડીવારે એક ખીણમાં થઇ અમારી ગાડીઓ નીચે ઉતરવા લાગી અને બાજુમાં તવેટીમાં એક સુંદર શહેરનો દેખાવ જોઇ અમે બહુ આશ્ચર્ય પામ્યા. આવા ઉજ્જડના વેરાનમાં અને રેતીના રણમાં શહેર વસાવી કાઢવાની અજબ કલ્પના ચલાવનારને ખરેખર ધન્ય છે. આ જગ્યામાં યુરોપ જતી આવતી આગબોટો કોલસા લેવા લંગર કરે છે અને હિંદુસ્તાનના રક્ષણ માટે આ બંદર મોઢું નાકું હોઈ આ શહેરની કિંમત ઘણીજ વધી પડી છે. અહીં એકંદર ગોરું તેમજ દેશી મળી એકંદર બે ત્રણ હજાર માણસનું લશ્કર રહે છે. અને કિલ્લેબંધી પણ ઉત્તમ પ્રકારની છે. આ શહેર એકદમ નવુંજ વસેલું

હોવાથી તેમાં સડકો ઘરો વિગેરે નવિન પદ્ધતી પર બાંધેલાં હતાં. હોટલ-તાર ઑફિસ બરફ બનાવવાનાં કારખાનાં વગેરેની સોઈ પણ આ શહેરમાં સંપૂર્ણ રીતે હતી. માત્ર એડનનાં ખારૂં પાણી વરાળથી મીઠું કરી વાપરવાના નળ છે. ગામમાં સ્વચ્છતા સારી હતી. મુખ્ય વસ્તી આરબ અને શીદી લોકોની છે. હિંદુસ્તાનના ઘણા લોકો અહીં આવી રહ્યા છે. બૈરીઓને મોંઢે ધોળા ખુરખાને બદલ કાળા રંગનાં કપડાના શીવેલા ખુરખા હતા. અહીંની દુકાનો બધી પરદેશી માલથી ભરેલી હતી. અમારે ફળ લેવાના હોવાથી મારકીટ જોઈ પાછા બોટ ઉપર ગયા. મારકીટ ધર્મશાળા જેવી બાંધેલી હતી. અહીં દાડમ, કેળાં, શકરટેટીઓ, ખાટા લીંબુ, રીંગણા, ભીંડા, કાકડી, કોળું વિગેરે શાકભાજી મળતી હતી. અહીં લીલું ખજુર બહુ સારૂં મળતું હતું તે થોડું લઈ અમે બોટપર પાછા ગયા. જુના વખતના ટાંકાં જોવા જવાનો વખત ન હોવાથી અમે પાછા ફર્યા અને બંદર પર આવી હોડીમાં બેસી બોટ પર વખતસર આવી પહોંચ્યા.

લાલ સમુદ્રમાં અમારો વખત આનંદમાં ગયો.

બપોરે બાર વાગે બોટ ઉપડી. ઘણોખરો વખત આજથી અમે ડેક ઉપરજ કાઢવા માંડ્યો હતો. સુલેમાન સોદાગરને લીધે તાર માસ્તર જોડે અમારે ઠીક ઓળખાણ થઈ હતી. બોટ ઉપરના બધા અધિકારીઓમાં આજ કંઈ મળતાવડો હોઈ બધા જોડે હળીમળી વર્તતો હતો. હવે અમારી તબીયત સુધરતી ગઈ એટલે બોટ ઉપરના બીજા ઉતારૂઓ જોડે પણ ઓળખાણ થઈ અમને ઘણો આનંદ મળતો હતો.

પહેલા વર્ગનો પહેલો માળ.

છેલ્લા બે ચાર દિવસમાં આગબોટની વ્યવસ્થાની સારી માહિતિ થઈ હતી અને તેનું સવિસ્તર વર્ણન આપવાનો વિચાર છે. આગળ જણાવ્યું તેમ ત્રણ વર્ગમાં ઉતારૂઓની સોય કરેલી હોય છે. ત્રીજા વર્ગની આગળના ભાગમાં, પહેલા વર્ગની વચલા ભાગમાં અને બીજા વર્ગની પાછલા ભાગમાં ગોઠવણ કરેલી હોય છે. જે દિશામાં બોટ જાય છે તે તરફના ભાગને આગલો ભાગ કહે છે. બે બાજુના ભાગ ઉંચાણમાં હોઇ વચલો ભાગ ઉંડાણમાં હોય છે. પહેલા વર્ગના પહેલા માળ નીચે બોટનો પચાસ ફીટ જેટલો ભાગ સમુદ્રમાં ડુબેલો હોય છે. આ સમુદ્રની સપાટીની નીચેના ભાગમાં એન્જીન વિગેરે યંત્રો ગોઠવેલાં હોય છે અને ધુમાડો જવાને બે મોટાં ભુંગળાં મુકેલાં હોય છે. વચલો ભાગ છેવાડાના ભાગ કરતાં બહુ પહોળો હોવાથી તેમાં પહેલા

ડાયનીંગહૉલ-ક્લીઓપાટ્રાબોટ.

રહે તે માટે બને તેટલી ગોઠવણ અહીં કરવામાં આવેલી દેખાતી હતી. બીજા માળ ઉપરથી ત્રીજે માળ જવા માટે પણ એક મોટો પહોળો દાદર હોય. છે. અને તેના પરથી પગ લપસી ન જાય માટે જાડું રબર જડેલું હતું.

ત્રીજે માળ.

ત્રીજે માળ પહેલા વર્ગના ઉતારૂઓ માટે સ્મોકિંગ રૂમ અને મ્યુઝીક રૂમ હોઈ ચારે બાજુએ ફરતું વિસ્તર્ણ છજું (ડેક) હોય છે. દાદરના મથાળે દાર સોડા વગેરે પેય પદાર્થ વેચવાનું બારરૂમ હોય છે. છજા ઉપરથી કોઈ પડી ન જાય માટે એક જાડા લોખંડના સળીયાનો કઠેડો કરેલો હોય છે. અહીં ઉતારૂઓ સાંજને પહોરે અનેક રમત ગમત કરી કસરત કરે છે. અહીં જેવા બાગમાં બાંકડા હોય છે તેવા બાંકડા મુકેલા હોય છે. અમારી બોટપર ભાડાથી ડેક ચેઅર્સ આપવાની વ્યવસ્થા હતી અને આવી ખુરશીપર પોતાના ખર્ચના પીતળના નંબરો જડેલા હોવાથી જેને તેને પોતાની ખુરશી ખોળી પડતા ઠીક પડે છે. સ્મોકિંગ રૂમમાં ઘણોજ શણગાર સજેલો હતો અને ખુરશીઓ તથા કોચો ચામડાથી મઢેલા હતા. લાકડાંની ભીંતોપર ભાત ભાતના ચિત્ર ચિત્રમાં હતા અને મોટ મોટા આયનાઓ ટાંગી ઘણી શોભા કરી હતી. મ્યુઝીક રૂમ વળી એથી વધારે ભભકાદાર હતો. તેમા ઉતારૂઓ માટે એક પિયાનો ગોઠવેલો હતો અને એક કબાટમાં પુસ્તકો ગોઠવી લાયબ્રેરી જેવી વ્યવસ્થા કરી હતી. આ રૂમમાં બીડી પીવાની સખ્ત મનાઈ હતી. અને રવીવારે સવારે અહીં પાર્થના કરવામાં આવતી હતી. આ ઓરડીઓની બારીઓ પોર્ટ હોલ કરતાં ઘણી મોટી હોવાથી હવા પ્રકાશ પુષ્કળ આવતાં હતા. આવી રીતની અંદર ઉત્તમ વ્યવસ્થા હોઈ જાણે એક મોટાં હોટેલમાં આપણે ઉતર્યા હોઇએ એવું લાગતું હતું.

ચોથો માળ.

ચોથા માળ પર એક વિસ્તીર્ણ અગાસી હતી તે માળપર જવા માટે ડેક ઉપરથી દાદર હતા. આની વચમાં ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે તાર વિનાના સંદેશા મોકલવાની ઑફિસ હતી બારની બાજુએ વહાણના સડના થાંભલાં ઉપર તાર વગરના સંદેશા મોકલવાનું યંત્ર ગોઠવેલું હતું.

પાંચમો માળ.

વાર ઑફિસની ઉપરની બાજુએ બોટના કપ્તાનને બેસવાની ઓરડી હતી એમા બેસી કપ્તાન સુકાન ફેરવી બોટને યોગ્ય દિશામાં ચલાવવાનું કામ કરતો હતો. આ ઓરડી ઘણી ઉંચાઈપર હોવાથી ત્યાંથી દૂર સુધી

દેખી શકાતું હતું. બોટના દરેક માળનો " ડેક " કહેવાનો રિવાજ હોય છે. અને તેને " એ " ડેક " બી " ડેક " સી " ડેક એવા નામ આપી તેનો નકશો ટીકીટ ખરીદવાં પહેલાં આપણને મળે છે.

બીજા વર્ગનો પહેલો ને બીજો માળ.

બોટના આગળના અને પાછળના ભાગ વચલા ભાગ કરતાં ઉંચા હોવાથી તેના વચલા ભાગ જેટલા માળ હોતા નથી. પાછળના ભાગમાં બીજા વર્ગના ઉતારૂઓની ઓરડીઓ હોય છે. આ ઓરડી પહેલા વગ કરતાં ન્હાની હોઇ તેમાં બેને બદલે ચાર ઉતારૂઓ રાખવામાં આવે છે. હવા અજવાળાની સોઇ તો બન્ને વર્ગમાં સરખીજ હોય છે. બીજા વર્ગના લોકોને જમવાનો હોલ પહેલાજ માળે હોઈ એકંદર વ્યવસ્થા કંઈ ઉતરવા પ્રકારની હોય છે. બીજા માળ પર સ્મોકિંગ રૂમ અને તેને ફરતી અગાશી કે ડેક હોય છે. આ વર્ગ માટે મ્યુઝીક રૂમ હોતો નથી. આ વર્ગના ડેક ઉપર તડકાથી અને વરસાદથી બચાવ થવા માટે મજબુત કંતાનનું છાજ બાંધેલુ હોય છે.

ત્રીજા વર્ગની જગ્યો.

ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂઓને માટે આગલા ભાગમાં ગોઠવણ હોય છે. ધર્મશાળામાં જેમ લોકો જમીન પરજ પડી રહે છે તેમ અહીં પણ બેસવાનું હોય છે, એમના માટે જમવાનો ઓરડો કે ધુમ્રપાનગૃહ વગેરે કંઇ પણ સોઇ હોતી નથી. આ લોકોને છાયો મળે માટે ઉપર કંતાન બાંધેલું હોય છે. ત્રણે વર્ગને જુદા રાખવા માટે વચ્ચે વચ્ચે અગાશીઓનો અંતર રાખવામાં આવ્યો છે. આ પ્રમાણે બોટ ઉપર ત્રણે વર્ગના ઉતારૂઓ માટે જુદી જુદી હવેલીઓ હતી એમ કહેવામાં આવે તો કઇ ખોટું નથી. એક વર્ગના ઉતારૂ બીજા વર્ગના જગ્યામાં બહુ કામ વગર જતા નથી. આવી વ્યવસ્થા લગભગ ઘણી ખરી બોટોમાં હોય છે, એટલે ઉપરના વર્ણન ઉપરથી સાધારણ કલ્પના આવી જશે. આજે રાત્રે જમી રહ્યા પછી ડેક ઉપર બોટ કમ્પનીનું ગ્રામોફોન કેટલાક ઉતારૂઓ વગાડતા હતા. અને અમે તે સાંભળી રાત્રે સાડા દસ વાગે કેબીનમા ગયા.

તા. ૫–૮–૧૩ શનિવાર.

હેરકટીંગ સલુન અને બાથરૂમ.

વાળ કપાવવા માટે આજે બોટ ઉપરના " હેરકટીંગ સલુન " માં ગયો. અહીં વ્યવસ્થા એકંદર મુંબઇના કોટમાંના સલુનોમાં હોય છે તેવીજ હતી. વાળ કપાવી ચોપડીમાં નામ લખાવ્યું અને તેની ફી બોટમાંથી ઉતરતી વખતે હેડસ્ટુઅર્ડને આપવી પડી હતી. પછી પાસેની

વર્ગની કેબીન્સ (ઓરડીઓ) કરવામાં આવે છે. દરેક ઓરડીમાં હવા પ્રકાશ આવે માટે આ ઓરડીઓ બોટની બહારની બાજુ તરફ ગોઠવેલી હોય છે. અને આની વચલી ઓરડીઓમાં બોટ પરના નોકર માણસો રહે છે. અને આવા વચલા ભાગમાં બાથરૂમ (નહાવાની ઓરડી) હેરકટીંગ સલુન (હજામત કરાવવાની ઓરડી) વિગેરેની સગવડ કરેલી હોય છે. પાયખાનાં યુરોપીયન ઢબનાં ફ્લશીંગ (પાણી જોરથી છોડી સાફ કરવાની ઢબનાં), હોય છે. અને બેસવા માટે સ્ટુલ હોય છે તેથી આપણને 'ફાવતું' નથી.

બીજો માળ.

પહેલા વર્ગની ઓરડીઓ અને મધ્ય ભાગની ઓરડીઓ વચ્ચે એક સાંકડી ગલ્લી જેવી જગ્યા રાખવામાં આવે છે અને તેમાંથી બીજા માળ ઉપર જવાનો એક પહોળો મોટો દાદર હોય છે. આ માળ ઉપર એક બાજુએ રસોડું અને બીજી બાજુએ જમવાનો ઓરડો હોય છે. અહીં પહેલા અને બીજા વર્ગના ઉતારૂઓ માટે જમવાનું તૈયાર કરવામાં આવે છે. રસોડામાં કામ કરતા રસોયાનો પોષાક વિચિત્ર હોય છે. માથે સફેત રંગની ઉંચી ટોપી અને સફેતજ કોટ પાટલુન પહેરેલાં હોય છે. પાટલુન ઉપર રસોઇ કરતાં ડાઘ ન પડે માટે એક સફેત રૂમાલ વીંટાયેલો હોય છે. આ રસોઇઆ કોઇ દહાડો બહાર ફરવા અમે જોયા નથી. રસોડામાં જો કે સફાઇ સાધારણ રીતે ઠીક હતી પણ અનેક જાતના મારેલાં જનાવરો લટકાવેલા હોવાથી અમને બહુ વખત ત્યાં ઉભા રહેવાનું ગમતું નહિ; જમવાનો ઓરડો ઘણો મોટો અને વિશાળ હોઇ પહેલા વર્ગના તમામ ઉતારૂઓ સાથે જમવા બેસી શકે એવી ગોઠવણ હતી. અમારી બોટ ઉપર ૮૯ ઉતારૂઓની ગોઠવણ હતી. આ હૉલનું ફરનીચર, ટેબલ, ખુરશીઓ, ઘણાં ઉત્તમ પ્રકારનાં હોઇ, ટેબલ પરની છતમાં વીજળી પંખા ગોઠવી દીધા હતા. વચમાં એક મોટું ટેબલ ગોઠવી આસપાસ ન્હાનાં ન્હાનાં ટેબલો ગોઠવેલાં હતાં. ખુરશીઓ આગબોટ ચાલતી હોય તે વખતે ખસી ન જાય માટે નળ સાથે જડી દીધેલી હતી. દરેક વખત જમણ વેળા નવી ચાદરો ટેબલ પર પાથરવામાં આવતી. અને ઉત્તમ ચીનાઇ માટીની રકાબીઓ અને રૂપાના ચમચા કાંટા અને છરીઓ વ્યવસ્થાથી ગોઠવી રાખેલાં હોય છે. ટેબલ પર ભાતભાતનાં રંગ બે રંગી કૃત્રીમ ફુલોનાં કુંડા ગોઠવી દીધેલાં હોય છે. અને ભીંતો પર સુંદર છબીઓ ચીતરેલી હોય છે. એકંદર આખા દહાડામાં મુખ્ય કામ જે જમવાનું તે વખતે મન પ્રફુલ્લીત અને આનંદમાં

કેબીન નજીકની બાથરૂમમાં નહાવા ગયો ત્યાં એક મોટા પીપમાં ઉનું પાણી ભરી મુકયું હતું પીપ ઉપર ઉના તેમજ થંડા પાણીના નળ હતા. નહાતી વખતે આ બધું પાણી ખારું છે એમ માલુમ પડયું. ખારા પાણીથી લાગતી શરીરને ચીકાશ ધોઇ નાંખવા માટે મીઠા પાણીની એક ડોલ ભરી મુકેલી હોય છે. પીપમાં બેસી નહાવાનું મને બીલકુલ ફાવ્યું નહીં પણ ના ઇલાજે નાહી હું કેબીનમાં આવ્યો.

ફર્સ્ટ કલાસ કેબીન.

પહેલા વર્ગની કેબીનમાં કેવી સગવડો હોય છે. તેનું ટુકામાં વર્ણન કરવા વિચાર છે. આ ઓરડી દસ ફીટ લાંબી અને ૭ ફીટ પહોળી હોય છે. અને તેમાં બે ઉતારૂઓને રહેવાની સગવડ કરેલી હોય છે. દરેક ઉતારૂની જગ્યાને બર્થ કહે છે. અને "બર્થ" ને અનુક્રમ લગાડી નંબર આપેલા હોય તે નંબર પીતળની પટ્ટીપર કેબીનને બારણે ચોંટાડેલા હોય છે. દરેક ઓરડીમાં બે પલંગ લોખંડી હોય તેના ઉપર નરમ ગાદીઓ પાથરી હોય છે. તેની ઉપર ધોયેલી સ્વચ્છ ચાદરો અને ઉશીકા પણ સ્વચ્છ ગલેફ ચડાવેલાં હોય છે, ઓઢવા માટે એક સફેદ બ્લાંકેટ અને ચાદર મુકેલાં હોય છે, વડોદરેથી નીકળતી વખતે પાથરવા ઓઢવાનું કંઇપણ સાથે ન રાખવા અમારા મીત્રોએ કહેલું છતાં પણ આવી ઉત્તમ વ્યવસ્થા હશે એવી અમને કલ્પનાં સુધા નહોતી તેથી જોડે કેટલોક પથારીનો સામાન હતો. અને તેનો આખા પ્રવાસમાં જરાએ ખપ પડયો નથી. બોટ હાલતી હોય ત્યારે પલંગમાંથી પડી જવાય નહિ માટે આસ પાસ એક ફુટ ઉંચો કઠેરો કરેલો હોય છે દરીઆઈ માંદગી વખતે સુતા સુતા દીવો સળગાવાય તથા ઓલવાય માટે તેમજ નોકરને બોલાવવા માટે પલંગની પાસેજ વીજળીના બટણો ગોઠવેલાં હતાં દરેક ઓરડીમાં વીજળીનો પંખો લગાડેલો હતો અને તે ચલવવા બદલ પીએન્ડઓ કુમ્પનીમાં લેવાય છે તેમ કંઇપણ ભાડું લેવામાં આવતુ નહિ. પલંગમાં સુનારા ઉતારૂને આડ પડદો કરવા માટે પલંગની બાજુએ કીમતી સરકતા પડદા ગોઠવેલા હતા. ઉતારૂઓને કપડાં પહેરતી વખતે ટાંગ્વે માટે એક ન્હાનો બાંકડો ગોઠવેલો હોય છે.

ફર્સ્ટ કલાસ કેબીનનો સામાન.

દરેક બર્થ નીચે ચીની માટીના બે વાસણો ગોઠવેલાં હોય છે. તેમાંનું એક ઉલટી ઝીલવાનું કુંડું હોય છે. અને બીજું પિસાબ કરવા માટે હોય છે આ વાસણો રોજ સવારે નોકર સાફ કરી જાય છે. ભીતને અડકાડીને એક લાકડાના કબાટ પર રેલ્વેમાં હોય છે તેવું મ્હોં ધોવાનું કુંડું મુકેલું હોય છે. તેમાં વપરાયેલુ પાણી નીચે એક લોઢાના ડબ્બામાં એકઠું થતું તે રોજ નોકર સાફ

કરી જતો આ કબાટમાં એક સાબુ અને રૂમાલ વગેરે સામાન રાખવામાં આવેલો અને ઉપર એક આયનો જડેલો હોય છે. બે કાચની સુંદર ઝારીમાં પીવાનું પાણી મુકવામાં આવતું અને એ પાણી પીવાનો ગ્લાસ તે ઉપર ગોઠવેલો હતો પીવાનું પાણી રોજ તાજું ભરવામાં આવતું અને મ્હો લુછવાનો રૂમાલ રોજ અને ચાદર ગલેફ બે ત્રણ દહાડે બદલી નાખવામાં આવતાં હતાં. એ ત્રણ ઓરડા વચ્ચે એક સ્વતંત્ર નોકર રહેતો હતો. આ નોકરને કેબીન બૉય કહેતા અને સ્ત્રીઓ માટે સ્વતંત્ર સ્ત્રી નોકર રાખેલી હતી. ઓરડીઓ સાફસુફ કરવાનું, પથારી પાથરવાનું અને બીજું બધું આવું કામ આ નોકર કરતા હતા. નાહાવાનું પાણી આપવા સ્વતંત્ર ગોવાનીઝ નોકર રાખેલા હતા. આ બદલ કંઇપણ વધારે ફી આપવી પડતી નહોતી.

તા. ૧૦–૮–૧૩ રવીવાર.

રવિવારની પ્રાર્થના.

રવિવારનો દિવસ ખ્રિસ્તી લોકોને પ્રાર્થના કરવાનો હોવાથી બોટના ઉતારૂઓ આજે મ્યુઝીક હોલમાં ભેગા થઇ પ્રાર્થના કરતા હતા. કેટલાક નાસ્તિકો માત્ર ડેક ઉપર ફરતા હતા. આ લોકો પ્રાર્થના કેવી રીતે કરે છે. તે જોવા અમે મ્યુઝીક હૉલની બાર આગળ જઇ ઉભા રહ્યા. ઉતારૂઓમાં કોઇ પાદ્રી નહિ હોવાથી એક ગ્રહસ્થે બાયબલ વાંચવાનું શરૂ કર્યું પ્રાર્થનાનો દેખાવ ઘણો ગંભીર માલુમ પડ્યો. આઠ દિવસે એક દહાડો પણ એકત્ર થઇ સામટી પ્રાર્થના કરવાનો રીવાજ અમને બહુ પસંદ પડ્યો.

ઝીણાં કપડાં ઓછાં સાથે રાખવાથી પડેલી અડચણ.

ગોરા લોકોનો પોષાક અને વિશેષે કરી સ્ત્રીઓના પોષાક ઉપરથી આ લોકોને જુદી જુદી પદ્ધતના ભપકાદાર લુગડાં પહેરવાનો શોખ જોઇ અમને બહુ નવાઇ લાગી. સુતી વખતે પહેરવાનાં લુગડાં જુદાં–જમતી વખતનાં જુદાં–સાંજે ફરતી વખતનાં જુદાં એવાં અનેક વેળાનાં કપડાં લત્તાનીજ ત્રણ ચાર પેટીઓ એક માણસ પાસે હોય છે, બોટ ઉપર બધી સગવડતા સચવાતી નહી હોવાથી અમુક વખતે અમુકજ જાતનાં કપડાં પહેરવાનો નિયમ બરોબર સખ્ત રીતે પાળી શકાતો નથી. એવું અમે જાણ્યુ. યુરોપમાં તાઢ વધારે હોવાથી ઝીણાં લુગડાંનો બહુ ખપ પડશે નહિ એવું ધારી અમે ઝીણાં લુગડાંનાં સુટના વધારે જોડ રાખ્યા નહોતા. પણ લાલ સમુદ્રમાં ગરમી બહુ પડવાથી

૫

અમને ઝીણાં લુગડાંની બહુ જરૂર પડી અને તેને લીધે બહુ અડચણ જડી પ્રવાસમાં જનારે ઝીણાં કપડાંના બે ત્રણ સુટ સાથે રાખવા જોઇએ. આ સમુદ્રનું નામ લાલ સમુદ્ર હતું પણ તેનું પાણી આસમાની રંગનું જણાતું હતું. સમુદ્રનો આ રંગ બહુ મનોહર હતો.

તા. ૧૧-૮-૧૩ સોમવાર.

બોટ ઉપરના ૭ જમણ.

અમારી બોટ ઉપર પહેલા અને બીજા વર્ગના ઉતારૂઓને દીવસમાં સવારથી સાંજ સુધીમાં ૭ વાર જમવાનું મળતું હતું. દીવસમાં ૭ વાર ખાધેલું યુરોપીઅન લોકો શી રીતે પચાવી શકે છે તે બદલ અમને આશ્ચર્ય લાગતું.

અર્લીમોરનીંગટી.

સવારે ઉઠતાં બરોબરજ પથારીમાં બેસીને ચહા, બ્રેડ, માખણ, ઈંડા વગેરે પદાર્થો બાળભોજ તરીકે ખાવાનો રીવાજ હોય છે. આ વખતે અમારે કંઇપણ ખાવાની જરૂર જણાતી નહિ. આ ચહા લીધા પછી લોકો ડેક ઉપર જરા ફેરો મારી આવી કસરત કરી આવતા હતા.

બ્રેક ફાસ્ટ.

સવારે આઠ વાગે પ્રાતર્વિધિ પરવારી કપડાં પહેરી સૌ તૈયાર થાય એટલે સવારના નાસ્તા માટે ઘંટ વગાડવામાં આવતો સાડા આઠ વાગે પાછો એક ત્રીજી વાર ઘંટ વાગે એટલે ઉતારૂઓ ડાઇનીંગ હૉલમાં "બ્રેક ફાસ્ટ" માટે ભેગાં થાય. દરેક માટે એક મેન્યુ (જમવાના પદાર્થની યાદી) ટેબલપર મુકેલી હોય છે. આ યાદી ફ્રેંચ ભાષામાં લખેલી હોય છે. દરેક ચાર ચાર જણ વચ્ચે એક ટેબલ હોય એટલે પીરસનારો છોકરો હોય છે અને તેને જે યાદીમાંથી જે ચીજ મગાવવી હોય તેનો હુકમ કરવામાં આવે છે. અત્યારની રસોઇમાં માંસવાળા પદાર્થ હોતા નથી પણ ઈંડાના અથવા ઈંડાં નાંખેલા ત્રણ ચાર પદાર્થ હોય છે. અમારે ઈંડા પણ ખપતાં ન હોવાથી બેરીસ્ટર ઑઝની મદદ વડે ખપે એવા પદાર્થ મગાવી લેતા. અમે આ વખતે દૂધ ભાત અગર જવની ખીર (પોરીજ) ચહા, કૉફી, દુધ, બ્રેડ, મુરબ્બા (જામ) તાજા

ફ્રુટ વગેરે પદાર્થમાંથી કંઇપણ મંગાવી લેતા. આ પૈકી જામનો ફ્લ્યો, કેરીનું મીઠું અથાણું, ન્હાની ખાંડ (કરકળીવાળી ખાંડના ચોખંડા કકડા), દુધમાં નાંખવાની ઝીણી ખાંડ, ખુર, બ્રેડ, માખણ વગેરે પદાર્થો તો ટેબલ ઉપર પહેલેથીજ ગોઠવેલા હોય છે.

પીરસવાની રીત.

એક વખતે પીરસાયેલો પદાર્થ જો આપણે ફરીવાર મંગાવવાની ઇચ્છા હોય તો પીરસનારને કહેવાથી તે તે પદાર્થની ખાલી થયેલી રકાબી પાછી લઈ જઇ નવી રકાબી ને નવા કાંટા ચમચા સહિત તે પદાર્થ પાછો લાવે છે. જમવાનું પુરું થતાં સુધી છોકરાઓ કાળજી પૂર્વક શું જોઇએ છીયે શું નહિ અને તે લઈ આવવાની તજવીજ રાખવામાં ઘણા ખબરદાર હોય છે. એક રકાબી ખાલી થઈ ન થઇ એટલામાં તો બીજી નવા પદાર્થની આવીજ છે. ઘણુંખરું પીરસનારો એક મોટા તાટમાં એક પદાર્થ લઇ આવે છે. અને જમનારની ડાબી બાજુએ ધરે છે. એટલે તે તાટમાં મુકેલા કાંટા ચમચા વડે જમનારો જોઇએ તેટલો પદાર્થ પોતાની રકાબીમાં લઈ લે છે. પીરસવાનો આ રીવાજ હાથથી પીરસવા કરતાં ઘણો સારો લાગે છે. આપણી પેઠે બધી વાનીઓ એક સામટી પીરસાઈ જતી નથી. પણ યાદીમાં લખેલા અનુક્રમ પ્રમાણે એક પછી એક " ડીશ " રકાબીનો પદાર્થ ખાવાનો રીવાજ છે. એક ડીશમાં એક મુખ્ય પદાર્થ અને જોડે એકાદ શાક અગર ચટણી હોય છે. કાંટા ચમચાથી ખાવાનું અમને પ્રથમ તો બહુ અઘરું લાગ્યું પણ થોડા દિવસમાં સારો માહવરો પડી ગયો.

જમતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો.

જમતી વખતે કાંટો ચમચો રકાબીપર આડા એક પર એક મુકવામાં આવે છે તો તેનો અર્થ ખાવાનું પુરું થયું એમ થાય છે. આ વાતની અમને ખબર ન હોવાથી પહેલ પહેલાં અમે ભુલથી આમ કાંટો ચમચો મુકી દેતાં અને પીરસનારો તે એકદમ રકાબી લઈ જવા આવતો ત્યારે અમે હજી ખાવાનું છે એમ કહેતા તેથી તે બીચારો શરમાઈ જતો. ચ્હા કૉફી પીતી વખતે મ્હોનો બીલકુલ અવાજ થવો જોઇએ નહિ. આ પ્રમાણે ટેવ પાડવામાં અમને બહુ અડચણ પડી. એક ક્લાસ માટે અમુકજ જગ્યાએ બેસવું એવું ધોરણ હોતું નથી. પણ એક વખત જ્યાં બેઠા ત્યાંજ સાધારણ રીતે રોજ બેસવાનો રીવાજ હોય છે. અને ખાઈ રહ્યા પછી બધાએ ઉઠી જવું ? એ કંઈ ઠરેલું નથી.

અગીયાર વાગ્યાની ચહા.

એકફાસ્ટ કર્યા પછી ઘણાખરા ઉતારૂઓ ડેક ઉપર જઈ વાંચવામાં વખત ગાળે છે. અગીયાર વાગ્યા કે ચ્હા મેંડવિચેસ (માંસયુક્ત રોટલીના કકડા) આપવામાં આવે છે. આ પદાર્થ ઉપરથી તો રોટલીના ટુકડા જેવો દેખાય છે અને ધાન્યાહારી લોકો વખતે છેતરાઈ જાય છે માટે આ હકીકત લખી છે. નવ વાગે બ્રેકફાસ્ટ કર્યા પછી અમને આ વખતે કંઈ ખાવાની રૂચી રહેતી નહોતી.

લંચ.

બપોરે એક વાગે લંચ માટે (બપોરના મુખ્ય જમણ માટે) ઘંટ વગાડવામાં આવતો આ વખતે બધા ડાયનીંગ હોલમાં બેગા થતા. ખાંડ, માંખણ, તાજા ફળ વગેરે આ વખતે મળવા પણ આ જમણમાં માંસયુક્ત પદાર્થ વિશેષ રાખવામાં આવતા. બે ત્રણ જાતનાં શાક ચટણીઓ આ વખતે આવતી પણ તેમાં મીઠું મસાલો બીલકુલ નહીં હોવ થી અમને તે ભાવતી નહિ. મરચાં ન વાપરતાં મરીનો ભુકો વાપરે છે. અને વારેલી ગાઈનો પ.ખુનો ઉપયોગ કરે છે ખાવા માટે વ્હીનગાર (જાતનો સરકો) નાંખેલુ અથાણુ, જાડી છાલનુ લીલું વિગેરે ટેબલપર મુકાતું. અમને આ અથાણું બીલકુલ ભાવતું ન હોવાથી લીંબુ વાપરતા હતા. તાજા ફળ જોડે બદામ, કાજુ દ્રાક્ષ વગેરે સુકો મેવો પણ કોઈ કોઈ વખત આપવામાં આવતો આ જમણ લેતાં લગભગ એક કલાક થતો.

ઇન્ડીયન કરી.

એક દિવસે ઇન્ડીયન કરી એવું નામ વાંચી આપણોમાં કઢી કરીએ છીએ તેવો કોઈ પદાર્થ હશે એવું જાણી અમે તે મગાવ્યો. પણ જ્યારે તે પ્રત્યક્ષ જોયો ત્યારે અમારી ભુલ થતી જણાઈ. ઇન્ડીયન કરી એટલે ભાત અને બે ત્રણ શાક ભેગાં કરેલી ખાતગી રાબડી. આ પદાર્થ કંઈક દેશી ઢબપર હોવાથી અમને બહુ પસંદ પડયો. આ કરીને મુબઈ કરી, કલકત્તા કરી, એવાં જુદા જુદાં નામ આપી જુદી જુદી તરેહ બનાવે છે પણ ધાન્યાહારીએ ખાસ "વેજીટેબલ કરી" એમ કહેવું જોઇએ, નહિ તો વખતે તેમાં માંસના ટુકડા નાખવામા આવે છે. આવી રીતના વેજીટેબલ પદાર્થો અનાયાસે તૈયાર થતા હતા પણ અમે હેડસ્ટુઅર્ડને અગાઉથી મળી વ્યવસ્થા કરેલી હોવાથી લંચ અને રાતના જમણ વખતે ભાત ત્રણ ચાર શાક વગેરે ચીજો બનાવી આપવામાં આવતી હતી.

લંચ લઈ બે વાગે ઉતારૂઓ જરા આરામ લે છે કે નહિ. એટલામાં તો પાછી સાડા ચાર વાગે બપોરની ન્હાનો ઘંટ થાય છે. આ વખતે ડાઇનીંગ રૂમમાં દુધ, ન્હા, કૉફી ચૉકલેટ, રોટી, બિસ્કીટ વગેરે પદાર્થો રૂચી પ્રમાણે આપવામાં આવે છે. આ પછી ઉતારૂઓ ડેક ઉપર કસરત માટે રમત ગમત કરે છે. આટલી બધી વાર ખાધા પછી કસરતની જરૂર પડે એ કહેવાની કંઈ ખાસ જરૂર રહેતી નથી.

આફ્ટરનુન ટી.

સાંજે સાડા ૭ વાગે રાતના મુખ્ય જમણુ માટે જમણના લુગડાં (ડાઇનીંગ સુટ) પહેરી તૈયાર થવાનો ઘંટ વાગે છે. આ વખતે ઠરેલો પોષાક દરેક જણે પહેરવો જોઇએ એવો ખાસ નિર્બંધ પીએન્ડ ઑ કમ્પનીની પેઠે જો કે અહીં નથી. તોપણ દરેક જણ શિષ્ટાચાર પ્રમાણે લુગડા પહેરી આ વખતે હાજર હોય છે. સ્ત્રી ઉતારૂઓ આ વખતે સારા સારા ભપકાદાર કપડાં પહેરી જમવા આવે છે. પીરસનારા લોકો પણ આ જમણુ વખતે ઉતારૂઓના પોષાકને મળતો પણ હલકી તરેહનો પોષાક પહેરી પિરસવાનું કામ કરે છે. ગરમીના દીવસે પણ હાથમાં મોજાં ઘાલી પીરસવાનું કામ કરતા જોઇ અમને આ લોકોની ફૅસનને વળગી રહેવાની ચુસ્તાઇ જોઇ આશ્ચર્ય લાગ્યું. જમતી વખતે કોઇ પણ પદાર્થ શરીર પર પડી કપડાં બગડે નહિ માટે એક રૂમાલ શરીર પર નાંખવા માટે આપે છે. જમતી વખતે સ્ત્રી પુરૂષના ભપકાદાર લુગડાં, વીજળીના દીવાનો ઝકઝકાટ અને વપરવામાં આવતાં ચાંદીના વાસણો અને ચીનાઇ ચલાણાં વગેરેથી ડાઇનીંગ હૉલમાં દેખાવ ઘણોજ ભપકાબધ અને જાહો જહાલીવાળો જણાતો હતો.

શરૂવાતમાં સુપ (માંસાર્ક) પીરસવામાં આવે છે આ જમણમાં માંસ-નાજ પદાર્થ ખુબ હોઇ ત્રણ ચાર જાતના શાક અને એક . મીઠાઇ હોય છે. છેવટે આઇસક્રીમ અને તાજાં ફળ અપાય છે. એ શિવાય દુધ ખાંડ, માખણ વગેરે પદાર્થો ટેબલ પર હોય છેજ. કેરીના મીઠા અથાણાને આ લોકો ચટણી કહે છે. આ જમણુ જમતાં કલાક દોઢ કલાક નીકળી જતો, ગોરા ઉતારૂઓ આ જમણ વખતે દારૂનો પુષ્કળ ઉપયોગ કરતા પણ તે માટે કંપનીને જુદા પૈસા આપવા પડતા હતા.

ડીનરના પદાર્થ.

પીરસનારા લોકોની કવાયત

પીરસનારાઓ આ જમણ વખતે ઘણુંજ શિસ્તથી વર્તતા હતા. એક ડિશ પુરી થઇ એટલે બીજી ડિશ લઇ બધા પીરસનારા હૉલની બહાર એકત્ર થઇ હેડરસુઅર્ડ હુકમ કરનાની વાર લશ્કરી કવાયત માફક પોતપોતાના ઠરેલા કસમોને પીરસવા નીકળી પડે છે. આ દેખાવ બહુજ ભપકાદાર લાગે છે, ત્રણ ચાર પીરસનારાઓ વચ્ચે એક મદદગાર અધિકારી હોય છે તે આ લોકોની ગેરહાજરીમા જમનારાઓની મરજી સાચવવા તૈયાર થઇ રહેલા હોય છે. આ જમણ વખતે બોટનો કમાન પોતાનો યુનિફૉર્મ પોષાક પહેરી ટેબલની એક બાજુએ મુખ્ય જગ્યાએ બેસે છે અને આ જમણ થઇ રહ્યા પછી બધા સ્મોકિંગ રૂમમાં દુધ સાકર વગરની કૉફી પીવા ભેગા થાય છે

સુવેજ બંદરે ઉતરવાનો ઠરાવ કર્યો.

આજ બપોરે બોટ કેટલે આવી તેનો હેવાલ જોવા જતાં માલુમ પડ્યુ કે આવતી કાલે બોટ સુવેજ બંદરે પહોંચશે. સુલેમાન સોદાગર કેરો જવા સુવેજ ઉતરનાર હતા અને તેઓ આ દેશના માહિતગાર હોવાથી અને અમારે કેરો પિરામીડ જોવા માટે એક વખત પણ જવાનો હોવાથી અમે તેમની જોડે જવાનો ઠરાવ કર્યો આવી રીતે બોટમા બ્રેકજનો (મુસાફરી તોડવાની) કરવાની હરકત હોતી નથી અને અમે અમારી ટીકીટો ઉપર "પરસર" નામના અધિકારીનો દાખલો લઇ સર્વ સામાન બાંધી ઉતરવાની તૈયારી કરી. ડેકચેઅર્સ બોટ પરજ રહેવા દીધી. અને અમે તથા મી. પવાર. બધો સામાન લઇ ઉતરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ભાગ ૪ થો.

इजिप्त.

સુવેજ.

તા. ૧૨-૮-૧૩ મંગળવાર.

સુવેજ બંદર પર જવા ઉતર્યા.

બપોરે એક વાગે અમે સુવેજ બંદરે ઉતરવા માટે તૈયાર થયા. આ બોટ ઉપરથી ઉતરવાનું હોવાથી હેરટુઆઈને બોટપરના નોકરોને બક્ષીસ માટે ૧૫ રૂપીયા આપ્યા પણ આ રકમ તેમને ઓછી પડી હોય એમ તેના ચહેરા ઉપરથી લાગ્યુ. ઉતરતાં પહેલાં બોટ ઉપર અમારે જેમની સાથે ઓળખાણ થઈ હતી તે સર્વની રજા લીધી એ વાગે સુલેમાન સોદાગરને લેવા આવેલા આરબ દલાલ જોડે હોડીમા બેસી બંદર ઉપર જવા નીકળ્યા. ઉતરતાં પહેલાં બોટપરના તમામ ઉતારૂઓની વૈદકીય તપાસ કરવામા આવી હતી અમો " કલીઓપેટ્રા " બોટપર આઠજ દિવસ રહ્યા હતા. પણ તે છોડતાં અમને જીવપર આવ્યુ.

સુવેજ બંદર.

હોડીમાં બેસી બંદર તરફ આવતા હતા તે વખતે બાલકનયુદ્ધમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી તુર્કસ્થાનની " હમેદીયા " ક્રુઝર બોટ અમને બતાવવામા આવી. જે ઉપર તુર્કી સુલેતાનનો લાલ રંગનો અને સફેદ ચંદ્રવાળો વાવટો ફરકતો હતો. અને લડાઈમાં નામાંકિત થયેલા તે પરના ખલાસી જોઇ અમને સાભિમાન આશ્ચર્ય થયુ. સુવેજ બંદરપર તુર્કી સરકારની તે વખતે માલકી હોવાથી ત્યા બીજા પણ તુર્કસ્થાનના લડાઉ વહાણો હતાં હોડીમાથી બંદરપર ઉતર્યા એટલે સેનીટેશન કેમ્પમા અમારો સામાન શુદ્ધ કરવાનો માત્ર નામનો વિધિ કરવો પડ્યો ત્યાંથી પછી બંદરની ઑફિસમાં અમારૂ નામ, ઠામ, આવવાનો હેતુ વિગેરે હકીકત લખી લીધા પછી અમારો સામાન જકાત ઑફિસ

માંદી થઈ જવાથી તેમને તાર આવ્યો એટલે તેમને જવાનું થયું. પણ તેમણે અમને એક સારો ગાઇડ (ભોમીયો) આપવાનું કબુલ કર્યું. મારી પાસે જોઇએ તે કરતાં વધારે સામાન હોવાથી પ્રવાસમાં ઘણો ખર્ચ અને ત્રાસ થવાનો સંભવ લાગવાથી વધારાનો સામાન કેરોથી બારોબર લંડન મોકલી આપવાનો અમે વિચાર કર્યો. આ બાબતનો તપાસ કરવા અમે કુક કમ્પનીની ઑફિસમાં ગયા. આ કમ્પનીની ઑફિસ ભપકાબંદ હતી અને ઘરાકને જરાપણ ખોટી ન થાય એવી સરસ વ્યવસ્થા કરેલી હતી. અમારી પેટીઓનો વીમો ઉતારી તેની કુંચીઓ કંપનીને હવાલે કરી સઘળો સામાન લંડન મોકલવાની તજવીજ કરી. અહીંયાંથી અમે થોડું ઇજિપ્શી-યન નાણું ખરીદ્યુ. અહીંનું નાણું અઢી આનાનું (પીયાસ્તર) ના નામથી ઓળખાય છે, અને દરેકની કિંમત પીયાસ્તરમાં કહેતા હોવાથી બહારના માણસને દરેક ચીજ બહુ મોંઘી જણાય છે. ગામમાં ફરી આવી સાંજે અમે પાછા હૉટલમાં આવ્યા.

ઇજીપશીયન નાચ.

રાત્રે જમી રહ્યા પછી અમે મૌ ઇજિપ્શીયન પદ્ધતનો નાચ જોવા સોદાગર સામે ગયા. આ નાચ " કૉફી હાઉસ " માં થતો હોવાથી તેની કંઇ ફી અમારે આપવી પડી નહિ. અંદર એક સ્ટેજ જેવી ઉંચી જગ્યો કરી હતી તે પર બે ઇજીપશીયન છોકરીયો નાચતી હતી અને બીજી બે ત્રણ છોકરીઓ બેઠી હતી. નાચનારી સાથે બે ત્રણ જણ એક નવી તરેહના વાદ્યો લઇ વગાડતા હતા. અમને આ નાચ બીલકુલ ગમ્યો નહિ. અને તેમાં અંગનો મરોડ બહુ થતો હોવાથી નાચનારીઓને પરિશ્રમ બહુ પડ્યો હોય એમ લાગ્યું. એમના નાચમાં અભીનય સારો છે, માત્ર તેમાં નરમાસ નથી. નાચ થઈ રહ્યા પછી છોકરીઓ સ્ટેજ પરથી ઉતરી એક રકાબી બધા જોનારાઓમાં ફેરવવા લાગી અને દરેક જણે થોડા થોડા પૈસા તેમાં નાંખ્યા. અને દુકાનમાંથી કંઇ પણ પેયવસ્તુ લેવી જોઇએ એવો રીવાજ જણાયો. અને આની કિંમત પણ બહુ લેવાતી હોવાથી વગર ટીકીટે આવ્યા તેની કસર બધી નીકળી ગઈ. થોડીવાર બેસી પાસે એક થીયેટરમાં આરબી ગાણું થતું હતું. તે સાંભળવા ગયા. સ્ટેજ પર એક નાયકા ઠેકાપર બેઠી બેઠી ગાતી હતી. અને સાત આઠ જણ જુદા જુદા વાદ્યો વગાડતા હતા. આ ગાયન પણ અમને પસંદ ન પડવાથી અમે હૉટલમાં પાછા ગયા. ઇજીપશીયન રાગ કેટલાક આપણા રાગના સુરને મળતા છે.

તા ૧૪-૮-૧૩ ગુરૂવાર

" કેરો. "

સુલેમાન સોદાગરે વચન આપ્યા પ્રમાણે અમને એક હિંદી ગાઈડ જોડે ઓળખાણ કરી આપી. આ ગાઇડ સુરતનો રહીશ હોઇ પાંચ છ વરસથી કેરોમાં રહી ગાઇડનો ધંધો કરતો હતો. ઇસ્માઇલ સુરતીને ગુજરાતી, અંગ્રેજી, ફ્રેંચ, આરબીભાષાઓ આવડતી હતી. તે અમને બહુ ઉપયોગી થઇ પડ્યો. સુલેમાન સોદાગર આજે મક્કે જવાના હોવાથી અમે તેમને વિદાય કરવા સ્ટેશનપર ગયા. સ્ટેશનપર એક પોતાની મેળે વજન જણાવનારો કાંટો હતો તેમાં પીયાસ્તર નાંખી અમે સૌએ વજન કર્યું શહેરના અનેક પ્રકારના લોકોને જોવાનું હમેશાં સ્ટેશન એક સારૂં ઠેકાણું હોય છે, કેમકે તમામ જાતના લોકો અહીં આવવાના. અહીંના ગરીબ લોકો પગ સુધી લટકતો ઝભ્ભો પહેરી ઉપર અંગ્રેજી ઢબનું જાકીટ પહેરી પગમાં અરબી તરેહના લાલ જોડા અને માથે ફુમતાવાળી લાલ તુર્કી ટોપી પહેરે છે. અને તવંગર લોકો તો તુર્કી ટોપી શિવાય બધો નેકટાય કૉલર-વગેરે સહિત અંગ્રેજી પોષાકજ પહેરે છે. ઇજીપશીયન ટર્ક લોકો શરીરે મજબુત ઉંચા પુરા અને ઘણા દેખાવડા હોય છે. એમનો ગૌરવર્ણ અંગ્રેજ લોકો જેવો સફેદ નથી પણ જરા પીળાશપર હોય છે. સ્ત્રીઓના પહેરવેશ જુદી તરેહનો હોઇ પગ સુધીનો લાંબો ઝભ્ભો પહેરે છે. અને ગરદન પાછળ લટકતો ઝભ્ભાનો કટકો માથાપર ઓઢી લે છે, નાક ઉપરથી છાતી સુધી એક કાળા રંગનું કપડું બુરખા તરીકે લટકાવે છે. નાક ઉપર નાક જેવડી લાકડાની નળી ઉભી બાંધવાનો રીવાજ હોય છે. આ નળીપર સ્થીતિ પ્રમાણે સોના અગર ચાંદીનું પણ જડેલું હોય.છે. આ પ્રમાણે મ્હોં ઢાંકવાનો રીવાજ હોવા છતાં પણ આંખ અને કપાળનો ભાગ નજરે દેખાતો હોવાથી અમે સાંભળ્યું હતું તે પ્રમાણે ઇજીપશીયન સ્ત્રીઓ ખુબસુરત હોય એમ માલુમ પડયું. બુરખો નાંખીને પણ ઘણી સ્ત્રીઓ યુરોપીયન સ્ત્રીઓ માફક બજાર કરતી નજરે પડે છે. સ્ટેશનપર જવા માટે અર્ધા પીયાસ્તરની ટીકીટ કઢાવવી પડી અને ટીકીટ ઑફીસપર જેમ આપણા તરફ જાળી બેસાડેલી હોય છે. તેને બદલે અહીં જાડા કાચ બેસાડેલા હતા. સુલેમાન મીયાંને પહોંચાડી અમે વીજળી ટ્રામમાં પાછા હોટેલમાં આવ્યા.

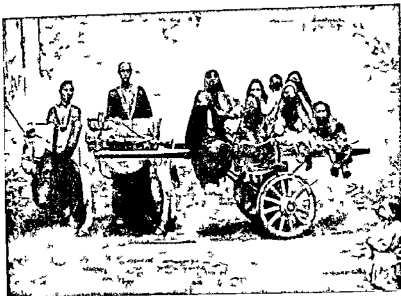
ઇજીપશીઅન પહેરવેશ.

ઇજીપ્તના મળતા ખાવાના પદાર્થ

આ રે ગાઇડને અહીં ખ વાના પદાર્થ મગાવ્યા ગાઇડ સુરતનો રહેવાશી હોઇ અમને શુ ભાવશે તે જાણતો હોવાથી અમારે માટે ભાત ત્રણ ચાર જાતના શાક ભજીઆ પાઉ દહી વગેરે ચીજો લઈ આવ્યો અહીની વસ્તી ઘણી ખરી મુસલમાન છે પણ ખાવાની દુકાનો ગ્રિક, ઇટાલીઅન તુર્ક વગેરે લોકોની છે આજની વાનીઓ બધી દેશી હોવાથી અમને ખાવાનુ બહુ ભાવ્યુ અને પેટ ભરીને ખાધુ આજનુ દહી તો નવીન જાતનુ હતુ અમે ચાર પ્યાલા દહી મગાવ્યુ હતુ છતા એ ૮ પ્યાલા કેમ લાવ્યા છો એમ પુછ્યુ તો તેણે કહ્યુ કે ચારજ પ્યાલા લાવ્યો છુ આનો અર્થ અમે સમજ્યા નહિ અને થાળીમા એજ પ્યાલા હતા તે બતાવ્યા તો બે પ્યાલાપર ઢાંકેલા બે બીજા ઉંધા વાળેલા હતા તે સુલગા કરી તેમા પણ દહી હતુ તે અમને બતાવ્યુ આ ઉંધા ઢાંકેલા પ્યાલામા પણ દહી હશે એવુ અમે ધાર્યુંજ નહોતુ નહી એવુ તો જામી ગયેલુ હતુ કે આ ઉંધા વાળેલા પ્યાલામાથી બીલકુલ બહાર પડ્યુ નહોતુ અને તેને લીધે અમે ભુલાયા એ જોઈ અમને બહુ ગમ્મત લાગી અહી બરફ પણ બહુજ સોંઘો મળતો હતો નાઇલ નદીના પાણીથી દ્રાક્ષ પણ બહુજ થાય છે અને સોંઘી હેય છે બદામપિસ્તા વગેરે સુકો મેવો પણ બહુજ સારો ને સસ્તો મળે છે વળી અહીંયા જેમ આપણા તરફ ઝીના રસની રોટલી બનાવે છે તેમ અહીં જરદાળુ (આલુ બુખારાની જાત) ની સુકી રોટલી ઘણી સારી મળે છે આપણા દેશની પેઠે અહી શ્રીખંડ બાસુદી બરફી પેંડા જેવી કોઈપણ મીઠાઈ મળતી નથી તેમજ આપણી કોકમ વીગેરે ખાટા પદાર્થોપણ મળતા નથી અને ખટાશ માટે વ્હીનગારનો (જવનો સરકો) ઉપયોગ થાય છે

કેરોનુ બજાર

જમી રહ્યા પછી બજારમા જઈ થોડા સુતરાઉ જોડ ખરીદ લીધા (ગરમીના લીધે) આ શહેરની યુરોપીઅન દુકાનો મુંબઈની મોટી દુકાનો કરતા પણ વધારે ભપકાદાર હતી બપોરે બાર વાગ્યા પછી અહીં દુકાનો ઉઘાડે છે, તે રાત્રના એક વાગ્યા સુધી ઉઘાડી રહે છે અને અહીં રાત્રે દીવા થયા પછીજ લોકોની ગરદી થાય છે કેટલીક દુકાનોપર બહાર ફુટ પાથપર માલ ગોઠવેલો રહેય છે અહીના રસ્તા પહોળા અને ચમક રેલેલા હોય છે ઘોડાની પેઠે ગધેડાપર સામાન નાખી ફરવા નીકળવાનો અહીં રીવાજ જણાયો અહી ગાડીની અને દારૂની દુકાનો અસંખ્ય છે અને આ દુકાનપર બહાર સડકે ફુટ પાથપર ટેબલ ખુરશીઓ પર

ગધેડાની ગાડીમાં બેઠેલી આરબી સ્ત્રીઓ-કેરો.

બેઠેલા હોય છે. અને લોકોનો ઘણો ખરો ભાગ અહીંજ દીવસ ગાળતો લાગે છે. અહીં નાઇલ નદીના પાણીથી કપાસ ઉત્તમ પાકતો હોઇ જમીનદાર લોકો માતબર હોઇ એશ આરામમાં પડેલા દેખાય છે. આ પ્રમાણે શહેરનો દેખાવ જોઈ રાત્રે હોટેલમાં પાછા આવ્યા.

તા. ૧૫-૮-૧૩ શુક્રવાર.

કેરો.

દુનીઆની સાત નવાઇઓમાંની એક જે ઇજીપ્તના પીરામીડ ગણાય છે, તે જોવાને અમે આજે સવારે ૭-૧૦ વાગે વીજળી ટ્રામમાં ગયા. અહીં પહોંચતા અમને દોઢ કલાક લાગ્યો. રસ્તામાં નાઇલિ નદીના બે પુલ આવ્યા.

પીરામીડ તરફનો રસ્તો.

નાઇલિ નદીનો પટ નર્મદા જેવો પહોળો છે. પણ તે ઉંડાઇમાં બહુ નથી. મોટા વહાણો અને બોટો આ નદીમાં નીચા પુલ નીચેથી જઈ શકે માટે વચ્ચેથી તે પુલ ઉઘાડી શકાય અને પાછા બંધ થઈ શકે એવી ગોઠવણ રાખેલી છે. બીજો પુલ જણાવ્યો તે નાઇલિ નદીમાંથી કહાડેલી નહેર ઉપર છે. આ પુલ ઓળંગ્યાં પછી કેરો શહેરની વસ્તી બંધ થાય છે. પણ પીરામીડ જવાના રસ્તાપર બન્ને બાજુએ શ્રીમંત લોકોના મોટા બાગ બગીચાને બંગલા આવી રહેલા છે. આ રસ્તા ઉપરથી કેરો શહેરનો દેખાવ બહુજ રમણીય લાગે છે આ બંગલાઓ પુરા થયા પછી રસ્તાની બન્ને બાજુએ સપાટ જમીનમાં નાઇલિ નદીના કાંસોના પાણીથી શાક ભાજી શેરડી જુવાર મકાઈ વગેરે અનેક જાતના પાક કરવામાં આવે છે. આથી પ્રદેશ ઘણોજ રમણીય લાગે છે. કેટલેક ઠેકાણે જ્યાં કાંસનું પાણી ઉંડુ હતું ત્યાંથી રેંટ વડે પાણી લેવાનું હતું. એક બે ગામડાં રસ્તામાં જણાયા પણ તેમની સ્થીતિ કંગાલ લાગતી હતી. ઇજીપ્તમાં એકંદર વરસાદ બહુજ જુજ પડતો હોવાથી આ ગામડાના ઝુંપડાના છાપરાં માટીના અગાશી જેવાં બાંધેલા હતા. અહીંની ઓરતો ઘણી પાતળી અને કાળી દેખાતી હતી. આંબાના ઝાડ કંઈ દેખાતા નહોતાં પણ કેટલાક સાર્વજનીક બાગમાં નમુના તરીકે આંબા વાવેલા હોય છે. એમ ભોમીઆએ જણાવ્યું. બંગલાઓ પાસેના બગીચામાં ગુલાબ કણેર વગર જાસવંદી વગેરે આપણી તરફના જેવાંજ ફુલઝાડ જોવામાં આવતાં હતા.

" પિરામીડ."

અર્ધો રસ્તો ગયા પછી પિરામીડ દેખાવા લાગ્યા. દસ વાગે ટ્રામના ટરમીનસ એટલે છેવાડે પહોંચ્યા. ત્યારે " ઉંટ જોઇએ છે કે " ગધડું જોઇશે કે " એમ પુછતા અનેક આરબ લોકો અમારી પાસે આવ્યા. આ લોકો મુસાફરોને રંજાડી ખુબ પૈસા લેતા હોવાથી સરકારે એક પોલીસ થાણું બેસાડેલું છે. અને પીરામીડની હદમાં કામ વગર આ લોકોને જવા દેતા નથી. એક જણ તો બોમીયો જોઈશે બહુજ સસ્તો છે. એમ પુછતો પુછતો અમારી જોડે ઠેઠ પીરામીડ સુધી આવ્યો. અહીંયાં તીર્થ ક્ષેત્રમાં ગોર લોકો જાત્રાળુઓને પજવે છે, તેનો ખ્યાલ આવે છે. પીરામીડ એક ટેકરા ઉપર કરેલા હોવાથી ત્યાં જવાનો રસ્તો સારો કરેલો છે. આ તરફ ઝાડ બીલકુલ નહિ હોવાથી ફક્ત દસ વાગી ગયેલા હતા તોપણ તાપ ખુબ લાગતો હતો. અમારી જોડે ઇસ્માઇલ સુરતી હોવાથી અમે બીજો કોઈ બોમીયો લીધો નહિ. અહીં ત્રણ મોટા પીરામીડ છે. આમાનાં એકની ઉંચાઇ ૪૫૧ ફીટ છે. અને તેની બોય તળીએ લંબાઇ પહોળાઈ સરખી હોઇ ૭૫૦ ફીટ છે. આ સૌથી મોટા પીરામીડ છે. અને આ એકલા એજ ૧૩ એકર એટલે ૨૨ વીઘા જમીન રોકી છે. આમાંના બીજાની ઉંચાઇ ૪૪૭ ફીટ અને ત્રીજાની ઉંચાઈ ૨૦૩ ફીટ છે. પીરામીડ જો કે આવડા મોટા પ્રચંડ છે. તોપણ આસપાસના વિશાળ રણમાં દુરથી જોતાં સાવ નાના જણાય છે. આ મોટા મોટા અણઘડ પથ્થરના ચણી કાઢેલા હોઇ તે પર ચુનાની છો કરી અસલ વખતમાં અનેક ચિત્રો અને લેખ કહાડેલા હોય એમ દેખાય છે. પણ હાલ તો આ લેખ બહુજ જુજ જોવામાં આવે છે. પીરામીડમાં ભવ્યકૃતિ શિવાય બીજું કંઇ ખાસ જોવા જેવું નથી. આ પીરામીડની અંદર ભોયરાં હોય છે. અને તે જોવાને તથા પીરામીડ પર જઇ આજુ બાજુના દેખાવ જોવા ઘણા લોક જાય છે. પણ અમને તો જરૂર જણાઇ નહિ.

સ્ફીંક્સ અને જુના મંદિરો.

ત્રણે પીરામીડ જોઇ અમે રેતીમાં ચાલતા સ્ફીંક્સ જોવા ગયા. પાખવાળી સિંહના જેવી પ્રચંડ આકૃતિ હોઇ તેનું મ્હોં સ્ત્રીના આકારનું છે. આ મુર્તીનાં આંખ, કાન, નાક વિગેરે અવયવો ખંડિત થવાથી મુર્તિ બેડોળ દેખાય છે. પણ પ્રથમ તે ઘણીજ સુંદર હોવી જોઇએ એમ લાગે છે. આપણા પુરાણમાં જેમ નાગકન્યા છે, એવાજ પ્રકારની આ કોઈ પુરાણી મુર્તિ હોવી જોઇએ. આ મુર્તિની આસપાસ કેટલીક જુના દેવાલયોની ઇમારતો દટાઇ ગએલી

રા. પવાર, રા ભાઉસાહેબ મુઝુમદાર, અખંડ સૌ. લક્ષ્મીબાઈ, (રા. આબાસાહેબના પત્ની) રા. આબાસાહેબ મુઝુમદાર, મિ. ઇસ્માઈલ ગરતી. રા. કાળે [illegible]

તે ખોદી બહાર કાઢેલી છે. પણ તે પુરાણ વસ્તુઓમાં અમને કંઇ જોવા જેવું લાગ્યું નહીં. શીયાળાની મોસમમાં આ પુરાણી જગ્યા જોવા યુરોપીય્યન લોકો તો એટલા બધા આવે છે કે હોટલ ચીકાર ભરાઇ જાય છે.

ઉંટપર સ્વારી.

ઘણાખરા પ્રવાસીઓ ઉંટ અગર ગધેડા પર બેસી પીરામીડ જોઇ આવે છે. દર કલાકે ઉંટનું ભાડું બાર આના અને ગધેડાનું છ આના પડે છે. આ દર સરકાર તરફથીજ ઠરેલા છે. પીરામીડ પાસે એક ફોટોગ્રાફર અમને ફોટો પડાવવા બહુજ આગ્રહ કરવા લાગ્યો. અને બીજા લોકોના પાડેલા ફોટો બતાવવા માંડ્યા સ્ફીંકસથી ચાલતાં પાછું જવાનો અમને ગરમીને લીધે કંટાળો આવેલો હોવાથી અમે ભાડાના ઉંટ કરવાનો વિચાર કર્યો અને ઉંટપર બેસી પાછા જવા પહેલાં પીરામીડ અને સ્ફીંકસનું પછવાડું આવે એવો ફોટો પડાવ્યો અને પછી ટરમીનસ પર પાછા ગયા.

આરબ લોકોની લડાઇ.

ટ્રામ છુટવાને હજી અડધા કલાકની વાર હતી એટલામાં પાસેના બે ગામના લોકો વચ્ચે કંઇ તકરાર ચાલતી હતી તે જોવા ગયા. પહેલ પહેલાં તો મ્હોંઢેથી તકરાર કરી પછી એક ગામના લોકો લાકડીઓ લઇ આવ્યા. આરબ લોકો બહુ મારામારી કરે એવા હોય છે. એવું જાણતા હોવાથી ખુબ ડરશે અને લોહી નીકળ્યા શિવાય બંધ પડવાની નથી એમ અમને લાગ્યું. બીજા ગામના લોકોએ પત્થરા ફેંકવા માંડ્યા. પણ એટલામાં નજીકની પોલિસ ચોકીપરથી બે ત્રણ સિપાઇ લાકડીઓ લઇ આવ્યા અને લડવાડ બંધ કરવા કહ્યું એટલામાં તો આ લોકો પોતપોતાના ગામ તરફ નાસી ગયા. બપોરે બે વાગે અમે પાછા હોટલમાં પહોંચ્યા.

એઝબેક ગાર્ડન.

અમારી હોટેલની નજીક એઝબેક નામનો બગીચો હતો તે જોવા અમે સાંજે ગયા. તેમાં જવાની ફી માણસ દીઠ અડધો પીયાસ્ટર ફી આપી અમે અંદર ગયા. બગીચો સાવ સાધારણ હતો. મકરપુરા બાગમાં જેવો કૃત્રીમ ડુંગર બનાવેલો છે, તેવો એક ડુંગર બનાવેલો હતો. બગીચામાં ૩-૪ ઉપહારગૃહો હતા અને દરેક ઠેકાણે સેંકડો ખુરશીઓ ગોઠવેલી હતી. અંદર એક નાટકશાળા અને સ્કેટીંગ કરવાની જગ્યો હતી.

બુટ પૉલિશની દુકાનો.

સાંજે બગીચાની બહાર ફરવા નીકળ્યા. અહીંની પોલિસનો પોશાક સફેદ કોટ પાટલુન અને તુર્કી ટોપી એવો હતો. આ શહેરમાં બુટ પાલીસ કરવાની ઘણી દુકાનો છે. કેટલીક દુકાનોમાં ત્રણ ચાર જણ બુટ પૉલીસ કરવા ગએલા હોય છે. અને દુકાનમાં મોટા મોટા આયનાઓ, વીજળી પંખાઓ અને બત્તીઓ હોય છે. આવી બુટ પૉલીશની દુકાનો આખા યુરોપમાં કંઇપણ દેખાઇ નહીં. આ બાબતમાં કેરો યુરોપ કરતાં પણ વ્હડી ગયું એમ કહીએ તોપણ ચાલે. અહીં ગરમી વિશેષ હોવાથી રસ્તામાં બરફનું થંડુ પાણી અને સરબત વેચાય છે. આવી આવી નવાઇઓ જોતાં અમે રાત્રે આઠ વાગે હૉટલમાં આવ્યા.

ન્યુ કેરો.

રાત્રે નવ વાગે વિજળી ટ્રામમાં બેસી અમે નવું કેરો શહેર જોવા ગયા આ ભાગ એક યુરોપીઅન કમ્પનીએ જગ્યો રાખી વસાવ્યો છે. અહીં બાજુની સડકો સરસ હોઇ ઇમારતો પણ ભવ્ય બનાવી છે. આ કંટક પૅરીસના નમુના પર છે એવી અમને ખબર પડી. એક બે કૉફી હાઉસ પર તો સીનેમાની છબીઓ બતાવવામાં આવતી હતી. હાલ તાઢની મોસમ ન હોવાથી બહુ વસ્તી નહોતી એટલે અમે જલદી પાછા ફર્યા.

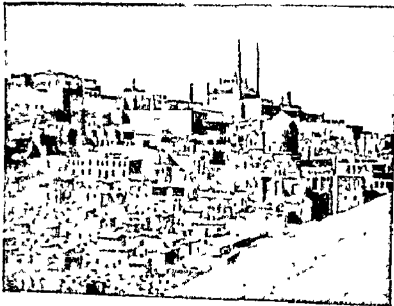
ઇજીપશીઅન કૉપ્ટ.

અમારી ટ્રામ પરનો કન્ડક્ટર અંગ્રેજી ભાષા જાણતો હતો તેણે અમને રસ્તામાં તુર્કી છાવણી બતાવી. અને તેને પુછતાં તેની જાત તેણે "ઇજીપશીયનકૉપ્ટ" ની જણાવી આ લોકો ખ્રીસ્તી ધર્મના હોય છે. મુસલમાની ધર્મનો પ્રસાર થતાં પહેલાં ઇજીપ્તમાં ખ્રીસ્તી ધર્મ દાખલ થયો હતો. પણ પાછળથી મુસલમાની જુલમથી ઘણાખરા મુસલમાન થયા આમાંથી જે બચી ગએલા તે ઇજીપશીયન કૉપ્ટ લોક કહેવાય છે. આ લોકોનાં મંદિરો શહેરમાં એક ખુણે આવેલા છે. આ લોકો બહુ હુશીઆર હોઇ રાજ્ય વ્યવહારમાં તેમનું બહુ ચલણ છે એમ તેણે અમને જણાવ્યું, ખરા જુના ઇજીપશીયન લોકો તો બીલકુલ રહ્યા નથી.

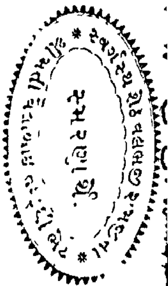

રસ્તે પાણી વેચનારો-કેરો.

Bombay Art Printing Works Fort.

કિલ્લા ઊપરની મહંમદઅલ્લી મસીદ અને કૈરો શહેર.

Bombay Art Printing Works, Fort.

તા. ૧૬–૮–૧૩ શનીવાર.

એક ભલી બાઈ.

મારાં પત્નીએ હજી દેશી પોષાક કાયમ રાખ્યો હતો અમારી નજીકની ઓરડીમાં એક ઘરડી બાઈ તેના ધણી સાથે રહેતી હતી. તેણે મારા પત્નીને બોલાવી એક બે વખત વાળ હોળી આપ્યા અને ઉઘાડે માથે ગામમાં ન ફરવા ખાસ ભલામણ કરી આપણા દેશના અને અહીંના પોશાક સાવ જુદોજ હોવાથી આપણી પદ્ધતનો પોશાક જોઇ ત્યાંના લોકો ટગર ટગર જોયા કરતા તેથી આ ભલી બાઇએ નજર ન લાગે તે માટે ઉપલી ભલામણ કરી. આ પછી મારા પત્નીએ સાથે આણેલો ઓવર કોટ અને સ્કાર્ફ (ઓઢણી) પહેરવાની શરૂઆત કરી આ બાઇ અંગ્રેજી સમજતી નહોતી પણ એ અત્યંત માયાળુ દેખાતી હતી. પરમેશ્વરે દરેક દેશમાં અને દરેક કોમમાં આવા ભલા માણસો પેદા કરેલા છે એવું જોઇ અમને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું.

કીલ્લા ઉપરની મહમદી મસીદ.

સવારે માર્કીટ જોઇ આવ્યા મારકીટ સાધારણ છે. અહીં માંસાહારનો પ્રચાર હોવાથી માંસ અને શાક ભાજી એકજ ઠેકાણે વેચાતાં હતાં. બપોરે કૈરો શહેરનો કીલ્લો જોવા ગયા. કીલ્લો એક ટેકરી પર છે, પણ ઠેઠ ઉપર સુધી ઘોડા ગાડીઓ જઈ શકે છે. ટેકરી પાસે નીચે સુલતાન હસન નામની મસીદ જોવા જેવી છે. ટેકરી પર મહમદઅલ્લી મસીદ ઘણીજ સરસ છે, જોડા પહેરી અંદર જવાની મનાઈ છે, પણ યુરોપીઅન લોકોને બુટ ઉપર બીજા ત્યાંના સ્લીપરો ચડાવી અંદર જવા દેવામાં કંઇ હરકત આવતી નથી. મુસલમાન શિવાયના બીજા જોનારાઓને બે પીઆસ્ટર ફી માણસ દીઠ આપવી પડે છે મસીદ પીળા રંગના જેવા એલાબેસ્ટર જાતના ઉત્તમ આરસપાણી ખરબચડી પત્થરની બનાવેલી છે. અને મોટ મોટા થાંભલાઓ પણ સળંગ આજ પત્થરના તૈયાર કરેલા હોઈ તે ખાસ જોવા લાયક છે. આવો સુંદર સ્ફટીક જેવો આરસપહાણ અમારા જોવામાં બીજે કોઈપણ ઠેકાણે આવ્યો નહિ. આ મસીદની એક પાછળની અગાશીપરથી કૈરો શહરનો સુંદર દેખાવ જણાતો હતો. આ કિલ્લા ઉપર અંગ્રેજ સરકારની છાવણી અને નીચેના ભાગમાં તુર્ક લશ્કરની મોટી છાવણી રહે છે.

સંગ્રહ કોઈ ઠેકાણે નથી, અને અહીંથીજ આવી પુરાણ વસ્તુઓ ખરીદી બીજા ઠેકાણે લઈ જવામાં આવે છે. કૈરોમાં આવનાર દરેકે આ મ્યુઝીયમ ખાસ જોવું જોઇએ બપોરે બાર વાગે પાછા આવ્યા પછી સાંજે નાઇલ નદી ઉપરનું બંદર જોવા ગામમાં ગયા. આ બંદરપર ખાસ જોવા જેવું કંઈ હતું નહિ.

તા. ૧૮-૮-૧૩ સોમવાર.

આજે લાયબ્રેરી જોવા સવારે નવ વાગે ગયા. પણ તે ઠેકાણે દુરસ્તીનું કામ ચાલતું હોવાથી અમને તે જોવા મળી નહિ. અહીંના જુના વખતની સચિત્ર પુરાણની અનેક પ્રતો સંગ્રહ કરી રાખેલી છે. એમ ગાઇડે જણાવ્યું.

અરબી યુનીવર્સીટી.

અહીંથી પછી અમે અરબી યુનીવર્સિટી જોવા ગયા. આની ઇમારત એક મસીદ જેવી હોઇ જુના કૈરોની વસ્તીમાં છે. અહીંના રસ્તા ઘણા સાંકડા હોઈ દેખાવ મુંબઇના મુસલમાની મહોલ્લા જેવો છે. આ તરફ ટ્રામ નથી પણ ખચ્ચરની મોટી ગાડીઓ ફેરવવામાં આવે છે. યુનીવર્સિટીમાં જવા માટે મુસલમાન શિવાયના લોકોને બે પીયાસ્ટર ફી આપવી પડે છે. તેમાં ચારે બાજુએ ઓરડીઓમાં ચટાઇઓ પાથરી વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરતા હતા. અરબી ભાષાની આ મોટી યુનીવર્સીટી હોઇ અહીં ઘણા દૂર દૂરના વિદ્યાર્થીઓ આવે છે. અહીંના વિદ્યાર્થીઓને ખેદીવ તરફથી મફત ખાવાનું તથા રહેવાનું મળે છે. રસ્તામાં પાછાં આવતાં તરસ લાગવાથી ઇસ્માઇલ સુરતીએ "સરબત સૈર" કરીને જવનો શરબત મંગાવી આપ્યો આમાં બરફ નાંખેલો હોઇ સ્વાદ બહુ સારો હતો. કૈરોમાં ભાડાની ગાડીવાળા રસ્તે જનાર લોકોને "ઓ યુ ગધા" કરી બુમ પાડે છે, તે સાંભળી અમને બહુ નવાઇ લાગી અને આવી રીતે લોકોને ગાળો કેમ દે છે. એનું કારણ અમારા ગાઇડને પુછ્યું તો તેણે જણાવ્યું કે તેનો આરબી ભાષામાં એવો અર્થ થાય છે કે "મહારાજ બાજુ થાવ" આ સાંભળી અમને બહુજ હસવું આવ્યું.

ભાગ ૫ મો.

एलेकझेंड्रीआथी ब्रिंडीसी.

એલેકઝેંડ્રીઆ.

તા. ૧૯–૮–૧૩ મંગળવાર.

કેરોથી એલેકઝેંડ્રીઆ.

સવારે ચાર વાગે અમે એલેકઝેંડ્રીઆ જવા માટે સ્ટેશનપર ગયા. અહીં ગાઇડની જરૂર હોવાથી ઇસ્માઇલ સુરતીને સાથે લીધા. દર માણસ દીઠ ૪૪ પીયાસ્ટર સેકન્ડ ક્લાસનું ભાડું થયું. નવ વાગે ગાડી ઉપડી અને ૧૨–૪૫ વાગે એલેકઝેંન્ડ્રીઆ પહોંચ્યા. રેલ્વેની બન્ને બાજુઓની જમીન નાઇલ નદીની નહેરોથી સુપીક હોવાથી બહુ સુંદર દેખાતી હતી. વચમાં લગભગ નહેરો-પરના ૫૦–૬૦ પુલ આવ્યા. ખેતીના કામમાં બળદને બદલે ઉંટ તથા પાડાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ઇસ્માઇલ સુરતીએ પહેલેથી કાગળ લખી એક આરબ દલાલને ખબર કરી હતી એટલે અમે સૌ તેની જોડે એક હૉટલમાં ગયા. અમારો સામાન એક ખચ્ચરની ગાડીમાં ભરવામાં આવ્યો. આ ગાડીનાં પૈડાં ખેંચવામાં હલકું પડે માટે સાત સાડાસાત ફીટના વ્યાસનાં ઉંચાં કરેલાં હતાં. અહીંપણ અજીર પુષ્કળ જોવામાં આવ્યાં.

એલેકઝેંડ્રીઆનો દેખાવ.

અમારી હૉટલ પાસેનો ચોક ઘણો મોટો હોઈ વચમાં ખેદીવનું એક કાંસાનું મોટું ઘોડેસ્વાર પુતળું ઉભું કરેલું હતું. દરીઆ કીનારે આ શહેર હોઇ વસ્તી પણ સારી હતી. રસ્તા ડામર રેડેલા હોઇ કેરો કરતાં ઘણા સરસ હતા. કેરો જેવો અહીં કૉફી હાઉસ પાસે ફુટપાથ પર ખુરશી નાંખી કૉફી પીવાનો રીવાજ જોવામાં આવ્યો નહિ. અહીં શીયાળામાં યુરોપીઅન પ્રવાસીઓ જથાબંધ હવા ખાવા આવે છે. અહીં ખાવાનું પણ કેરો જેવુંજ સારૂં મળ્યું. બપોરે કુક કમ્પનીમાં જઇ “ મેમિરામીસ ” નામની બોટપર અમારી જગ્યો રીઝર્વ કરી આવ્યા પછી સાંજે ઘોડા ગાડીમાં બેસી “ રેમલે ” નામની

સમુદ્ર કીનારા પરની વસ્તી જોવા ગયા. કેરોની માફક અહીંની ભાડાની ગાડીઓ બે ઘોડાની ન હોતી માત્ર એકજ ઘોડાની હતી. પણ ઘોડાએ સારા હતા.

ઇજીપ્તમાં તે દેશની નાટક કમ્પનીઓ છે. પણ મુંબઇ જેવી સીનસીનેરી હોતી નથી એવું ગાઇડે કહેવાથી અમે કેરોમાં નાટક જોવા ગયા નહોતા પણ અહીં એક કૉરી હાઉસમાં "વેરાઇટી" પદ્ધતનો એટલે "રસમય ચુંટણી" જેવો એક સરસ ખેલ થાય છે. એમ ખબર મળતાં અમે રાત્રે તે જોવા ગયા. અંદર જવાની કંઇપણ ફી નહોતી. આ કૉફી હાઉસ હતું પણ અંદરથી એક મોટી નાટકશાળા જેવું વિશાળ હતું પણ અંદરનો દેખાવ બહુજ શણગારેલો હોઇ આંખને આનંદ આપતો હતો. પ્રેક્ષકોને બેસવા માટે ન્હાના ન્હાના ટેબલ અને ખુરશીઓ ગોઠવી દીધી હતી. સ્ટેજ પરનો પડદો મલમલનો હતો. એવું સુંદર નાટકગૃહ જોઇ અમને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું. અહીં ગયા પછી કંઇપણ ખાવાનું મંગાવવુંજ જોઇએ એવો રીવાજ હોવાથી તેની ફી બમણી તમણી લઇ વગર ફીએ અંદર આવ્યાનો સારી રીતે બદલો વાળી લેવામાં આવે છે. અહીં નિશાન બાજી, કસરત, ગાયન, સીનેમા વિગેરે અનેક ખેલો બતાવવામાં આવ્યા. આમાં એક માણસે એકદમ સત્તર અઢાર પહેરવેશ ઝપાટામાં બદલવાનું કામ ઘણુંજ ઉત્તમ રીતે કરી બતાવ્યું. પડદા પાછળ જઇ અડધી મીનીટમાં તો પગથી માથા સુધી નવો ડ્રેસ પહેરી સ્ટેજપર હાજર થાય એક વખતે સ્ત્રીનો તો એક વખત પુરૂષનો પોષાક પહેરીને આવે આવી રીતે અનેક તરેહના ખેલો જોઇ અમારૂં મનરંજન થયું.

તા. ૨૦-૮-૧૩ બુધવાર એલેકઝેંડ્રીઆ.

પોમ્પીનો સ્તંભ.

રોમનવીર પોમ્પીના નામનો એક જય સ્તંભ જોવા જેવો હોવાથી અમે તે જોવા ગયા. વીજળીની ટ્રામમાં અમે સૌ બેઠા. એક ટેકરી ઉપર સીતેર ફીટ ઉંચાઇના એક મોટા સળંગ થાંભલા શિવાય અહીં કંઇ વિશેષ જોવાનું હતું નહિ. અંદર કમ્પાઉન્ડમાં જવા એક પીઆસ્ટર ફી આપવી પડી પણ અંદર જઇ બહારના કરતાં વિશેષ કંઇ ખાસ જોવા જેવું જણાયું નહિ. એટલે અમે પાછા ફરી ટ્રામમાં બેસી બંદર ઉપર અમારે આગળ જવાની બોટ "સેમિરેમિસ" જોવા ગયા આ બોટ ક્લિઓપેટ્રા જેવી હતી. અને ત્યાંથી

પાછા ફરતાં રસ્તામાં બાથું રાખવાની એક પેટી લેવા બજારમાં તપાસ કરી. તો માલુમ પડ્યું કે અહીંઆ તેમજ ફેરોમાં લોહાના જેવી આપણે ત્યાં ટ્રંક મળે છે. તેવી પેટીઓ મળતી નથી પણ કાગળની કે, લાકડાની કે ચામડાની પેટી મળતી હતી. સાંજે ફેસીનો નામનું ઉપહારગૃહ જોવા ગયા તો ત્યાં બુટ.પૉલીસ કરવાનું યંત્ર જોયું. આ દુકાનપર જઇ તે યંત્રપર અડધો પીયાસ્ટર નાંખ્યો કે તરતજ પોતાની મેળે બુટ સાફ થઇ જાય છે. ત્યાંથી આવતી વખતે એક કસરતશાળા જોવા ગયા. આ તરફના લોકોને કસરતનો ખાસ શોખ નથી એમ ગાઇડના કહેવાપરથી જાણ્યું..

તા. ૨૧-૮-૧૩ ગુરૂવાર એલેકઝેંડ્રીઆ.

સેમીરેમીસમાં બેસી નીકળ્યા.

સવારે અગ્યાર વાગે બોટપર બેસીને એલેકઝેંડ્રીઆના બંદર પર આવ્યા અમારી પાસે જુનાં મેલાં કપડાંલત્તાં છે કે નહિ તેનો તપાસ કરવામાં આવ્યો. એક વાગે બોટ ઉપડવાની થઈ ત્યારે કેટલાક ગોરા ઉતારૂઓને વિદાય કરવા આવેલા સગાસ્નેહીઓ એક બીજા જોડે ચુંબન કરવા લાગ્યા આ જોઈ અમને બહુ નવાઈ લાગી. અમારા ગાઇડને ઠરેલો પગાર આપી તેને વિદાય કર્યો. બરોબર નક્કી થએલે વખતે બોટ ઉપડી. અહીંની વ્યાવસ્થા બધી " ક્લીઓપેટ્રા " જેવી હતી. સમુદ્ર શાન્ત હતો. અને બોટની માહિતી મળી ગએલી હોવાથી અમને આ પ્રવાસમાં બહુ મજા લાગી.

તા. ૨૨-૮-૧૩ શુક્રવાર સેમીરેમીઝ.

સવારે સાડા આઠ વાગે બ્રેકફાસ્ટનો ઘંટ થયો નહિ. તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે અહીં માત્ર રાતના જમણ વખતેજ ઘંટ વગાડે છે. બીજી બધી વખત ઠરેલે વખતે ઉતારૂઓ પોતે જમવા જાય છે. અહીં ડાયનીંગ હોલમાં દરેક ઉતારૂઓને નંબર આપી જગ્યા ચોક્કસ કરી રાખી હતી. બપોરે ડેક ઉપર કેનેડાના એક મીશનરી જોડે અમારે ઓળખાણ થઈ. ટ્રિએસ્ટ બંદરે જઈ ત્યાંથી નેપલ્સ, રોમ મીલાન વિગેરે જોવા જવાનો અમારો વિચાર અમે તેમને જણાવ્યો તો તે ભલા પાદરીએ અમને બ્રીંડીઝી ઉતરવાની સલાહ આપી. ક્લિઓપેટ્રા બોટ બ્રિંડીઝી ઉભી રહેતી

નહોતી પણ આ બોટ તો ઉભી રહે છે. એમ જણાયાથી અમે ઠરાવેલા શહેરો જોવાનું અહીંથી સોઇતું અને સોંઘુ હોવાથી અહીં ઉતરવાનું ધાર્યું. અમે મુંબઇથીજ વ્હેનીસથી નેપલ્સની ટીકીટ કહાડી રાખી હતી તે પાછી આપી દેવાં અમારે પાંચ ટકા નુકશાની ભરવી પડી પણ ટ્રીએસ્ટ રસ્તે ખમણો ખર્ચ ને વખત થતો હોવાથી અમે આ નુકસાન ખમવાનું પસંદ કર્યું. આ રીતે આ કહાડેલી ટીકીટો પાછી આપતાં પાંચ ટકા નુકસાની ભરવી પડે છે. આગળ જણાવ્યાં પ્રમાણે યુરોપના પ્રવાસમાં આગળથી ટીકીટ કહાડવી સોઇકર નથી એવો અમને અત્યારે પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો.

ભાગ ૬ ઠો.

ઈટાલી.

બ્રિંડીઝી.

તા. ૨૩-૮-૧૩ શનીવાર.

બ્રિંડીઝી બંદર.

અમે ઉત્તરમાં જતા હોવાથી ગરમી ઓછી લાગવા માંડી. આજ સાંજે બ્રિંડીઝી બંદરે પહોંચવાનું હોવાથી અમે તથા રા. પવારે સામાન બાંધી તૈયાર કર્યો. ડેકચેઅર્સ સાથે રાખવાનું સોઈસ્ટિર ન હોવાથી અમે તે સ્ટીમરની કમ્પનીના સ્ટોરમાં રાખવા પરસરને જણાવ્યું તો તેણે તે બાર બોયને આપવા કહ્યું પણ તેણે તે બદલ કંઈ પાવતી આપી નહિ, પણ બીજો કંઇ ઉપાય ન હોવાથી અમે તેના કબજામાં સોંપી દીધી સાંજે સાત વાગે બ્રિંડીઝી બંદરે જઈ સ્ટીમર ઉભી રહી. અહીંનો દેખાવ અમને તદનજ નવોજ લાગ્યો. અહીંના મજુર ગોરા, ગાડીવાળા, ગોરા, પોલિસ ગોરા, ભિક્ષુકો ગોરા અને બધા ગોરાજ લોકો જોઇ અમને લાગ્યું કે હવે યુરોપમાં આવ્યા. બોટ ઉપર પોલિસ અધિકારીએ આવી તપાસ કર્યા બાદ અમને ઉતરવાની પરવાનગી મળી. ઇટાલીઅન લોકો બહુ લુચ્ચા રહે છે. એવું સાંભળ્યું હોવાથી અમારો સામાન ઇટાલીઅન મજુરોને ન સોંપતાં કુક કમ્પનીના ઇંટરપેટર મારફત નીચે ઉતારવાની ગોઠવણ કરી. અમારી પાસે તમાકુ વિગેરે કંઇ જકાતી માલ છે કે કેમ તેની તપાસ થઇ રહ્યા પછી એક ભાડાની ગાડી કરી બ્રિંડીઝી સ્ટેશને ગયા.

બ્રિંડીઝી સ્ટેશન.

ઇંટરપેટર સાથે હોવાથી અમને કંઇ અડચણ આવી નહિ. સ્ટેશનપર પિતાશ્રીએ એક મજુરને બીડી આપી એટલે બીજા અનેક મજુરો બીડી માંગવા લાગ્યા. અહીં તમાકુ પર જકાત હોવાથી બીડીઓ ઘણી મોંઘી મળે છે. એટલે આ લોકો બીડી લેવા બહુ આતુર હતા. આ મજુરો અંગ્રેજી બીલકુલ સમજતા નથી. તે જોઇ અમને બહુ નવાઈ લાગી. કેમકે તેઓનો અંગ્રેજ લોકો સાથે રોજ સંબંધ થયા છતાં આ લોકો માત્ર આ ભાષાના અજાણ્યા હતા. તરસ લાગવાથી

સ્ટેશન ઉપર એક દુકાને અમે ઇટરપ્રેટર સાથે ગયા પણ આ દુકાને પાણી નથી પણ સોડાવૉટર મળશે એમ જણાવ્યુ પણ અમે પાણીનો આગ્રહ કર્યો એટલે એણે મીનરલ વૉટર એટલે ઝરાનુ પાણી આપવા કહ્યુ આ પાણી સારૂ હશે ધારી અમે લીધુ તો તે સોડાવૉટર જેવુ જણાયુ પણ આ પીધાથી અમારી તરસ મટી નહિ એટલે પાણી આપવા ફરી આગ્રહથી કહ્યુ ત્યારે તેણે છેવટે ના ઈલાજે સાદુ પાણી (એકના પ્યુરા) આપ્યુ આ પ્રમાણે યુરોપની મુસાફરીની શરૂવાતમાજ પાણી મળવાની અડચણ જોઇ અમને બહુ ચિંતા થઈ રાત્રે ૧૧ વાગે અમે નેપલ્સ જવા ઉપડી ગયા

તા ૨૪–૮–૧૩ રવિવાર

'નેપલ્સ.'

અમે સેકન્ડ ક્લાસની ટીકીટ કહાડી હતી પણ જેવી મગ રડ આપણે ત્યા સેકન્ડ ક્લાસમા સુખની હોય છે તેવી આ ગાડીના નહોતી અહીંઆ તો પહેલા વર્ગની ટીકીટ કહાડીએ તોપણ તે ઉપર સ્લીપીંગકારમા સુવાની જુદીરી આપવાથી સુવાની સોઇ થાય છે એટલે અમારે આખી રાત જાગતાજ કહાડવી પડી સવારે પાચ વાગે અમે એહેજ જાગૃત થઇ આસપાસ જોવા માડયુ તો બન્ને બાજુ ખેતરોમા કપાસનુ વાવેતર હોય એવુ જણાયુ પણ દહાડો થતા ખબર પડી કે આ છોડ કપાસના નહોતા પણ કાળી દરાખના હોવાનુ જણાયુ બળદને બદલે ખેતીમા અહીં ઘોડા વપરાતા હતા ખેતરમા ગોરી સ્ત્રીઓ કામ કરતી હતી તેમણે માથે ટોપી ન પહેરતા એક ચોખડો રૂમાલ બાધ્યો હતો સવારે ૮॥ વાગે ગાડી ડુગરપર ચડવા માડી અને અહીં દરાખના મોટા વેલા તથા નીચે મકાઇનો પાક દેખાતો હતો અમે અગ્યાર વાગે નેપલ્સ પહોચતા સુધી બન્ને બાજુએ દરાખના માડવાઓનો દેખાવ ઘણોજ સરસ લાગતો હતો

ખિડકીથી નેપલ્સ

સ્ટેશનપર ઉતરી કુક કમ્પનીના ઇટરપ્રેટરની તપાસ કરી પણ તે કઇ દેખાયો નહિ એટલે અમે મજુર પાસે સામાન સ્ટેશન બહાર કરાવ્યો ખિડકીથી પેશા મીશ નરી અમારી સાથેજ હતા સ્ટેશનપર આવતા અમને પાસેની પોલિસ ચોકીપર લઇ ગયા અને પોલિસ અધિકારી અગ્રેજી જાણતો નહિ હોવાથી

પોલિસ ચોકીપર ભાષા નહિ સમજવાથી પડેલી અડચણ

અમારી પાસેથી શું માહિતિ માગે છે તે અમે સમજી શક્યા નહિ અહીં આ ભાંજગડમાં અમારો દોઢ કલાક નીકળી ગયો પણ કંઈ છુટકો થયો નહિ સવારે કંઈ ખાધેલું નહોતું, એટલે ભુખ પણ ખુબ લાગી હતી અને ક્યારે છુટકો થશે તેની ચિંતા કરતા હતા એટલામાં પેલા અમેરિકન મીશનરીએ ગજવામાંથી કંઈક કાગળ કાઢવા માંડ્યો તે વખતે ઓચિંતો તેના ગજવામાંથી બોટ ઉપર થએલી પોલિસ તપાસનો દાખલો નીકળી આવ્યો આ દાખલો પાસે ઉભેલા પોલિસ સિપાઈએ દીઠો અને તે કાગળ લઈ પોલિસ અધિકારીને આપ્યો અત્યાર સુધી આ દાખલા માટેજ તે અધિકારી અમને પુછતો હતો એવું તેના મોઢાના હાસ્ય ઉપરથી જણાયું અમે પણ તરતજ અમારી પાસેના દાખલા રજુ કર્યા એટલે છુટકારો થયો હૉટલના એક દલાલ સાથે નજીકના હૉટલમાં અમે ગયા અમે પારકા દેશના અણવાકેફગાર છીએ એવું જોઈ મજુરો અમારી પાસે બમણી મજુરી માગવા લાગ્યા પણ પેલા મીશનરીએ તેમને ધમકાવી કાઢ્યા અને વ્યાજબી મજુરી આપી વિદાય કર્યા આ હૉટલમાં જમવાની કંઈ સોઈ ન હોવાથી પાસેના ઉપહારગૃહમાં ગયા અહીં ભાષા ન સમજતા હોવાથી ખાવાના પદાર્થ જોઈએ તેવા મળ્યા નહિ અને બમણી કિંમત આપવી પડી

શહેરનો દેખાવ

આજે રવિવાર હોવાથી બધી દુકાનો બંધ હતી તોપણ સાંજના વખતે ગામમાં ભાડાની ગાડીઓ કરી શહેર જોવા નીકળ્યા આ શહેર સમુદ્ર કાંઠે હોઈ ટેકરીઓપર આવેલું છે તેથી રસ્તા ઘણાજ ઉંચા હતા કેટલેક ઠેકાણે તો એટલો બધો ઢોળાવ આવે કે ગાડીને ઉતરતા ઘોડાનો પગ લપસી પડશે કે શું ? એવી બીક લાગે આ શહેરની બધી સડકો ફરસબંધી જડેલી હતી દુકાનો તથા ઘરો લોકોની સ્થિતિ સારી સંપત્તિવાળી હોવાનું બતાવતા હતા ઇટાલીના શહેરોમાં આ શહેરનો દેખાવ સૌથી સરસ હોવાનું પ્રસિદ્ધ છે સાંજે ફરી આવ્યા પછી બપોરના અનુભવપરથી ઉપહારગૃહમાં જવાનું માંડી વાળ્યું અને અમારી પાસે થોડું ઘણું ખાવાનું હતું, તે તથા બજારમાંથી આણેલા મકાઈડોડા શેકી ખાધા પ્રવાસમાં આવી રીતે ત્રાસ પડ્યો જાણી અમે કુકકમ્પની મારફત પ્રવાસ કરવાનો વિચાર કર્યો

વા ૨૫-૮-૧૩ સોમવાર

'નેપલ્સ.'

અંગ્રેજી જાણનાર ગાઇડ મી એડવર્ડ

સવારે અમે કુક કમ્પની તરફ અંગ્રેજી જાણનારો ગાઇડ મેળવવા તથા નેપલ્સથી રોમ સુધીની ટીકીટો કઢાવવા માટે જવા નીકળ્યા અહીં વીજળીની ટ્રામપર ટ્રામ ક્યા જવાની છે તે બતાવનારા પાટીઆ ન લગા ડ્યા માત્ર નંબરજ લખેલા હોય છે કુક કમ્પની તરફ જનાર નંબરની ટ્રામની રાહ જોતા અમે રસ્તા ઉપર ઉભા હતા એટલામા અમારી હોટેલના દલાલે એડવર્ડ નામના એક સરકારી પરવાનાવાળા ગાઇડ સાથે અમારી ઓળખાણ કરી આપી આજે અમારે પૉંપી શહેર જોવા જવાનો વિચાર હોવાથી આ ગાઇડને આજનો દહાડો સાથે રાખવાનો વિચાર કરી અમે કુક કમ્પનીમા ગયા

મ્યુનીસીપાલ ઑફીસમા હાજરી

કાલે સવારે પોલિસ ચોકીપરથી અમે નીકળ્યા ત્યારે આજ અગીઆર વાગતા લગીમા પોલિસ ઑફીસમા જઈ હાજરી આપવા માટે અમને તાકીદ આપી હતી અને ન જઈએ તો દરેક માણસને ૮૦ ફ્રાંક દંડ કરવામા આવશે એવુ અમને કહેવામા આવ્યુ હતુ માહિતગાર ગાઇડ મળી જવાથી અમે તેને લઈ પોલિસ આફિસમા ગયા એક ઇમારતના ચોથા મજલે જઈ તપાસ કરીને જણાવ્યુ કે હાજરી માટે તો મ્યુનીસીપાલ આફીસમા જવુ પડે છે તેથી અમો ત્યા ગયા અગીઆર નહિ વાગવાને લીધે આફિસ બંધ હતી એટલે અમે કુક કમ્પનીમા જઈ રેલ્વે ટીકીટો ખરીદી અને આ નવા ગાઇડનો એક બે દિવસ અનુભવ લઈ પછી કુક કમ્પની મારફત પ્રવાસ કરવાની વ્યવસ્થા કરવાનુ ઠરાવ્યુ અને પછી ત્યાંથી પાછા મ્યુનીસીપાલ ઑફીસમા આવ્યા સવારે કાંઈ ખાધેલુ નહિ હોવાથી અમને આ વખતે ચાર માળ ચડી ઉપર જવાનો કંટાળો આવ્યો આફીસરે અમારા ગામ ઠામ આવવાનો હેતુ વગેરે લખી લીધુ પછી તેણે મારી પત્નીએ કપાળમા કંકુના ચાંદલો કર્યો તે બાબત બહુજ ચોકસી કરી અને ત્યાર પછી અમારો છુટકો થયો અમારી પાસેના ટોટ ઉપરના દાખલાની તારીખ વાંચવાની ભુલ થવાથી અમારે પાંચ દિવસને બદલે ત્રણ દહાડા અહીં હાજરી માટે જવુ પડયુ

બપોરના બે વાગે પૉંપી શહેર જોવા જવાનુ હતુ પણ તે દરમ્યાન વખત મળવાથી અમે અહીનુ મ્યુઝીઅમ જોવા ગયા દરેક માણસ દીઠ એક લીરા (દશઆના) ફી આપવી પડી આ મ્યુઝીઅમમા દટાઈ ગએલ પોંપી અને હરક્યુલીનમ વગેરે ઠેકાણેથી ખોદી કહાડેલા આરસપહાણના અને કાંસાના અનેક પુતળાઓ મુકેલા છે બધા નગ્નાવસ્થામા છે અને તેની કારીગરી વખાણવા જોવા લાયક છે આ સિવાય રોમન સામ્રાજ્યના વખતના વાસણો દીવાઓ તાજવા નાણા, જુદા જુદા રંગના પથ્થરના કકડાઓ બેસાડી કરેલી ભોંયોના મોઝાઇક નમુનાઓ વિગેરે અનેક પ્રાચીન ચીજો અહી એકઠી કરી રાખી છે આ સંગ્રહસ્થાન બહુજ ઉત્તમ અને ખાસ જોવા લાયક છે

મ્યુઝીઓ નેશનલ

ત્યાથી નીકળી એક હૉટલમા અમે ખાવા ગયા આ વખતે ગાઇડ જોડે હોવાથી ખાવાનુ સારૂ મળ્યુ બે વાગે ગાડીમા બેસી અમે અઢી વાગે પાંપી શહેરમા આવી પહોચ્યા રસ્તામા વીસુવીયસના જ્વાળામુખીમાથી નીકળતો ધુમાડો અમને બતાવવામા આવ્યો મ્યુઝીઅમ—સ્ટેશનપર વગેરે જાહેર ઠેકાણે 'અહી થુંકવુ નહિ" એવી નોટીસ લગાડેલી હતી તે ઉપરથી આ લોકોના થુંકવાની બહુ આદત હોય એમ લાગ્યુ સ્ટેશનથી ગામ નજીક છે અને તેમા પ્રવેશ કરવા માટે દર માથા અઢી લીરા ફી આપવી પડી આસપાસના પ્રદેશ કરતા આ નગર કંઇક ખાડામા નીચાણમા આવ્યુ હોય એમ જણાયુ ઈ. સ. ૭૯ મા વીસુવીયસ જ્વાળામુખીમાથી એક મોટો સ્ફોટ થઇ લાવાના નામનો રસ ચારે કોર ફેલાઈ ગયો તેમા આ શહેર દટાઈ ગયુ હતુ ત્યાર પછી પંદરસો સોળસો વર્ષ સુધી આ શહેરના અસ્તીત્વ સબંધી કોઇને કંઈ ખબર નહોતી થોડા વર્ષ પર ખોદતા ખોદતા અહીંથી કેટલાક બાવલા વગેરે જડી આવ્યાથી અહીં વિશેષ ચોકસી કરવાથી આખુ શહેરનુ શહેર દટાઇ ગયેલુ માલુમ પડી આવ્યુ અને આ ખોદાણુ કામ કરવામા કરોડો રૂપયાઓનો ખર્ચ થયો છે આ શહેરની બાંધણી સારી રીતે થએલી હોઈ રસ્તા સાંકડા પણ પથ્થરથી જડેલા છે કેટલેક ઠેકાણે રસ્તાપર કુંડીઓ કરી તેમા નળનુ પાણી છોડી લોકોની પાણી પીવાની સગવડ કરેલી છે ઘરના છાપરા તુટી ગએલા હોવાથી કેટલેક ઠેકાણે નવા કર્યા છે

તા ૨૬–૮–૧૩ મંગળવાર

'નેપલ્સ'

વીસુવીયસ જ્વાળામુખી પર્વત જોવા જતા ખર્ચ વધારે થઇ બપોરે અમ્ત વાપ વેરી માન તેના વિસ્તીર્ણ મુખમાથી નીકળતા ધુમાડો જોઈ પાછા ફરવુ પડે છે અને લ્હાવારસ જોવા માટે સલ્ફતારા નામનો

સલ્ફતારા જ્વાળામુખી

જ્વાળામુખી જોવાથી તે સબંધી સારી કલ્પના આવે છે એવુ ગાઇડે જણાવ્યુ એટલે અમે તે જોવા જવાનો વિચાર રાખ્યો અને બટલર ગાઇડને દર માણસ દીઠ દસ લીરા ફી આપવાનુ ઠરાવ્યુ અને આ ફીમા અમારો જમવાનો તથા ગાડીભાડાનો તમામ ખર્ચ કરવાની બોલી કરી હતી ઠર્યા પ્રમાણે ૭ા વાગે અમારો ગાઇડ આવી પહોચ્યો તેની સાથે નેપલ્સનો જુનો કીલ્લો, તેમા રાજકીય કેદીઓને ગુમ કરીને નાશ કરવાની ભયંકર અંધારી કોટડી રોયલપેલેસ વગેરે જોઇ અમે મ્યુનીસીપાલ ઑફિસમા હાજરી આપવા ગયા અને પછી સ્ટેશનપર એક દુકાનપર ગાઇડે અમારે માટે ભાત અને બે ત્રણ શાક કરાવ્યા હતા તે ખાઇ જ્વાળામુખી જોવા જવા માટે ગાડીમા બેઠા અડધા કલાકે પોઝુઓલી ગામના સ્ટેશને આવી પહોચ્યા અહીથી એક માઇલપર જ્વાળામુખી હોવાથી અમે સૌ ગાડીમા બેસી ત્યા ગયા આ પર્વત નજીક હાલ જ્વાળામુખીનો સ્ફોટ થવાનો સંભવ હોય તો આસપાસના ગામને ખબર કરવા માટે એક ઑબઝરવેટરી એટલે વેધશાળા રાખી છે થોડો ડુંગર ઉપર ચઢી નીચે એક મોટા બે માઇલના ઘેરાવાના મેદાનમા આવ્યા તો અહીં હજારો ન્હાના ન્હાના ખાડા હોઇ તેમાથી ગંધકનો ધુમાડો નીકળતો હતો નારીનપરની માટીમા ગંધકનો મેળ હોવાથી પીળી દેખાતી હતી આ મેદાનની વચ્ચોવચ્ચ એક દસ ફીટ લાંબો પહોળો ખાડો હતો ત્યા અમને અમારો ગાઇડ લઇ ગયો પાચ ૭ ફીટ નીચે આ ખાડામા જ્વાળા રસ ઉકળતે હતો અમારા ગાઇડે આ મેદાનની પાચ છ જગ્યાએ પત્થર ઠોકી બતાવ્યુ તો અંદર જાણે પોલી હોય એમ મોટો અવાજ થતો જણાયો ગાઇડે એક લાકડે સળગાવી ઠંડા રસ ઉકળતો હતો તે ખાડામા તે ધર્યો તો પાસેના ખાડાઓમાથી એકદમ ધુમાડા નીકળવા માડ્યો આવા ભયંકર અખતરા ન કરવા માટે અમે ગાઇડને મના કરી પછી એક ખાડામાથી ગંધકની માટી નમુના તરીકે લઇ આગળ ગયા ત્યા નીરો બાદશાહે કરેલુ બાથ સ્નાનગૃહ જોવા ગયા અહીં ડુંગર ખોદી અંદર

ઓરડીઓ બનાવી છે. ત્યાં બેસવાથી અનાયાસેજ ગંધકના ધુમાડાથી પરસેવો છુટે છે. આવી રીતે ધુમાડો લેવાથી પાચનશક્તિ વધી કેટલાક રોગ નાબુદ થાય છે એવું માનવું છે. આવી અદ્ભુત સૃષ્ટિ ચમત્કાર જોવાની તક શ્રી સયાજીરાવ મહારાજની કૃપાથી મળે માટે મનમાં તેમનો ધન્યવાદ માની અમે સૌ પાછા ફર્યા. અને રેલ્વેમાં બેસી નેપલ્સ આવ્યા.

કેબીલ ટ્રામ.

અહીં સ્ટેશન પાસેથી કેબીલ ટ્રામમાં બેસી એક ડુંગરપર અમને અમારો ગાઇડ લઈ ગયો. આ ડુંગરમાં ખુણદાં ચોકરી લોઢાના તારના દોરડા વડે ટ્રામ ઉપર યંત્રથી ખેંચવામાં આવે છે રસ્તાનો ચ્હડાવ બહુ હોવાથી બેસવા માટે ત્રાંસી બેઠકો બનાવી હતી. અહીં ચ્હડવા ઉતરવાના પ્લેટફાર્મ પગથીઆ જેવા કરેલા છે. આવી ટ્રામ અમે આજેજ જોઈ ટેકરી ઉપર જઈ અમે એક ઉપહાર ગૃહમાં ગયા અહીંથી નેપલ્સ શહેરનો દેખાવ બહુજ સારો દેખાય છે અહીંઆં ભીખારી સ્ત્રી પુરૂષો આવી વાધ વગાડી પૈસા માગવાનો રીવાજ બહુજ જણાય છે અહીંથી પાછા ફરી અમે હૉટલમાં ગયા.

ગાઇડ સાથે કરેલો કરાર

આજે રાત્રે રોમ જવાનો વિચાર હોવાથી આજના દિવસનું ભાડું આપવું નહિ પડે એવું ગાઇડે કહ્યું હતું એટલે અમે સવારેજ અમારો સામાન બાંધી હૉટલના મેનેજરને કબજે કરી આપ્યો હતો. બપોરના બાર વાગ્યા પછીનો ઓરડી કબજામાં રાખવામાં આવે તો બીજા બપોરના બાર વાગતાં સુધીનું ભાડું ચ્હડાવવામાં આવે છે સાંજે પાછા આવ્યા પછી રાત્રે ગાડી ઉપડવાને ઘણો વખત હોવાથી અમારા ગાઇડે અમને બે ત્રણ કલાક માટે બેસવાની ઓરડી ભાડે કરી આપી યુરોપના પ્રવાસમાં ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓ આવડતી નહિ હોવાથી તેમજ દરેક ઠેકાણે નવો ગાઇડ શોધી કહાડી ફરવું પડશે તેના કરતાં જો એકજ ગાઇડ સાથે હોય તો બહુજ સારૂં એવું ધારી અમે એડવર્ડનેજ અમારી સાથે આવવા મરજી છે કે કેમ એમ પુછ્યું. અને આવવાનો હોય તો શું પગાર લેશે વગેરે પચ્છુ કરી. એ ત્રણ દીવસના અનુભવપરથી તે માયાળુ મહેનતુ અને પ્રમાણિક જણાયો અને જો તે સાથે આવે તો ઠીક પડે એવું હતું. તેણે રોજના પગાર કરતાં અમારી મુસાફરીનું ઉચક કરાર રાખવા મરજી બતાવી અને માસીક દર ૨૦ પૌંડ એટલે બાર રૂપિયા લેવાનું જણાવ્યું. આમાં અમારે જમવા ખાવાનો, ઘોડાગાડીનો,

પ્રવેશ ફીનો, સ્ટેશનપરની મજુરીનો હોટેલના નોકરને આપવાની બક્ષીસનો તેમજ તેને પોતાને ખાવાનો પીવાનો અને રેલ્વે ભાડાનો સમાવેશ થઇ જતો હતો. કુક કમ્પની મારફત પ્રવાસ કરવામાં માણસ દીઠ ઓછામાં ઓછા ૧ શિલિંગ એટલે ૫ રૂ. ૧૦ આના આવે એ સિવાય દરેક ઠેકાણે ગાઇડની ફી વગેરે ખર્ચ આપવો પડે. એટલે તે રીતે એ લગભગ ૧૨ રૂપિયા ખર્ચ થવા સંભવ હતા. અને વળી દરરોજ સાથે જાણીતો માણસ મળે નહિ એટલે આ ગાઇડની શરત કબુલ કરી અમે તેનેજ સાથે રાખવાનું નક્કી કર્યું. આજ રાત્રે અમારે આગળ જવાનું હોવાથી તેને સામાન લઈ આવવા કહ્યું. રાત્રે દસ વાગે સ્ટેશનપર ગયા. સ્ટેશનપર વેટીંગરૂમ મોટી અને ભપકાબંધ હતી. આ દેશમાં મજુર લોકો કંઇપણ સામાન માથે ન્હડાવવા નથી. પણ પેટી વગેરેને ચામડાના પટ્ટા ન્હડાવી ખભે ભરવી લે છે અને બહુ સામાન હોય તો હાથ ગાડીમાં મુકે છે. ઇટાલીના ઘણાખરા સ્ટેશને પ્લાટફોર્મ કરેલા નહિ હોવાથી ન્હડવા ઉતરવાની બહુ અડચણ પડે છે. વળી રેલ્વેમાં માત્ર ગ્લેડસ્ટન બેગ જેવો નાનો સામાન સાથે રાખવા દે છે. બીજું કંઇ વિશેષ રાખી શકાતું નથી. રાત્રે અગયાર વાગે બરાબર અમારી ગાડી રોમ જવા ઉપડી.

તા. ૨૭–૮–૧૩ બુધવાર

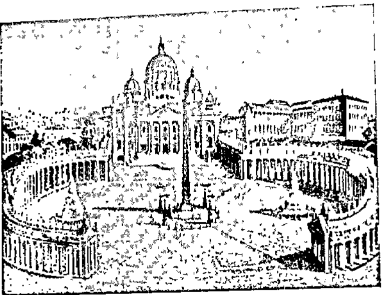
' રોમ. '

રોમ શહેર બીજા ઇમાન્યુઅલ રાજાનું સ્મારક.

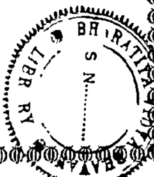
સવારે અમારી ગાડી ડુંગરપર ચડતી જણાઇ. આજુબાજુનો પ્રદેશ લીલી હરીઆળાથી ઘણોજ સુંદર જણાતો હતો. ૭|| વાગે રોમ પહોંચ્યા. અમને સ્ટેશનપર બેસાડી ગાઇડ એક સારૂં હોટલ તપાસી આવ્યો. આ હોટલમાં માળ ઉપર જવા માટે ' લીફ્ટ ' હતું અને રોમ શહેર જુના વખતથી સુપ્રસિદ્ધ છે અને ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં ઇટાલી દેશ પાછો સ્વતંત્ર થયા પછી આ શહેર રાજધાની તરીકે મુકરર કરેલું છે. શહેરના રસ્તા ફરસબંધી હોઈ શહેરમાં ઇમારત ભવ્ય અને સુંદર છે. હોટલમાં આવ્યા પછી તુરતજ અમે સેંટપીટરનું મહાન્ મંદીર જેવા ગયા. રસ્તામાં એક વિશાળ ચોકમાં બીજા વ્હીક્ટર ઇમાન્યુઅલ રાજાનું સુનેરી ઢોળ ન્હડાવેલું ઘોડેસ્વાર એક સુંદર પુતળું ઉભું કર્યું છે તે જોયું. આ પુતળાની પાછળની બાજુએ એક આરસપાણના ઉંચા ઓટલાપર એક સુંદર આરસપાણનું મંદીર કરેલું છે તે

ખરેખર પ્રેક્ષણીય છે. આ પુતળું અને મંદિરની ઉત્તમ કારીગરી ઈટાલીને છાજે એવી છે. આ સ્મારકની પાછળ દોઢ કરોડ રૂપિઆ ખરચ કરી ઈટાલીએ ગુમાવેલી સ્વતંત્રતા પાછી મેળવ્યા બદલ આ નરવીરનું નામ અમર કર્યું છે. આ રાજાને લોકો " ફાધર ઓફ ઈટાલી " ઈટાલીના પીતા તરીકે ઓળખે છે અને તેના સ્મારક પુતળા ગામે ગામ ઉભા કર્યા છે

સેંટપીટરનું મંદીર. અહીંથી નીકળી અમે સેંટપીટરના મંદીર આગળના ભવ્ય ચોકમાં આવ્યા. અહીં બે મોટા ફુવારા હમેશ ઉડતા નજરે આવે છે. આ મંદિરની શોભામાં ઉમેરો કરવા બે અર્ધગોળ આચ્છાદિત રસ્તા કરેલા છે. આ રસ્તાની બન્ને બાજુએ અનેક પ્રચંડ થાંભલાઓ ગોઠવી તે પરની અગાશીપર દરેક થાંભલા દીઠ સાધુપુરૂષના પ્રચંડ પુતળા બેસાડેલા છે. મંદિરમાં જવા માટે વીસ પચીસ પગથીઆ ચઢયા પછી એક ભવ્ય પોર્ચ (આચ્છાદીત આંગણું) આવે છે આ મંદીર તમામ ખ્રિસ્તી દેવાલયોમા શ્રેષ્ઠ છે. આ જોયા પછી બીજા બધાં મંદીર નાનાં લાગે છે અને કોઈ પસંદ પડતું નથી આ મંદીરમાં ૧૮૦૦૦ ચોરસ વાર (લગભગ પોણાચાર એકર) જમીન અવગાઈ છે અને તેનો ઘુમટ ૧૩૮ ફીટના વ્યાસનો છે અને એકંદર મંદીરની ઉંચાઈ ૪૩૫ ફીટ છે ભીતમાં અને ભોંયતળીયે અનેક જાતના અમુલ્ય આરસપહાણ જડેલા છે. અંદર મોટ મોટી ઑઇલ-પેઈંટીંગની છબીઓ છે એવું દુરથી જણાય છે પણ પાસે જઈને જોતાં તે મોઝાઇક (એટલે નાના પથ્થરના કટકા ગોઠવેલી છબીઓ) નું કામ માલુમ પડે છે. આ મંદિરમાં દેવદુતનાં બે પુતળાં તો દુરથી છેક બાળક જેવાં લાગતાં હતાં તે પાસે જઈને જોયાં તો મોટા મનુષ્યના આકારનાં જણાયાં. અનેક પોપો (ધર્મગુરૂઓ) એ આ મંદિર પાછળ કરોડો રૂપિયા ખર્ચ્યા છે આ મંદિરની ભવ્યતા અને સુંદરતાની કલ્પના ગમે તેવું વર્ણન કરીએ તો પણ આવે નહિ. [illegible] ઘણે ભાગે પાછળથી આવેલ પિટરસ લોકોમાં સેંટ પીટરનું પુતળું અને મંદિર [illegible]

સેંટ પીટરના મંદીર સામેના ચોક–રોમ.

તા. ૨૯–૮–૧૩ ગુરૂવાર

' રોમ. '

દૂધ, માખણ, મલાઇ વિગેરે વેચવાની દુકાનને ઇટાલીમાં " લૅટેરીઆ " કહે છે. અમારો ગાઇડ અમને સવારના બ્રેકફાસ્ટ માટે આવા લૅટેરીઆમાં લઇ જતો. તેથી ત્યાં માલ સોંઘો મળી અમને પસંદ પડે એવો ખોરાક મળતો. બપોરે ત્યાં સાંજે દૂધ ભાવ મલાઈ બે ત્રણ શાકો અને વટાણાના શણગા એ પ્રમાણે રોજ ખાસ ગાઇડ તૈયાર કરાવતો. શાક હમેશાં માખણમાં તળી તેમાં મીઠું મરચું કંઇ પણ નાંખવામાં આવતું નહિ એટલે અમને તે સાવ મોળું લાગી બાવે નહિ તોપણ અહિંયા જમવા ખાવાની સારી સગવડ મળી હતી.

ગાઇડે કરેલી અમારી જમવાની વ્યવસ્થા.

આજે પોપનો " વ્હેટીકન પેલેસ " જોવા ગયા આ મહેલમાં અગીઆર હજાર ઓરડાઓ છે એમ કહે છે. અહીંઆ ઑઇલપેન્ટીંગની છબીઓનો સારો સંગ્રહ છે. આ છબીઓ બસો વર્ષ પહેલાં ચિત્રેલી છતાં ઘણીજ કળા કૌશલ્યથી કાઢેલી જણાઇ. આમાંના ઘણાખરા દેખાવ બાયબલની કથાને લગતા છે. અહીંઆં વળી રોમન સામ્રાજ્ય વખતના હજારો આરસપહાણના પુતળાંઓનું એક મોટું પ્રેક્ષનીય સંગ્રહસ્થાન છે. તે અમે જોયું. ખરા અસલ રોમન પુતળાઓનો આજ સંગ્રહ છે અને બીજા બધા સંગ્રહસ્થાનમાં જે રોમન પુતળા હોય છે. તે આના નમુના પ્લેસ્ટર ઑફ પેરીસના કરેલા હોય છે. વળી અહીંઆ સળંગ આરસપહાણના પત્થરના હોજ બનાવેલા છે તે ખાસ જોવા લાયક છે પોપના મહેલના પાંચ સાત ઓરડાઓ જે ઉઘાડા હતા તે અમે જોયા તો તેમાં ટેપેસ્ટ્રીનું કામ (કપડામાં વણી કાઢેલી રંગે બે રંગી છબીઓનું કામ) ઘણુંજ સુંદર માલુમ પડ્યું. અહીંઆ પોપની તૈનાતમાં એક ખાસ પલટણ રાખેલી છે. આ પલટણના સીપાઇઓ માત્ર વિચીત્ર રંગનો પોષાક પહેરી ઠેક ઠેકાણે પહેરો કરતા જોવામાં આવે છે. ઇટાલીના રાજા જોડે પોપને બનતું ન હોવાથી આ પલટનમાં ઇટાલીઅન સિપાઇ ન રાખતાં સ્વીસ વગેરે બહારના સીપાઇઓ છે. આ પ્રેક્ષણીય મહેલ જોતાં જોતાં બપોર પડી ગઇ

" વ્હેટીકન પેલેસ. "

કોલોઝીયમ અને બીજી પ્રાચીન રોમન ઇમારતો

જમ્યા પછી અમે ટાયટસ નામના બાદશાહે ઇ. સ. ૮૦ની સાલમા બાંધેલી કોલોઝીયમ નામની ભવ્ય ઇમારત જોવા ગયા આ ઇમારત ગ્લેડીએટર (મલ્લ જેવા પહેલવાનો) ની અને સિંહ જેવા ક્રુર પશુઓની લડાઇઓ કરવા માટે બાંધેલી હોઇ તેમા પચાસ હજાર જોનારા બેસી શકે એવી ગોઠવણ કરેલી છે આ ઇમારત ગોળ આકારમા બાંધેલી છે અને તેના ½ ભાગ પડી ગયો છે તોપણ બાકી રહેલા ભાગપરથી આખી ઇમારતની ભવ્યતાની ખાત્રી થાય છે આ મકાન આગળ જોઇ કોન્સ્ટન્ટાઇન બાદશાહના વિજયનુ સ્મારક કરવા બાંધેલો મોટો દરવાજો (આર્ચ) જોઇ પાલેટાઇન ટેકરી ઉપર સીઝર બાદશાહનો પડી ગયેલો મહેલ જોયો પેંથીઑન નામની જુની પ્રચંડ ઇમારત જોઈ પાછા ફરતા ટ્રેજન માર્કસ અને ઑરેલિયસ બાદશાહના જય સ્તંભો અને ફોરમની જગ્યા જોઇ ઘેર આવ્યા આ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ સ્થળોની એક વખતની જાહોજલાલી અને હાલની ખંડેર સ્થિતી જોઈ ભર્તૃહરીના " सा रम्या नगरी महान् स नृपति " એ શ્લોકની યાદ થઇ આવે છે અને આ નશ્વર જગતમા કોઇની પણ મોટાઇ ચીરકાલ ટકતી નથી એ વાતની ખાત્રી થાય છે અને કવિયે કરેલા ' कालाय तस्मै नमः ' એવાજ શબ્દોમાજ કાલને વંદન કર્યું

ઓપેરા હાઉસ

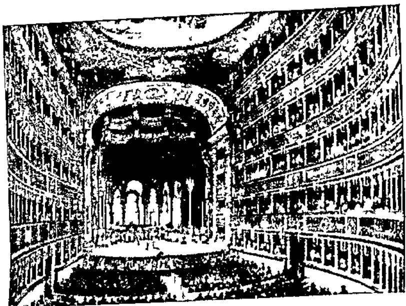
કોતર કામ તથા ચિત્રકળામાજ ઇટાલી દેશ પ્રખ્યાત છે એટલુંજ નહી પણ ગાયનવિદ્યામા પણ તે બહુજ પ્રવીણ ગણાય છે રાત્રે જમ્યા પછી અમે એક ઓપેરા હાઉસમા નાટક જોવા ગયા આ હાઉસ એટલે નાટકશાળા છ માળની હોઈ તેમા છ હજાર પ્રેક્ષકો એકીવારે બેસી શકે એવી ગોઠવણ છે આવડુ મોટુ નાટકગૃહ જોઈ હિંદુસ્તાનની નાટકશાળાને શુ નામ આપવુ તે કંઈ સમજણ પડે નહિ. યુરોપખંડમા લોકો નાટક જોવાના બહુ શોખીન હોવાથી નાટક કમ્પનીની પેદાસ ઘણી થાય છે અને તેને લઈ નાટક કમ્પનીઓ આવા ભવ્ય નાટકગૃહો બંધાવી શકે છે અમે એક બોક્ષ (બેસવાનુ ખાનુ) રીઝર્વ કર્યું હતુ અહીંયા ખુરશીઓને મખમલ જડેલો હતો અને દાદર પર કીમતી ગાલીચો પાથરી દીધો હતો થોડીવાર પછી સ્ટેજપરનો મખમલનો હોપ પડદો ઉપડ્યો કે તરતજ બધા દીવા હોલવાઇ ગયા અને સ્ટેજ સીવાયના ભાગમા અંધકાર થઈ રહ્યો નાટકની સીનસીનેરી, નાટકનો અભિનય અને ગાનારીઓના મધુરસ્વર સાંભળી અમને બહુજ આનંદ

કૉલોઝીયમ અને બીજી પ્રાચીન રોમન ઇમારતો.

જમ્યા પછી અમે ટાયટસ નામના બાદશાહે ઇ. સ. ૮૦ ની સાલમાં બાંધેલી કૉલોઝીયમ નામની ભવ્ય ઇમારત જોવા ગયા. આ ઇમારત ગ્લેડીએટર (મલ્લ જોદ્ધા પહેલવાનો) ની અને સિંહ જેવા ક્રુર પશુઓની લડાઇઓ કરવા માટે બાંધેલી હોઇ તેમાં પચાસ હજાર જોનારા બેસી શકે એવી ગોઠવણ કરેલી છે. આ ઇમારત ગોળ આકારમાં બાંધેલી છે અને તેના ½ ભાગ પડી ગયો છે તોપણ બાકી રહેલા ભાગપરથી આખી ઇમારતની ભવ્યતાની ખાત્રી થાય છે. આ મહાન અગાડ જોઇ કોન્સ્ટન્ટાઇન બાદશાહના વિજયનું સ્મારક કરવા. બાંધેલો મોટો દરવાજો (આર્ચ) જોઇ પ્યાલેટાઇન ટેકરી ઉપર સીઝર બાદશાહનો પડી ગયેલો મહેલ જોયો. પેન્થીઑન નામની જુની પ્રચંડ ઇમારત જોઈ પાછા ફરતાં ટ્રેજન મારકસ અને ઑરેલિયસ બાદશાહના જય સ્તંભો અને ફોરમની જગ્યા જોઇ ઘેર આવ્યા. આ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ સ્થળોની એક વખતની જાહોજલાલી અને હાલની ખંડેર સ્થિતી જોઈ ભર્તૃહરીના " सा रम्या नगरी महान्स नृपतिः " એ શ્લોકની યાદ થઇ આવે છે અને આનશ્વર જગતમાં કોઇની પણ મોટાઇ ચીરકાલ ટકતી નથી એ બાબતની ખાત્રી થાય છે. અને કવિયે કરેલા " कालाय तस्मै नमः " એવાજ શબ્દોમાંજ કાલને વંદન કર્યું.

ઓપેરા હાઉસ.

કોતર કામ તથા ચિત્રકલામાંજ ઇટાલી દેશ પ્રખ્યાત છે એટલુંજ નહી પણ ગાયનવિદ્યામાં પણ તે બહુજ પ્રવીણ ગણાય છે. રાત્રે જમ્યા પછી અમે એક ઓપેરા હાઉસમાં નાટક જોવા ગયા. આ હાઉસ એટલે નાટકશાળા ૭ માળની હોઈ તેમાં ૭ હજાર પ્રેક્ષકો એકીવારે બેસી શકે એવી ગોઠવણ છે. આવડું મોટું નાટકગૃહ જોઈ હિંદુસ્તાનની નાટકશાળાને શું નામ આપવું તે કંઈ સમજાણુ પડે નહિ. યુરોપખંડમાં લોકો નાટક જોવાના બહુ શોખીન હોવાથી નાટક કમ્પનીની પેદાસ ઘણી થાય છે અને તેને લઈ નાટક કમ્પનીઓ આવાં ભવ્ય નાટકગૃહો બધાવી શકે છે અમે એક બોક્ષ (બેસવાનું ખાનું) રીઝર્વ્ડ કર્યું હતું અહીંયા ખુરશીઓને મખમલ જડેલો હતો અને દાદર પર કીમંતી ગલીચો પાથરી દીધો હતો. થોડીવાર પછી સ્ટેજપરનો મખમલનો હોપ પડદો ઉપડયો કે તરતજ બધા દીવા હોલવાઇ ગયા અને સ્ટેજ શીવાયના ભાગમાં અંધકાર થઈ રહ્યો. નાટકની સીનસીનેરી, નાટકોનો અભિનય અને ગાનારીઓના મધુરસ્વર સાંભળી અમને બહુજ આનંદ

ઑપેરા હાઉસના અંદરનો દેખાવ-રોમ.

થયો પણ ઇટાલીયન ભાષા સમજાતી નહિ હોવાથી અને યુરોપીયન ગાયનપદ્ધતી બરોબર ગમતી નહી હોવાથી અમને વચ્ચે વચ્ચે કંટાળો આવી ગયો. બ્હાર અંધારૂ કરવાથી સ્ટેજપરની સીનસીનેરી, અને અભિનયને વધારે શોભા આવે છે એવુ માનવું જણાયું. સ્ટેજપર કોઇ અભીનય અગર ગાયન ઘણું ઉત્તમ અને પ્રેક્ષકોને ઘણું પસંદ પડે છે તો આ નાયક પાછો અંદર જતી વખત તાળીઓ પાડી તેને બહાર બોલાવવામાં આવે છે અને તે નાયક પ્રેક્ષકો તરફ માથું નમાવી નમન કરી પાછો ચાલ્યો જાય છે કોઇ કોઇ વખત ઘણા સારા નાયકને બે ત્રણ કે ચાર વાર બ્હાર બોલાવવામાં આવે છે પણ આપણા દેશ પ્રમાણે "વન્સમોર"ની બુમો પાડી લાકડીઓ ઠોકી સીટીઓ વગાડી શોરબકોર કરી નાયકને ફરી તેજ અભિનય અગર ગાયન ફરી કરવાની ફરજ પાડવાનો રીવાજ નથી. યુરોપમાં સ્ત્રી પાત્રો સ્ત્રીઓજ હોય છે નાટકની ખરી મોસમ શિયાળાની હોવાથી આજે નાટકગૃહમાં બહુ ભીડ નહોતી. નાટક ચાલુ હોય ત્યારે પ્રક્ષકો એવા શાન્ત રહે છે કે નાટકનો દરેકે દરેક શબ્દ બરોબર સંભળાય છે. આપણી જેમ સ્ત્રીઓ ન્હાનાં રડતાં બાળકો નાટકશાળામાં લાવતા નથી એટલે શાંન્તી બહુ સારી સચવાય છે.

તા. ૨૯-૮-૧૩ શુક્રવાર

'રોમ.'

રોમ શહેરની બહાર એપીઅન રોડ ઉપર એક મંદીર છે તે અમે જોવા ગયા. અસલ જ્યારે સેંટપીટરને ધર્મ ફેલાવવા માટે કેદમાં નાંખ્યો હતો ત્યારે તે કેદખાનામાંથી નાસી છુટી આ ઠેકાણે આવ્યો. ત્યારે ઇસુખ્રીસ્તે તેને દર્શન આપ્યુ અને પાછા કેદખાનામાં જવા અને ધર્મ માટે પ્રાણ આપવા ઉપદેશ કર્યો હતો આ મંદીરમાં ઇસુખ્રીસ્તની પાદુકાઓ બેસાડી તે મુલાકાતનું સ્મારક કર્યું છે. આ સ્થળ રોમન કેથોલીક લોકો બહુ પવીત્ર માનતા હોઇ અહીં બહુ જાત્રાળુ આવે છે.

સેંટપીટર અને ઇસુખ્રીસ્તની મુલાકાતનું સ્મારક.

અહીંથી નીકળી સેંટપોલનું મંદીર જોવા જતાં રસ્તામાં ક્યાટા કુમ્સ (ભોયરામાંની ભુલભુલામણી) જોવા ગયા અસલ જ્યારે ખ્રીસ્તી લોકોનો ધર્મ માટે અમાનુષિક છળ કરવામાં આવતો તો ત્યારે તેઓ એ આમાંથી

ક્યાટા કુમ્સ.

નાશી છુટવા માટે આવી અનેક ભુલભુલામણીઓ રોમ શહેરની આસપાસ કરેલી છે એક ન્હાના મંદીરમાં ગયા પછી ત્યાંના બાવાએ એક ઓરડીનું બારણું ઉઘાડી અમને અંદર લઈ ગયો પછી અમારા દરેકના હાથમાં એકેકી મીણબત્તી આપી તે સળગાવી અમે તે બાવો અમને લઈ ગયો ત્યાં એક પછી એક અધારા ભોંયરામાં ગયા. અહીંનો રસ્તો સાવ માંકડો હતો અને વચ્ચે વચ્ચે ધર્મ માટે મરેલા અનેક સાધુઓના હાડકાં ગોઠવી રાખ્યાં હતાં તે અમને બતાવ્યાં. આશરે પંદરેક મીનીટ આ બીનારાવાળી અધારી જગ્યોમાં અમે ફર્યા નહીં એટલામાં તો પાછા ક્યારે બ્હાર નીકળીશું એમ થવા લાગ્યું. આવા રસ્તા ભુલભુલામણી જેવા કરેલા હોવાથી કેટલેક ઠેકાણે બે ત્રણ માઈલ લાંબા રહે છે. આ રસ્તાઓના હાલ બીલકુલ ઉપયોગ થતો નહિ હોવાથી સાવ નાદુરસ્ત થઈ ગયેલા છે ઠરેલે રસ્તે અમને બાવો પાછા અમને બ્હાર લાવ્યો. આ રસ્તાઓ બનાવવામાં એક એની ખુબી છે કે અમે પાછા આવતાં અમને એવો ભાસ થયે કે આપણે નીચેના નીચે જઇએ છીએ પણ ઉપર બ્હાર આવ્યા ત્યારેજ જાણ્યું કે ભોંયરું પુરું થયું છે આવા રસ્તામાં ઘણી વાર લોકો ભુલા પડી જાય છે એક વખત એક અંગ્રેજ મુસાફર ભુલો પડી ગયો તેનો પત્તોજ નથી એવું અમારા ગાઇડે જ્યારે અમને કહ્યું ત્યારે અમે સુરક્ષિત પાછા આવ્યા તેથી અમને બહુ આનંદ થયો.

સેંટપોલનું મંદીર

ત્યાંથી અમે "સેંટપોલ"નું મંદીર જોવા ગયા રસ્તામાં અનેક જાત્રાળુઓ પગે જતા હતા. તેમની દરેકની છાતીપર એક બીલ્લો લગાડેલો જોઈ અમે તપાસ કરી તો આ લોકો સ્પેન દેશના ખેડુતો હોઈ પગે ચાલી જાત્રા કરવા આવ્યા છે એવું જાણ્યું અગ્યાર વાગે અમે મંદીરમાં પહોંચ્યા. અહીંયા ૧૨૦ મોટા એક સળંગ મોટા આરસપહાણના થાંભલાઓ અને કાચ ઉપર કાઢેલાં સેંટપોલના ચિત્રો ઘણાં જોવા લાયક છે. આજ સુધીના તમામ પોપોની છબીઓ મોઝાઇક કામમાં કાઢેલી છે. એક કબર ઉપર લીલા રંગનો આરસપહાણ જોઈ અમને બહુ નવાઇ લાગી. મંદીર જોઈ રહ્યા પછી આવતી વખતે સેંટપોલ અને સેંટપીટરનું જુના વખતનું જમીનમાં દટાઇ ગયેલું ઘર ખોદી કાઢ્યું છે તે જોયું.

ઇસુખ્રીસ્તના પાદ સ્પર્શથી પુનીત થયેલો દાદરો.

બપોરે કૉન્સ્ટન્ટાઇન રાજાનું મંદિર જોઈ લૅટેરાન મંદિર જોયું. ધર્મ દૃષ્ટિથી આ મંદિર સેંટપીટરના મંદિર કરતાં પણ વધારે પવિત્ર છે. આની નજીક એક મંદિરમાં ૨૮ આરસપહાણના પગથીઆ છે તે ઇસુખ્રિસ્તના પાદસ્પર્શથી પવિત્ર થયેલા મનાય છે. આ

તા ૩૧-૮-૧૩ શનીવાર.

ફ્લૉરેન્સ.

આજે અહીંનુ જુના અને નવા ચિત્રોનુ સંગ્રહાલય જોવા ગયા રસ્તામા કેટલાક છોકરાઓ અમારી ગાડીપર ચઢી અમે કઇના છીયે એવુ ઇશારાથી પુછી અમે "ઈંડીયા" ના છીયે એમ કહેવા ત્યારે તેઓ સલામ કરી નીચે ઉતરી જવા આ જોઇ અમને બહુ ગમ્મત થઈ અહીંથી પછી "મ્યુઝીઓ નેશનલ" નામનુ જુના વખતના હત્યારનુ સંગ્રહસ્થાન જોઈ પાછા ઘેર આવ્યા અહીંની ભાડાની ગાડીઓને તથા મોટર ગાર્ડીઓને "ટેક્સીમીટર" લગાડેલુ હોય છે આ યંત્રથી ગાડી કેટલા માઇલ દોડી અને ભાડુ કેટલુ થયુ તેના આંકડા પોતાની મેળે નીકળી આવે છે એટલે ગાડીવાળા જોડે ભાડુ ઠરાવવાની ટંટ્ટ રહેતી નથી.

એન્શીયંટ અને મૉડર્ન પીક્ચર ગ્યેલેરી

સાંજે બાબોલી ગાર્ડન જોવા ગયા આ બગીચો એક ખાનગી માણસની માલકીનો હોઇ ઘણોજ સુંદર બનાવેલો છે આના રસ્તાની બન્ને બાજુએ વેલ લગાડી રસ્તા ઉપર માંડવા જેવી છાયા કરી દીધી છે અહીંઆ પ્રસિદ્ધ ગણાતી ગેલીલીઓના વખતની "ઑબ્સરવેટરી" વેધશાળા છે અહીંથી પાછા ફરતી વખત એક મંદિર જોયુ અહીંઆ અનેક ભાવિક લોકોએ બાધા રાખી અનેક ચાંદીની રકમો નજર કરી છે મંદિરમા આખો દીવસ ને રાત અખંડ દીવો બાળવામા આવે છે આપણા ધર્મ જેવોજ આ રીવાજ જોઇ અમને બહુ નવાઈ લાગી

બાબોલી ગાર્ડન

તા ૧-૯-૧૩ સોમવાર.

ફ્લારેન્સથી વ્હેનીસ.

સાવારે આઠ વાગે અમે વ્હેનીસ જવા નીકળ્યા રસ્તામા એપીનાઇન પર્વતના ઘાટમા ગાડીને બે ઈન્જીન લગાડવામા આવ્યા આ ઘાટમા ૪૨ બોગદા હોઇ તે બહુ પાસે પાસે આવેલા છે એટલે એક બોગદામાથી ગાડી નીકળી કે બીજુ આગળ જ છે આથી કરીને ઉજાશ નહુ જણાઈ જાય

વ્હેનીસ

વ્હેનીસમાનો રિઆડી મેડી કૈંટી નામનો જલમાર્ગ.

The Bombay Art Printing Works Fort,

ઓગદામાં ખંડાળાના ઘાટ જેવી મઝા પડવી નથી. બપોરે એ વાગે એક લાંબો પુલ ઓળંગી અમારી ગાડી વ્હેનીસના સ્ટેશનપર આવી પહોંચી. સ્ટેશનની બહાર આવ્યા ત્યારે રસ્તાના બદલે મોટ મોટી નહેરો માલુમ પડી. અને ભાડાની ગાડીઓને બદલે હોડીઓ ઉભી હતી. આ શહેર પાણીમાં વસેલું હોવાથી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જવા માટે હોડીનોજ ઉપયોગ કરવો પડે છે. સમુદ્રમાં ન્હાના ન્હાના ૧૧૭ બેટો હોઇ આ બેટના સમુદ્રમાં શહેર વસેલું છે પગે જવા માટે આ શહેરમાંના જલ માર્ગો ઉપર ૩૭૮ પુલ બાંધેલા છે. તોપણુ શહેરનો ઘણોખરો વ્યવહાર જલ માર્ગેજ થાય છે. અમે એક હોડી ભાડે કરી એક હૉટલમાં ગયા.

સેંટમાર્ક સ્કેવર

સાંજે નજીકમાંજ આવેલો સેંટમાર્કનો ચોક જોવા ગયા. આ ચોક ૫૭૬ ફીટ લાંબો અને ૨૭૦ ફીટ પહોળો છે. આની ચારે બાજુએ જુના વખતના રાજઘરોની ઇમારતો છે. આ બધો ચોક ફરસબંદી હોઇ એક બાજુએ સેંટમાર્કનું મંદિર છે. આનાં જેવો સુંદર ચોક અમે અમારા આખા પ્રવાસમાં કોઇપણ ઠેકાણે જોયો નહિ. આ ચોકમાં ઘણા કબુતરો માણસને હળી ગયેલા હોઈ હાથમાંથી મકાઇના દાણા ખાય છે. અહીંથી નીકળી સ્ટીમ લૉંચમાં બેસી ગ્રાંડ કેનાલમાં ફરી આવ્યા. આ ગામમાં કેટલાક સ્ત્રી પુરૂષો ૬II—૭ ફીટ ઉંચાઇના અમે જોયા.

તા. ૨–૯–૧૩ મંગળવાર

વ્હેનીસ.

સેંટમાર્કનું મંદિર અને ડુકલ પૅલેસ.

સવારે સેંટમાર્કનું મંદિર જોવા ગયા. આ મંદીરમાં મોઝાઇક કામ ઘણુંજ હતું. તે મંદીર નજીકના કૅમ્પેનાઇલિ નામના ૩૨૨ ફીટ ઉંચા ટાવર પર ચડી અમે આખા વ્હેનીસ શહેરનો દેખાવ જોયો. પછી ડયુકલ પૅલેસ જોવા ગયા. આ વાડામાં ઑઇલિ પેઇન્ટીંગ ઘણા જોવા લાયક છે. અહી એક ૭૨ ફીટ લાંબી અને ૨૩ ફીટ પહોળી એક મોટી સ્વર્ગની પેઇન્ટીંગ છબી છે. આવડી મોટી પ્રચંડ છબી જોઈ અમને બહુજ વિસ્મય થયું વાડાની એક બાજુએ તુરંગખાનું જોઇ સેંટમાર્કના ચોકમાં પાછા આવ્યા.

વેનીસનું કાચકામ

આ ચોકમાં કાચનો સામાન વેચવાની અનેક દુકાનો છે આ દુકાનદારો પ્રવાસીઓને દુકાનપર આવી સામાન જોવાનો બહુજ આગ્રહ કરે છે આ શહેરની કાચ પરની નકશી જગ પ્રસિદ્ધ છે અને લાખો રૂપયાનો માલ અહીંથી હિંદુસ્થાને મોકલે છે. અમે એક દુકાનમાં જઈ ત્યાં નાના પ્રકારનો કાચ સામાન જોઈ છક થઈ ગયા. થોડી એક ખરીદી કરી સાંજે લીડો નામનો બેટ જોવા બોટમાં બેસી ગયા આ બેટમાં સમુદ્રસ્નાન કરવા ઘણા લોક વેનીસથી આવે છે. અહીં ટ્રામની માફક સ્ટીમબોટ ફરે છે સાંજે પાછા ફરતા એક દુકાનેથી મોઝાઇક કામની વસ્તુઓ ખરીદ કરી પણ આમાંની કેટલીક ચીજ અમે દુકાનપર ભુલી ગયા ઘેર આવ્યા પછી આ ભુલની ખબર પડવાથી ગાઇડને ફરી ત્યાં મોકલ્યો પ્રથમ દુકાનદારે તો હાથ મુકવા દીધો નહિ પછી ગાઇડે જ્યારે પોલિસને ખબર આપવાની ધમકી આપી ત્યારે તે ચીજો મળી આ શહેર પાણીમાં વસેલું હોઈ ઘણુંજ નમુનારૂપ છે પણ હવા ઘણી સરદ છે આજે રાતની ગાડીએ અમે મિલાન જવા નીકળ્યા

તા ૩-૯-૧૦ બુધવાર

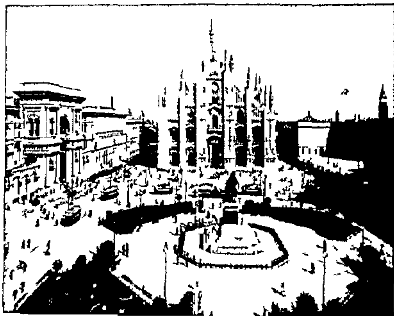
મિલાન.

મિલાન.

ઈટાલીના લમ્બાર્ડી નામના સુપીક પ્રદેશમાં મિલાન (મિલાનો) વસેલું છે. અમારી ગાડી મિલાન નજીક જ્યારે આવી ત્યારે મીલોના સેંકડો ભુંગળા દેખાવા લાગ્યા આ શહેર ઉદ્યોગ ધંધામાં ઇટાલીમાં પહેલે નંબરે હોઇ અહીં ગરમ, રેશમી, સુતરૂ કાપડ તેમજ પથ્થરનું નકશી કામ પણ ઉત્તમ થાય છે. આઠ વાગે સ્ટેશન ઉપર ઉતરી હોટેલમાં ગયા

મિલાનનું કેથિડ્રલ.

જમીને અમે કેથિડ્રલ જોવા ગયા. આ મંદિર આખું આરસપહાણનું બનાવેલું હોઈ તેની બહારની બાજુએ બે હજાર પુતળાં બેસાડેલાં છે અંદર ૩૨ ફીટ ઘેરાવના ૫૨ થાંભલા જોઈ અમે તો છક થઇ ગયા સેંટપીટરથી ઉતરતું આ મંદીર બીજા નંબરનું જોવા લાયક છે. આ મંદિરના ટાવરનાં ૪૯૪ પગથીઆં ચઢી ઉપરથી આખા શહેરનો દેખાવ જોયો સામે ચોક છે તેને

મિલાનનુ કૅથ ડ્રલ.

પિઝાડેલ ડ્યુમો કહે છે આ ચોક આખા શહેરમા મુખ્ય હોઈ અહીઆ પણ વિક્ટર ઇમાન્યુઅલ રાજાનુ ઘોડાપરનુ પુતળુ ગોઠવેલુ છે ઘોડા અને સ્વારની અહીંના આકૃતિ ઘણીજ સુદર છે

હિસ્ટારીકલ નેશનલ મ્યુઝીઅમ

શ્રીમત મહારાજા સાહેબ સાથે ૨ા પેડમે હોવાથી તેમને શ્રીમતનો મુકામ હાલ ક્યા છે તે સબંધે કુક ઑફીસ મારફત ખુલાસો પુછાવ્યો હતો અહી કુકની ઑફીસમા ૨ા પેડમેનો કાગળ મળ્યો, તેમા શ્રીમતની સ્વારી સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમા સેટ મૉરિત્ઝ નામના ગામમા હોઇ શ્રીમતે અમને ત્યા આવવાનુ ફરમાન કર્યુ હતુ, એગને આવતી કાલે સવારની ગાડીએ સેટમોરીત્ઝ જવાનુ ઠરાવી કુક કમ્પનીની ઑફીસમાથી રેલ્વે ટીકીટો ખરીદ કરી, અહીથી નીકળી અમે મિલાનના જુના કિલ્લામા હિસ્ટરીક્લ ન્યાશનલ મ્યુઝીઅમ જોવા ગયા અહીંઆ ઇટાલી દેશ સ્વતત્ર કરવામા જે વીરપુરૂષોએ દેહત્યાગ કર્યો હતો તેમની છબીઓ, તેમનો લશ્કરી પોષાક, તેમના હસ્તાક્ષર વિગેરે અનેક વસ્તુઓનો સગ્રહ કર્યો હતો આ લડાઇના પણ અનેક ચિત્રો કાઢી મુકેલા છે આ જોઇ બહારનો બગીચો અને તેમા ઇ સ. ૧૮૭૨ ની લડાઈ પછી ઇટાલીને સ્વાતત્ર મળ્યુ ત્યા શાતતાનુ સામ્રાજ્ય શરૂ થયુ તેના સ્મારક માટે બાધેલી શાતતાની કમાન (આર્ચ ઑફ પીસ) જોઈ અને પછી હૉટેલમા પાછા ફર્યા

ભાગ ૭ મો.

स्विट्झर्लैन्ड.

મિલાનથી સેંટ મૉરિત્ઝ.

તા. ૪-૯-૧૩ ગુરૂવાર.

ઇટાલીઅન સરોવરોનો દેખાવ.

સવારે ગાડી નીકળી તે એક કલાકમાં ઘાટ ચ્હડી ગયા પછી નામાંકિત ઇટાલીઅન સરોવરોનો દેખાવ શરૂ થયો. લોકો અને કોમો આ. બે સરોવરના કિનારેથી રેલ્વેનો રસ્તો હોવાથી ગાડીમાંથી આ દેખાવ જોવાની બહુ સારી વક મળી. આ સરોવરોની પહોળાઈ ત્રણ સાડાત્રણ માઈલ હોઇ લંબાઇ ૫૦-૬૦ માઇલ છે. સરોવરની ચારે બાજુએ ડુંગરો હોવાથી દેખાવ ઘણોજ રમણીય લાગે છે સરોવરના કિનારે હજારો બંગલા બંધેલા છે. બાર વાગે અમારી ગાડી ટીરૉનો જંક્શને આવી પહોંચવાથી અમે ત્યાં ઉતર્યા.

સ્ટીમ આલ્પાઇન રેલ્વે.

અહીંથી સેંટ મોરિત્ઝ જવા માટેનું વીજળીથી ચાલનારી એક ન્હાની રેલ્વેમાં બેઠા. આ ગાડીને ટ્રામ જેવા ચાર ડબ્બા હતા. એક વાગે આ ગાડી ડુંગર પર ચ્હડવા લાગી, આલ્પસ પર્વત ઘણો ઉંચો હોવાથી આ રસ્તો ઘણા ફેરમાં આડો અવળો કરેલો છે. જેમ જેમ ઉપર જતા ગયા તેમ તેમ હવા થંડી માલુમ પડી. બરફથી છવાએલા શીખરોનો દેખાવ અને અનેક ધોધના સુંદર દેખાવો જોઇ અમને ઘણોજ આનંદ થયો. બરફ ઉપર સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો હોઇ અવર્ણનીય શોભા જણાતી હતી. બરફની નદીઓ માટે અમે વચેલું હતું તે આજ પ્રત્યક્ષ જોવા મળી. એક માઇલ પહોળી બરફની નદી, ગગનચુંબિત બરફથી ઢંકાયેલા

ડુંગરો, મોટ મોટી ઉંચી ખીણો, પાઇન ઝાડોનાં મોટાં જંગલો વિગેરે ભવ્ય દેખાવ જોઈ સૃષ્ટિની અદ્ભુતતા અને વિશાળતા માટે અને મનુષ્યની ક્ષુદ્રતા વિષે અનેક તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા. આજનો રમણિય અને ભવ્ય દેખાવ અમારાથી કદી ભુલાશે નહિ ચાર વાગે સાંજે સેંટ મૉરિત્ઝ સ્ટેશને પહોંચ્યા અને ગાઇડની જાણીતી એક હૉટલમાં જઈ મુકામ કર્યો.

શ્રી. મહારાજ સાહેબની મેટ.

અહીં આવવાનો મુખ્ય હેતુ શ્રીમંત મહારાજા સાહેબની મુલાકત લેવાનો હતો. એટલે લુગડાં કપડાં બદલી અમે તરતજ ભાડાની ગાડીમાં બેસી "સુર્વેરેતા હાઉસ" નામની હૉટલમાં ગયા. અહીંયા રા. પેંડસે તરફ વિઝીટ કાર્ડ મોકલાવી ખબર આપતાંજ અમને રા. પેંડસેની રૂમમાં બોલાવવામાં આવ્યા. શ્રીમંત મહારાજા સાહેબને વર્દી આપતાંજ તેઓશ્રીએ કૃપાવંત થઇ અમારી તરતજ મુલાકાત લીધી. શ્રીમંતે ઘણીજ ખંતથી અમારા પ્રવાસની હકીકત પુછી, અને અમે બધા કુટુંબના માણસો યુરોપના પ્રવાસે નીકળી આવ્યા માટે ખુશી બતાવી. સાંજે શ્રી. સૌ. મહારાણી સાહેબ બહારથી ફરી આવ્યા ત્યારે તેમની પણ મુલાકાત થઇ. કુટુંબના કોઇ પ્રેમાળ વડીલને મળીએ ને જેટલો આનંદ થાય તેટલો આનંદ આજે અમને થયો. શ્રીમંતે અમને અહીં બે ત્રણ દિવસ રહી બરફની ગુફાઓ બરફની નદીઓ વિગેરે જોઈ આગળ પ્રવાસમાં જવા આજ્ઞા કરી. સાંજે શ્રીમંતની રજા લઈ પાછા હૉટલમાં આવ્યા. અને ગાઇડે અમારી નોકરી ઘણીજ સારી ઉઠાવેલી હોવાથી આગળના પ્રવાસમાં પણ તેને પ્રથમના કરારથી આગળ લેવાનું ઠરાવ્યું.

તા. ૫–૯–૧૩ શુક્રવાર.

સેંટ મૉરિત્ઝ.

બરફની ગુફા.

આજે બપોરના બાર વાગે મારતરીશ્ર સ્ટેશન પાસે બરફની ગુફા છે. તે જોવા ગાડીમાં બેસી ગયા. અહીં ઠાઢ ઘણી હતી. તેમાં વળી આજે વરસાદ થયેલો હોવાથી ઘણી અડચણ પડી. આ સ્ટેશનથી દસ મિનીટના રસ્તાપરજ બરફની ગુફા હતી તે જોવા અમે ગયા. દુરથી તો જાણે ડુંગરની ગુફા હોય એવું જણાતું હતું. પણ અંદર ગયા પછી બસે ત્રણસે ફીટ ડુંગર બરફનોજ હોઇ તેમાં આ ગુફા કોતરી કાઢેલી હતી. અંદરની બાજુથી

બરફનો લીસો રંગ બહુજ મજાનો દેખાતો હતો. અહીં તાઢ બહુજ વાતી હોવાથી અમે સ્ટેશનપર પાછા આવ્યા ત્યાંથી નજીકજ બરફની નદી હતી પણ વરસાદ પડેલો હોવાથી બરફમાં ચાલવાનું બહુ મુસ્કેલ લાગવાથી તેમજ બરફપર ચાલવા માટે અણીવાળા ખીલા મારેલા બુટ, તથા અણીવાળી બેલી જડેલી લાકડીઓ અમારી પાસે ન હોવાથી આ નદીપર જવાનું અમારાથી બન્યું નહિ. અહીંથી પાછા આવી સાંજે પાછા શ્રીમંતની મુલાકાત લેવા ગયા. આજે સાંજે શ્રી. સૌ. મહારાણી સાહેબે આગળનો પ્રવાસ ક્યા રસ્તેથી કરવો તે માટે ઘણી સારી માહિતી આપી.

તા. ૬–૯–૧૩ શનિવાર.

સેંટ મૉરિત્ઝ.

સેંટ મૉરિત્ઝ.

સેંટ મોરિત્ઝ હવા ખાવાનું સ્થળ હોઈ અહીંઆ હજારો સારી હોટલો અને બંગલાઓ થયેલા છે. આ ગામ નજીક આ ગામના નામનું એક સુંદર તળાવ છે. નજીકની ટેકરીઓપરથી સૃષ્ટિ શોભા ઘણીજ રમણીય જણાય છે. મોટ મોટા ચાર ઘોડાની ચોકડી એક ઉટા ભરેલા ગાડાને જોડેલી જોઈ અહીંની સાંપત્તિક સ્થિતી માટે અમને બહુ નવાઈ લાગી. બપોરે પાછા શ્રીમંત મહારાજા સાહેબને મળવા ગયા. ત્યાં કેટલીકવાર બેઠા. પછી આવતી કાલે આગળના પ્રવાસ માટે નિકળવાનું હોવાથી શ્રીમંતની સવિનય રજા લીધી.

તા. ૭–૯–૧૩ રવિવાર.

સેંટ મૉરિત્ઝ.

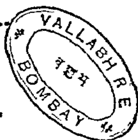
વિએનાસ જવા નીકળ્યા.

સવારે કુક ઑફીસમાંથી રેલ્વે ટિકીટો ખરીદી, સરોવરના કિનારે ફરી આવ્યા પછી બપોરે માત્ર ચાર વાગે સ્ટેશન ઉપર ગયા સાડા ૭ વાગે ગાડી ઉપડી તે નવ વાગે કૂર જંકશને પહોંચી અહીંથી બીજી ગાડીમાં બેસી

બાર વાગે યુક્સ સ્ટેશને પહોંચ્યા. અહીં ઑસ્ટ્રીઆની હદ લાગતી હોવાથી અમારો સામાન તપાસવામાં આવ્યો. પણ અહીં બહુ સખતાઇ જોવામાં આવી નહિ. વિએના બહુ છેટું હોવાથી અમે ઇન્સબ્રુક ગામ ઉતરવાનો વિચાર કરી અમે બીજી ગાડીમાં બેઠા. ઉજાગરાથી તરસ લાગવાથી થંડુ પાણી ગાડી પાસે મંગાવી પીતા હતા તે જોઇ અમારા ડબ્બામાંના બીજા ઉતારૂઓને અમે ફક્ત સાદું પાણી પીએ છીએ એ જોઇ બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું એમ જણાયું.

ભાગ ૮ મો.

ऑस्ट्रिया.

ઇન્સબ્રુક.

તા ૮-૯-૧૩ સોમવાર

ઇન્સબ્રુક

સવારે સાત વાગે ઇન્સબ્રુક પહોચ્યા નજીકની એક હોટલમાં મુકામ કરી આગની ગાડીમા બેસી ગામ જોવા ગયા આ ગામ અસ્ટ્રીઅન આલ્પ્સના હોઈ વણુ સુદર અને નમુનેદાર છે અહીના લોકાને ફુલ ઝાડનો બહુ શોખ છે દરેકના ઘરની બારીમા ફુલ ઝાડના કુડાઓ મુકેલા જોવામા આવતા હતા નજીકની એક ટેકરી ઉપરથી શહેરનો અને ડુગરોનો દેખાવ બહુ સુદર દેખાતો હતો સાજે સાત વાગ્યાની ગાડીએ વીએના જવા નીકળ્યા ગાડીમા ભીડ હોવાથી અમને એક ઠેકાણે જગ્યા મળી નહિ એટલે જુદે જુદે બેસવુ પડયુ અમે એક ડબ્બામા ચાર જણ સુતા હતા તે જોઇ અમે અગ્યાર વાગ્યાના સુમારે ગાડીમા બે ત્રણ ઉતારૂઓને અમારા ડબ્બામા બેસાડવા માટે અમને કડકટરે જગાડયા પણ અમે સુતા હતા એવુ જોઈ પેલા નવા ઉતારૂઓ અદર આવ્યા નહિ અને ઉલટા કડકટરને અમને જગાડયા માટે ઠપકો દેવા લાગ્યા અને તેઓ બીજા ડબ્બામા જઈ બેઠા આ તેમની ભલમનસાઈ જોઇ અમને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યુ

તા ૯- -૧૩ મગળવાર

વિએના.

વિએના શહેરનો દેખાવ

સવારે આઠ વાગે અમે વિએના ટેશને ઉતર્યા આ શહેર ' વિએન નદી " નજીક હોવાથી તેનુ નામ વિએના પડયુ છે આ શહેરનો વ્યાપાર લડન શિવાય યુરોપના બીજા શહેરના નોટા છે જેથી દેખાતા હજારો

વિયના માંના એક રસ્તાનો દેખાવ

મીલોના ભુંગળાં, પ્રચંડ ઈમારતો ભપકેદાર દુકાનો અને પહોળી ડામરની સડકો વગેરેથી આ શહેરનો દેખાવ ઘણોજ ભવ્ય લાગે છે.

આ શહેરની મોટર, બસ વગેરેની રાહદારી જોઇ મુંબઇ શહેર તો એક નાના બચ્ચા જેવું લાગે છે. હૉટલ તરફ જતાં રસ્તામાં અનેક ઉંચા પોલિસ સીપાઇઓ ગાડીઓ જવા આવવાનો બંદોબસ્ત રાખવા ઉભા હતા. હૉટલમાં સામાન મુકી એક દુકાનપર જમવા ગયા. ત્યાં હિસાબ રાખવાનું યંત્ર જોયું. આમાં પરાકો પૈસા નાખે કે તેની તરતજ નોંધેલી પહોંચ છાપેલી યંત્રમાંથી બહાર નીકળે છે. અને યંત્રમાં મુકેલી ચોપડીમાં આ રકમ જમા થાય છે. આ જોઇ અમને બહુ નવાઈ લાગી.

બપોરે પ્રેટર નામના બગીચામાં ભરાએલું આફ્રિઆટિક પ્રદર્શન જોવા ગયા. આ પ્રદર્શનમાં અનેક જાતની વસ્તુઓ અને ગમ્મતના સાધનો મુકેલાં હતાં. એક જાતનો લાકડામાંથી રેશમ બનાવવામાં આવે છે તેના નમુના અહીં મુકેલા હતા. આ પ્રદર્શનમાં એક બસો અઢીસો ફીટના વ્યાસનો એક મોટો ચગડોળ હતો અને આ ચગડોળમાં ઝુલતા પારણાને બદલે ટ્રામના ડબ્બા લગાડેલા હતા. અને આ ચક્કર યંત્રથી ચલાવવામાં આવતું હતું.

આફ્રિઆટીક પ્રદર્શન.

તા. ૧૦–૭–૧૩ બુધવાર.

વિએના.

આજ ભાડાની ગાડીઓમાં બેસી શહેર જોવા ગયા. આ શહેરમાંનો રિંગસ્ટ્રાસે નામનો રસ્તો ઘણોજ જોવા જેવો છે. આ રસ્તો ત્રણસે ચારસે ફીટ પહોળો હોઇ રસ્તાની બન્ને બાજુએ મોટ મોટી, યુનીવરસિટીની, નાટકગૃહની પાર્લમેન્ટની, ન્યાયમંદિરની, સંગ્રહાલયની, રાજવાડાઓની અનેક ભવ્ય અને સુંદર ઇમારતો હતી અને રસ્તાની વચોવચ ઉભા કરેલા અનેક ઝાંઝના પુતળાઓ અને ઠેકઠેકાણે ઉડતા ફુવારાઓ જોઇ અમે તો આશ્ચર્યથી છક્કજ થઈ ગયા. આવો ભવ્ય રસ્તો અમે અમારા આખા પ્રવાસમાં કોઇ ઠેકાણે પણ જોયો નથી.

રિંગ સ્ટ્રાસે.

ભાગ ૯ મો.

जर्मनी·

વિએનાથી બર્લીન.

તા. ૧૧-૯-૧૩ શુક્રવાર.

વિએનાથી બર્લીન.

સવારે ૭ાા વાગે બર્લીન જવા સ્ટેશનપર ગયા. અહીંયા વેઇટીંગ રૂમની સગવડ ઘણીજ મરમ છે. ટિકીટ કઢાવતાં પહેલાં વેઇટીંગ રૂમમાં બેસવાની છુટ હોય છે. ગાડીના વખત પહેલાં દસ મીનીટ અગાઉ વેઇટીંગ રૂમમાં દરવાજા પર ટિકીટ તપાસી ઉતારૂઓને અંદર લે છે. ત્રીજા વર્ગને માટે પણ એક સારી વેઇટીંગ રૂમ હતી. આપણા દેશમાં ટીકીટ કઢાવ્યા પછી વેઇટીંગ રૂમમાં જવાય છે એટલે પહેલાં ઘણો ત્રાસ પડે છે. ૮ાા વાગે બર્લીન જનારી ગાડી ઉપડી. બે ચાર સ્ટેશન ગયા પછી બે જુવાન ઉતારૂઓ અમારા ડબ્બામાં આવ્યા પણ અમારો સામાન ઘણો બેસવાની જગ્યાએ મુકેલો હોવાથી આ બન્ને જણ કંઈ પણ તકરાર ન કરતાં ચાલવાની ચાલીમાં (કોરી ડોર) ઉભા રહ્યા. આ તેમની ભલાઇ જોઇ અમે શરમાઈ ગયા. અને અમારો સામાન નીચે ઉતારી તેમને બેસવાની જગ્યો કરી આપી. આ બન્ને જુવાન ડચ હતા. આપણા દેશમાં જગ્યા માટે થતી તકરાર યાદ આવી અને આ લોકોની સભ્યતા જોઇ ઘણીજ નવાઇ લાગી. સાંજે ૭ વાગે ટેથયમ સ્ટેશનથી જર્મન હદ લાગવાથી અમારે ગાડી બદલવી પડી. આ પછી જર્મન હદમાં રેલ્વેની બન્ને બાજુએ કારખાનાઓની હાર જણાવા લાગી. રાત્રે સાડા દસ વાગે બર્લીન પહોંચ્યા. અહીંઆ સામાનની ગાડીઓ નીચે ઉતરવા માટે કરેલી “ લીફ્ટ ”ની યોજના જોઈ અમને બહુ ગમ્મત થઇ. આ સહેરના રસ્તાઓ ડામરના હોઇ એવા તો સાફ અને ચકચકિત હતા કે રસ્તા ઉપરના વીજળીના દીવાનું તેમાં પ્રતિબીંબ પડતું જણાતું હતુ. અમે એક હોટલમાં જઇ મુકામ કર્યો.

અન્ટરડેન લિંડેન-બર્લીન

The Bombay Art Printing Works Fort

તા ૧૨-૯-૧૩ શુક્રવાર

બર્લીન.

વિએન્નાના રિંગ સ્ટ્રીટ જેવો જો કે પહોળો નહિ પણ તેના જેવો સુદર રસ્તો અન્ટરડેનલિડન નામનો બર્લીનમા છે તે જોના ગયા રસ્તાની બન્ને બાજુએ પહોળા ફુટપાથ હોઇ તેના પર શોભા માટે ઝાડ ઉગાડેલા હતા રસ્તાની વચ્ચે ઝાડોની બે લાઇનો રોપી તે લાઇન વચમાથી ઘોડા ઉપર બેસી ફરવા માટે રસ્તો કર્યો છે આ શહેરનો મુખ્ય રસ્તો હોવાથી, મોટર બસ, મોટર અને ઘોડા ગાડીઓની મોટી ધમાલ જણાઇ પરચુરણ નાનો સામાન લઇ જવા માટે નાની મોટરકાર વીજળીથી ચાલતી હોઇ. રસ્તાપર પાણીનો છટકાવ પણ મોટર ગાડીથી થતો હતો મોટ મોટી ઇમારતોપર પુતળા બેસાડેલા હોઇ શોભા ઘણી સરસ જણાતી હતી આ પ્રમાણે શહેર જોઇ સાજે પાછા આવ્યા

અન્ટર ડેનલિડન

હોટેલ પરથી વ્હેરાઇટીનુ થીયેટર નજીક હોવાથી ત્યા રાત્રે ખેલ જોવા ગયા, આ થિયેટરની છત ઘણીજ વિચિત્ર તરેહની કરી હતી જ્યારે થિયેટરમા અધારૂ કરવામા આવતુ ત્યારે આ છતમા ગોઠવેલા ન્હાના ન્હાના વીજળીના અનેક દીવાઓને લઇ જાણે આકાશ મડળમા તારાઓ શોભે છે તેવો દેખાવ દેખાતો હતો આ ખેલમા એક અજાયબ જેવો તો એ ખેલ જોયો કે એ મોટા કાચના હોજમા સીલ નામની બે મોટી માછલીઓ સાથે બે જણ પાણીમા ડુબકી મારી આશરે પાચ મીનીટ સુધી રમતા હતા તેમજ પાણીમા ડુબકી મારી પાણીમાજ બેસી ફળ ચાકુથી કાપી પરસ્પરને આપતા તે ખાવાનો પ્રયોગ ઘણો ચમત્કારીક લાગતો હતો આ સિવાય એક મોટા બિલીયર્ડ ટેબલ પરથી રબરનો દડો ઉડાડી સામેની બાજુએ અથડાઇ તે પાછો ફરે ત્યારે ટેબલ પાસે સ્કેટીંગ કરતી એ ચાર છોકરીઓ પોતાને માથે રાખેલી ન્હાની ન્હાની ટોપલીઓમા તે દડો ઝીલી લેતી હતી એકદરે આજના ખેલ ઘણાજ સારા હતા

વિન્ટર ગાર્ડન થિયેટરમા વ્હેરાઇટીનો ખેલ

તા ૧૩-૮-૧૩ શનીવાર

બર્લીન.

એક વેરીઅમ

સવારે અહીનું એક વેરીયમ એટલે જલચર પ્રાણીઓનુ સંગ્રહસ્થાન જોવા ગયા અંદર જવા માટે માણસ દીઠ એક માર્ક એટલે બાર આના ફી આપી આ ઇમારતમા ન્હાની ન્હાની કુંડીઓમા અનેક જાતના જલચર પ્રાણીઓ જોવામા આવ્યા એક પ્રાણી રૂના ગોળા જેવુ સફેદ હતુ અને જાણે કંઇ મૃત પદાર્થ હોય એવુ પ્રથમ લાગતુ પણ તેને હાલતુ ચાલતુ જોયુ ત્યારેજ ખરી કલ્પના આવી એક પથ્થરપર ઝાડની મુળો હોય એવા દેખાતા અનેક વિચિત્ર પ્રાણીઓ જોવામા આવ્યા આ સંગ્રહ ઘણોજ જોવા જેવો છે

ઇન્સેકટોરીઅમ.

આ ઇમારતની ઉપર જીવતા જીવડાઓનો સંગ્રહ કરેલો છે તેને ઇન્સેકટો-રીયમ કહે છે અહી અનેક તરેહની માખીઓ હોઇ કાચના ઘરમા સંઘરેલા કરેલા હતા આ વિચિત્ર સંગ્રહ જોઇ બપોરે બાર વાગે હોટેલમાં ગયા અને સાંજે શહેરમા ફરી આવી રાતની ગાડીએ કલોન જવા નીકળ્યા.

તા. ૧૪- -૧૩ રવીવાર

કલોન.

કેથીડ્રલ

સવારે સાત વાગે કલોન સ્ટેશને પહોચ્યા પાસેની હોટેલમા મુકામ કરી “ કેથીડ્રલ ” જોવા ગયા આજે રવીવાર હોવાથી હજારો માણસ આ મંદિરમા આવ્યા હતા આ મંદિર જર્મનીના મોટા મંદિરો માનુ છે

કલોનથી કોનીગ્સ વિટર

ર્હાઇન નદીના કિનારાનો દેખાવ બહુ રમણીય છે એવુ “ ગાઇડબુક ” મા વાંચેલુ હોવાથી અમે સ્ટીમરમા બેસી કોનીગ્સ વિટર સુધી ગયા પણ “ સીનરી ” અમને બહુ રમણીય લાગી નહિ નદીના બન્ને કિનારે ઠુંઠર

ગામો હોઇ જલમાર્ગે ગેગે વ્યાપાર ચાલે છે કોનીગ્સ વિંટર ગામે ઉતર્યા પછી અમારા ગાઇડે બે ઘોડાની ગાડી કરાવી તેમા ફરી આવ્યા. અહીયા ટ્રામની સગવડ છતા ગાઇડે ઘોડાની ગાડી કેમ ભાડે કરી તે વિષે ગાઇડને પુછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યુ કે બોટમા આપણે બેઠા હતા ત્યારે કેટલાક જર્મનો એવી ટીકા કરતા હતા કે આ કોઇ ભીકારી લોક જેવા લાગે છે. આથી કરીને તેને બહુ માઠું લાગ્યુ એટલે તેમને ફજેત કરવા માટે ગાઇડે બે ઘોડાની ગાડી કરી હતી અને તે ટીકા કરનાઓને પ્રત્યક્ષ બતાવી આપ્યુ કે અમે કઇ ભીકારી વટે માર્ગું નથી પણ મારા આબરૂદાર સદ્‌ગૃહસ્થ પ્રવાસ કરીયે છીએ કેમ કે બોટમાંથી ઉતરી તે ટીકા કરનારાઓ હાથમા પાકીટ લઇ પગ ઘસતા જતા હતા અમારા ગાઇડની આ ટેક જોઇ અમને ઘણો અચબો થયો આ ગાઇડ ઇટાલીઅન હોઇ ઘણોજ સ્વદેશાભિમાની હતો અને જ્યારે ત્યારે ઑસ્ટ્રીયન લોકોનો દ્વેષ કરી તેમની પાસેથી અમે કોઇપણ કાળે ટ્રીએસ્ટર બંદર અને આસપાસનો ઇટાલીનો મૂળ પ્રદેશ લીધા વગર છોડનાર નથી એમ બોલી બતાવતો હતો સાંજે પછી વીજળીની ટ્રામમા કલોન પાછા આવ્યા.

ભાગ ૧૦ મો.

फ्रान्स.

ક્લોનથી પારિસ.

દા. ૧૫-૯-૧૩ સોમવાર.

ક્લોનથી પારિસ.

સવારે નવ વાગ્યાની ગાડીથી પારિસ જવા નિકળ્યા રેલ્વેની બન્ને બાજુએ એક સરખા કારખાનાઓ દેખાતાં હતા બાર વાગે બેલજીઅમની સરહદ આવી અને ગાડીના ગાર્ડ ડ્રાયવર વગેરે લોકો બદલી નાંખવામાં આવ્યા. બેલજીઅમની હદમાંથી ચાર કલાક અગાડી ગાડી જતી હતી ત્યારે બન્ને બાજુએ અસંખ્ય ખાણો અને કારખાનાં દેખાતા હતા ચાર વાગે ગામાત જંકશને ફ્રેંચ હદ લાગી. ફ્રેંચ અને જર્મન લોકોનો અણબનાવ હોવાથી બધા ઉતારુઓને નીચે ઉતારી તેમની જકાત માટે સખ્ત તપાસ કરવામાં આવી. ફ્રાન્સમાં રેલ્વેની બાજુએ કારખાના જણાયા નહિ. સાંજે ૭ વાગે પારીસના ઉત્તર બાજુના સ્ટેશને "ગાર્દુનાર" પર ઉતર્યા સ્ટેશન કંઇ એટલું બધું ભપકાદાર નહોતું પણ સ્ટેશન બહાર ભીડ ખુબ હતી અહીંથી પછી હોટલમાં ગયા

દા. ૧૬-૯-૧૩ મંગળવાર

પારિસ.

પારિસમાં હિંદી ઝવેરીઓ.

મેહેર નાનના એક ઝવેરી પર મી. ઘોડનગરથી ચીઠી લઈ આવ્યા હતા. તેમને અમે મળવા ગયા અહીંયા ગુજરાતમાંથી આશરે ૫૦-૬૦ ઝવેરીઓ વેપાર માટે આવી રહ્યા છે. અને પેદાશ પણ સારી કરે છે અને તે

ઘણા સાહસી છે અને ખરો વેપાર પણ એજ છે કે પરદેશનું સાહસમંદી એ પૈસા પેદા કરી દેશમાં મોકલવા. બહારના દેશનો વેપાર સંબંધ પ્રત્યક્ષ તુટી ગયેલો હોવાથી હિંદુસ્તાનને ઘણુંજ નુકસાન પહોચ્યું છે. પારકા દેશમાં પ્રથમ કેટલાક માણસોને બગડવાનો બહુ સંભવ હોય છે. પણ તેટલાથી ના ઉમેદ ન થતાં અસંખ્ય માણસો પરદેશ જઇ આવશે તો આખરે તેનું સારૂં પરિણામ આવ્યા વગર રહેશે નહિ.

બુના દી બ્લોન,

બપોરે બુવા દી બ્લોન નામનો બગીચો જોવા ગયા. આ બગીચો "નેચરલ ગાર્ડન" (કુદરતી બાગ) ની પદ્ધતિ પર છે. આમાં ૩ ¾ મેલ લંબાણનું એક કૃત્રીમ સરોવર છે અને તેમાં હોડી ફેરવવાની ઘણી સારી ગોઠવણ છે. અહીંઆ એક ઠેકાણે દસ બાર ગાયો અને દશ પંદર બકરીઓ રાખી મુકી છે. અને તેનું દૂધ ગમે ત્યારે ઘરાકને તાજુ કાઢી આપવાની સગવડ કરી છે. અમે અહીંઆ દૂધ પીધું પણ દરેક ગ્લાસનો એક ફ્રાંક (દસ આના) આપવો પડયો. અહીંઆ સાંજરે અનેક શ્રીમંત લોકો ફરવા આવે છે. અહીંથી પાછા ફરતાં એક દુકાનેથી ગરમ કપડાં વેચાતાં લીધાં. પારીસ શહેરમાં વીજળી ટ્રામ કે ટેલીફોનના કોઇ ઠેકાણે તાર દેખાતા નહોતા તે તાર બધા જમીન નીચે ગોઠવેલા હોવાથી શહેરની શોભા ઘણી લાગે છે. અહીં મોટા રસ્તાપર ગાડીઓની રહાદારી અતિશય હોય છે. તેથી એક બાજુ પરથી બીજી બાજુએ સલામત પહોચતાં બહુ મુસ્કેલી નડે છે.

તા. ૧૭–૯–૧૩ બુધવાર.

પારિસ.

લુવ્રૂ પીક્ચર ગૅલેરી.

આજે લુવ્રૂ રાજવાડામાં ઓઇલ પેટિંગ ચિત્ર કામનો ઉત્તમ સંગ્રહ જોવા ગયા. આ સંગ્રહ એવડો મોટો છે કે ત્રણ કલાક સુધી અમે ઉતાવળે જોવા ફર્યા પણ પુરો થયો નહિ. આ રાજવાડાની ઈમારત ઘણી સારી હોવાથી સંગ્રહની શોભા ઘણીજ લાગતી હતી. આની સામે મોટો ચોક હોઇ તેમાં વચ્ચે વચ્ચે બગીચાઓ કરેલા હોવાથી આ ભાગ બહુજ સુંદર દેખાય છે. વળતી વખતે "નાટ્ડામ" નું મંદીર જોયું.

નેપોલીઅનની કબર.

નેપોલીઅનના મૃત્યુ પછી ૫ વર્ષ બાદ તેના અસ્થી સેન્ટહેલીના બેટમાંથી આંહી આણીએ મકીમાં મુકી રાખ્યા છે. આ મકબરો લાખો રુપિયા ખર્ચી ઘણું ઉત્તમ બનાવેલું છે. મકબરાના એક ભાગમાં નેપોલીઅને જીતી આણેલા અસંખ્ય વાવટાઓ મુકેલા છે. મંદિરની અંદર નેપોલીઅનની છબીઓ અને અનેક જાતના નાના નાના પુતળાં વગેરે રાખેલાં છે. મંદિર ખાસ જોવા લાયક છે.

તા ૧૮-૮-૧૨ રવિવાર

પારિસ.

લક્ઝેમ્બર્ગ મ્યુઝીઅમ.

આધુનીક ફ્રેંચ ભરી રીતે બનાવેલા આરસપહાણના પુતળાઓ અને ઓઇલ પેંટીંગોનું સંગ્રહસ્થાન લક્ઝેમ્બર્ગ મ્યુઝીઅમ જો કે સહેજ નાનો છે પણ બહુ સારો છે. આવો સંગ્રહ અમે માર્ગમાં ક્યાંયે જોયો નહિ. અને એ ફ્રેંચ કારીગરીનો ઉત્તમ નમુનો છે.

મેજીક સીટી.

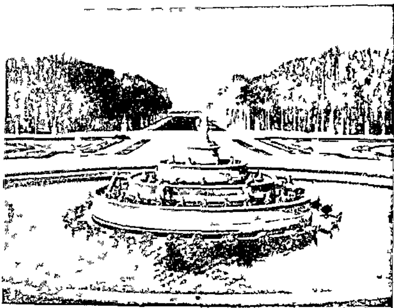
બપોરે ચાર વાગે 'મેજીક સીટી' નામની રમત ગમતની જગો જોવા ગયા ત્યાં અનેક પ્રકારના ખેલ સીનેમેટોગ્રાફ વગેરે ગમતના સાધનો છે. ટીકીટ અંદર જવાની ફી એક ફ્રાંક (દસ આના) હતી. અંદર જાણે જાત્રા ભરાઈ હોય એવી ભીડ હતી. રાત્રે વળી આથી વિશેષ ભીડ થાય છે. પારિસ શહેર રંગીલું છે એવું જે સાંભળેલું તેની સત્યતા અહીં માલુમ પડી આવી.

તા ૧૯-૮-૧૨ સોમવાર

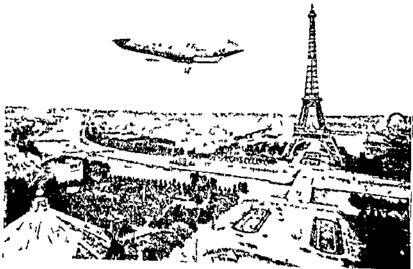
પારિસ.

'વર્સેલ્સ

પારિસથી પાંચ માઈલ દૂર 'વર્સેલ્સ' નામનો મેહેલ જોવા ગયા. આ વિશાળ મહેલ અને બગીચાનો વિસ્તાર જોતાં ફ્રેંચ બાદશાહોનો રાજ મહેલ કેવો હશે તેની કલ્પના આવે છે.

બાગમાંનો ફુવારો–વ્હર્સૈલ્સ.

એફિલ ટાવર-પારિસ.

Bombay Art Printing Works, Fort

અંદર અનેક જાતના આરસપહાણ છે વળી આ મહેલમાં નેપોલીયનનું આખું જીવન ચરિત્ર હજારો ઓઇલપેન્ટીંગ કાઢી બતાવ્યું છે તે ખાસ જોવા લાયક છે. આ મહાન મહેલ જોઇ બીજા બધા મહેલો કોઇને પસંદ પડતા નથી. ત્યાંથી પાછા આવતાં સેવ્હરે ગામમાં એક મોટું ચીની માટી કામનુ કારખાનું જોયું.

તા. ૨૦–૯–૧૩ શનીવાર.

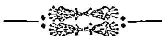
પારિસ.

વિજળીનુ ઘર.

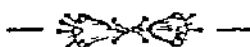
આજે કુક કમ્પનીમાં જઇ લંડનની ટીકીટો કાઢી વિજળીનું ઘર જોવા ગયા. માણસ દીઠ બે ફ્રેન્ક ફી આપવી પડી. વીજળીના સાધનથી પીરસવાનું ઝાડવાનું, વિગેરે અનેક ઘરના પરચુરણ કામો વીજળીથી કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે અહીં પ્રત્યક્ષ બતાવેલું હતું. ઈગ્લાંડમાં અગ્રેજી ભાષા પરિચિત હોવાથી ગાઇડની વિશેષ જરૂર હતી નહિ. એટલે પારિસથી લંડન જવા ઉપડયા પછી તેને રજા આપવાનું ઠરાવ્યું. લંડનમાં અમારા સ્નેહી ડૉ. ગજાનનરાવ તલવલકર અને રા. માવલણકર હોવાથી અમે અમુક ગાડીએ આવીશું એવો તાર કર્યો.

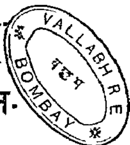
એફીલ ટાવર.

અહીંથી પછી "એફીલ ટાવર" જોવા ગયા આ ટાવર ૯૮૪ ફીટ ઉંચો હોઈ જગતમાં સૌથી ઉંચામાં ઉંચો મીનારો છે. ઉપર જવા માટે ૧૭૨૭ પગથીઆ છે. વળી ઉપર જવા માટે લીફટની પણ ગોઠવણ છે. અમે ઉપર ગયા ત્યારે બે ત્રણ ઠેકાણે લીફટ બદલવું પડયુ. ઉપરથી પારિસ શહેરનો દેખાવ ઘણોજ સરસ દેખાય છે. પારિસના સીધા રસ્તા મોટા ચોક, સુંદર બગીચો અને મોટમોટી ઈમારતો જાણે એકાદ નકસાપર ચિતરેલી હોય એવુ અહીંથી દેખાતુ હતું.

ભાગ ૧૧ મો.

पारीसथी लंडन.

તા ૨૬— —૧૩ ગીન

ઈંગ્લીશ ચેનલ

સવારે સ્ટેશનપર ગયા ને દસ વાગે ગાડી ઉપડી ગાડિની જોડે એક મહિનાનો સહવાસ થયેલો હોવાથી તેનાથી છુટા પડતા અમને લાગી આ શુ બપોરે એક વાગે અમે ક્યે પહોચ્યા અને ઇંગ્લાંડ જનારી સ્ટીમર તયાર હતી તેમા બેઠા ઇંગ્લીશ ચેનલ ઘણુ ખરુ તોફાની રહે છે પણ આજે સમુદ્ર શાંત હોવાથી આગબોટ અમને બીલકુલ લાગી નહિ અને એક કલાક અને દસ મીનીટમા અમે ડોવર બંદરે જઈ પહોચ્યા અમે યુરોપના અનેક દરીયા જોયા પણ ઇંગ્લાંડના કીનારે ઉતર્યા ત્યારે અમને અલૌકિક આનંદ થયો આજ સુધી યુરોપના પ્રવાસમા ભાષા સમજતી નહી હોવાને લીધે મુગા જેવો પ્રવાસ કરવો પડતો હતો આજે ઇંગ્રેજી બોલતા મનુષ્ય જોઈ ઘણો આનંદ થયો અમે ડોવરથી લંડન જનારી ગાડીમા બેઠા અગાઉથી રીઝર્વ કરાવી નહોતી અને ભીડ અતિશય હોવાથી પહેલી ગાડીમા અમને જગ્યા મળી નહિ અહીં આપણે ત્યા એક ડબ્બામા બેસવામા આવે છે તેમ નથી એક ડબ્બામા માણસો ગમે તેટલા ભરતા નથી પણ વધારે ઉતારુઓ હોય તો તરતજ બીજી ગાડી છોડવાની તજવીજ કરવામા આવે છે બીજી ગાડી આવતા અરધા કલાક વહી ગયો અને ૭ વાગે ચેરિંગ ક્રોસના સ્ટેશને આવી પહોચ્યા સ્ટેશન હોપ ...ની પુષ્કળ જગાઈ આ છોડનો ઉપયોગ બીર નામના દારૂ બનાવવામા આવે છે અને આ પ ...ની મેટુ...ને ...પેદાશ આવે છે સ્ટેશનપર અમને ... માનકજીભાઈ તથા ... તેડવા આવ્યા હતા ... માનકજીભાઈ પોતાનુ ઘર કરી રહેલા હોવાથી અમે તેમની જોડે ગયા ... માનકજીભાઈની પત્નીએ આજે અમારે માટે દેશી પદ્ધતીની રસોઈ તયાર કરેલી હોવાથી આજે જમવાનો ઘણો સંતોષ થયો આજે બે મહિના થયા આપણી રસોઇ ખાવા ન મળેલી હોવાથી આજે તે ખાઈ ઘણો આનંદ થયો હવે તની અનુભવ ... પના ... મુર ...

તા ૨૨-૮-૧૩ સોમવાર

લંડન.

રા માવલણકર ત્રણ ચાર રોજ પછી હિંદુસ્તાન તરફ જવાના હોવાથી અમારી સોઈ કરવા માટે તે અમને લિંડનગાર્ડન

એજવાટરના રસ્તાપર લિંડન ગાર્ડનમા ૭૮ નબરનુ ઘર

ના ૭૮ નબરના મકાનમા લઈ ગયા આ મકાન સુરતના એક જૈન ગુજરાતી વ્યાપારી શેઠ જીવણચદ લલ્લુભાઈનુ છે અહીયા ધાન્યાહારી ખોરાક શિવાય બીજો કોઈ પદાર્થથી જેઓને ચાલતો નહિ તેઓને અહીયા આ એકજ હોટેલ છે તેની વ્યવસ્થા મી ડીસોઝા કરીને એમ ગોવાના ગ્રહસ્થ ચલાવે છે રા માવલણકરની મી ડીસોઝા સાથે સારી ઓળખાણ હોવાથી અમને આ ગામનમા જગ્ગો મળવાની કઈ અડચણ પડી નહિ બ્રેકફાસ્ટ અને રાત જમણ સહિત રહેવાની જગ્યો માટે માણસ દીઠ રોજના પાચ શીલીંગ (રૂ ૩-૧૨-૦) આપવાનુ ઠરાવ્યુ અને બપોરે લચ વખતે ખાવાનુ જોઈએ તો તેના જુદા પસા આપવા પડશે એવુ જણાવ્યુ અહીં હિંદી પદ્ધતનુ ખાવાનુ મળે છે એવુ જ્યારે અમે જાણ્યુ ત્યારે અમને ઘણો સતોષ થયો આ ઘર પાચ માળનુ હોઈ ઓરડીઓ સારી મોટી હતી વળી આ ઘરથી અન્ડરગ્રાઉન્ડ અને ટ્યુબ રેલ્વેના સ્ટેશનો બે મીનીટના રસ્તાપર હતા અને એક મીનીટના રસ્તાપર બસનો રસ્તો હોવાથી જવા આવવાની સોઈ પણ ઘણી સારી હતી આવી રીતની ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરવા માટે માલીકને ઘણો ધન્યવાદ ઘટે છે આ માટે અમે રા માવલણકરનો ઘણો ઉપકાર માન્યો અહીંથી પછી અમે કુક કમ્પનીની ઑફીસમા અમે કેરોથી મોકલાવેલી પેટીઓની તપાસ કરવા ગયા

ટ્યુબ રેલ્વેથી લડગેટ સરકસ ઉપરની કુક કમ્પનીની મુખ્ય ઑફિસ પાચ માળની હોઈ ઉપર જવા માટે લીફ્ટની સગવડ

થોમસ કુક કમ્પનીની મુખ્ય આફિસ

કરેલી છે અમારી પેટીનો તપાસ કર્યો તો તરતજ પાચ મીનીટમા અમારી પેટીઓની કુચીઓ અમને સોપવામા આવી અને આવતી કાલે લીંડન ગાર્ડનપર અમારા મુકામે પહોચાડી આપવાનુ જણાવ્યુ આ ઑફીસની કામ કરવાની પદ્ધત ઘણી ઉત્તમ છે ને વારવાર મ્હેવાની જરૂર નથી

લંડનના રસ્તાપરની રાહદારી

લંડન શહેરની રાહદારી જોઈ અમે તો દીગજ થઈ ગયા. પેરીસના રસ્તા પણ અહીંની રાહદારી વધી જાય. આપણે ત્યાં મેળામાં જેમ લોકો ભેગા થાય છે તેમ અહીંયા મુખ્ય રસ્તાપર રાજ માણસની ઠઠ જણાય છે. આની કલ્પના જોયા વગર આવે તેમ નથી. રસ્તાપર એક પછી એક મોટર, ગાડીઓ, મોટરબસો તો એટલી બધી આવે છે કે એક બાજુથી બીજી બાજુએ જવાનું હોય તો દસ મીનીટ તો ઉભું રહેવું પડે અને પછી પોલિસ ગાડીઓ બંધ કરે ત્યારે જવાનું મળે.

રા. માવલણકર

રા. માવલણકર અહીંઆ કમીશન એજન્ટનો ધંધો કરવા માટે છ થા દસ વર્ષથી રહે છે. એમણે પોતાને માટે એક નૂતન ઘર વિમ્બલડન પાર્કમાં વેચાતું રાખ્યું હતું અને અમારી બદાસ્ત સારી કરી. આ પતિપત્નીએ કરેલા અમારા આતિથ્યને માટે તેમના અમે ઘણા આભારી છીએ. આવી રીતે જો નવલો પણ પરદેશમાં જઈ ધંધો કરતા હોય તો આ દેશને કેટલો લાભ થાય. આ જમાનો હવે પારકા દેશથી જુદા પડીને રહેવાનો નથી. રા. માવલણકર તે વડોદરાના એલેમ્બીક કમ્પનીના માજી મેનેજર કૈલાસવાસી રા. કોટીભાસ્કરના જમાઈ થાય અને રા. કોટીભાસ્કરની દીકરી કુમારી દુર્ગાબાઈ નાનપણથી ત્યાંજ રહે છે. આ દીકરી બહુ હુંશીઆરી છે અને અંગ્રેજી તો સ્વભાષા જેવી બોલે છે. તેનું નામ તેની નિશાળ વિગેરે તેમણે સારી રીતે બોલાય માટે ડોરિસ રાખેલું છે.

વિમ્બલડન પાર્કની વસ્તી

વસ્તી વધતી ઘણી થતી જવાથી આ શહેરની બાજુએ નવા નવા ઘર બાંધવામાં આવેલા છે. આ નવી વસ્તીની જગ્યા વધારે સુંદર અને મોહકતા બનાવવામાં આવી છે. અહીંઆ મધ્યમ વર્ગના લોકો એટલે આપણે અમદાવાદની જેવું વાર્ષિક ઉત્પન્ન આશરે ૩–૪ હજાર રૂપીઆ હોય છે એવા લોકો અહીં રહે છે. આજુ બાજુના બધા ઘરો એક સરખા હોઈ હારબંધ બાંધવામાં આવ્યા છે. દરેક ઘરની કિંમત આશરે ૪૦૦૦ રૂપીઆ હોય છે. ઘરની પાછળ આગળના માટે ખુલ્લી જગ્યો હોય છે. આગળ પણ થોડી ખુલ્લી જગ્યો હોય છે. આ ઠેકાણે ન્હાના ન્હાના બગીચાઓ કરેલા હોય છે, ઘરના આગળ તરફ પથ્થરનો બાંધેલો

ફુટપાથ હોઇ સડક ડામરની કરેલી હોય છે પાછળના પણ આગળના એક સરખા અને એક બીજાના ઘરને અડીને હોય છે એટલે પાછળ પણ એક સરખી ખુલી જગા હોવાથી હવા પ્રકાશ પણુ સારા મળે છે આવી એક સરખી સાત આઠ લાઇનો હોવાથી અજાણ્યો માણસ રસ્તાનુ નામ અને ઘરનો નંબર ન જાણતો હોય તો ભુલો પડી જાય અને ઘર ભાગ્યેજ જડે રસ્તાપર સ્વચ્છતા ઘણીજ સારી રાખવામા આવે છે અહીંઆ મધ્યમ લોકો રહેતા હોવાથી ગાડી ઘોડાનો ખીલ્લ વ પગરવ નહોતો આ જગા લંડનના મુખ્ય બજારથી દુર હોવાથી આ બાજુએ આવવા માટે અંડર ગ્રાઉન્ડ રેલ્વેનુ સાધન હતુ આ સુંદર અને શાન્ત વસ્તી જોઇ આપણે જાણે લંડન શહેરમાજ નથી પણ કોઇ હવા ખાવાની જગાએ આવ્યા છીએ એવુ લાગતુ હતુ આ વસ્તીની કલ્પના જોયા વગર આવે તેમ નથી આ જોઇ આપણો દેશ કેટલો પછાત છે તેના વિચાર આવી મન દીલગીર થઇ જાય છે આજે થોડે દુર ફરી આવ્યા આજે વરસાદ વરસતો હતો

તા ૨૭–૧–૧૩ મંગળવાર

લંડન.

પિતાશ્રી માટે પાછા જવાની સ્ટીમર પર જગ્યા રીઝર્વ કરી

સવારે અમે સામાન લઇ લિંકન ગાર્ડનના અમારા મુકામે રહેવા આવ્યા અગાઉથી કર્યા પ્રમાણે કુક કમ્પની પરથી અમારી પેટીઓ આવી પહોંચી હતી પેટીઓ ઉઘાડી તપાસી જોઇ તો અમારો બધો સામાન મળી આવ્યો સામાન આપ્યો ત્યાર કઇપણ નોંધ કરી આપી નહોતી અને ઉપરની પેટીની ચાવીઓ કમ્પનીને સોંપી આપી હતી આ લોકોનુ આવી રીતનુ પ્રમાણીકપણુ જોઇ અમને ઘણી નવાઇ લાગી અને આ ઉત્તમ ગુણને લીધે તેમનો આખા જગતમા વ્યાપાર ચાલી રહ્યો છે યુરોપના ઘણા ખરા જેવા લાયક સ્થળો અમે જોઇ લીધા હતા અને હવે તેરાજ પ્રમાણેના મ્યુઝીઅમો પીક્ચર ગેલેરીઓ બગીચાઓ વગેરે જોવાનો કટાળો આવી ગયો હતો અને અહીં શીયાળાની કડક ઠંડ સહન થઇ શકશે નહિ એવુ લાગી પિતાશ્રીએ જલદી પાછા હિંદુસ્થાન જવાનો વિચાર કર્યો સામાન સુમાન ગોઠવી પછી બપોરે

અમે પીવાત્રી માટે જગ્યો રીઝર્વ કરવા કુક કમ્પનીમાં ગયા. આસ્ત્રીયન લાઇડ કમ્પનીની ટ્રીએસ્ટ બંદરથી નીકળતી સ્ટીમરોમાં બે મહિના સુધી જગ્યો ખાલી નથી અને ૬૦ રૂપૈયા વધારે આપવાથી માર્સેલ્સથી નીકળતી મેસેન્જરીમેરી ટાઇમ કમ્પનીની ફ્રેંચસ્ટીમરમાં જગ્યો રીઝર્વ કરી આ કમ્પનીની અને ઑસ્ટ્રીઅન લોઇડ કમ્પનીની ટીકીટો અરસપરસ બદલી કરી શકાય છે. પણ પીએન્ડઓ કમ્પનીની ટીકીટ કોઇપણ સ્ટીમર કમ્પની સાથે બદલી શકાતી નથી.

લંડન ગાર્ડનમાં જમવાની સોઈ.

અમે રહેતા હતા તે ઘરમાં, ઘરનો માલિક મુંબઇથી ઘી, મસાલા, પાપડ વગેરે દરેક પ્રકારનો જરૂરનો સામાન મોકલી આપતો હતો એટલે આ ઘરમાં રસોઇ દેશી રીવાજ પ્રમાણે બનતી હતી. બે ત્રણ વર્ષ પહેલાં એક ગુજરાતી રસોઇઓ અહીં માલીકે મોકલ્યો હતો પણ તે હાલ દેશમાં જતો રહ્યો હતો. તોપણ તેની પાસેથી એક અંગ્રેજી બાઇ રસોઈ કરતાં શીખી હતી. તે અહીં દેશી તરેહની રસોઈ બનાવતી હતી. સવારે બ્રેકફાસ્ટમાં બ્રેડ–બટર–ચ્હા–દૂધ અને એક શાક, મુરબ્બો, પોરીજ વગેરે વાનીઓ મળતી હતી, અને બપોરે દાળ, ભાત, શાક, પુરીઓ વગેરે પદાર્થ મળતા હોવાથી અમારી ખાવાની ઉત્તમ સોઈ થતી હતી. અહીંઆ ઑક્સફર્ડ કેમ્બ્રીજ વગેરે ઠેકાણેથી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ રજામાં આવે છે કાયમ માટે તો માત્ર એક બેજ વિદ્યાર્થી રહે છે આ ખાનગી વીશી હોઈ આમાં ગમે તેને દાખલ કરતા નથી. ઓળખાણવાળાનેજ રાખવામાં આવે છે. એટલે રહેવાનું ઘણું સોઇદાર થયું.

તા ૨૪–૯–૧૩ બુધવાર.

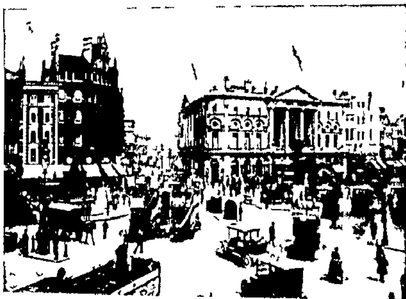
લંડન પોલિસ.

આજે સવારે અમે જીઓલોજીકલ મ્યુઝીઅમ જોવા નીકળ્યા. અમારા ઘરથી બેસવૉટર રસ્તો એક મીનીટનો હતો. અહીં આવી બસની ગાડ જોતા ઉભા રહ્યા આજે અમારી જોડે કોઈ જાણીતુ માણસ ન હોવાથી પોલીસને પુછ્યુ. લંડનના પોલિસ ઘણા સારા હોઈ તેમની પાસેથી જોઈતી માહિતી મળે છે એવુ અમે સાંભળેલુ હતુ તેનો આજે પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો અહીંના પોલિસ

લંડન પોલીસ

The Bo ay Art Printing Works Fort

પિકૅડલી સરકસ–લંડન.

The Bombay Art Printing Works, Fort

કદમાં ઉંચા અને જાડા હોઇ ઘણા ભવ્ય દેખાય છે તેમની લોક જોડેની વર્તણુંક ઘણી મળતાવડી હોઇ લોકોને બહુજ મદદગાર થઇ પડે છે. આપણે ત્યાં પોલિસ એટલે લોકોપર અમલ ચલાવનારો હોય છે. અને અહીંના પોલિસ લોકોના નોકર થઇ તેમને જોઇતી મદદ કરે છે. હિંદુસ્તાનથી નવા આવેલા માણસને તેમની વર્તણુંક જોઇ બહુજ નવાઇ લાગે છે. વગર પુછે પણ અજાણ્યા માણસને આ લોકો મદદ કરે છે. એવો અમને ઘણીવાર અનુભવ થયો. એમનો પોષાક કાળા રંગના કોટ પાટલુન કમ્મરપટો અને કાળા રંગની ટોપી હોય છે. અને દેખાવમાં સારા ને સભ્ય હોય છે. એમના હાથમાં સોટી કે દંડુકો કંઇ હોતો નથી. અને રસ્તામાં કોઇને પણ ધમકાવતા હોય એવું અમે કદી જોયું નથી. રસ્તાની રાહદારીની ગોઠવણ કરવાનું કામ એમનું છે. પગેચાલનારાઓની સગવડ પર બહુ ધ્યાન આપે છે. ઘરડો માણસ કે ન્હાનું બાળક જતું હોય તો તેમનો હાથ ધરી આ બાજુથી પેલી બાજુએ પહોંચાડી આવે છે પોલીસના કહેવા પ્રમાણે અમે બારમા નંબરની બસમાં બેઠા.

લંડનની એમ્નીબસ.

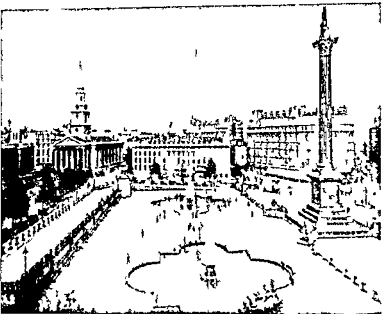
લંડનની "બસ" ગાડીઓ ટ્રામ ગાડી જેવી મોટી હોઇ તેની ઉપરની બાજુએ પણ બેસવા માટે ગોઠવણ હોય છે. બસની દરેક બાજુએ બસ કઇ તરફ જાય છે તે જાણવા માટે મોટા નંબર લગાડેલા હોય છે. આપણે જ્યાં જવાનું હોય તે બાજુએ કઇ બસ જાય છે તે પુછવાથી ખબર પડે છે. તે તરફથી આવનારી પણ બસને તેજ નંબર હોવાથી પોલીસને પુછી લેવું પડે છે. રસ્તાના ફુટપાથપર ઉભા રહીને બસ હાંકનારને નિશાની કરવાથી ફુટ પાથ નજીક બસ લાવી ઉભી કરવામાં આવે છે. બે ચાર કમ્પનીની બસો ચાલે છે પણ "લંડન જનરલ ઓમની બસ કમ્પની" ની બસ ગાડીઓ ઉત્તમ છે. બસમાં ૧૬ માણુસ અંદર અને ૧૪ માણુસ ઉપર બેસી શકે છે. ઉપર જવા માટે બહારની બાજુએ ગોળ દાદરો હોઇ ચડતાં ઉતરતાં કઠેડો મજબુત પકડી રાખવો પડે છે. ઉતરવું હોય ત્યારે બસ ઉભી રહ્યા પછી ઉતરવુ સહી સલામત ગણેલું છે. આ બસ રંગ રોગન કરી સુંદર કરેલી હોય છે બસનું ભાડું એક મજલે એક પેની એટલે એક આનો હોય છે. બસના કંડકટરો સભ્ય હોઇ અજાણ્યા ઉતારૂઓને દરેક રીતે મદદ કરે છે. ઝુઓલોજીકલ મ્યુઝીઅમ આવવાથી અમને પીકેડીલી સરકસ પાસે ઉતારવામાં આવ્યા.

ક્ઍૉલૉજિકલ મ્યુઝીઅમ અને અમારું ચંદ્રશેખર બાણ.

આ મ્યુઝીઅમમાં પ્રથમ આવવાનો મુખ્ય હેતુ મારા પિતા પાસે ચંદ્રશેખર બાણ હતું તે અહીંના અધિકારીને બતાવવાનો હતો. આ બાણ દડાપના આકારનો હોઈ દેખાવમાં તો સાધારણ દેખાય છે. આ બાણ મારા પિતા પાસે કેવી રીતે આવ્યો તેની હકીકત વિચિત્ર છે. પણ તે કહેવાની અત્રે કંઈ ખાસ જરૂર લાગતી નથી. આ બાણની એક બાજુએ તુવેરના દાણા જેવડો સફેદ ડાઘ છે. આ ડાઘ કોઈ વખત સાવ અદશ્ય થઈ જાય છે અને કોઈ વખત છેક ન્હાનો થાય છે. આ સિવાય બાણનો રંગ પણ બદલાય છે. આ મ્યુઝીઅમ ભુગર્ભ શાસ્ત્રીઓનું હોવાથી અહીંના પ્રોફેસરોને બાણ બતાવવાથી તેમને આનંદ થઈ તથા ફેરફારોનું કંઈ શાસ્ત્રોક્ત કારણ જાણવામાં આવશે એવા હેતુથી અમે અહીં આવ્યા હતા. મ્યુઝીઅમના મુખ્ય અમલદારને મળવાનું છે. એવું કહેવાથી પોલિસ સીપાઈ અમને ઑફીસમાં લઈ ગયો. ત્યાંના કારકુનને બાણ બતાવતાં તેણે અમારી હકીકત સાંભળી આશ્ચર્ય બતાવ્યું. અને એવો અદ્ભુત બાણ તેણે કદી જોયો નથી એવું કહ્યું આ મ્યુઝીઅમમાં એક પીળા રંગનો પત્થર એણે અમને બતાવ્યો તે પાણીમાં નાંખ્યા પછી એક બે મીનીટમાં પારદર્શક થતો અને પાણી બહાર કાઢીને સુકવ્યા પછી ફરી પહેલા જેવો પાછો અપારદર્શક થતો. પછી આ કારકુન સાથે અમે મુખ્ય અધીકારી તરફ ગયા તેણે કહ્યું કે જુના પુસ્તકમાં રંગ બદલનારા પત્થરનો ઉલ્લેખ છે ખરો પણ એકવાર રંગ બદલાયા પછી તે રંગ પાછો થાય એવું કંઈ જાણવામાં નથી. અમે અમારું બાણ બતાવ્યું. અને તે બદલ તેણે અમારો ઔપચારીક આભાર માન્યો અને તેનો રંગ બદલાય ત્યારે પાછો લાવી બતાવવા કહ્યું. આ માણસને અમારા કહેવાનો વિશ્વાસ બેઠો નહિ એવું લાગ્યું. પોતાની જાણ બહાર કોઈ ચીજ જ નથી એવું તેનું મીથ્યાભીમાન જોઈ અમને નવાઈ લાગી. પછી મ્યુઝીઅમ જોઈ અમે પાછા આવ્યા. આ મ્યુઝીઅમ જોવા લાયક છે.

ટ્રાફલગર સ્કેવર અને પિક્ચર ગેલેરી.

બપોરે નેશનલ પિક્ચર ગેલેરી જોવા ગયા. આ ગેલેરી ટ્રાફલગર સ્કેવર પાસે છે લંડનનો આ સ્કેવર ઘણો ભવ્ય અને સુંદર છે. સને ૧૮૦૫ ટ્રાફલગરની લડાઈમાં નેલસનને મોટી જય મેળવ્યો તેના સ્મારક માટે આ ચોક કરી તેમાં એક ઉંચા થાંભલા ઉપર નેલસનનું

ટ્રાફલગાર સ્કવેઅર-લંડન.

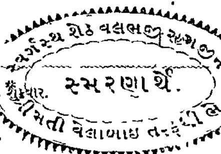
છે. બોઅર યુદ્ધમાં જય મળ્યા પછી, વીક્ટોરીઆ રાણીની ડાયમંડ જ્યુબીલી વખતે અને એવા રાજકીય ઉત્સવો આ મંદીરમાં મોટા સમારંભથી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે.

વિમાનની સરતો.

બપોરે હેંડન ગામે વિમાનોની સરત જોવા ગયા. લંડનથી પાંચ સાત માઇલને છેટે આ વિમાન ઉડાવવાનું મેદાન છે. અને ત્યાં બસ અનેવિજળીની ટ્રામથી જવાય છે. આ મેદાનને કમ્પાઉન્ડ કરીને અંદરની બાજુએ લોકોને બેસવા માટે જગ્યા કરેલી છે. માણસ દીઠ એક શીલીંગની ટીકીટ કઢાવી અમે અંદર જોવા ગયા. શરત શરૂ થતાં પહેલાં જુદા જુદા વિમાનો પ્રયોગ માટે ઉડાવી જોતા હતા. આ વિમાનો માનોપ્લેન બાયોપ્લેન જાતનાં હતાં. આ વિમાનોને સાયકલ જેવાં પૈડાં હોઈ વિમાનનો આગળનો પંખો શરૂ કર્યા પછી જમીનપર ૫-૧૦ કદમ સુધી જમીનપર ચાલ્યા પછી વિમાન જમીન છોડે છે. અમે આજે પ્રથમજ વિમાન ઉડતું જોવાથી અમને બહુ આનંદ થયો. આમાનાં બે ત્રણ વિમાનો તો પક્ષીના જેવાંજ લાગતાં હતાં. તે બહુ ઉંચે ઉડી ગયા ને પાછા આવ્યાજ નહિ. ક્યું વિમાન મેદાનને ચક્કર આપી વહેલું આવે છે. ક્યું વિમાન જમીનપરથી વહેલું ઉડે છે. વગેરે અનેક તરેહની સરતો થઈ. સરતમાં ક્યું વિમાન જીત્યું એ એક મોટા ભુંગળામાંથી (મેગાફોનથી) પ્રેક્ષકોને જણાવવામાં આવતું હતું. આ સરતો જોતાં ત્રણ ચાર કલાક આનંદમાં નીકળી ગયા.

અહીંના લોકોની સભ્યતા.

સાંજે સરતો પુરી થયા પછી લોકો પાછા જવા માટે ટ્રામના તબેલા પાસે એકઠા થયા બહુ ભીડ થઇ હતી. ટ્રામ દસદસ મીનીટે છુટતી હતી. અને અમારે જગ્યા મળતાં સુધી એક કલાક ઉભા થઈ રહેવું પડ્યું હતું. બધાને ઘેર જવાની ઉતાવળ હતી. પણ લોકો એવા સભ્ય હતા કે જેમ જેમ લોકો ટ્રામના સ્ટેશને આવતા ગયા તેમ તેમ હાર બંધાઇ બધા ઉભા રહ્યા હતા અને વારા પછી બેસવા માટે ચાર ચાર માણસની જાણે એક મોટી પલટણ હોય તેમ ગોઠવાઈ ગયા હતા. પાછળનો માણસ આગળ જવા માટે જરાપણ ઉતાવળ કરતો નહોતો. એટલે ધક્કા ધક્કી બીલકુલ ન થતાં બધા એક પછી એક ટ્રામમાં બેસતા હતા. આ સભ્યતા જોઇ અમેતો બહુજ નવાઇ પામ્યા. આપણે ત્યાં આવે પ્રસંગે કદાચ ધક્કા ધક્કી અને મારામારી થઇ ગઈ હોત.

તા. ૨૬–૯–૩૩ શુક્રવાર.

લંડન.

આજે રા. માવલણકરને મળવા માટે અન્ડરગ્રાઉન્ડ રેલ્વે રસ્તે વિમ્બલડન પાર્ક સ્ટેશને ગયા. આ રેલ્વે કેટલેક ઠેકાણે ભોયરામાં અને કેટલેક ઠેકાણે જમીનપર કરેલી છે. અને ટયુબ રેલ્વે સળંગ ભોયરામાંજ હોય છે. આ રેલ્વેના પ્લેટફાર્મ જમીન ઉપર કરેલા હોય છે. અને ત્યાં દીવસનું અજવાળું આવી શકે છે પણ પ્લેટફાર્મ ઉપર જવા માટે દાદર ઉતરી નીચે જવું પડે છે. આ રેલ્વે પણ વીજળીથી ચાલે છે અને સોઇ પણ સારી હોય છે. સ્ટેશને ઉતરી માવલણકરને ત્યાં જવા નીકળ્યા પણ ઘર જડયું નહિ અમે કંઇક શોધમાં છીયે એવું જાણી એક રસ્તે જનારે પોતે થઇને અમને માહિતી આપી અને તે માણસે અમારી પાસેના રસ્તાના નામ અને ઘરના નબર ઉપરથી તે ભલા માણસે અમારી જોડે આવી તે ઘર બતાવી આપ્યું. આ તેની ભલાઇ જોઇ અમે તેનો ઉપકાર માન્યો. રીતભાત અને બોલવા ચાલવામાં અહીંના લોકો ઘણાજ સરસ માલુમ પડયા. રા. માવલણકર ઘેર નહિ હોવાથી તેમની પત્નીને મળી અમે પાછા આવ્યા.

અંડરગ્રાઉન્ડ રેલ્વે.

લંડનમાં અનેક જાતનાં પ્રદર્શનો હમેશ ભરાતાં હોવાથી પ્રદર્શન માટે કેટલીક જગ્યાઓજ કાયમની નક્કી કરી રાખેલી હોય છે. અર્લસ્ કોર્ટ નામની જગ્યામાં "ઇમ્પીરીઅલ સરવીસ એકસીબીશન" ચાલુ હતું તે જોવા ગયા. લશ્કરી ખાતાનું કામ કેટલું અગત્યનું છે અને દેશના બચાવ માટે કેટલી તૈયારી કરવી પડે છે એ બાબતની કલ્પના સાધારણ લોકોને આપવા માટે આ પ્રદર્શન લશ્કરી ખાતા તરફથી ભરવામાં આવ્યું હતું. આ જોવા માટે ફી દર માણસ દીઠ એક શીલીંગ હતી. આ પ્રદર્શનમાં રોજ બે વખત આરમારી લડાઇનું નાટક કરી બતાવવામાં આવતું હતું. પણ આજે પ્રદર્શન જોતાં સાંજ પડી ગઇ તેથી આ લડાઇ જોવા કાલે પાછા આવવાનું અમે નક્કી કર્યું.

ઇમ્પીરીઅલ સર્વિસ એકસીબીશન.

તા. ૨૭-૯-૧૩ શનીવાર.

બપોરે બે વાગે આરમરી લડાઇનો ખેલ જોવા ગયા. પ્રદર્શનમાં જવાની ફી તેમજ નાટક જોવાની ફી જુદી જુદી એક એક શીલીંગ આપવી પડી. આ નાટક માટે અર્ધ ગોળાકાર થીએટર બનાવ્યું હતું. સ્ટેજ ઉપર એક મોહટું બંદર હોય એવો દેખાવ ગોઠવેલો હતો. અને પાસે દરીઓ બતાવવા માટે એક ન્હાનું તળાવ કર્યું હતું. નાટક શરૂ કરતાં પહેલાં બધે અંધારું કરવામાં આવ્યું અને બંદર પરના દીવા બળતા હોય એમ દેખાયું. પછી આરમારની કવાયત કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે બતાવ્યું. મોટી લડાઉ આરકમોના આકારની ન્હાની ન્હાની પાંચ છ ફીટ લાંબી બોટો કરેલી હતી આ દેખાવ થઇ રહ્યા પછી બંદર પરના શહેરમાં બળવો થયો હોય અને આરમારની બોટો આવી તોપોનો મારો ચલાવતી હોય એવો દેખાવ બતાવ્યો. આ નમુનાની બોટપર તોપો છોડવાની ગોઠવણ આબેહુબ બતાવી હતી. અને બંદર પરના કિલ્લામાંથી તોપો છુટતી હતી તે પણ દેખાતું હતું. દરીયામાં સુરંગની મુકેલી માઇનથી એક આરમાર જહાજ ડુબી જતું હોય એવો પરમ દેખાવ થયો. અને આવી દરીઆઇ લડાઇમાં પણ વિમાનો શું ભાગ લેછે તે બતાવ્યું. આની રચના એવીતો ઉત્તમ હતી કે અડધા કલાક સુધી અમને એનોજ ભાસ થયા કર્યો કે જાણે ખરેખરજ લડાઇ ચાલી રહી છે. ડાર્ડેનેલ્સની સામુદ્રધુનીમાં અંગ્રેજો અત્યારે જે મહાયુદ્ધ ચલાવી રહ્યા છે. તેનું વર્ણન વાંચતી વખતે આ નાટકનો દેખાવ હમેશાં આંખ આગળ ફર્યા કરે છે. આ નાટક ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે આરમારી ખાતા તરફથી થતું. તે જોઇ પ્રદર્શનનો બાકી રહેલો ભાગ જોઇ અમે પાછા આવ્યા.

તા. ૨૮-૯-૧૩ રવીવાર.

લંડન.

કૉન્ટીનેન્ટ (ગ્રેટબ્રિટન શિવાયના યુરોપખંડ) કરતાં પણ અહીં રિવાજમાં રવીવારનો વહેવાર વધારે ચુસ્તાઇથી પળાય છે આજે ગામની બધી દુકાનો બંધ હતી. શહેરનો વ્યાપાર જાણે બંધ થઇ ગયો હોયએમ શહેર ઉદાસ લાગતું

પ્રો ભીસેની ઓળખાણ થઇ.

હતુ ખાનગી નોકરોને સુદ્ધ આજે અરધી રજા મળે છે આજે શેઠ નરોત્તમ મોરારજી હિંદુસ્થાન પાછા જનાના હતા એટને તેમને વિદાય કરનાને વિક્ટોરીઆ સ્ટેશન ઉપર ગયા તેમણે સ્ટેશન ઉપર અમારી આળખાણ પ્રો ભીસે જોડે કરાવી પ્રો ભીસે અહી કેટલાક વર્ષથી વિલાયત રહેતા હોઇ પોતાનો નિર્વાહ અનેક તરેહની યાત્રિક શોધો કરીને ચલાવે છે આપણા દેશનો માણસ આવી રીતે અહી ઉત્તમ પ્રકારથી જીવન ચલાવતો જોઇ અમને ઘણોજ આનદ થયો આજે રવીવાર હોવાથી બહાર કઇ ગયા નહિ

તા ૨૯-૮-૧૭ સોમવાર

લંડન.

વડોદરાના અકાઉન્ટ જનરલ મે રા રા દાતારના સાળા રા બામ લડનમાં ગીન્નીમ્લ ઈન્જીનીયરીગનો અભ્યાસ કરતા હતા તેમની ઓળખાણ રા માલવણુંરે કરી આપી હતી અને હાલમા તેમને રજા હોવાથી લડનનો કેટલોક ભાગ બતાવવા આજે તેઆ અમારી સાથે આવ્યા

મૅડમ ટુસૅાડનુ મીણના પુતળાનુ સગ્રહસ્થાન.

હતા અમે તેમની સાથે મૅડમ ટુસૅાડના મીણના પુતળાનુ સગ્રહાલય જોના ગયા આ પ્રદર્શનમા અનેક અતિહાસિક પુરૂષોના પુતળા હતા. પુતળા બહુજ સરસ અને આબેહુબ હતા દરવાજામા એક પોલીસના સીપાઇનુ પુતળુ અને એક કેટલૅાગ વેચનાર બાઇનુ પુતળુ એવા તો આબેહુબ હતા કે પહેલા પ્રથમ અમે તો તેમને સાચાજ માણસ સમજી તેમની પાસે ગયા આ સગ્રહ ઘણોજ ઉત્તમ છે અને લડનમા આવનાર દરેક સખ્શે ખ સ જોવોજ જોઇએ નવા નવા પ્રસિદ્ધ પુરૂષોના પુતળા હજી તેમા નવા મુક્વાજ જાય છે અને સગ્રહમા વધારો થયે જાય છે આ મકાનના ભોયરામા અનેક ખુની તથા જુગાર રમનારાના વિગેરેના પુતળા એવા ગોઠવ્યા છે કે તે જોઇ આપણને કપારી છુટે છે આ પ્રદર્શનની ફી એક શીલીગ છે આ ઉપરાત અહીં નેપોલીયનની અનેક યાદગાર વસ્તુઓના સગ્રહ છે જે જોના માટે છ પે સ આપવા પડે છે લડાઇ પડેલા નેપોલીયનને જાતે કાઢલા અનેક નકશાઓ અહીં રાખેના છે તે ખાસ જોવા લાયક છે

તા. ૩૦-૯-૧૩ મંગળવાર

આજે રા. બામ સંગાથે બ્રીટીશ મ્યુઝીઅમ જોવા ગયા. આ મ્યુઝીઅમના એક વિભાગમાં એક મોટો પ્રચંડ ગ્રન્થ સંગ્રહ છે. અને તેમાં આશરે ૪૦ લાખ પુસ્તકો છે. આ સિવાય અહીંયાં બીજી અનેક વસ્તુઓનો સંગ્રહ છે. આ સંગ્રહ બરોબર જોવા માટે આઠ દીવસ પણ પુરા પડે નહિ પણ અમારે તો એટલો એ વખત ન હોવાથી આખો દિવસ ફરી અમે ઉતાવળે ઉતાવળે આ સંગ્રહ જોઇ લીધો જેમ પેરિસ ફ્લોરેન્સ વગેરે સ્થળે ચિત્રોના સંગ્રહ મોટા છે. તેમ અહીં આ વસ્તુઓના સંગ્રહ બહુ પ્રચંડ છે. અહીં મ્યુઝીઅમ જોવા માટે યુરોપના દેશોની માફક કંઇ ફી આપવી પડતી નથી. આ સંગ્રહ જોયા પછી બીજાં બધાં મ્યુઝીઅમો નાનાં લાગે છે આ સંગ્રહાલયનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરતાં એક મોટો ગ્રન્થ લખાય તેમ છે.

બ્રીટીશ મ્યુઝીઅમ.

તા. ૧-૧૦-૧૩ બુધવાર

આજે બપોરે સ્કાલા થિએટરમાં " કિનેમા કલર " નો ખેલ જોવા ગયા. આ ઠેકાણે અનેક તરેહના રંગીત ચીત્રો બતાવ્યા પછી એક નવી જાતનોજ સીનેમાનો પ્રયોગ જોયો. સીનેમામાં જેમ ચિત્રો પડદા પર દેખાય છે તેમ ન થતાં સ્ટેજપર માણસનું ચિત્ર દેખાતું (એકમાકેન્ડ) પડદા વિગેરેના આધાર સિવાય આ ચિત્ર કેવી રીતે ફરતું હતું તેની અમને કંઇ ખબર પડી નહિ. આ ચિત્ર કેટલાક નાટકમાં ભોયરામાંથી કાચોથી ગોઠવણી વડે ચાલતા માણસની છાયા ભુત તરીકે દેખાડવામાં આવે છે તેવા પ્રકારનું કંઇક હોય એવો ભાસ થયો. સાંજે પાંચ વાગે ખેલ પુરો થયા પછી બહાર આવ્યા તે અંધારું થઇ ગયું હતું.

" કિનેમા કલર " નો ખેલ.

અહીંથી પાછા આવતી વખતે સાઉથ કેન્સીંગટન સ્ટેશન ઉપર એક નાટકોની ટીકીટો વેચવાની દુકાન છે. અહીંથી "સીલ્ડ ઑરડર્સ" નામના નાટકની ટીકીટો ખરીદી કરવાની હતી. આવી નાટકની ટીકીટો વેચવાની દુકાનો પુષ્કળ છે અને અહીં ટેલીફોન વડે અમુક

ઑરડર્સ નાટકની ટીકીટો ખરીદી.

જગ્યા ખાલી છે કે કેમ તેનો તપાસ કરીજગ્યા રીઝર્વ પણ કરી આપવામા આવે છે. જે નાટક શાળાની ટીકીટો રીઝર્વ કરવાની હોય તેનો નકશો ઘરાકને બતાવવામા આવે છે. અમે જે નાટકની ટીકીટો નાટકગૃહ લેવાના હતા તે "હુરીકેન" નામનુ હોઇ ઘણાજ શ્રીમંતી ઠાઠનુ હતુ અને તેના દર પણ ઘણા મોંઘા હતા એકના એક નાટકનો પ્રયોગ ત્રણ ચાર મહિનાથી રોજ બે વખત કરવામા આવે છે તો પણ આ નાટક એટલુ તો લોકપ્રિય થઈ પડયુ હતું કે આજે જગ્યો ખાલી નથી એમ અમને જણાવ્યુ ત્યારે અમે શુક્રવારને માટે ટીકીટો રીઝર્વ કરાવી છે. આ દેશમાં નાટક જોવાનો શોખ બહુજ વધી પડયો છે. ગમે તેવો સાધારણ માણસ હોય તો પણ આઠે દહાડે એક વારતો નાટક જોવા જાયજ. પરોણાગતમા નાટક દેખાડવાનો રીવાજ અહીં બહુ પ્રચલીત છે

તા. ૨-૧૦-૧૩ ગુરૂવાર.

લંડનની રાહદારી.

લંડનનો "ઑકસફર્ડ સ્ટ્રીટ" નામનો રસ્તો ઘણોજ ભપકદાર છે. અહીં દુકાનોને આગળની ભીંતોને બદલે મોટા મોટા કાચ જડેલા હોઇ દુકાનની અંદરનો તમામ દેખાવ બહારથી દેખાય છે રસ્તાપર પગે ચાલનારાઓની તેમજ ગાડી ઘોડાઓની ઘણીજ ભીડ રહે છે આ રસ્તો જોઈ આ દેશના ઐશ્વર્યનો ખ્યાલ આવે છે આટલી મોટી ભીડ છતા રસ્તા ઉપર બીલકુલ અવાજ થતો નથી. કેમકે રસ્તાપર તાણીને ઘાંટા કહાડી બોલવુ ઘણુજ અસભ્ય ગણાય છે આજ રસ્તે આગળ જતા પેકેડીલી સરકસ નામની જગ્યા આવે છે. અહીયા ચારે બાજુથી દસ બાર રસ્તાઓ આવનાથી ઘણીજ રાહદારી રહે છે. આની વ્યવસ્થા લંડનનો પોલિસ બહુજ ચાલાકીથી રાખે છે અહીયા તે વારા ફરતી કોઇપણ રસ્તાની ગાડીઓ બંધ કરી બીજા રસ્તાઓની ગાડીઓ ચલાવવા માત્ર આગળીથી હુકમ આપે છે આ પ્રમાણે એક ઠેકાણે મોટર ગાડીઓ—બસ વગેરેની એક પછી એક મોટી હારનીહાર ગાડીનો છુટવાના હુકમની રાહ જોતી ઉભી રહે છે તે જોવાની ઘણી ગમ્મત આવે છે. શહેરના રસ્તાઓ લાકડાની ઇટો બેસાડી તે ઉપર ડામર રેડી તયાર કરેલા હોય છે એટલે સ્વચ્છતા ઘણીજ સારી હોય છે આ શહેર ઘણુ પ્રાચીન હોવાથી પેરીસ—અર્વાચીનની માફક રસ્તાઓ બધા લાઇનબંધ અને સરખા નથી તોપણ રસ્તા અને બજારની શોભા અપુર્વ છે તે સઘળુ અમે આજે મજારે પગે ચાલીને નીરાંતે જોઇ આવ્યા

બપોરે અમે વીજળીની રેલ્વેમાં બેસી ક્રીસ્ટલ પૅલેસ જોવા ગયા. અને પૅલેસ એટલે રાજવાડો એવું નામ આપ્યું છે. પણ તે એક મહેલ નથી ઈ. સ. ૧૮૫૧ માં હાઇડપાર્કમાં એક મોટું જગવિખ્યાત ઔદ્યોગિક પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું. હતું તે માટે તૈયાર કરેલી આ ખાસ ઈમારત છે. પ્રદર્શન થઈ રહ્યા પછી તે ઇમારત વહીંથી તોડી પાછી ઉભી કરવામાં આવી છે. આખી ઈમારત કાચના ન્હાના ન્હાના તકતા બેસાડીને કરેલી હોવાથી તેને "ક્રિસ્ટલ પૅલેસ" અગર આયના મહેલ એવું નામ આપ્યું છે. આનો મુખ્ય હૉલ ૧૬૦૦ ફીટ લાંબો બન્ને બાજુએ ૨૮૨ ફીટ ઉંચા મોટા મીનારા છે. અહીંઆ એક ૪૦૦૦ પ્રચંડ નળીઓનું એક મોટું "ઑરગન" વાજીંત્ર ઉભું કરેલું છે અને તેની પાસે એક સાથે પાંચ હજાર જુદા જુદા વાદ્યો વગાડનારાઓને બેસવાને માટે એક મોટો ઑરકેસ્ટ્રા કરેલો છે. આની આસપાસ ૨૦૦ એકરનો સુંદર બગીચો હોઈ તેની શોભા ઘણી અપુર્વ લાગે છે. અહીંઆ ક્રીકેટ-ફુટબોલ વગેરે માટે જગ્યાઓ હોઇ મોટમોટી મેચો અહીં રમાય છે. તે વખતે લાખો માણસોની ગર્દીઓ જોવાને એકઠી થાય છે એવું રા. બામે અમને કહ્યું.

ક્રીસેન્થીમમ નામના ફુલોનું પ્રદર્શન.

આ ઠેકાણે આજે ક્રીસેન્થીમમ જાતના લોકપ્રિય ફુલોનું એક પ્રદર્શન ભરાયું હતું. આ ફુલ મોટા કમળના જેવડું હોય છે. પણ તેને કોઇ પ્રકારનો વાસ હોતો નથી. આપણા દેશના જેવાં સુગંધી ફુલો અહીં થતાંજ નથી. પણ જે જાતના ફુલો થાય છે તેને કેવા પ્રકારનું ખાતર જોઇએ છીએ વિગેરે હકીકતનો ખુબ શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કરી તે ફુલો કેમ મોટાં ને ખુબસુરત થાય તેનો હરહમેશ પ્રયત્ન ચાલુજ હોય છે. અને આવા પ્રયત્નને ઉત્તેજન આપવા માટે દર વર્ષે આવા પ્રદર્શન જુદી જુદી જાતના પ્રાણી વનસ્પતિ માટે થયા કરે છે. તે ઉપરથી દરેક બાબતપર આ લોકોની કેવી ખંત છે તે સહેજ જણાઈ આવે છે. આવી રીતે સૃષ્ટિ નિયમના ગુઢ રહસ્ય સમજી તેનો વ્યવહારિક ઉપયોગ કરવામાં આ લોકો કેવી બુદ્ધિ ચલાવે છે તે ખાસ મનન કરવા લાયક છે.

અહીંની હવા.

આખો દહાડો ઝરમર ઝરમર વરસાદ પડતો હોઇ ઘોર અંધકાર હતું. આપણા દેશની માફક અહીં જોરથી વૃદ્ધિ થતી નથી પણ હરહમેશ આવો ઝીણો ઝીણો વરસાદ ચાલુજ હોય છે. આવા વરસાદમાં છત્રીની બહુ

રાત્રે સીલ્ડઑારડરનું નાટક જોવા ગયા. નાટકગૃહ પ્રેક્ષકોથી ચીકાર ભરાઈ ગયું હતું. નાટકની ભાષા અંગ્રેજી હોઇ અમને જોવાની બહુ ગમ્મત આવી. નાટકના પડદા પણ ઘણી કારાગરીવાળા હતા. સીનસીનેરી પણ ઘણીજ ઉત્તમ અને સ્વાભાવિક કુદરતી હતી. આપણે ત્યાં સીનસીનેરીમાં અતિશય ભપકો કરી તેનું સાહજીકપણું ચાલ્યું જઈ મન ઉપર ઉંડી છાપ પડતી નથી વળી એક પ્રવેશમાં એકની એક સીનેરી કાયમ રાખવામાં આવે છે અને આપણી પેઠે અહીં એક પ્રવેશમાં અનેક જુદા જુદા સીન અને પડદા બદલવામાં આવતા નથી. ગાયન સાથે તેનું વાદ્ય વગાડવા ૫૦–૬૦ માણસોનું એક બેન્ડ વાગે છે, તેમનું કામ પણ ઘણું સરસ હોય છે. ગાયનની ઢબ આપણને બહુ પસંદ આવતી નથી ખરી પણ તેમની પદ્ધતિ ઘણીજ શાસ્ત્રીય ધોરણપર એકત્ર કરેલી છે. નાટક શરૂ થવા પાત્રોપર જુદા જુદા રંગ નાખી શોભામાં વધારો કરે છે. અહીંના નાટકો ત્રણ કલાકમાં ખલાસ થઈ જાય એવી રીતેજ લખેલાં હોય છે.

મીલ્ડઑારડરનું નાટક.

તા. ૪–૧૦–૧૩ શનિવારે.

દર શનિવારે થોમસ કુક કમ્પનીમાંથી અમારી હિંદુસ્તાનની ટપાલ લેવા જતા. તે પ્રમાણે આજે પણ ગયા. લંડન પોલિસ બદલ આપણે આગળ વાત કરી ગયા છીએ પણ આ પોલીસના કામમાં ગાડીવાળાઓ પણ કેવી મદદ કરે છે. તે ખાસ જોવાલાયક છે. ગાડીવાળા ઘણા સભ્ય અને સારા સ્વભાવના હોય છે. અને પગે ચાલનારાઓ માટે ઘણીજ કાળજી રાખીને ગાડી હંકારે છે. આપણા દેશમાંતો ગાડીવાળા જાણે પગે ચાલનારા કરતાં મોટા દરજ્જાના હોય તેમ પગે ચાલનારને બુમો પાડી અને ગાળો આપી બાજુપર ખસેડે છે પણ અહીંઆતો રસ્તાની બાજુપર લોકો ઓળંગવા માટે ગદ જોઇ ઉભા રહ્યા છે એવું તે, ગાડીવાળો જોઇ એકદમ થોભાવે છે અને પગે જનારાને રસ્તો કરી આપે છે. એવો ત્રણ વખત અમને અનુભવ થયો કે અમે ગફલતમાં રસ્તાપર ચાલતા હતા ત્યારે પાછળથી ગાડી આવે છે એવી અમને ખબર રહી નહિં. ત્યારે ગાડીવાળો બુમ પાડી અમને બાજુએ થવાનું ન કહેતાં ગાડીજ ધીમી પાડી દઇ ઉભો રહે છે એટલે આપણને ત્રાસ ન થતાં શરમાઇને આઘા ખસી જવું પડે છે.

ગાડી હાંકનારા.

વળી લંડનના રસ્તાપર ગમે તે સ્થળે મજલના ગાડાને ખરાબ પડી જાય તે અને બધું સ્ટેશન ડીઓ જાય અને અનુકૂળ ન્હાનેથી આગલી ગાડી જાય એવો ક્રમ પ્રતિબંધ ના મોટર વડે મા મિલકત નથી એમ દિસે છે. રસ્તામાં એવો બનાવ બન્યો કે એક મ્યુન્ડી રસ્તાપર બગ્ગીમા બેસી અને જતા હતા ત્યારે પોલીસે રસ્તો રોકેલો હોવાથી ગાડીઓ હારબંધ થઈ ઉભી રહી હતી આ વખતે એક બાઇસીકલનો નાનો છોકરો અમારી બગી અને એક મોટર વચ્ચેની સાંકડી જગ્યામાંથી નીકળી જવા મથતો હતો પણ છોકરાનું પગ મોટરના પડખામા ભરાઈ ગયું અને ત્યા જો આવું બને તો બે ગાડીઓની વચ્ચે સોડાવાળાની કરી જાય પણ અહીંતો પેલા મોટરવાળોએ નાખ્યે છતી ખબર ન રાખીને પડ્યો હાલવામા મદદે લાગી ગયો અને બંગાળાવાળાએ રિવાજ પ્રમાણે તેમની આપ્યા અને દુખ પ્રદર્શિત કર્યું ત્યારે બન્નેજણા ખુશ હસતા માડી પડ્યા

તા ૫-૧૦-૧૩ રવિવાર

નીરકે અમારા મુકામપર બપોરે કેન્ડ મિત્રોના બન વતાન આવવું હતું

ક્વીનરસ ક્યાંઈ જવાનું ન હોવાથી ઉપજતો કંટાળો

અને આજે નોકર લોકોને રજા આપવી પડતી હતી એટલે કેટલું પીરસી ખાઈ બેઠા હતા. રવિવાર હોવાથી કોઈ ઠેકાણે જવાનું ન હોવાથી આ દહાડો કંટાળામા ગયો

તા ૬-૧૦-૧૩ સોમવાર

શ્રીમંત મહારાજાની મુલાકાત

આજે શ્રીમંત મહારાજા સાહેબ લંડનમા પધાર્યા છે એવી ખબર થતા હાઇડપાર્ક હોટલના તેમને મળવા ગયા શ્રીમંતની મુલાકાત થતા તેમણે ઘણા માયાળુપણાથી અમારા પ્રવાસની હકીકત માગી શ્રીમંતની સ્વારીમાના બીજા અમલદારોને મળી અમે પાછા ઘેર આવ્યા

તા ૭-૧૦-૧૩ મંગળવાર

લંડન.

લંડનમા ધુમ્મસ

શીયાળાના દહાડામા ઘણીવાર લંડનમા ધુમ્મસને લઈને અંધારું ઘોર રહે છે અને ત્યારે પણ દીવા કરવા પડે છે આજે આખો દહાડો ! અમારી ઓરડીમા દીવા સળગાવવા પડ્યા હતા અને જો બ્રમ ધુમ્મસ પડે ..

તે તો હજી અમે જોયુંજ નથી એમ અમે જાણ્યું કેટલીક વખત તો પાંચ છ ફીટ પર માણસ પણ દેખાતું નથી. અહીં હવાનો આ ચમત્કાર જોઇ અમને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું.

અમારા ઘર નજીક એજવેરટર રસ્તાપર બુટસ એન્ડ કુમ્પનીની કેમીસ્ટની દુકાન હતી આ દુકાનની એકલા ઇગ્લંડમાં પપપ શાખાઓ છે. આ દુકાનમાંથી કેટલુંક ફેરો આદી સાહિત્ય વેચાતું લીધું અને તે દુકાનની બહાર આવ્યા એટલે અમારી પાસેનો ખરીદેલો સામાન પાછો લઇ લેવાને દુકાનનો એક માણસ દોડતો આવ્યો અને કહ્યું કે સામાન તમારા મુકામે અમારા માણસ જોડે પહોંચતો કરી આપીશું દુકાનથી અમારૂં ઘર ફક્ત બે મીનીટનાજ રસ્તાપર હોવાથી અમે હાથભાજ લઇ જઇશું એમ કહ્યું ત્યારે તેણે માન્યું નહી અને અમને આગ્રહ કરી સામાન લઇ જવા લાગ્યો આથી અમને બહુ નવાઇ લાગી. આમ શા માટે કરે છે તેનો તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે અહીં એવો રીવાજ છે કે દરેક દુકાનદારે ખરીદેલો માલ પછી ગમે તેટલો થોડો હોય તોપણ ઘરાકને ઘેર પહોચાડી આપવો જોઇએ નહિ તો તે દુકાનની આબરૂ જાય. આ રીવાજ ઘણો સારો છે. અને માલ પહોચાડવાની મજુરી માલપર ચ્હડે તે કહેવાને જરૂર નથી. લંડનમાં હજારો માણસ ખરીદ કરે છે પણ તેમના હાથમાં કંઇ જણાતું નથી તેનું કારણ હવે અમને બરોબર સમજાયું.

તા. ૮–૧૦–૧૩ બુધવાર.

લંડન.

લંડન શહેરની બહારની બાજુએ જે વસ્તી થઇ છે તેનું એક ઘર જોઇ અમને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું અહીંયાં માળ ઉપર માળ કરી રહેવાની વ્યવસ્થા કરવા કરતાં ગામ બહાર વધારે જગ્યા લઇ ત્યાં નાનાં નાનાં નવાં ઘર કરવા તરફ વધારે વલણ જણાય છે આથી સ્વચ્છતા હવા અને પ્રકાશ પુષ્કળ મળવાથી લોકોની તન્દુરસ્તી ઘણી સુધરે. આવો પ્રકાર નવાં ઘરો સંબંધી તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે આવા ઘરો બાંધવા માટે એક સોસાયટી છે. અને તે બીલ્ડીંગ સોસાયટી તરીકે ઓળખાય છે. આ કમ્પની ગામ બહાર મોટી જથ્થાબંદ જગ્યા એકદમ ખરીદ કરે છે અને તેના નાના સરખા કકડા કરી તે ખરીદ

બીલ્ડીગ સોસયટી.

નારાઓને વેચે છે. આવી રીતે પ્રથમ રસ્તા ફુટ પાથ ગ્યાસના નળ, વીજળીના તારો વિગેરે ગોઠવી પ્રથમ સર્વ વ્યવસ્થા થયા પછી પ્લોટ વેચાય છે અને વળી આ પ્લોટપર અમુક ઠરેલા આકારનું અને અમુક કિંમતનું ઘર પણ સોઇદારને સારૂ તેમજ સસ્તુ બાંધી આપે છે. એક ભાગમાં અમુક જાતના ઘર બાંધવામાં આવતા હોવાથી તે ભાગમાં તે દરજ્જાના લોકો સામટા રહી શકે છે. આપણી પેઠે ત્યાંપણ પ્રત્યેક માણસ પોતાની માલકીનું ઘર કરવા ઇચ્છે છે. અને જો તે ઘર કરવાને એકદમ નાણાં કાઢી શકે એમ ન હોય તો કમ્પની તેને નાણાં ધીરે હપ્તે હપ્તે ને ધીમે ધીમે તે રકમ વસુલ લે છે. આ પ્રમાણે ઘણુ ખરૂં વીસ વર્ષના હપ્તા હોય છે ત્યાં સુધી ઘરધણીની પુરી માલકી ઘરપર થતી નથી પણ હપ્તા ભરાઇ રહ્યા પછી તે ઘરનો માલીક થાય છે. આવી રીતે સાધારણ માણસ થોડી આવકમાં સારૂં ઘર રહેવા મેળવી શકે છે અને તે ઘરપર પોતાની માલકી કહેવાને ધીમે ધીમે કરકસર કરી હપતા ભરી ઘર મેળવે છે. એટલે લોકોમાં કરકસર અને બચાવ કરવાની સેહેજ ટેવ પડે છે જ્યારે આપણે ત્યાં લોકો મોટી રકમનું ઘર ખરીદવાની શક્તિ નથી એમ કહી પોતાની સઘળી કમાણી ઉડાઉપણામાં વાપરી નાંખે છે અને છેવટે દરીદ્રનો દરીદ્ર રહે છે.

આ શિવાય વળી સોસાયટી મારફત ઘર બંધાવવાના અનેક ફાયદા છે.

સોસાયટી મારફત ઘર બંધાવવાના ફાયદા.

ઘર બંધાવવાનો કંઇપણ ત્રાસ માલીકને કરવો પડતો નથી અને પોતે ઘર બાંધવામાં બીન અનુભવી હોઇ ઘણી વખત માણસ પૈસા છતાં પણ પાછો પડે છે વળી કમ્પની ઘર બાંધવાના મોટા પાયાપર ધંધો ચલાવતી હોવાથી તેને માલસામાન મજુરી સસ્તી મળી શકે છે. અને ઘરમાં જતાં બાકી રહેલો સરસામાન તે બીજા કામમાં સહેલાઇથી બંધ બેસાડી શકે છે. આવી રીતે સોસાયટી સાધારણ માણસ જાતે ઘર બધાવે તેના કરતાં સહેલી રીતે સોઘું અને મજબુત ઘર બાંધી આપે છે. વળી સોસાયટી નમુનાદાર ઘર માટે ઇનામો કાઢી પ્લાન નકશા તૈયાર કરાવે છે. એટલે સારી સગવડવાળાને શોભાયમાન ઘર બંધાશે આપણે ત્યાં ઘર બંધાવનાર જાતે બીન અનુભવી હોવાથી ઘર બાંધતી વખતે કેટલીક સગવડો ભુલી જાય છે. અને પાછળથી જેમ જેમ અડચણો આવે છે. તેમ તેમ દુરસ્તી કરે છે. આથી ત્રાસને ખરચમાં વધારો થાય છે અને આવી રીતે સોસાયટીએ બાંધેલું ઘર નમુનાનું હોય ત્યાં બધી

સગવડોવાળુ અને ખામી વગરનુ હોય છે આ રીતે કંપનીઓ ચલાવવામાં આવતા પ્રામાણિકપણાની ખબરદારી રખાય છે અને આ રીતે પ્રામાણિકપણે કામ કરનારી ઘર બાંધની સોસાયટી આપણે ત્યાં ઊભી થાય તો કેવું સારું

તા ૮-૧૦-૧૩ બુધવાર

પ્રોફેસર ઇનાયતખાન

આજે વડોદરાની ગાયનશાળાના સુપ્રસિદ્ધ ઉસ્તાદ મૌલાબક્ષના પૌત્ર પ્રો. ઇનાયતખાન જેની સાથે અમારે ઓળખાણ હતી તે અમને મળવા આવ્યા તેમણે અમેરિકામાં હિંદી સંગીત કલાનો પ્રચાર કરી સારી કીર્તિ મેળવી છે સંગીત અને સુફી ધર્મના વ્યાખ્યાન તેઓ લંડનમાં આપતા હતા તેમણે એક અમેરિકન છોકરીને મુસલમાન ધર્મમાં લઈ તેની જોડે લગ્ન કર્યું છે આપણા દેશના એક યુવાને આવી રીતે પરદેશમાં પોતાની [illegible] કલા માટે આટલુ માન મેળવ્યુ જોઈ અમને વધુ અભિમાન આવ્યુ

તા ૧૦-૧૦-૧૩ શુક્રવાર

આઇડીયલ હોમ-એક્ઝીબીશન

ઓલિમ્પીયન નામની પ્રદર્શનની જગ્યામાં આઇડીયલ હોમ પ્રદર્શન હતુ તે જોવા ગયા આ પ્રદર્શનમાં જવા માટે એક શિલીંગની ફી હતી અને પ્રેક્ષકોની ભીડ ઘણી હતી નમુનાદાર ઘર કેવી રીતે બાંધવુ અને તે ઘરમાં સારો સામાન કેવી રીતે ગોઠવવો તેની માહિતી આપનારુ આ પ્રદર્શન હતુ અહીંઆ હલકામાં હલકી કીમતના ઘર એટલે ઝુંપડા કેવી રીતે બાંધવા તેના નમુના હતા આ ઝુંપડાઓ આપણે ત્યાંના નાના બંગલાઓ જેવા હતા તેથી અમને બહુ નવાઈ લાગી અને તેની કિંમત રૂ ૩૦૦૦ હજાર છે આ લોકોની સાંપત્તિક સ્થિતી કેટલી સારી છે તેનો ખ્યાલ આ પરથી આવે છે [illegible] માટે એક સિરીયન ગામડાનો દેખાવ કર્યો હતો તેમાં લોકોને પણ સિરીયન પોશાક પહેરાવ્યો હતો આ રીતે મનરંજન સાથે જ્ઞાન મેળવવાના સાધન તરીકે આવું પ્રદર્શન હોઈ લંડનમાં અવારનવાર આવા પ્રદર્શનો ભરાયા કરે છે

તા ૧૧-૧૦-૧૩ શનીવાર

લગ્નના સાજ સામાન

લગ્ન શબ્દ માત્ર [illegible] સિવાય બીજા તમામ પ્રકારના બંધનો [illegible] છે [illegible] ખાનગી મોટર ગાડીઓની સંખ્યા ઘણી વધી જવાથી ઘોડાની ગાડીઓ ઘણીખરી ચાલી જવાના

આવે છે અહીંના ઘોડાઓ લંડની શેમાને છાજે એવા હોતા નથી ઘોડાની ગાડીઓ ઘુમ અને હેન્સમ જાતની હોય છે હેન્સમ ગાડીના હાંકનારો પાછળની બાજુએ બેસે છે એટલે તેનો દેખાવ બહુ વિચિત્ર દેખાય છે પણ આ જાતની ગાડીઓ અહીંઆ બહુ લોકપ્રિય છે લંડન શહેરની મુખ્ય વસ્તીમાં ટ્રામ બીલકુલ નથી પણ અનેક મોટર બસો ફરે છે પણ લંડનના બહારના ભાગમાં વીજળીક ટ્રામ અને કેટલેક ઠેકાણે ઘોડાની પણ ટ્રામ છે બસને ટ્રામ શિવાય રેલ્વે—અન્ડરગ્રાઉન્ડ રેલ્વે—ટ્યુબ, રેલ્વે વગેરે સાધનો છે તો પણ આટલાં બધાં સાધનો પણ લંડનની વસ્તીને પુરાં પડતાં નથી એવી વર્તમાનપત્રોમાં વારંવાર બુમ આવ્યા કરે છે માલ સામાન લઈ જવા માટે ઘોડાના ખટારા મોટર ગાડીઓ બાયસીકલ—ટ્રાયસીકલ વગેરે સાધનો અનેક તરહેના હોય છે આ શિવાય હાથ ગાડીઓ અને ગધેડાના નાના નાના ટેમ્પલા જોવામાં આવે છે પણ કોઈ મજુર માથે સામાન મુકીને જતો રસ્તામાં જોવામાં આવતો નથી

તા ૧૨—૧૦—૧૩ રવિવાર

લંડન.

મી ક્રૂસમન

ગામ હોય ત્યાં ઘેડવાડો હોય એવી કહેવત પ્રચલીત છે તે લંડન શહેરને પણ લાગુ પડે છે કહેવત પ્રમાણે લંડન શહેરના એક ભાગમાં બહુ કંગાલ અને દરીદ્ર લોકો રહે છે તે લંડન સ્લમ્સના નામે ઓળખાય છે આ ભાગ જોવા આજે અમે ગયા અર્લ્સ કાર્ટ એથીબીશનમાં શક ગમારના અનેક પ્રકારના યંત્રો વેચવાની એક દુકાન હતી આ દુકાનેથી થોડો માલ ખરીદ્યો હતો અને દુકાનદારને બીજો સામાન લઈ ઘેર મોકલવો હતો ત્યારથી અમારી તે દુકાનદાર મી ક્રૂસમન સાથે ઓળખાણ થઈ હતી તેનો દુકાનનો ધંધો બરોબર ચાલતો નહીં હોવાથી તેણે અમારી સાથે આવી લંડન શહેરના જુદા જુદા ભાગો બતાવવાનું કબુલ કર્યું હતું લંડન જેવા મોટા શહેરમાં ફરતી વખતે કોઈ માહીતગાર માણસ હોય તો ઠીક એમ સમજી મી ક્રૂસમેનને અમે સાથે આવવા કહ્યું હતું નિશાળમાં રજા હતી ત્યાં સુધી મી બામ અમારી સાથે આવતા પણ હવે નિશાળ ઉઘડવાથી તેઓ અમારી સાથે આવી શકે તેમ નહોતું સ્લમ્સ જેવા ભાગમાં એકલા જવું જોખમવાળું છે એવું અમે સાંભળ્યું એટલે આજે મિ ક્રૂસમનને સાથે લઈ ગયા હજી તેમની સાથે કંઈ કરાર કર્યો નહોતો તો પણ તેઓ રોજ અમારી સાથે આવતા તેમનો સ્વભાવ આનંદી અને પ્રામાણિક હોઈ શહેરના માહિતગાર પણ હતા એટલે અમોને તેમનો બહુ ઉપયોગ થયો હતો

આ દુર્બલ વસ્તી લંડનના પૂર્વ ભાગમાં છે. લંડનના પુર્વ અને પશ્ચિમ એવા બે ભાગ છે. પશ્ચિમ ભાગમાં શ્રીમાન અને સુખ સંપન્ન લોકો રહે છે અને પુર્વ ભાગમાં ગરીબ અને મજુર વગેરે લોકો રહે છે. પુર્વ બાજુના એક ભાગમાં સાવ નિરૂદ્યોગી અને વ્યસની કંગાલ લોકો રહે છે. આ ભાગમાં અમે ગયા ત્યારે ત્યાંના ચીંથરે હાલ કપડાં પહેરલાં લોકો જોઇ અમને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું. સેંકડો છોકરાંઓ ઉઘાડે પગે ફરતા હતા, આ લોકો દારૂપીને પડી રહેતા હોવાથી આ ભાગમાં ફરવું બહુ જોખમ ભરેલું છે આ લોકોની સ્થીતિ થોડા વર્ષ પહેલાં તો સાવ ખરાબ હતી પણ હમણાં સરકાર અને લોકોની મદદથી સ્થીતિ સુધારવા અનેક પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે. આમને માટે ઘરો બાંધી આપવામાં આવે છે તોપણ હજી તેમની સ્થીતિ ઘણી દયાજનક છે રોજ લંડન શહેરના ભપકેદાર લોકોને જોયા પછી આ સુખ સંપન્ન દેશમાં આ લોકોની અધમ સ્થીતિ જોઈ બહુજ નવાઈ લાગે છે.

ચંદ્રશેખરબાણુ જોવા આવેલાં લોકો.

પ્રોફેસ ઈનામતખાન મારફત અમારે એક મીસેસ ટકર નામની વૃદ્ધ બાઈ સાથે ઓળખાણ થઇ હતી. તે બાઇ આજે બે ત્રણ વરૂણ સ્ત્રી પુરૂષોને અમારૂં ચંદ્રશેખર બાણુ જોવા લઈ આવી હતી આવેલા માણસો પોષાક ઉપરથી સમૃદ્ધિવાન ગૃહસ્થ જણાતા હતા. તેમાંથી એક જણે હાથમાં બાણુ લઈ આંખ મીચી ધ્યાન ધરવા માંડયું અને પછી બાણુમાં ઘણુંજ "પેગુને ટીસમ" એટલે (લોહચુમ્બકત્વ હોવાનું જણાવ્યું. આનું જોઈ બીજી સ્ત્રીઓએ પણ તે પ્રમાણે કર્યું આ લોકો "સ્પીરીચ્યુએ લીસ્ટ" એટલે ઇશ્વરની અલૌકીક શક્તિમાં અંધ શ્રદ્ધાથી જોનારા હતા તેઓ વળી તેમના બીજા અનેક ઓળખાણવાળાઓને બાણુ જોવા લઈ આવવાનું કહેતા હતા. પણ પિતાશ્રી આવતી કાલે હિંદુસ્થાન પાછા ફરવાના હોવાથી અને તેઓ જોડે બાણુ લઇ જવાના હતા તેથી તેમનો આ ઉમંગ પડી ભાગ્યો પણ જો પિતાશ્રી બે મહીના રહ્યા હોત તો આ બાણુ જોવા માટે એક મોટી જત્રા ભેગી થાત એવું અમને લાગ્યું. આ દેશમાં પણ આવા અંધ શ્રદ્ધાળુ લોકો છે તે જોઈ અમને બહુ નવાઇ લાગી.

વા. ૧૩–૧૦–૧૩ સોમવાર.

લંડન.

પિતાશ્રી આજે હિંદુસ્તાન પાછા ગયા.

આજે સવારે દશ વાગ્યાની ગાડીએ પિતાશ્રી હિંદુસ્તાન તરફ પાછા ફરવા હોવાથી અમે તેમને વિદાય કરવા "ચેરીંગ ક્રોસ" સ્ટેશને ગયા. આજે પિતાશ્રી અમને છોડીને જવાના હોવાથી મનને બહુ ખેદ લાગતો હતો આજ સુધી તેમની સાથે અમે હોવાથી કોઈ પ્રકારની ચિંતા નહોતી તે આજે તેમનાથી છુટાં પડતાં અમારી શી સ્થીતિ થઇ હશે તે માત્ર કહી શકાય તેમ નથી. હમેશાં ટ્રામ વગેરેની ટીકીટો ૭ કઢાવવાની ટેવ પડી ગયેલી હોવાથી પહેલાં ભુલથી ૭ ટીકીટો કહી પછી પિતાશ્રીની ગેરહાજરી યાદ આવતી ત્યારે મનને બહુજ ઉદ્વેગ થતો હતો.

વા. ૧૪–૧૦–૧૩ મંગળવાર.

યુરોપમાં મળતાં શાકભાજી ને ફળફળાદિ.

વિલાયતના લોકો માંસાહારી હોવાથી અને વિલાયતમાં ખાસ કંઈ પાક થતો ન હોવાથી એવી સાધારણ સમજ હોય છે. કે વિલાયતમાં આપણા દેશ જેવી શાકભાજી અને ફળફળાદિ મળતાં નહિ હોય. પણ જો કે ખુદ ઈંગ્લાંડમાં ખાસ ફળ થતા નથી. તોપણ દક્ષિણ ફ્રાન્સ, ઇટાલી, સ્પેન અને અમેરિકા વગેરે દેશમાંથી બધી જાતનો માલ અહીં આવે છે અને તેને લીધે આપણા દેશમાં મળે છે. એવી ઘણીખરી શાકભાજી અહીંના બજારમાં દેખાય છે. બટાટા, ડુંગળી, ગાજર, રીંગણાં, ભીંડા, વટાણાની સીંગો, ટામેટાં, મરચાં, કોલીફલાવર, નવલકોલ, નારીએળ વગેરે અનેક જાતનાં શાક અહીંના બજારમાં મળી શકે છે. નારંગી, દરાખ, અનનસ, કેળા, સક્કરટેટી, કેરી, સીતાફળ અને આ દેશમા ખાસ થતા પેઅર, એપલપીચ, વગેરે અનેક જાતનાં ફળો ઘણાં સારાં અહીં મળે છે. આ બધી ચીજો અહીં મોંઘી મળે છે ખરી પણ તે અહીંની એકંદર મોંઘવારીનાં પ્રમાણમાંજ હોય છે વળી આ તમામ શાકભાજીની સમારીને સાફ કરી ડબ્બામાં ભરીને વેચાય છે. અનનસને વિલાયતમાં પાઇનએપલ કહે છે. અને બીજા બધા યુરોપમાતો અનનસજ કહે છે. કેળાંને અહીં બનાના કહે છે. અને પ્લેન્ટેન નામ કોઇ ઓળખતું નથી. અને તેમ સમજતા પણ નથી.

આજે બપોરે અમે ક્યુગાર્ડન જોવા ગયા. આ બગીચો ખાસ બૉટની (વનસ્પતિશાસ્ત્ર) શીખવા માટે ઉપયોગી થાય એવી રીતે બનાવવામાં આવ્યો છે. દરેક ઝાડ ઉપર તેનું નામ તથા તેના વર્ગનું નામ લખેલું હોય છે. અહીંયા અનેક પ્રકારના સુકા લાકડાનું પ્રદર્શન કરી રાખેલું છે. વળી એક ઠેકાણે ૧૦૦–૧૫૦ જાતના થોરનાં ઝાડોનો સંગ્રહ કરેલો છે. અને ગરમ હવામાં થતાં ઝાડપાન ઉગાડવા માટે એક મોટું કાચનું ઘર બનાવી તેમાં તે હવાના અનેક ઝાડો ઉગાડેલાં હતાં. એકંદર બગીચાની વ્યવસ્થા જોઇ અમને બહુ આનંદ થયો.

ક્યુગાર્ડન્સ.

તા. ૧૫–૧૦–૧૩ બુધવાર.

આજે રાજકુટુંબમાં ડચેસ ઑફફાઈફ અને પ્રિન્સ આર્થર ઑફ કૅનોટનો લગ્ન સમારંભ સેંટ જેમ્સ રાજવાડાના મંદિરમાં થવાનો હોવાથી પરમપૂજ્ય સમ્રાટ પંચમ જ્યોર્જ બાદશાહ સ્વારીમાં બકીંગહેમ પેલેસમાંથી નીકળી ત્યાં જવાના એવી ખબર મળતાં અમે સ્વારી જોવા બકીંગહેમ પેલેસ આગળના વિકટોરીઆ મેમોરીયલ નજીકના ફુટપાથપર જઇ ઉભા રહ્યા. આ જગ્યાએ એક મોટો ઓટલો કરી તે ઉપર મહારાણી વિકટોરીઆનું મોટું આરસપહાણનું પુતળું કરી બેસાડેલું છે. આજે રસ્તાની બન્ને બાજુએ લોકોની ઠઠ જામી હતી. અને ઠેક ઠેકાણે બંદોબસ્ત માટે પોલિસ ઉભા હતા. આવી ગર્દીમાં એકે ધક્કો ખાવાનો પ્રસંગ આવતો નથી. અમે જે જગ્યાએ જઇને ઉભા રહ્યા તે જાણે અમે રીઝર્વ્ડ કરી હોય તેમ કોઇપણ અમારી પાસે આવતું નહિ. પાછળથી આવનારા અમારી પાછળ ઉભા રહેતા. પોલિસે પણ સ્વારી આવતા સુધી રસ્તા ખુલ્લા રાખ્યા હતા. વખત થયો એટલે બાદશાહ સોનાની બગીમાં બેસી સો સવાર સાથે પસાર થઇ ગયા. તે વખતે લોકોએ રૂમાલ ઉડાડી અને આનંદ દર્શક શબ્દોથી બાદશાહને વધાવી લીધા. લગન થઇ રહ્યા પછી વરવહુ એક બગીમાં બેસી પાછા ફર્યા ત્યારે પણ લોકોએ તેમને પણ તેવુંજ માન આપ્યું, અને પછી ગર્દી વીખરાઇ ગઇ.

ત્યાંથી અમે ફરાળ માટે યુસ્ટેસ માઇલ્સ નામની ધાન્યાહારી ઉપહારની દુકાનમાં ગયા. અહીંયા ધાન્યાહારમાં સાધારણ રીતે ઈંડાનો ઉપયોગ કરવા હોવાથી ચુસ્ત ધાન્યાહારીએ સાવચેત રહેવું જોઇએ. આ યુસ્ટેસ માઇલ્સ ટેનીસના મોટા ખેલાડી છે. તેમની

યુસ્ટેસ માઇલ્સની ધાન્યાહારી ઉપહારની દુકાન.

અને મી ગેમમનની ઓળખાણ હોવાથી તેણે અમને સ્નાનને લગતી એક કસરત શાળા અને રસોઈ શિખવાનો વર્ગ હતો તે બતાવ્યા આ ગ્રહસ્થ ધાન્યાહાર ઉપર એક માસિક કાઢે છે અને આ ખોરાક ઉપર ઘણા પુસ્તકો પણ લખ્યા છે અહીંના લોકો ઈંડાનો ઉપયોગ કર્યા શિવાય કોઈ ચીજ બનાવવાની બહુ મુશ્કેલ ગણે છે અને અમે ઈંડા ખાતા નથી એવુ કહીએ છીએ ત્યારે તેમને બહુ નવાઈ લાગે છે આપણામા જેમ ઘીનો ઉપયોગ થાય છે તેમ તેઓ ઈંડાનો ઉપયોગ કરે છે

વા ૧૬-૧૦-૧૩ ગુરૂવાર

લંડન.

કુક કમ્પનીનો ઈન્ટરપ્રેટર

પિતાશ્રી એટલા જવાના હોવાથી રે, પેરિસ અને માર્સેલ્સમા તેમની વ્યવસ્થા કરવા માટે કુક કમ્પનીમા ઈન્ટરપ્રેટરની ગોઠવણ કરી હતી અને દરેક દિવસ માટે પાચ શિલિંગ આપવાનુ ઠરાવ્યુ હતુ પણ આ ઈન્ટરપ્રેટરનો બહુ ઉપયોગ થયો નહી એવુ જ્યારે પિતાશ્રી તરફથી લખાઇ આવ્યુ ત્યારે અમે યુરોપખંડ પરના પ્રવાસ માટે સ્વતત્ર ગાઈડ કર્યો હતો તેજ ઠીક કર્યુ એમ મારી ખાત્રી થઇ

એકાદ સારા કુટુબમા રહી અહીંનો રીતરીવાજ જોવાનુ બની શકતુ નહિ

અહીંના સમાજનો રીતરીવાજ વિશેષ સારી રીતે માહિત થવા માટે કોઇપણ સદ્ગૃહસ્થના કુટુબમા રહી જાણવાની અમને બહુ ઈચ્છા હતી પણ અમારી પાસે કોઇ એવા આબરૂદાર ગૃહસ્થપર ઓળખાણની ભલામણ નહોતી એટલે કઇ તેમ થવાનો પત્તો લાગ્યો નહિ અજાણ્યા માણસને ખાસ ભલામણ શિવાય કોઈ પોતાના ઘરમા રાખતા નથી અને અમારા જેવા મુસાફરને કોઇ સારા ગૃહસ્થ સાથે એકદમ પરિચય થઇ જાય તે સભવીતપ નહોતુ અહીં કેટલાક ગરીબ તેમા એક મોટુ ઘર રાખી તેમા ચારપાચ જણાની રહેવા ખાવા વિગેરેની ગોઠવણ કરે છે પણ આ એક નાની વીશીના જેવુ હોય છે અને તેવી રીતે રહેવાનુ અમોને પસદ અને ફાયદાકારક જણાયુ નહિ

તા ૧૭-૧૦-૧૩ શુક્રવાર

લંડન ઝૂ

આજે બપોરે ઝૂ એટલે જનાવરોનો બાગ જોવા ગયા અહીંઆ વડોદરાના કમાટિબાગની પેઠે અનેક જાતના પ્રાણીઓ રાખેલાં છે અહીંયા બે ત્રણ હાથી અને ઉંટ લોકોને બાડે બેસાડી ફેરવવા માટે ગોઠવણ કરેલી છે આ બગીચો પણ જોવા લાયક છે આ બાગ જોવા માટે સોમવારે ૭ પેન્સ અને બાકીને દિવસે એક શીલીંગ ફી હોય છે

તા ૧૮-૧૦-૧૩ શનીવાર

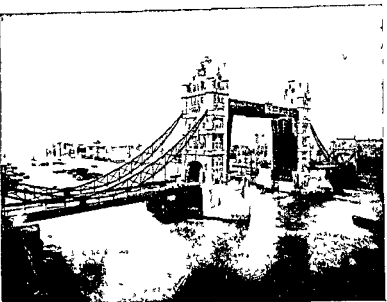
ટાવર ઑફ લંડન

આજે લંડન શહેરનો જુનો કીલ્લો ટાવર ઑફ લંડન જોવા ગયા આ કીલ્લો મૂળ ૧૦૭૮ મા બાધવામા આવ્યો હતો આનો ઉપયોગ કોઈ વખત રાજમહેલ તરીકે તો કોઈ વખતે રાજ કેદખાના માટે કરવામા આવ્યો છે હાલમા અહીં જુના વખતના લખ્તો અને હથીઆરો ગોઠવવામા આવ્યા છે આ કીલ્લાની ચારે મેર મોટી ખાઇ ખોદેલી છે અને તેમા જરૂર પડે ટેમ્સ નદીનુ પાણી લેવામા આવે છે આ સ્થળ ઇતિહાસ દ્રષ્ટિએ ઘણુ મહત્વનુ છે અહીં અમોને કોહીનુર હીરો તેમજ આફ્રિકામા જડેલો મોટો હીરો બાદશાહ પંચમ જ્યાર્જે દીલ્હી દરબારમા પહેરેલો રત્ન જડિત મુગટ વગેરે અનેક મુલ્યવાન દાગીના જોવા મળ્યા

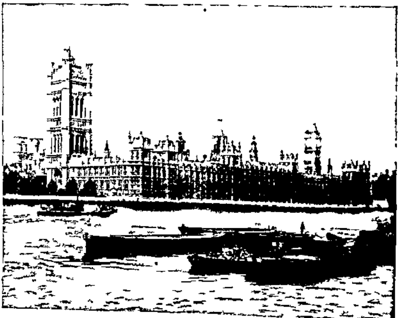
અહીંથી પછી ટેમ્સ નદી પરનો ટાવર બ્રીજ જોયો આ પુલ પાછળ પંદર લાખ પૌંડ ખર્ચ થયા છે. પુલનો વચનો બન્ને ફીટનો ભાગ ઉચકી લઇ આગ-બોટ માટે રસ્તો ખુલ્લો કરવામા આવે છે. આવી રીતે રસ્તો ઉઘાડો થઈ ગયો હોય ત્યારે પગે ચાલનારને ખોટી થવુ ન પડે માટે ઉપરથી જવાનો એક રસ્તો કરેલો છે. દરરોજ આ પુલ ઉપરથી ૫૦૦૦ ગાડીઓ અને ૨૦૦૦૦ પગે ચાલ નારા પસાર થાય છે તે ઉપરથી અહીં કેટલો વ્યાપાર છે તેની કલ્પના આવી શકે છે

પાર્લમેન્ટ હાઉસ અને વેસ્ટ મીન્સ્ટર હૉલ

અહીંથી પછી પાર્લમેન્ટ હાઉસ જોવા ગયા. આ ઇમારત ટેમ્સ નદીને કિનારે હોઇ નદી પ થી તેની શોભા ઘણીજ લાગે છે લગ ભગ અડધી દુનિયાનો કારભાર જે ઠેકાણે કરવામા આવે તે જગ્યા જોવામા એક પ્રકારની ઉત્સુકતા આવે છે હાઉસ ઑફ કોમન્સ અને હાઉસ

ટાવર બ્રિજ–લંડન.

પાર્લામેંટ ગૃહો-લંડન.

The Bombay Art Printing Works, Fort

ઑફ લાર્ડસની સભા જ્યાં ભરાય છે. તે જગ્યાએ જોઇ આ જગ્યા અમે ધારતા હતા તેટલી ભપકા બંધ ન હતી પણ ઘણીજ સાદી અને સફાઇદાર જણ઼ાઇ. આ મકાનને લાગી ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ વેસ્ટમીન્સ્ટર હૉલ છે. અને આ હૉલમાં પહેલા ચાર્લ્સ રાજાનો કેસ ચાલી તેને દેહાંત દંડની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી હતી.

વેસ્ટમીન્સ્ટર એબી

અહીંથી પછી વેસ્ટમીન્સ્ટર એબી જોવા ગયા. આ ઇમારત પ્રાચીન છે અને તેમાં કંઇ ખાસ જોવા જેવું નથી. પણ આ મંદિરમાં બધા રાજાઓને રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવે છે. અને અતિ સુપ્રસિદ્ધ માણસોને અહીં દાટવામાં આવ્યા છે. આને લીધે આ મકાનને મહત્વ આવેલું છે.

તા. ૧૯-૧૦-૧૩ રવીવાર.

લંડન.

શ્રી. મહારાજા સાહેબને વિદાય કરવા ગયા.

આજે શ્રીમંત મહારાજા સાહેબ હિંદુસ્તાન પધારવા માટે વ્હીકટોરીઆ સ્ટેશનપરથી વિદાય થવાના હોવાથી અમે સૌ સ્ટેશનપર ગયા. ત્યાંથી પછી ડૉ. ગજાનનરાવ તલવલકર સાથે સ્ટેશનપરથી તેમને મુકામે ગયા.

બપોરે હેમ્પડન કૉર્ટ નામનો રાજમહેલ જોવા ગયા. આ રાજવાડો ઈંગ્લંડમાં સૌથી મોટો હોઈ તેમાં ૧૦૦૦ ઓરડીઓ છે. કેટલીક ઓરડીઓમાં ટેપેસ્ટ્રીનું એટલે પડદાનું કામ ઘણું ઉત્તમ છે. આ મહેલની આસપાસ આશરે ૬૦૦૦ એકરનો બગીચો છે. અહીં બીજું ખાસ જોવા લાયક અમને જણાયું નહિ. આવતી વખતે બુશીપાર્કમાં થઇને પાછા આવ્યા.

પુઅરહૌસ.

રસ્તામાં અમે " પુઅરહૌસ " જોયાં. આ ઘરોમાં આંધળાં, પાંગળાં, લુલાં, લંગડાં વગેરે અનાથ લોકોને રાખવામાં આવે છે. અને તેમના ભરણ પોષણ માટે લોકો પાસેથી " પુઅરરેટ " એટલે ગરીબ માટેનો કર બેસાડેલો હોય છે. આ શહેરમાં કોઇને ભીખ માંગવા દેવામાં આવતી નથી. કાયદાથીજ ભીખને મનાઇ હોય છે. તોપણુ કેટલાક ભીખારી દીવાસળીની પેટીઓ, બુટની

દોરીઓ વગેરે હલકી ચીજો લઇ વેચવાને નામે ભીખ માગે છે. આવી રીતે ભીખારીઓ સીધી રીતે ભીખ માંગતા નથી અને કંઇક પણ નામનો પણ ઉદ્યમ કરવાની તેમને જરૂર પડે છે. કેટલાક દાતારો આવા ગરીબ લોકોને મદદ અગરજો ક્રિમત લઇ આવી પરચુરણ ચીજો પુરી પાડે છે અને આ ગરીબો તે વેચી ભીખ માગી તેની બમણી કિંમત મેળવી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. આવો કાયદો આપણે ત્યાં થવાની ખાસ જરૂર છે કેમ કે અહીં ધર્મને નામે ઘણા અગડબંબ લોકો નિરૂદ્યમી થઈ ભીખ માગી પેટ ભરે છે. તે બંધ થઇ જઈ તેમની શક્તિનો સદુપયોગ થઇ શકે વળી અહીના ધર્માત્માઓએ આવો હલકો ઉદ્યમ કરી પેટ ભરનારા ગરીબો માટે ઘરો બાંધી નામના ભાડાથી તેમને રહેવા આપે છે. આનું નામ તે ખરી પુણ્યાઇ.

તા. ૨૦-૧૦-૧૩ સોમવાર.

વિન્ડસર કૅસલ.

લંડનથી ૨૬ માઇલ દુર વીન્ડસર કૅસલ નામનો રાજમહેલ છે તે જોવા અમે ગયા. આ વાડાનો ઘાટ કિલ્લા આકારનો હોઇ તે ઘણો સુંદર અને ભવ્ય છે. આ મહેલને સુધારવા પાછળ દરેક રાજાએ પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચ્યું છે. અહીઆ દિલ્હીના બાદશાહનું તખ્ત રણજીતસિંહની ખુરશી વગેરે અનેક ઐતિહાસિક વસ્તુઓ ગોઠવેલી છે. આ મહેલ ખાસ જોવા લાયક છે. તોપણ વર્સેલ્સના ફ્રેંચ મહેલ કરતાં તે ઉતરતો છે. આની આસપાસ એક રંગે સુંદર બગીચો છે. મહેલની પાસે સેન્ટ જ્યૉર્જ ચેપલ તથા આલબર્ટ મેમોરિઅલ ચેપલ નામનાં બે ન્હાના ન્હાના પણ સુંદર મંદિરો છે. અહીથી એ મૈલ પર વીક્ટોરીઆ રાણી તથા તેમના પતિ પ્રીન્સ આલબર્ટની સમાધિઓ છે. મહેલ પાસે બાદશાહનું મોટું બગીખાનું છે તે જોઇ અમે વિંડસમ ગામમાં જવાને ગયા.

ઇટનની નિશાળો.

અહીથી એક માઇલ ઉપર ઇટન ગામ છે તે જોવા ગયા. અહીની કૉલેજ તથા નિશાળો ઘણી જુની હોઇ બહુ પ્રસિદ્ધ છે. અહીની નિશાળો ઘણી પ્રાચીન હોઈ તેના લાંકડા વગેરે સૌ સામાન જુના વખતનોજ છે. અહીંઆ ઘણાં સુપ્રિદ્ધ માણસો ભણેલા હોઇ તેમણે બચપણમાં આંક વિગેરે ઠેકાણે પોતાના નામ રમતમાં ચપ્પુથી કોરેલાં તે બતાવવામાં આવે છે. હાલના પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સ

પણ અહીંઆનીજ નિશાળમાં ભણે છે. અહીની નિશાળોનો ખર્ચ ઘણો આવવાથી માત્ર શ્રીમંતોનાજ છોકરાં અહીં ભણવા આવે છે. છોકરાઓ અમુકજ તરેહનો પોષાક પહેરે છે. અને નાના નાના છોકરાઓ ઊંચી મોટી ટાપીઓ પહેરીને ફરતા જોઇ અમને બહુ ગમત લાગી. આપણે ત્યાં પણ જુના વખતમાં છોકરાઓ પાઘડી પહેરી નિશાળે ભણવા જતા એવું સાભળેલું તે આનેજ મળતું હોવું જોઇએ છોકરાઓને રમવા માટે સારી જગ્યાઓ હતી અને અંગ કસરત માટે અહીં બહુ ધ્યાન આપવામાં આવતું હતું.

એક વિચિત્ર બનાવ.

અહીંથી પાછા ફરતાં અમારી બસમાં એક તરૂણ સ્ત્રી ને પુરૂષ બેઠેલા હતા. એક ઠેકાણેથી એક વૃદ્ધ સ્ત્રી આવવાથી રીવાજ પ્રમાણે પેલી બાઇએ ઉઠી તેને જગ્યા આપી. પણ પોતે ઉભી ન રહેતાં જોડેના પુરૂષના ખોળામાંજ બેસી ગઈ. આવી રીતનું જોઇ અમને બહુજ હસવું આવ્યું. બીજાના સામું જોઈ હસવું એ ઘણું ખરાબ છે. તે જાણતા છતાં અમે અમારૂં હસતું રોકી શક્યા નહિ. આ પછી અમે આવો પ્રકાર ઘણે ઠેકાણે જોયો એટલે પછી નવાઈ મટી ગઈ. આ પછી અમે બસ બદલી બીજી ટ્રામમાં જઈ બેઠા ત્યાં બે ચાર જુવાન સ્ત્રીઓ અમારા સામુ જોઈ ખુબજ હસવા લાગી. થોડા વખતપર અમે બીજાને હસ્યા હતા તેનો અમને બદલો મળે છે કે શું. એમ અમને થયું. આગળ જતાં અમને માલુમ પડયુ કે મજુર વર્ગની હલકી સ્ત્રીઓજ આ પ્રમાણે હસે છે પણ સભ્ય લોકોમાં આવી રીતે હસવું અહીં પણ હલકું ગણાય છે.

તા. ૨૧-૧૦-૧૩ મંગળવાર.

લંડન.

વેલ્સ દેશની એક કૉયલાની ખાણમાં મોટો અકસ્માત થયેલો હોવાથી અનેક માણસો મરી ગયા અને અનેક કુટુમ્બો નિરાશ્રીત થયા. આ લોકોને મદદ આપવા માટે પૈસા ભેગા કરવાનો યત્ન લંડનમાં શરૂ થયો હતો. આ ફંડમાં મદદ કરવાના હેતુથી હમણાંજ પરણેલા રાજકુટુમ્બના પ્રિન્સ આરથર ઑફકૅનોટ અને તેની પત્નીએ પોતાના લગ્ન વખતે મળેલી અનેક સુંદર બેટો લોકોને જોવા ખુલ્લી મુકી અને તે જોવા જવાની એક સિલિંગ ફી રાખી ફીતું ઉત્પન્ન આ મદદમાં આપવાનું જાહેર કર્યું. આજે આ પ્રદર્શન ખુલ્લુ મુકાયાને ચોથો

દહાડો હતો. હજારો માણસોની ભીડ આ જોવાને થાય છે. એવું અમે વર્તમાનપત્રમાં વાંચ્યું હતું આજનો દહાડો અધારો અને વરસાદ આવતો હોવાથી બહુ ભીડ નહિ હોય એવું ધારી અમે આજે તે જોવા ગયા તો ત્યાં ફુટપાથપર ૪૦૦ ૫૦૦ માણસ એક પછી એક લાઇનબંધ થઇ અંદર જવાને ઉભા હતા. આ જોઈ અહીંના લોકોને અનાથને મદદ કરવાની કેટલી ઉત્સુકતા છે તે જણાઇ આવ્યું હિંદુસ્થાનમાં આવું એકાદ ફંડ ઉભું કરવું પડે છે તો કેટલી અડચણો આવે છે તે આવું ફંડ કરનારનેજ માહિત હોય છે. આજે વરસાદ વરસતો હોઇ કેટલાક કલાક સુધી પલળીને અંદર જવાનું અમને ઠીક ન લાગવાથી અમે પાછા ફર્યા.

તા. ૨૨-૧૦-૧૩ બુધવાર.

આજે રોયલ એગ્રીકલચર હૉલમાં ભરાએલો "ડેઅરીશો" જોવા ગયા.

"ડેઅરીશો."

આ પ્રદર્શનના માટે રૂ. ૩૫૮૦ ના ઇનામો હતાં અંદર જવાની એક શીલીંગની ફી હતી. અહીંઆ ખુદ બાદશાહની અને કેટલાક અમીર ઉમરાવની ગાયો આવી હતી. આપણા દેશ કરતાં અહીંની ગાયો જુદાજ ધાટની હોય છે. તેમને આપણી ગાયો જેવી ખાંદ બીલકુલ હોતી નથી. અહીંઆ આવેલી ગાયો ખુબ તૈયાર થયેલી હતી. એક ઠેકાણે ગાય દોવાની સરત ચાલતી હતી. કેટલીક ગાયમાંથી તો એક મોટી ડોલ ભરીને દૂધ નીકળતું જોયું. આ દેશમાં ભેંસ જોવામાંજ આવતી નથી. અનેક પ્રકારનું માંખણ તથા અનેક તરેહના મધપુડા પ્રદર્શનમાં ગોઠવ્યા હતા મધમાંખીઓને બરોબર પાળીને તેમની કનેથી મધ તૈયાર કરવાનો અહીં એક મોટો વ્યાપારજ ચાલે છે. તેથી અહીં મધ ઘણું ચોખ્ખું અને સાફ મળે છે, વળી અહીં અનેક તરેહના કુકડાં, ઘેટાં વિગેરે અનેક જનાવરો હતાં. અને ઢોરોના જાત જાતના ખોરાકના નમુના અને તેને લગતાં અનેક યંત્રો મુકેલાં હોઇ આ પ્રદર્શન જોવા ખેડુત લોકોની મોટી ભીડ થયેલી હતી.

તા. ૨૩-૧૦-૧૩ ગુરૂવાર.

બ્રીટીશ મ્યુઝીઅમનો નેચરલ હીસ્ટરીનો વિભાગ જોવા આજે અમે ગયા.

નેચરલ હીસ્ટરીનું સંગ્રહસ્થાન.

અહીંઆ અનેક પશુપક્ષીઓનો રંગ કુદરતે તેમના રહેવાના સ્થળોને અનુકુળ કેવી રીતે કર્યા છે તે જોવાને ખાસ મળ્યું. વળી અનેક પક્ષીઓ કેવી રીતે રહે છે. અને ઇંડા કેમ સેવે છે. તે બતાવનારા

અનેક દેખાવો જોયા. એક જગ્યાએ પ્રાચીન ભુસ્તરમાંથી મળી આવતાં અનેક પ્રાણીઓના નમુના મુક્યા હતા. તેમાંના કેટલાક તો ૧૦૦–૧૨૫ ફીટ લાંબા જણાતા હતા. આકાશમાંથી ખરતા તારાઓના પત્થર જોવામાં આવ્યા. આ મ્યુઝીઅમ એટલુંતો મોટું છે કે તે બરોબર વિગતસર જોવાને ચાર દહાડા લાગે. પણ અમને તેટલો વખત નહિ હોવાથી ઉતાવળેથી જોઈ સાંજે પાછા આવ્યા.

તા. ૨૪–૧૦–૧૩ શુક્રવાર.

અહીંઆ વિદ્યાર્થીઓનું તોફાન.

આપણે આગળ કહી ગયા છીએ કે મી. સ્ટ્રેસમેને અર્લ્સકોર્ટના પ્રદર્શનમાં શાકભાજી સમારવાના હથીઆરોની દુકાન કાઢી હતી. તે પ્રદર્શન તા. ૨૫–૧૦–૧૩ ના રોજ બંધ થવાનું હતું એટલે તે આજે તે દુકાન ઉઠાવી લેવા ત્યાં ગયા. પણ પ્રદર્શનમાં છેલ્લા દિવસોમાં વરસાદને લીધે લોકો જોઇએ તેટલા આવતા નહિ હોવાથી તે પ્રદર્શન દસ દહાડા પહેલાંજ બંધ કરવામાં આવ્યું હતું. પણ મી. સ્ટ્રેસમેન અમારી જોડે ફરતા હોવાથી તેમને તે વાતની ખબર નહોતી એટલે આજે તે ત્યાં જઈ જુવે છે તો કેટલાક તોફાની છોકરાઓ પ્રદર્શનને છેલ્લે દહાડે લુંટીઓ ચલાવેલો તેમાં આ દુકાન પણ તોડી નાખી હતી. દુકાનનું પાટીયું તથા અંદરનું કબાટ સાવ તોડી કડકા કર્યાં હતા. આશરે સોએક રૂપિયાનું નુકસાન થયું હશે. આ વાત જ્યારે મી. સ્ટ્રેસમેને અમને જણાવી ત્યારે અમને બહુ અચંબો થયો. આવી રીતે 'છોકરાઓ તોફાન' કરે છે તેનો અનુભવ તેમને બીજા બે ત્રણ પ્રદર્શનમાં થયો હતો. હાલમાં વળી મી. લર્કીન કરીને મજુર વર્ગના આગેવાન આલ્બર્ટ હાલમાં ભાષણ કરતો લંડન યુનીવર્સીટીના વિદ્યાર્થીઓએ તોફાન કરી અટકાવ્યો હતો એવું અમે પેપરમાં વાચ્યું હતું તેમાના કેટલાકને પોલીસે પકડી ફરીયાદ કરી હતી પણ તેમને થોડો થોડો દંડ કરી છોડી મુકવામાં આવ્યા હતા પણ તેમના-પર કંઈ વિશેષ સખ્તાઈ કરેલી જણાઇ નહિ. છોકરાઓ આવી રીતે તોફાન કરી સાહસીક થાય એવી કલ્પનાથી શું આ વાતમાં આંખ આડા કાન કરવામાં આવે છે કે શું એવો અમને વિચાર આવવા લાગ્યો. આપણે ત્યાં હોળીમાં પણ છોકરા-ઓને તોફાન કરવા દેવામાં આવે છે તે પણ કંઈક આના જેવુંજ હશે એમ અમને લાગ્યું.

શુક્રવાર ટપાલ લખવામાં જતો.

દરેક શુક્રવારે વિલાયતથી હિંદુસ્થાન ટપાલ જવાની હોવાથી અમારો આ દિવસ કાગળ વિગેરે લખવામાં જતો. આજે સાંજે વળી અમને હિંદુસ્તાનની ટપાલ મળતી. લાંબી મુસાફરીમાં દુરના સ્નેહીના કાગળો વાંચવામાં અને જવાબ લખવામાં કેટલો આનંદ થતો તેની પ્રત્યક્ષ અનુભવ શિવાય કલ્પના આવવી મુશ્કેલ છે.

તા. ૨૫–૧૦–૧૨ શનીવાર.

વિકટોરીઆ મ્યુઝીઅમ.

આજે અમે વિકટોરીઆ અને આલ્બર્ટ મ્યુઝીઅમ જોવા ગયા આ મ્યુઝીઅમ પ્રચંડ હોઇ એમાં અનેક જાતની કારીગરીના નમુના મુકેલા છે. તે શિવાય બીજું ખાસ જોવાનું હતું અહિં પાંચ કલાક અમે ફર્યા તોપણ જોવાનું પુરૂં થયું નહિ એટલે કંટાળો આવ્યો અને પાછા ફર્યા.

તા. ૨૬–૧૦–૧૨ રવીવાર.

મી–સ્ટ્રેસમેન ગાઇડ તરીકે જોડે લેવાનું ઠરાવ્યું.

આજે સવારમાં વરસાદ હોવાથી અને રવિવાર હોવાથી કંઇ બહાર ગયા નહિ. આવતી કાલે ઇંગ્લંડ સ્કોટલંડ અને આયરલંડના જોવા લાયક સ્થળો જોવા પ્રવાસે નિકળવાનું ઠરાવેલું હોવાથી સામાન બાંધી તૈયાર થયા. આજ સુધી એક મહિનો થયો મી. સ્ટ્રેમન અમારા જોડે મદદ કરવા આવતા હતા. પણ આ પ્રવાસમાં જોડે બાપાની અડચણ નહોતી તોપણ સાથે માહિતગાર માણસ હોય તો સારૂં એમ ધારી મી. સ્ટ્રેસમનને ગાઇડ તરીકે અઠવાડીઆના બે પાઉંડ એટલે ૩૦ રૂપૈયા આપવાના તથા તેમના જમવાનો તથા ગાડી ભાડાનો ખર્ચ અમે આપવાનું ઠરાવી તેમને જોડે લેવાનું ઠરાવ્યું.

ભાગ ૧૨ મો.

ઇંગ્લંડમાંના બીજા શહેરો.

લંડનથી બર્મીંગહેમ.

તા. ૨૯–૧૦–૧૩ સોમવાર.

મજુર મળવાની અડચણ.

આપણે ત્યાં જેમ એક ઠેકાણેથી સાગાન લઈ જવાનો હોય તો જેમ મજુર મળે છે. તેમ અહીંઆ મળતા નથી. હોટેલમાં રહેનારાઓનો સામાન હોટેલની ગાડીમાં પહોંચાડવામાં આવે છે અને બીજા બધા અગાઉથી કાર્ટીંગ એજન્સી વાળાને ખબર આપી સામાન લઈ જવાની ગોઠવણ કરે છે પણ અમે તેવી કંઇ વ્યવસ્થા કરેલી ન હોવાથી અમારો સામાન સ્ટેશનપર લઇ જવાની મુશ્કેલી આવી પછી સ્ટેશનપરના પોરટર પાસેથી સામાન મંગાવી લીધો. આવી રીતે અહીંઆ આવી પરચુરણ મજુરી માટે મજુરોની બહુ તંગાસ છે.

ત્રીજા વર્ગમાં હરહંમેશ પ્રવાસ કરવાનું નક્કી કર્યું.

લંડન આવતા સુધી યુરોપ ખંડમાં અમે સેકન્ડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરી હતી પણ આથી કંઈ અમને આરામ મળ્યો નહોતો કેમ કે આપણે ત્યાં સેકન્ડ ક્લાસમાં ઉપર બે બર્થ હોઇ સુવાની જેવી સગવડ હોય છે તેવી કંઇ અહીંઆ હોતી નથી અને સુવા માટે જુદી ફી ભરવી પડે છે એટલે રાત્રીની મુસાફરીમાં ઘણું ખરું ઉજાગરોજ કરવો પડતો હતો. ઇગ્લંડમાં પહેલો બીજો અને ત્રીજો એવા ત્રણ વર્ગ હોય છે. જર્મનીમાં માત્ર ચાર વર્ગ હોય છે ત્રીજા વર્ગમાં બેસવાને માટે ગાદી જડેલી હોય છે. અને બેસવાની ઉત્તમ સોઇ હોય છે. પહેલા વર્ગવાળાને પણ રાત્રે સુવા માટેની જગ્યા માટે ખાસ ફી ભરવી પડે છે. અમે રાત્રે મુસાફરી કરી કંટાળી ગયા હતા એટલે હવે ત્રીજા વર્ગમાં હરહંમેશ મુસાફરી કરવાનું નક્કી કર્યું.

યુસ્ટેન સ્ટેશનથી ૯–૩૦ વાગે નીકળી બર્મીંગહેમ ૧૧–૩૦ વાગે પહોચ્યા

યુસ્ટેનથી બર્મીંગહેમ.

અહીંઆં રોજ વરસાદ વરસતો હોય બધે લીલું છમ જણાતું હતું અને તેને લઇ દેખાવ ઘણો સુંદર દેખાતો હતો. લંડન કરતા ટાઢ ઘણી ઓછી જણાઇ.

આ પ્રવાસમાં જમવાંની સોઇ.

અહીયાંથી અમે બપોરે જમવાનું ઉપહારગૃહમા રાખ્યુ અને સવાર સાંજ હૉટેલમાં જમવાનું રાખ્યું અમને લીલા વાટાણાની નાળ. બે ત્રણ શાક અને ભાત મળવાની કોઇ ઠેકાણે અડચણ આવી નહિ. બપોરે રોટી માખણ, અનનસ, ક્રીમ વગેરે પદાર્થો મળતા. એટલે ખાવાની સોઈ અવે સારી થતી હતી. આ તરફ ભાત ખાવાનો રીવાજ બહુ નહિ હોવાથી આ લોકોને ભાત બનાવતા આવડતો નથી. કેટલીક વખત કાચો તો કેટલીક વખત સાવ રાબડી જેવો થઇ જતો એટલે અમે હમેશા ભાત પાણીમાં ન બાફતાં દુધમાંજ બાફવાનું કહેતા હતા. એટલે જાડો પાતળો થાય તો પણ હરકત નહિ અને માત્ર કાચો ન રહે તે માટે ખાસ તાકીદ આપતા.

બર્મીંગહેમ.

આજ સુધી મ્યુઝીઅમો, બગીચા, પીક્ચર, ગેલેરીઓ વગેરે સ્થળો ખુબ જોયેલાં હોવાથી દરેક શહેરમાં તેજ જોવાને વખત ન ગાળતાં ગામમાં ફરી આવી એકંદર સાધારણ સ્થિતીનું અવલોકન કરી આગળ જવાનો વિચાર કર્યો હતો. તેવી રીતે અહી વીજળીની ટ્રામમાં બેસી ફરી આવ્યા. ગામમાં અનેક કારખાનાઓ છતાં આ ગામની સ્થિતિ દરિદ્ર જણાઈ માટે રસ્તે કેટલાએક છોકરા ઉઘાડે પગે ફરતા હતા. અને સ્ત્રીયરે હાલ દશામાં પણ ઘણા માલુમ પડતા. આ શહેરનો દેખાવ અમને કલ્પના હતી તે કરતાં વિચિત્રજ જણાયો.

૨૮–૧૦–૧૩ મંગળવાર.

સ્ટ્રેટફર્ડ ઓન એૅવન.

શેક્સપીઅરનુ ઘર.

શેક્સપીઅરનુ ગામ સ્ટ્રેટફર્ડ ઓન એૅવન અહીંથી નજીક હોવાથી અમે તે જોવા ગયા. સવારે ૯–૫૦ નીકળ્યા તે અહીં ૧૦–૪૦ વાગે આવી પહોંચ્યા રેલ્વેની બન્ને બાજુએ દેખાવ સુદર હતો જમીન ઉંચી હોઈ તેમાં અનેક

વિશાળ વૃક્ષો જણાતા હતા આ દેશમા નહેરો ખેતરમાં સુંદર ઘરો લીલી જમીન અને સ્વચ્છ આમાર ઘણોજ રમણીય દેખાવ આપતા હતા આ ગામ ઘણું ન્હાનુ છે પણ સ્વચ્છતા ઘણીજ છે આ ગામડુ જોઈ આપણા ગામડાની દરીદ્રને ગલીચ દશા માટે ખેદ ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતો નથી ગામમા બધા ઘર નવેસર બંધાયા છે પણ શેકસપીયરનુ ઘર હતુ તેજ સ્થિતીમા કાયમ રાખ્યુ છે આ ઘર જોવા માટે એક શિલીંગની ફી રાખેલી છે અહીં દર વર્ષે હજારો પ્રવાસી આવે છે. ઘરમા ખાસ જોવા જેવુ કંઈ નથી પણ શેકસપીયરની વપરાસમા જે ચીજો આવી હતી તેનો સગ્રહ ઉત્તમ રીતે કરવામા આ યો છે આની પાછળ એક બગીચો છે તેમા શેકસપીયરે પોતાના નાટકોમા જે ઝાડ ફુલનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે સઘળા આ બગીચામા ઉગાડેલા છે ત્યાથી નીકળી શેકસપીયરની નિશાળ અને તેના માનમા બાંધેલ નાટકગૃહ જોયુ આ નાના ગામડાની સ્થિતિ ઉપરથી ઇગ્લંડની ઉત્તમ આર્થિક સ્થિતી વિષે સારો ખ્યાલ આવે છે

લેમિંગ્ટન સ્પૅ

અહીંથી લેમિંગ્ટન નામનુ ગામ નજીક હોવાથી બપોરે બસમા બેસી ત્યા ગયા આ ગામે એક ઔષધી પાણીનો ઝરો છે આને લીધે આ ગામ પ્રસિદ્ધ છે આ ઝરાનુ પાણી એક નળમા લઈ તેની બે તોટી એક ઠેકાણે રાખી છે તેમાથી ગમે તેને મફત ઉપયોગ કરવા દે છે આ પાણી અમે પીધુ પણ અમને તે ખારૂ અને મોળુ જણાયુ કેટલાક રોગો પર આ પાણીનો બહુ ઉપયોગ થતો હોવાથી તેની બાટલીઓ ભરી બહારગામ મોકલવામા આવે છે આવી રીતે આવા ઝરાઓનુ વૈદકીય પૃથક્કરણ થવાથી તેનો ઘણો ઉપયોગ થાય છે આવા ઝરા યુરોપમા પુષ્કળ છે એને સ્પા (ઝરો) કહે છે અહીંના સાર્વજનિક બગીચામા ફરી ત્યાંથી પાછા બર્મિંગ હેમ પાછા આવ્યા

તા ૨૧-૧૦-૧૩ બુધવાર

લિવ્હરપુલ.

ટ્યુટોનિક આગબોટ અને ઓશન જે ?

સવારે ૯-૧૦ વાગે નીકળી ૧૧-૧૫ વાગે લિવ્હરપુલ આવી પહોંચ્યા આ ગામ ફરી વળ્યા પણ અમે ધારતા હતા તેટલુ સપન્ન જણાયુ નહિ વ્હાઈટ સ્ટાર કમ્પનીની ટ્યુટોનિક નામની પ્રચંડ ૧૮૦૦૦ ટનની આગબોટ અમે અહીં બંદર પર ઊભેલી તે જોઇ

અમેરિકામા ન્યુયાર્ક શહેરમા જમીન તથા પુલ ઉપર થઈ ઓવરહેડ રેલ્વે ચાલી છે તેવા પ્રકારની રેલ્વે અમે અહી સડક પર જોઈ આગગાડીને માટે મોટા પુલ કરીને ઉપર રસ્તો રેલ્વે લઈ જવામા આવી છે અને ત્યા ટ્રામ વિગેરે પણ ઉપયોગી હોય છે અને નીચે થઈને ગાડી ઘોડા વગેરે જવા માટે ખુલ્લી જગા પુરી રહે છે અહીઆ અમે હતા ત્યારે એ વરસાદનુ ઝાપટુ ઘણ જોરમા આવ્યુ ત્યારે હિંદુસ્થાનના વરસાદની યાદ થઈ લંડન જોયા પછી આ શહેર બહુ નવાઈભર્યા લાગતા નથી.

તા ૩૦-૧૦-૧૩ ગુરુવાર

મેન્ચેસ્ટર

સવારે ગાડીમા નીકળ્યા તે ચાલીસ મીનીટમા મેન્ચેસ્ટર આવ્યા આજ સુધી સ્ટેશન નજીક સારી હોટેલ મળવાની અડચણ પડતી નહિ પણ અહીંઆની હોટેલ બહુ ખરાબ મળી એક જ દિવસ રહેવાનુ હોવાથી બહુ તપાસ ન કરતા નજર હોટેલમા ગયા. અહિયા કારખાના ઘણા છે અને ધંધો શિખવવાની ઘણી નિશાળો છે હિન્દુસ્તાનને કાપડ પુરૂ પાડવામા આ શહેર પ્રખ્યાત છે તે અમે આજે જોઈ તેની ઔદ્યોગિક સ્થિતિની કલ્પના કરી

તા ૩૧-૧૦-૧૩ શુક્રવાર

બ્રેડફર્ડ.

બ્રેડફર્ડ કારખાનાની સારી સ્થીતિ

સવારે નીકળ્યા તે દોઢ કલાકમા બ્રેડફર્ડ આવી પહોંચ્યા આ શહેર ગરમ કપડા બનાવવામાટે પ્રસિદ્ધ છે બપોરે વીજળીની ટ્રામમા બેસી ગામ બહાર ફરી આવ્યા ત્યા અનેક મોટા મોટા કારખાનાઓ દેખાતા હતા અહી મજુરો માટે કારખાનાવાળાઓએ નમુનેદાર મકાન બંધાવેલા છે અહીના કારખાના મુંબઈના જેવા એક બીજાને લાગીને ન હોતા છુટા છુટા છે તેથી લોકોને રહેવાને માટે હવા પ્રકાશની સારી છુટ છે અહીઆ મજુરોના ઘર જોઈએ છીએ ત્યારે એકંદર દેશ કેટલો સમૃદ્ધ છે તેનો ખ્યાલ આવે છે કારખાનાવાળાઓએ મજુરના છોકરાઓને માટે નિશાળો અને રમવાની જગાઓ કરી છે વળી મજુરો માટે ખાસ દેવળો પણ કર્યા છે એકંદર દરેક કારખાનુ એક ન્હાનુ સુંદર ગામડુ હોય એમ કહીએ તો ચાલે

તા. ૧-૧૧-૧૩ શનીવાર.

ઑક્સફર્ડ.

વાળ કાપવાની નવી રીત.

આજે અહીં બગીચાનું મ્યુઝીઅમ જોવા ગયા, આ મ્યુઝીઅમ નાનું હતું તો પણ સારૂં જણાયું, બગીચો પણ ઠીક હતો. સાંજે પાછા વળતાં એક વાળ કાપવાની દુકાનમાં ગયા ત્યાં આજે શનીવાર હોવાથી ભીડ ઘણી જણાઇ. અહીં વાળ કાપવાનો એક નવોજ રીવાજ જોયો. કાતરથી કે વાળ કાપવાના સંચાથી વાળ ન કાપતાં કાકડા સળગાવી વાળ બાળી નાખવામાં આવે છે. અમે આવી રીતે અમારા વાળ ટુંકા કરવ્યા. આવી રીત પહેલીજ જોએલી હોવાથી અમને લાગ્યું કે વાળ સળગશે તો માથું દાઝશે પણ તેવું કંઇ થયું નહિ. આવી રીતે વાળ કાપવાનું કારણ પુછ્યું તો જણાવ્યું કે આથી વાળના ઝીણા છિદ્ર બળીને બંધ થઇ જાય છે અને કોઇપણ રોગ પેદા થઇ શકતો નથી આવું કંઇક શાસ્ત્રીય કારણ બતાવ્યું રાત્રના વખતે ૩-૪ જણ ખુરશીપર બેઠા છે અને હજામો કાકડા લઇ વાળ બાળવાનું કામ ચલાવે છે. એ દેખાવ જોઇ અમને બહુ હસવું આવ્યું. આવી રીત અમે બીજા કોઇ પણ ઠેકાણે જોઇ નથી.

તા. ૨-૧૧-૧૩ રવીવાર.

લિડસ્.

અહીંથી આજે લીડ્સ ગામે વીજળી ટ્રામમાં ગયા. આ બધો તાલુકાનો પ્રદેશ કોલસાની ખાણો અને કારખાનાથી વ્યાપી રહેલો છે. બ્રૅડફર્ડથી બધા આસ-પાસના ગામો વિજળીના ટ્રામથી જોડાએલા છે અહીં મજુરોના ઘરો બધાં એક નમુનાના હોઇ શોભા ઘણી લાગતી હતી. આજે રવીવાર હતો અને અમારી ટ્રામમા દશ બાર મજુરો દારૂ પીને બેઠેલા હતા તેઓ ની અદર અંદર બોલાચાલી થઇ મારા મારી પર આવી ગયા. બર્મિંગહેમ, મેંચેસ્ટર, લિવ્હરપુલ વીગેરે ઠેકાણે મજુરોની દરિદ્ર દશા જે દેખાતી હતી તે કંઇ તેમને મજુરી થોડી મળે છે તેને લઇને નહિ પણ તેમની આ દારૂપીવાની ટેવને લીધે છે એવું અમને હવે સ્પષ્ટ સમજાયું. આપણા દેશમાં પણ આ નવા વ્યસનનો ફેલાવ થતો જાય છે. એટલે તે વિશે આપણે ચેતવું જોઇએ.

ભાગ ૧૩ મો.

સ્કૉટલેન્ડ.

તા. ૩-૧૦-૧૩ સોમવાર.

ઑક્સફર્ડથી એડિનબરો.

આજનો આખો દિવસ સવારના ૯ વાગ્યાથી ચાર વાગ્યા સુધીનો ઑક્સફર્ડથી એડીનબરો જવા માટે રેલ્વેમાં ગયો. સાંજે હૉટલમાં ગયા પછી અંધારૂં થઇ જવાથી બહાર ફરવા ગયા નહિ.

તા. ૪-૧૧-૧૩ મંગળવાર.

એડિનબરો.

આજે સવારે હાથ મોજા લેવા એક દુકાને ગયા. ત્યાં એક નવી તરેહનું યંત્ર જોયું અહીં માલના પૈસા આપવાના હોય તો એક તારથી લટકાવેલી ડબીમાં મુકવાના હોય છે અને ડબી વિજળીક બળ વડે કાઉન્ટર પરના આગળ ફરે જાય છે. અને બીજું પરચુરણ કંઇ પાછું આપવાનું હોય તો ફરી તે ડબીમાં પાછું આવે છે. આવી રીતે પૈસા લેનાર કેશીયર એક ઠેકાણે બેઠા બેઠા યંત્રની મદદવડે દુકાનની ચારે મેરથી પૈસા ઉઘરાવી લે છે.

હોલીરૂડ પેલેસ અને આરથર સીટ.

પછી અમે ટ્રામમાં બેસી હોલીરૂડ પેલેસ જોવા ગયા પણ થોડા દહાડા પહેલા મતાભિલાષી બાઇઓએ અહીં તોફાન કરી આ મહેલનો કેટલોક સામાન તોડી નાંખેલો હોવાથી તે દીવસથી પરવાનગી શિવાય આ મહેલમાં કોઇને જવા દેતા નથી અમે પરવાનગી મેળવી નહિ હોવાથી પાછું આવવું પડયું અહીંથી નજીક ટેકરી છે તે ઉપર ચઢી ગયા. અહીં તાઢ બહુ હતી પવનનો સપાટો પણ એવો હતો કે અમારા કાન ઠરી ગયા. ટેકરી ઉપર આરથર સીટ નામની જગ્યા છે ત્યાંથી એડીનબરો શહેરનો રળીઆમણો દેખાવ જોયો નીચે ઉતરતાં ત્રણ ન્હાનાં બાળકને ઉઘાડે પગે જતાં જોયાં તો

અમારા પગમાં મોજાં બુટ હોવા છતા પણ પગ ટાઢથી અકડાઇ ગયા હતા અને આ છોકરા ઉઘાડે પગે જતા જોઇ અમને નવાઇ લાગી ટેવ પાડવાથી કેવી શરીરને મજબુતાઇ આવે છે તે અમને પ્રત્યક્ષ જોવા મળ્યું.

કેબલ ટ્રામ.

રસ્તામાં પાછા વળતાં ટ્રામ જોઈ તો તે વીજળીની શક્તિ વગર ઝપાટાથી દોડતી જણાઇ ટ્રામના બે પાટા વચ્ચે એક એક લોખંડી તારના દોરડાથી આ ટ્રામ યંત્ર વડે ખેંચવામાં આવતી હતી. તાર અને ટ્રામ વચ્ચે જ્યારે તે સંબંધ તોડવામાં આવતો ત્યારે ટ્રામ ઉભી રહેતી આવી ટ્રામ ડુંગર પર ચ્હડતી ટ્રામ નેપ્લસમાં જોઇ હતી પણ આવી કેબલ ટ્રામ સપાટ રસ્તાપર ચાલતી અમે અહીંજ જોઇ અહીના લોકો અંગ્રેજી બોલે છે પણ તેમના ઉચ્ચાર ઘણા વિચિત્ર છે એટલે ટ્રામના કંડકટર શું કહે છે તે અમે સમજી શકમા નહિ અહીં દારૂથી ચકચુર થઇ રસ્તામાં પડેલા ઘણા જોવામાં આવ્યા.

યુનીવરસીટી.

બપોરે યુનીવરસીટી જોવા ગયા. અહી એક હિંદી વિદ્યાર્થીની મુલાકાત થઇ તેણે અમને બધી જગ્યો બતાવી અહીંની લાયબ્રેરી ઘણી સરસ છે. તેમાં નૉક્ષ, સ્કોટ વગેરે વિદ્વાનોના હસ્તાક્ષરોનો સંગ્રહ બહુ સારો છે. અને નામાકિંત પ્રોફેસરોનાં પુતળા કરી બેસાડેલાં છે. દેવનગરી ભાષામાં લખેલી ઝીણા અક્ષરની એક રામાયણની પ્રત અમે અહીં જોઇ. આ યુનીવરસીટીમાં હિંદુસ્તાનના પુષ્કળ વિદ્યાર્થીઓ છે.

તા. ૫–૧૨–૧૩ બુધવાર.

એબરડીન.

એબરડીન ગામ.

સવારે ૭–૪૦ વાગે નીકળી ૧૧–૩૦ વાગે પહોંચ્યા આ ગામમાં પત્થરની ઇમારતો પુષ્કળ છે. ગામ ન્હાનું પણ બહુ સુંદર છે. ગામ બહાર ટ્રામમાં બેસી ફરવા ગયા. ત્યારે ત્યાં અનેક સુંદર બાગ બગીચા ને બંગલા જોયા. આવો સુંદર દેખાવ હિંદુસ્તાન ગયા પછી સ્વપ્નવત થવાનો છે. એવો વિચાર

આવતો ત્યારે મનમાં ખેદ થતો અમારા પ્રવાસમાં આ ગામ અમને બહુ ગમ્યું. આ દેશમાં સ્મશાન ભુમીમાં બગીચો કરી બહુ ઉત્તમ કરવામાં આવે છે અને અહીંની સ્મશાન ભુમી બહુજ સરસ હતી. સ્મશાન ભુમી વિષે ભયંકર કલ્પના આપણને ઠસી ગઇ છે તેનો કઇપણ પ્રકાર અહીં જોવામાં આવ્યો નહિ.

હિંદુસ્તાનમાં રહી આવેલાને હિંદુસ્તાનજ પ્રિય હોય છે.

અમારે બજારમાં ફરતા જતા હતા ત્યારે એક તરૂણ સ્ત્રીએ કાળે માસ્તરનો હાથ પકડયો આ જોઇ અમે વિચાર કરવા લાગ્યા એટલામાં તે છોકરીએ હિંદુસ્તાનીમાં બોલવા માંડયું તેણે કહ્યું કે તમને હિંદુસ્તાનીને જોઈ તમારી જોડે હિંદીમાં બોલવાનું બહુ મન થઇ આવવાથી મેં તમને રોકયા છે. આ છોકરીનો બાપ પેશાવર તરફ લશ્કરી અમલદાર હતો અને આ છોકરી હિંદુસ્તાનમાજ જન્મી હતી. તેના બાપને પેન્શન મળવાથી બે વર્ષ થયાં તેઓ અહીં રહેવા આવ્યા છે. આ બાઇ હિંદુસ્તાની બહુ સારૂં બોલતી હતી અને ઘણા દીવસથી કોઈ હિંદુસ્તાની જાણનારૂં ન મળવાથી તેણે અમારી જોડે વાત કરવાનુ બહુ મન થઇ આવ્યું તેણે કહ્યું કે હિંદુસ્તાન બહુ સારો દેશ છે. આ પ્રમાણે લંડનમાં પણ અમારી આગળ ઘણા માણસોએ હિંદુસ્તાનની પ્રશંસા કરેલી.

મજુરનું વખતશીરપણું.

બાદશાહનો ઉન્હાળાની મોસમમાં હવા ખાવાનો બાલ્ડ્રીપાર રાજવાડો અહીંથી ઘણો નજીક છે પણ વખત ન હોવાથી અમે તે જોવા ન જતાં અહીંથી ઈન્વિરનેસ જવાનું ઠરાવ્યું. અમારે સવારે સાત વાગ્યાની ગાડીએ જવાનું હોવાથી ૬ાા વાગવા આવ્યા તોપણ મજુર કંઈ આવ્યો નહિ એટલે અમે એક બીજો મજુર કરી આવ્યા એટલામાં તે મજુર બારી લઇને આવ્યો તેને અમે કહ્યું કે મોડો કેમ આવ્યો ત્યારે તેણે ઘડીઆળ કાઢીને બતાવ્યું કે હજી તો ૬ાા માં એક મીનીટ કમ છે. અને નોટ બુકમાં અમારો આપેલો ટાઇમ નોધી રાખેલો તે બતાવ્યો. આ જોઈ અમે તો ભેજ ઝંખવાણા પડી ગયા. અમે તેનું વખતશીરપણું જોઇ બહુ નવાઇ પામ્યા. અને અમે તેને પણ કંઇક ફેરા માટે આપ્યું. આ પ્રમાણે મજુરો પણ આટલા ટાઇમ સાચવનારા છે એ ધોરણ આપણે ખાસ શીખવાનું છે. કેમકે વખતસરપણામાં આપણે બહુ પછાત છીયે.

તા. ૬-૧૨-૧૩ ગુરૂવાર.

એબરડીથી ઇનવ્હરનેસ.

ફ્રોસ્ટ-સ્નો અને આઇસ.

અમે ઉત્તર તરફ જેમ જેમ વધારે જતા હતા તેમ ટાઢ બહુ પડતી હતી. આજે રેલ્વેમાંથી જોયું તો બન્ને બાજુઓના ઝાડના પાન પર ફ્રોસ્ટ પડેલું જણાતું હતું. ગાડીના કાચપર પણ ફ્રોસ્ટ ઠરી ગયો હતો. ફ્રોસ્ટ-સ્નો અને આઇસ બધાને આપણે તો બરફજ કહીયે છીયે પણ તેના ત્રણે જુદા જુદા પ્રકાર છે. આપણા ત્યાં જેમ ઝાકળ પડે છે તે ઝાકળ ટાઢને લીધે ઠરી જાય છે તેને ફ્રોસ્ટ કહે છે. આને આપણે હીમ પડ્યું એમ વખતે કહીયે છીયે અને આકાશમાંથી વરસાદ જેવો સફેદ રંગનો ભુસો પડે છે તેને સ્નો કહે છે. આ સ્નો રૂના જેવો પોચો હોય છે અને તે જમીનપર ૩-૪ ફીટ જેટલી જાડાઇના થરમાં પડી ઠરી જાય છે. પણ ફ્રોસ્ટનો થરતો છેક પાતળો હોય છે. શિયાળાની ટાઢને લીધે નદી નાળાં ઠરી જાય છે. બરફ આપણે કૃત્રીમ બરફ બનાવીએ છીયે તેના જેવોજ હોય છે. અને તેને આઇસ કહે છે. આજે ટાઢ બહુ હતી અને બુટમાંની આંગળીઓ ટાઢથી બહુ દુખતી હતી.

ઇન્વ્હરનેસ.

આ ગામ નેસ નામની નદીને કીનારે છે અને તે ઉપરથી આ ગામનું નામ પડેલું છે. નદી સાંકડી અને ઉંડી છે. અને પાણી સ્વચ્છ હોઇ જોરથી વ્હેતું હતું આ ગામ જોવા જેવું છે. અહીં એક જુનો કીલ્લો છે તે જોઇ આવ્યા. સાંજે સીનેમાનો ખેલ જોવા ગયા. ટાઢ એટલી બધી હતી કે પથારીમાં ગરમ પાણીની બાટલીઓ મુકી પથારી ગરમ કરી સુઇ જવું પડ્યું. આવી રીતે પથારી ગરમ કર્યા સિવાય ટાઢને લીધે ઉંઘ આવવી મુસ્કેલ છે.

તા. ૭–૧૧–૧૩ શુક્રવાર.

ઇનવર્નેસથી પર્થ.

સવારે પર્થ આવવા માટે નીકળ્યા. આ રસ્તામાં હાયલેન્ડનો દેખાવ જોવા મળે છે. ઉંચા ટેકરાનો પ્રદેશ અને ન્હાના ન્હાના જોરથી વહેનારા ઝરાઓ અને દુર દેખાતી બરફથી ઢંકાયેલી ટેકરીઓને લીધે દેખાવ ઘણો મનોહર દેખાતો હતો પણ સ્વીટ્ઝર્લેન્ડનો ભવ્ય દેખાવ જોયા પછી આ દેખાવ ઉતરતો જણાય છે. અહીંના કેટલાક સરોવરોનો અને ડુંગરોનો દેખાવ સારો છે. પણ શિયાળાની ટાઢને લીધે અમે જઇ શક્યા નહિ. આજે ડબ્બામાં સ્ટીમહીટર એટલે વરાળથી ગરમ કરેલી નળીઓ હોવાથી ટાઢ બહુ વાતી નહોતી, અને આજુ બાજુના સુંદર દેખાવો જોવામાં વખત જલદી ચાલ્યો ગયો. પર્થમાં ૧૨–૩૦ વાગે આવી પહોંચ્યા. ગામ સારૂં જણાયું. પણ વિશેષ જોવાં જેવું કંઇ જોવામાં આવ્યું નહિ.

હાયલેન્ડનો દેખાવ.

તા. ૮–૧૧–૧૩ શનીવાર.

પર્થથી ગ્લાસગો.

એડીનબરોથી એબરડીન, ઇનવર્નેસ, પર્થ, અને એડીનબરોની સરક્યુલર ટીકિટો અમે કાઢી હતી. તોપણ ફરી એડીનબરો જવાનું કંઇ કારણ ન હોવાથી અમે સ્ટાર્લિંગથી ગ્લાસગો સુધીની જુદી ટીકીટો કાઢી ૧૧ વાગે ગ્લાસગો પહોંચ્યા પછી પ્રથમ કુક કંપનીમાં ગયા અને અમે અમારી ટપાલ લીધી. અને બપોરે શહેર જોયું. આ શહેર મોટું હોઈ અહીં લંડનની અમને યાદ થઇ. અહીંઆ પણ લંડન જેટુંજ ધુમમ જણાયું એક ઠેકાણે અમે ગરીબ વસ્તીમાં ગયા તો ૪૦–૫૦ ન્હાના છોકરાં અમને વીંટળાઈ ગયા. આ છોકરાંનાં પગમાં બુટ નહોતા અને લુગડાં પણ ફાટેલાં હતાં અમારા પ્રવાસમાં જ્યાં જ્યાં આવી રીતે છોકરાઓ મળ્યા તે માગ કરનારના હતા. અને કોઈ તેઓ ન કરતા ન હતા. આવા સુખી દેશમાં આવા ગરીબો જોઇ અમને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું.

ગ્લાસગો.

વા ૯-૧૧-૧૩ ગીસગ

ગ્લાસગો.

સ્કૉટલેન્ડ દેશમા પ્રેસબેટેરીઅન પથનો ઘણો પ્રચાર છે આજે રવિવાર હોવાથી સવારે ફરવા નીકળ્યા તો એક દેવળમા ઘણી ગર્દી જોઇ અમે પણ ત્યા ગયા અને એક બાક ઉપર બેઠા એક ધર્મોપાધ્યાય વ્યાસપીઠ ઉપરથી ધર્મનુ વ્યાખ્યાન આપતો હતો અને વચ્ચે વચ્ચે બાયબલના ગીતો ગાતો હતો ગાયન વખતે બધા લોકો ઉભા રહી ગાવા લાગતા દેવળમા આવનારા માટે બાયબલની અનેક ચોપડીઓ બાકડા ઉપર મુકેલી હતી જે ભાગ ઉપાધ્યાય વાચતો હતો તે અમને માહિત ન હોવાથી અમને ચોપડીમાથી તે જડી આવતો નહોતો એટલે આ અમારી અડચણ જોઇ અમારી પાસે બેઠેલી બે બાઇઓ તે ભાગ ચોપડીમાથી કાઢી આપતી હતી એમ જ્યાર સુધી પ્રાર્થના ચાલુ હતી ત્યા સુધી તેમણે મદદ કર્યા કરી હતી એકદરે પ્રાર્થનાનો દેખાવ ઘણો ગભીર હતો મ દિર પણ ભવ્ય અને વ્યવસ્થિત જણાયુ પછી યુનીવરસીટીની ઇમારત જોઇ પેસ્લી નામનુ ગામ જોઇ આવ્યા આ ગામમા લુગડા સીવવાનો તથા સુતર બનાવવાના ઘણા પ્રચ ડ કારખાના છે.

પ્રેસબેટેરીઅન ચર્ચમા પ્રાર્થના

વા ૧૦-૧૧-૧૩ સોમવાર

ગ્લાસગોથી સ્ટેનરર.

આજે સ્ટૅનહર બદરેથી આર્યલેન્ડ જવાનુ હોવાથી ત્યાથી નિકળનારી સ્ટીમરમા બર્થ રીઝર્વ્ડ કરાવવા કુક કમ્પનીમા ગયા આજે વરસાદ પડતો હોવાથી ટાઢ ઘણી હતી તેથી કઇ બહાર ગયા નહિ બપોરે ૪ ૧૦ વાગ્યાની ગાડીથી નીકળી સાજે સાત વાગે સ્ટૅનહર બદરે આવી પહોચ્યા અને બોટ પર જઇ બેઠા બોટ ૭૦૦ ટનની હતી તોપણ અદર વ્યવસ્થા અને સ્વચ્છતા ઘણી સારી હતી કોકણમા જનારી બોટ આવીજ હોય છે પણ તેમા સ્વચ્છતા અહીના જેવી હોતી નથી

આયર્લૅન્ડ જવા માટે સ્ટૅનહર બદરે આ વા

ભાગ ૧૪ મો.

आयर्लेन्ड.

તા. ૧૧-૧૧-૧૩ મંગળવાર

બેલફાસ્ટ.

અમારી બોટ " પ્રીન્સેસ મૉડ " સવારે છ વાગે ઉપડી ૮ વાગે લાર્ન બંદરે પહોંચી સમુદ્ર શાંત હતો તેથી અમને કંઈ ત્રાસ થયો નહિ લાર્ન બંદર પર આગગાડી તૈયાર હતી તેમાં બેસી ૧૦ વાગે બેલફાસ્ટ પહોંચ્યા. આ શહેર આલ્સ્ટર પ્રાંતની રાજધાની છે. અહીં સુતરાઉ કાપડ બનાવવાના તથા આગબોટ બનાવવાનાં મોટાં કારખાનાં હોઇ શહેર ઘણું સમૃદ્ધ છે. ઑલીમ્પીઆ, ટીટેનીક વગેરે પ્રચંડ સ્ટીમરો અહિનીજ ગોદીમાં બંધાયેલી છે. અહીનો ટાઉન હૉલ ઘણો જોવા લાયક છે. આનો મુખ્ય હૉલ અને વિશાળ દાદરો જોવા લાયક છે આ ગામમાં અનેક મોટી ઉદ્યોગ શાળાઓ છે. ગામ જોઇ અમે બપોરે ત્રણ વાગ્યાની ગાડીએ ડબ્લીન ગયા. તે સાંજે છ વાગે પહોચ્યા.

બેલફાસ્ટ.

તા ૧૨-૧૧-૧૩ બુધવાર.

ડબ્લીન.

સવારે કિંગ્સટાઉન જોવા ગયા. અહીંથી બંદર ઉપર ફરવા ગયા ત્યારે એક ઠેકાણે બંદર દુરસ્તીનું કામ ચાલતું હતું ત્યા એક માણસ પાણીમાં ડુબકી મારવાને ખાસ લુગડા ચડાવી અંદર જવાની તૈયારીમાં હતો. આ માણસને નળીઓ વડે અંદર હવા પહોચાડવામાં આવતી હતી, આ માણસ

કિંગ્સટાઉન.

પાણીની અંદર એક બે કલાક સુધી રહી કામ કરી શકે છે. મોતી કાઢવા માટે પણ આવાંજ કપડાં પહેરી ડુબકી મારે છે. અહીંથી ફરી ડબ્લીન શહેરમાં પાછા આવ્યા. તો ભારદારી ગાડાઓમાં પોલિસ સિપાઈ બેઠેલા જોયા. અને આનું કારણ એમ માલુમ પડયું કે, આ શહેરમાં મજુર લોકોએ સંપ કરી હડતાલ પાડી હતી. તે અટકાવવાને બંદોબસ્ત માટે આ પ્રમાણે તેમને રાખવામાં આવેલા છે. અહીંના લોકોની સ્થિતિ ઘણી કંગાલ માલુમ પડી. રસ્તાપર હજારો છોકરાં બુટ વગર અને ફાટેલે લુગડે ફરતા હતા આયર્લૅન્ડની ફકીરતા બદલ જે કાંઈ વાંચેલું તેનું પ્રત્યક્ષ નીરીક્ષણ થયું.

તા. ૧૩–૧૧–૧૩ ગુરૂવાર.

કીલોર્ન.

અહીંથી સવારે ૯ાા વાગે નીકળ્યા તે સાંજે ત્રણ વાગે કીલોર્ન આવી પહોંચ્યા.

કીલોર્ન.

રસ્તામાં દેશ ઉજ્જડ દેખાયો. આજુબાજુ ઘણી જમીન પડતર પડી હતી. કીલોર્ન ગામ ન્હાનું છે. તોપણ ત્યાંના સરોવરો જોવા ઉનાળામાં ઘણા પ્રવાસીઓ ઉતરી આવતા હોવાથી હૉટલ વિગેરેની સગવડ બહુ સારી છે. સાંજે ગામમાં ફરવા ગયા તો લોકો ગરીબ દશામાં જણાયા. દરેક ઘરમાં છોકરાંઓની સંખ્યા અતિશય જણાઈ. આયર્લૅંડ દેશ કંગાલ છે. ખરો પણ તે છેક હિંદુસ્તાન જેવો અધમ સ્થિતિમાં નથી.

તા. ૧૪–૧૧–૧૩ શુક્રવાર.

કીલોર્ન.

સવારે નવ વાગે અહીંના સરોવરો જોવા ગયા. આજે સવારથી વરસાદ

કીલોર્નના સરોવર.

પડતો હતો અહીં વરસાદ એક મીનીટમાં આવે અને વળી બંધ થઈ જતો. અને ફરી આવતો. આ સરોવરો જોવા માટે માણસ દીઠ એક શીલીંગ ફી આપવી પડી છે. અહીં એક મૅક્રોસ એવે નામનો મઠ જોવા લાયક છે એવું

વર્ણન અમે ગાઇડ બુકમાં વાંચેલું પણ તે જોવા ગયા ત્યારે તેમાં કંઇ એવું ખાસ નહોતું. સરોવરની આસપાસ ઘોડા ગાડીઓ ફરે એવો મોટો રસ્તો કરેલો છે તેથી અમે ગાડીમાં બેસી ફરી આવ્યા આ સરોવરની આસપાસ ડુંગરો આવવાથી દેખાવ ઘણો રમણીય લાગે છે. ગૅપ ઑફ ડનલો અને ટોર્ક નામના ધોધવાની જગ્યા જોવા જેવી છે. ઉનાળામાં અહીં ફરવાની મજાના રહે છે પણ આજે વરસાદ હોવાથી ટાઢ બહુ વાતી હતી.

તા. ૧૫–૧૧–૧૩ શનીવાર.

કીલોર્નથી લંડન.

સવારે ૭ વાગ્યાની ગાડીમાં નીકળી ૧૨–૩૦ વાગે હૉસ લૅઅર બંદરે આવ્યા. અને સેટ ઍન્ડ્ર્યુ નામની બોટમાં બેસી ફીશગાર્ડ બંદરે ઉતર્યા. અમારી બોટપર કેટલાક પલટણનાં શીપાઇ હતા ત્યાં તેઓએ ખુબ દારૂ પીધો હતો અને નાચતાં હતા. પણ બીજા કોઇને ખાસ ઇજા કરતા નહોતા. ફીશગાર્ડથી ગાડીમાં બેસી રાત્રે નવ વાગે લંડન પહોંચ્યા. આ બધો પ્રવાસ ત્રીજા વર્ગમાં કર્યો પણ અમને કંઇ ત્રાસ થયો નહિ. રોજ પ્રવાસ ચાલુ હોવાથી આજ જાણે પાછા ઘેર આવ્યા હોઇએ એવું લાગ્યું.

કીલોર્નથી પાછા લંડન.

ભાગ ૨૫ મો.

पाछा लंडनमां.

તા. ૧૬-૧૧-૧૩. રવીવાર.

લંડન.

અહીં કપડાં ધોવાની વ્યવસ્થા.

આજે પ્રવાસમાં મેલાં થયેલાં લુગડાં ધોબીને આપ્યાં. અમારા મુકામે દર આઠ દિવસે કપડાં ધોવાઈ આવતાં હતાં. ધોબી લુગડાં બહુ સારાં ધુવે છે. કપડાં શાસ્ત્રીય રીતે ધોવાનાં હોવાથી રેશમી કપડાં પણ ઘણુંજ સારાં ધોવાય છે. અને સાવ નવાં જેવાંજ કરે છે. મારી પત્નીનાં લુગડાં, સાડીઓ વિગેરે બહુ લાંબાં હોવાથી અહીં ધોબી ધોશે નહિ સમજી સાડીઓ બહુ સાથે રાખી નહોતી. પણ આખા યુરોપના પ્રવાસમાં અમારે આની કંઈપણ અડચણ આવી નહિ. એક બે દિવસ રહેવાનું હોય તોપણ તેટલી વારમાં કપડાં ધોઈ લાવવામાં કંઈ વાંધો આવતો નહિ. આવે વખતે ફક્ત પૈસા ખુબ આપવા પડતા. અને એક સાડી ધોવડામણુ દસ આના આપવા પડતા. લંડનમાં એવી દક્ષણી સાડી ધોવા માટે બે આના કરતાં કંઈ વધારે આપવું પડ્યું નહિ. અહીં દરેક વાતમાં મોંઘવારી છે તે પ્રમાણમાં ધોવડામણુ પણ મોંઘી છે. ગરમ લુગડાં ધોવાથી બગડે છે. માટે તેને ફક્ત ધોયા વગર સાફ કરવામાં આવે છે. અને ગરમ સુટ વાપરવાથી તેનો ઘાટ બગડી જાય છે. તે દુરસ્ત કરવા તેને દબાવી આપવાનો રીવાજ છે. એક સુટ આવી રીતે “ પ્રેસ ” કરાવવાની મજુરી ૩।। શીલીંગ એટલે રૂ. ૨-૧૨-૦ પડે છે. ગરીબ લોકો લુગડાં સાથે ધોઈ લેછે.

તા. ૧૭-૧૧-૧૩ સોમવાર.

લંડન.

લંડન જેવા મોટા અને ગીચ શહેરને ખુલ્લી જગ્યાઓની ઘણી જરૂર હોવાથી ત

લંડનમાં ખુલ્લી જગ્યાઓ.

પ્રમાણમાં આવી જગ્યાઓ ખુલ્લી રાખવામાં આવી છે. હાઇડપાર્ક કેન્સીંગટન ગાર્ડન ગ્રેન્ટજેમ્સ-પાર્ક ગ્રીનીસપાર્ક મળીને ૨૦૦૦ એકર જમીન ખુલ્લી છે. મોટી કાઉન્સીલના કબજામાં એકંદર ૧૦૦ બગીચા હોઇ ૫૦૦૦ એકર જમીન રોકાઇ છે. આ શિવાય શહેર બહાર રીચમન્ડપાર્ક (૨૩૦૦ એકર) બુશીપાર્ક (૧૦૦૦ એકર) વિમ્બલડન કૉમન (૧૦૦૦ એકર) એબિંગ ફૉરેસ્ટ (૫૦૦૦ એકર) વગેરે અનેક જગ્યાઓ લોકોને ફરવાને માટે રાખેલી છે અને લોકો પણ તેનો ઉપયોગ ઘણો સારો કરે છે. ઉપરની ખુલ્લી જગ્યાઓમાં અનેક વગેરેની રમતો રમવાની પણ જગ્યો હોય છે. એકંદર લોકોની તન્દુરસ્તી માટે જોઇએ તેટલી સગવડ રાખવામાં આવે છે.

હાઇડપાર્ક.

અમારી રહેવાની જગ્યો હાઇડપાર્કની પાસે હતી. આ પાર્ક બહુ નામાંકિત છે. આમાં એક સરપન ટાઇન નામનું લાબું કૃત્રીમ સરોવર કરી તેમાં બોટીંગ કરવાની સોઇ કરેલી છે. અહીં હમેશ વરસાદ પડતો હોવાથી લીલું ઘાસ ચારેમેર ઉગેલું હોય છે. તેથી શોભા સારી આપે છે. બાગ તરીકે તેમાં કંઇ ખાસ નવાઇ જેવું નથી અને વડોદરાના કમાટીબાગ કરતાં કંઇ વધારે નથી. હાલ શિયાળો હોવાથી મોટા ઝાડના પાંદડાં ખરી જઇ સાવ બુઠાં થઈ ગયા હતાં. આપણા દેશમાંના ઝાડોમાંનું એક ઝાડપણ અહીં દેખાતુ નથી. અહીં પણ મોટા વૃક્ષો થાય છે ખરાં પણ તેવી જાત આપણે ત્યાં થતી નથી.

તા. ૧૯-૧૧-૧૩ બુધવાર.

લંડન.

આલ્બર્ટ મેમોરીઅલ.

વિકટોરીઆ રાણીના પતિ પ્રીન્સ આલ્બર્ટનું એક મોટું પુતળું બેસાડેલું છે આ પુતળું એક મંદિર જેવી જગ્યો કરી તેમાં બેસાડેલું હોઇ પુતળાપર સોનેરી ગીલ્ટ કરેલો છે. આ સ્મારક પાછળ ૧૨૦૦૦ પૌંડ ખરચવામાં આવ્યા છે. લંડનમાં આ સૌથી સારામાં સારું સ્મારક છે.

તા. ૨૦–૧૧–૧૩ ગુરૂવાર.

લંડનમાં બદામ, દ્રાખ, અંજીર, ખજુર જરદાળુ વગેરે પ્રકારનો સુકો મેવો ઘણો સારો મળે છે. આ માલ સાફ કરી વેચવામાં આવતો હોવાથી તેનો ઉપયોગ તરત કરવા માટે તયાર હોય છે. ધાન્યાહારી લોકોની આવા મેવાથી ઘણી સારી સગવડ થાય છે. લંડનમાં એક ઈસ્ટર્ન કેફ નામનું ઉપહાર ગૃહ છે ત્યાં આપણી દેશી તરેહની વાનગીઓ મળે છે. તે શિવાય લંડનમાં બીજે કોઈ ઠેકાણે દેશી પદાર્થ મળતા નથી. અહીં હિંદી વિદ્યાર્થીઓ ઘણે ભાગે જાય છે પણ ગોરા લોક બીલકુલ જતા નથી.

પાછા લંડન.

તા. ૨૩–૧૧–૧૩ રવીવાર.

નહાવાની સોઈ. અહીંની ટાઢ.

અમારા મુકામમાં ન્હાવાની ઉત્તમ સોઈ હતી. અને બીજી હૉટલમાં જેમ ન્હાવાના પૈસા આપવા પડે છે તેમ અહીં કંઈ ફી આપવાની હતી નહિ. પણ ટાઢ હમણાં એટલી સખ્ત પડતી હતી કે આઠ દીવસે એક વખત પણ સ્નાન કરવાનો કંટાળો આવતો. ન્હાવાની ઓરડી બંધ હતી અને અંદર ગ્યાસથી પાણી ઉનુ કરવાની યોજના હતી. ગ્યાસની બત્તી સળગાવવાથી ૨–૩ મીનીટમાં નળમાનું પાણી ગરમ થવા માંડે છે. આ યંત્રવડે પાણી તપાવવાની રીત ઘણી સહેલી છે. પણ અજાણપણાને લીધે કોઈ વખત આમાં અકસ્માત થઇ જવાનો સંભવ રહે છે. એક દિવસ ગ્યાસની નળી ઉઘાડીને તરતજ તેને સળગાવ્યો નહિ અને પછી થોડીવારે સળગાવ્યો ત્યારે યંત્રમાં ફેલાઇ રહેલો ગ્યાસ એકદમ સળગી ઉઠી મોટો અવાજ થયો. પણ સારે નસીબે કંઈ ઇજા થઈ નહિ. નવા માણસને આવી રીતે અજાણપણામાં ભુલ થઇ જવાનો સંભવ રહે છે એટલે ખરી ચેતવણી માટે આ હકીકત લખી છે. આપણા કરતાં અહીંઆ યત્ર સાધન બહુ સાધારણ થઈ ગયેલ છે પણ તેનો ઉપયોગ કરવાની સંપુર્ણ માહિતી હોવાથી આવશ્યકતા રહે છે. ટાઢ એટલી બધી હતી કે બાથ ઓરડીમાં પણ લુગડાં કહાડી ન્હાવાનું છેક પર આવતું.

. અને આપણા દેશના બાર મહિના ટાઢે પાણીએ ન્હાવાની ટેવ છે. તોપણ અહીં આઠે દહાડે એકવાર પણ ગરમ પાણીએ ન્હાવાનું વસમુ થઇ પડતું તે પરથી આ દેશમાં કેટલી સખ્ત ઠંડી રહે છે. તેની કંઇક કલ્પના આવશે.

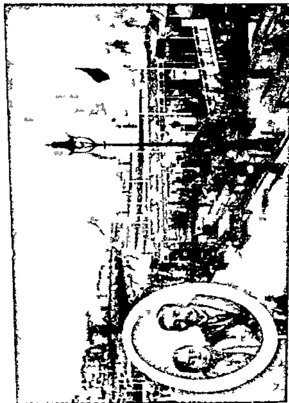
તા. ૨૪–૧૧–૧૩ સોમવાર.

લંડન.

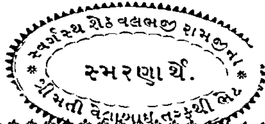
બ્રાયટન.

લંડનમાં લોકોને હરવા ફરવા માટે ખુલ્લી જગ્યાઓ રાખી છે તે આપણે આગળ જોઈ ગયા. આટલાથી પણ લોકોનું સમાધાન થતું ન હોવાથી દરીઆ કીનારે કેટલીક હવા ખાવાની ખાસ જગ્યાઓ હોય છે. કે જ્યાં લંડનથી હજારો માણસ ફક્ત હવા ખાવા માટે જાય છે. આવા સ્થળોમાં બ્રાયટન નામનું સ્થળ બહુ પ્રખ્યાત છે. તે આજ જોવા ગયા. અહિંયા નાત જાતનો કંઈ પ્રતિબંધ નહિ હોવાથી લોકો હોટેલોમાં છુટથી ઉપયોગ કરે છે. અને એક દિવસ માટે સાથે કંઈ પણ સામાન લઇ જવાની જરૂર પડતી નથી. અને બ્રાયટન જવા માટે ઘણા લોકો નીકળી પડે છે. વળી વાર તહેવારે ઓછા ભાડામાં રેલ્વે કમ્પની લઇ જાય છે. વળી કેટલીક ખાનગી કમ્પનીઓ આખી ગાડી ભાડે રાખી ઉતારૂઓને વળી સાવ સસ્તા ભાડામાં લઈ જાય છે. અમે સવારે દસ વાગે નીકળી બપોરે બાર વાગે બ્રાયટન આવી પહોંચ્યા. સ્ટેશન પરથી દરીઆ કીનારો સાવ પાસે હોવાથી ત્યાં અમે ચાલતા ગયા અહીં રસ્તા પુષ્કળ પહોળા અને ડામરથી કરેલા છે. અને ઠેકઠેકાણે બગીચાઓને દરીઆ કીનારે મોટમોટી ભવ્ય હોટેલો જોઇ દેખાવ ઘણોજ ભવ્ય લાગે છે. અહીં દરીઆ કીનારો હોઇ હવા ચોખ્ખી ને ખુલ્લી હોય છે. અને લંડનના જેવો ધુમસ માલુમ પડતો નથી. એટલે લંડનથી આવતાં અહીં માણસોના જીવને એક પ્રકારનો અલૌકીક આનંદ થાય છે. તે સ્વાભાવિક છે. એક ઠેકાણે આચ્છાદિત રસ્તો છે. તે અશક્ત માણસોને ફરવા માટે કરેલો છે. ઇંગ્લંડમાં આવ્યા પછી આ બ્રાયટનનુ રમણીય સ્થાન ખાસ જોવું જોઇએ.

સમુદ્ર કિનારો ક્યાર-આયરન,

The Bombay Art Press

તા. ૨૫-૧૧-૧૩ મંગળવાર

લંડન.

આજે કંઇ ખાસ જવાનુ નહિ હોવાથી સાંજે ચાર વાગે અંધારૂં થયા પછી અમે ઑકસફર્ડ સ્ટ્રીટમાં ફરવા ગયા. રાત્રે આ બજારમાં રોશનાઇ એટલી તો ભપકાબંદ થાય છે કે મુંબઇમાં દીવાળીને દહાડે પણ આટલો ભપકો થતો નથી. હજારો દુકાનોપર નામના પાટીઆ પરના વીજળીક બત્તીના અક્ષરો જુદા જુદા રંગ બદલી બતાવવામાં આવે છે. કાનોપર સામાન ભપકાબંદ રીતે આકર્ષણ થાય તેમ ગોઠવેલો હોય છે. અને હજારો ત્રી પુરૂષો અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓનો તો જાણે મેળો ભરાયો હોય એમ લાગે છે. ત્રીઓ ખાસ કરીને નવી નવી ફેશનમાં કપડાંના નમુનાઓ જોવા માટે આમતેમ ર્યા કરે છે. આ બજાર એક વખત જોયા પછી તમામ બજાર વદન ઉતરતાં લાગે છે. રાત્રે નવ વાગે બજાર બંધ થઇ જાય છે.

ઑકસફર્ડ સ્ટ્રીટમાં રાત્રે ખાવ.

તા. ૨૬-૧૧-૧૩ બુધવાર.

લંડન.

અહીંઆ નોકરની કામ કરવાની રીત ઘણી સારી હોય છે. અમારા યુરોપના ગાઇડ એડવર્ડ અને અહીંના મિ. સ્ટ્રેસમન અને અમારા મુકામપર કામ કરનારી બે સ્ત્રી નોકર એટલા જણુની કામ કરવાની પદ્ધતિ પ્રત્યક્ષ જોવા અમને મળી, તે ઉપરથી સાધારણ અનુમાન કરવાને કંઇ હરકત જણાતી નથી. એક વખત પગાર વિગેરે ચોક્કસ કર્યા પછી નોકર લોકો જેમ બને તેમ સારી નોકરી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અને કર્તવ્ય સંબંધી આ લોકો ઘણાજ ચોક્કસ હોય છે. નોકરીમાં રહ્યા પછી કોચરાઇ કરવાની પદ્ધત આ લોકમાં મુદ્દલ જણાતી નથી. જેમ બને તેમ સરસ અને પ્રામાણિક રીતે કામ કરવા તરફ આ લોકની વૃત્તિ દોરાએલી હોય છે. અમને બન્ને ગાઇડો

અહીંના નોકરોની કામ કરવાની રીત.

અચાનકજ મળી આવ્યા હતા તોપણુ તેમના કામ સંબંધી તેઓએ અમારે જરાએ બોલવા રાખ્યું નથી. અમને તેઓએ અમને કોઇપણ પ્રકારનું દુઃખ પડવા દીધું નથી. તેમજ વળી અમારા મુકામપર જે બે સ્ત્રીઓ નોકર હતી તે પણુ કામ કરવામાં ઘણીજ ખબરદાર અને કાળજીવાળી હતી. અમારા મુકામમાં દસ બાર માણુસ હતા અને ઇમારત પાંચ માળની હતી. છતાં બધા રહેનારાઓનું કામ તેમનેજ કરવાનું હતું રોજ તમામ મકાન વાળી ઝાટવાનું, રસોઇ કરવાનું, પીરસવાનું, વાસણ સાફસુફ કરવાનું, રાત્રે પથારીઓ કરવાનું, પાણી ભરવાનું, બધાના લુગડાં ગણીને ધોબીને આપવાના અને પાછા આવે ત્યારે ગણી લેવાના અને જેની તેની ઓરડીમાં મુકી દેવાના વગેરે અનેક તરેહના કામો આ બે સ્ત્રીઓજ કરતી હતી. આ ઉપરાંત બજારમાંથી જણુસ ભાવ લાવવાનું તેનો હિસાબ મેનેજરને આપવાનું વગેરે કામ તેજ કરતી હતી વળી શિયાળામાં દરેક ઓરડીમાં કોલસા લઇ જઇ સગડીઓ સળગાવવાનું કામ તેઓ એકદમ હાજર થઇ બતાવેલું કામ તાબડતોબ કરતાં હતાં. અને કામ બહુ છે એવી કુરકુર અને કદી તેમને મોંઢેથી સાંભળી નથી. અને ઉલટાં જ્યારે ત્યારે તેમને આનંદમાંજ જોતા હતા. જમવા માટે દરેક જણુને કેટલીક રકાબીને કેટલાં કાંટાં ચમચા આપવામાં આપે છે, છતાં પણુ એક દીવસે પણુ વાસણુને એક ડાઘો પણુ દેખાતો નથી. સવાર સાંજ જમવાનું હમેશ નીયમીત રીતે મળતુ. સવારના તથા રાતના આઠ સુધી તેમનો કામ કરવાનો ટાઇમ હતો પણુ તે વખતમાં અમે તેમને કોઇ દીવસ નવરી બેઠેલી જોઇ નથી. તેમજ કોઇપણુ આડોશી. પાડોશી જોડે નકામાં ટાયલાં કરતાં પણુ જોઇ નથી. આટલી બધી કાળજી અને કરામતથી તેઓ કામ કરે છે એટલે તેમના પર દેખ રેખ રાખવાની બીલકુલ જરૂર રહેતી નથી, કારીગર, મજુર, વગેરે બીજા માણસો પણુ આટલીજ ઉચ્ચ બુદ્ધીથી કામ કરે છે આ લોકોની આ કામ કરવાની રીત ખાસ અનુકરણુ કરવા જેવી છે. દેશની ઉન્નતીનો હમેશાં હલકાંમાં પણુ હલકા નોકર મજુર વગેરેને કર્તવ્ય નિષ્ઠાપર આધાર રાખે છે.

તા. ૨૭-૧૧-૧૩ ગુરૂવાર.

લંડન.

આજે અમે ઇગ્લાંડના નૌકાનું મુખ્ય બંદર પોર્ટ્સમાઉથ જોવા ગયા. ત્રણ ક્લાકમાં ત્યાં જઇ પહોંચ્યા. અને બંદર જોવા ગયા દરવાજા પર પોલીસના સીપાઇએ અમે કોણ ને ક્યાંથી અને કેમ આવ્યા છીએ તે પુછવા લાગ્યો. અને બંદર પરના અધિકારીની પરવાનગી લઇ અમને અંદર જવા દીધા. અમને બંદર બતાવવા માટે એક પોલીસ સીપાઇ આવ્યો તેણે લડાક જહાજને બાંધવાની ગોદી બતાવી અહીં રોજ ૧૫૦૦૦ મજુર કામ કરે છે. "આયર્ન ડયુક" નામનું મોટામાં મોટું સુપર ડ્રેડનોટ જાતનું ખારક્સ અમે જોયું. તે સિવાય ક્રુઝર-સબમરીન-ટોરપેડો બોટ વગેરે જોયાં પણ આ બાબતનું અમારૂં જ્ઞાન બહુ નહિ હોવાથી અમે તેના ભેદ બરોબર સમજી શક્યા નહિ. સાંજે અહીંથી નજદીક સાઉથસી નામનું ગામ છે. તે જોઇ પાછા આવ્યા.

પોર્ટ્સમાઉથ.

તા. ૨૮-૧૧-૧૩ શુક્રવાર.

લંડન.

પિતાશ્રીને પાછા જવા માટે બોટ મળવી મુસ્કેલ થઇ હતી. એટલે અમારે હજી પાછા વળવાને ૨॥ મહિના બાકી હતા છતાં અત્યારથીજ આગબોટમાં જગ્યા રીઝર્વ્ડ કરવાનું ઠરાવ્યું. અને કુક કમ્પનીની ઑફિસમાં ગયા. તા. ૧૫-૨-૧૪ ના રોજ મેરીઅનબાદ નામની ૧૨૦૦૦ ટનની આસ્ટ્રીઅન લાઇડ કમ્પનીની આગબોટમાં મુબાઇ પાછા જવાનું નક્કી કરી તેમાં જગ્યાઓ રીઝર્વ્ડ કરાવી હજી ઘેર જવા માટે ઘણો આવકાશ હતો છતાં જવાની તારીખ નક્કી થવાથી અમને ઘણો આનંદ થયો.

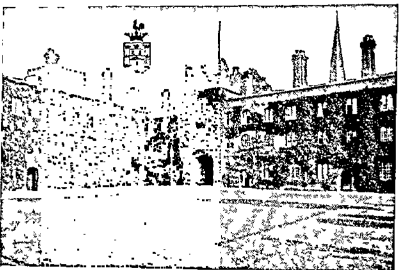
પાછા જવાની તારીખ નક્કી કરી બોટમાં જગ્યા રીઝર્વ્ડ કરી.

-તા. ૨૯-૧૧-૧૩ શનીવાર.-

લંડન.

અહીંનું નામાંકિત વિદ્યાલય કેમ્બ્રીજ કહેવાય છે તે જોવા આજે ગયા. બે કલાકમાં અમે કેમ્બ્રીજ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં અગાઉથી ખબર કહેલી હોવાથી રા. રા. મોહનલાલ કાંટાવાળા અમને સ્ટેશને લેવા આવ્યા હતા તેઓ આ વખતે સીવીલ સરવીસના અભ્યાસ માટે અહીં રહેતા હતા. અમારા અહીં આવ્યા પછી તેઓ પરીક્ષા પાસ કરી અહીં પાછા આવી સીલોનમાં નીમાયેલા છે. તેઓએ આખો દહાડો અમારી સાથે ફરી અમને બધું બતાવ્યું. અહીં અનેક કૉલેજો છે. કૉલેજ એટલે અહીં વિદ્યાર્થીને રહેવાનું બોર્ડીંગ એવો અર્થ થાય છે. કેમકે થોડીજ કૉલેજમાં રીતસર ભાષણો અપાય છે. અને તે બીજી કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓને સાંભળવાની પણ છુટ હોય છે. ઑક્સફર્ડ કરતાં અહીં ખર્ચ કમી આવતો હોવાથી ઘણાખરા હિંદી વિદ્યાર્થીઓ અહીંજ આવે છે. અહીંની કૉલેજમાં સારા લોકો જોડે સંબંધ થઇ ઘણુંજ ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ મળે છે. અનેક વિષયો-પર યુનિવર્સીટીમાં વ્યાખ્યાનો થાય છે. અને ગમે તે કૉલેજમાં વિદ્યાર્થી તે સાંભળવા આવે છે. અહીંની યુનિવર્સીટી ભણાવવાનું તેમજ પરીક્ષા લેવાનું બન્ને કામ કરે છે. દરેક કૉલેજમાં જમવા માટે એક મોટો હૉલ હોય છે. અને વિદ્યાર્થીની હાજરી જમણ વખતે લેવામાં આવે છે. દરેક કૉલેજને લગતું એક દેવળ હોય છે. અને દરેક ખ્રીસ્તી વિદ્યાર્થીને અહીં દર રવિવારે જવાની ખાસ ફરજ હોય છે. અહીં શારીરિક કેળવણીપર ઘણું લક્ષ અપાય છે. અને રમવાની ઘણી જગ્યાઓ હોય છે. દરેક કૉલેજની પાછળ ખુલ્લી જગ્યા હોય (બૅક) ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ આનંદથી રમે છે. આવી સગવડ ઑક્સફર્ડમાં નથી. આ સિવાય આ બે વિદ્યાલયોના શિક્ષણ દોષ માટે એક પ્રવાસી અભિપ્રાય આપી શકે નહિ તે સ્વાભાવિક છે. સાંજે ગાડીમાં પાછા આવ્યા.

કેમ્બ્રીજ.

જીજસ કૉલેજ–કેંબ્રિજ.

તા. ૩૦-૧૧-૧૩. શનીવાર.

લંડન.

અહીંના લોકોને કુતરાં પાળવાનો ઘણો શોખ હોય છે. અને કુતરાંની જાળવણી પણ બહુ રાખે છે. યુરોપમાં આપણે ત્યાં હોય તેમ રખડતા કુતરાઓ જોવામાં આવતા નથી. યુરોપમાં કુતરાઓને મ્હોએ મોરડી (મઝલ) નાંખ્યા શિવાય ફરવા દેતા નથી. પણ ઈંગ્લાંડમાં તેવું નથી. લંડનના લોકોને જાપાની કુતરા બહુ પસંદ હોય છે. આ કુતરાં દેખાવમાં ચીબ્યા ને કદરૂપાં દેખાય છે. છતાં તેમને આ જાત કેમ ગમે છે. તે સમજાતું નથી હાઇડપાર્કમાં એક બાજુએ કુતરાંનું સ્મશાન છે. અને અહીં શ્રીમંત લોકો પોતાનાં કુતરાને દાટી તે ઉપર ભપકાદાર કબર ચણાવે છે. આખા યુરોપના પ્રવાસમાં આપણે ત્યાં જેમ કુતરાં લઢે છે. એવા દેખાવ જોયા નહિ. બેલજ્યમ અને જર્મનીમાં તો મોટાં કુતરાં પાસે ગાડી ખેંચાવે છે.

કુતરાં પાળવાનો શોખ.

તા. ૧-૧૨-૧૩ સોમવાર.

લંડન.

લંડન શહેરનો રાજ્ય કારભાર લૉર્ડ મેઅર અધ્યક્ષ પણા નીચે કૉરપૅરેશન "ગીલ્ડ હૉલ" નામની ઇમારતમાં ચલાવે છે. આ ઇમારત આજે જોવા ગયા. તે એક ખુણામાં આવેલી છે. અને તેમાં જોવા જેવું ખાસ કંઇ નથી. નામાંકિત લોકોને અહીં "ફ્રીડમ ઑફ સીટી" નું માન અહીં આપવામાં આવે છે અને પરદેશના રાજાઓને અહીં મીજબાની આપવામાં આવે છે. અહીની લાયબ્રેરી અને પીક્ચર ગૅલેરી જોઇ અમે કૉવ્હેન્ટ ગાર્ડન માર્કેટ જોવા ગયા. આ લંડનનું ફળફળાદિનું મુખ્ય મારકેટ છે. અહીંયા સ્વચ્છતા ઘણી જણાઇ.

ગીલ્ડહૉલ અને કૉવ્હેન્ટ ગાર્ડન મારકેટ.

તા. ૨-૧૨-૧૩ મંગળવાર.

લંડન.

નૅશનલ પીક્ચર ગેલેરી.

આજે નૅશનલ પીક્ચર ગેલેરી જોવા ગયા. અહી નામાંકિત પુરૂષોની ૧૬૦૦ છબીઓ છે. આ સંગ્રહ ઇતીહાસ દષ્ટિએ સારો છે લૉર્ડ બાયરનનું મુસલમાન પોષાકમાં ચિત્ર જોઇ અમને બહુ ગમ્મત થઇ. આજે કૅલીઝીમ નામના નાટકગૃહમાં રૅગા પદ્ધતિનો નાચ જોવા ગયા હતા.

તા. ૩-૧૨-૧૩ બુધવાર.

લંડન.

વૉલેસ કલેક્શન.

આજે વૉલેસ કલેક્શન જોવા ગયા. આ સંગ્રહ એક શ્રીમંત ગૃહસ્થે કરેલો છે અને તેની પાછળ તેની બાયડીએ આ સંગ્રહ દેશને અર્પણ કર્યો છે. આ સંગ્રહ બીજા કોઇ સંગ્રહ સાથે જોડી ન દેતાં તેને સ્વતંત્ર રાખેલો છે. અહીઆં ઘણી કીંમતી ચીજો એકઠી કરેલી છે. એ જોઇ અમને પલેમના રાજ-વાડાની સ્મૃતિ થઇ. અહીંની વસ્તુઓ ઘણી ખરી ઇટાલીઅન કારીગરોએ બનાવી છે અહી જુદી જુદી તરેહની ૫૦ નકસીદાર છીકણીની ડાબડીઓ જોઇ એકઠી કર-નારના શોખની અમને બહુ નવાઇ લાગી.

બ્લૅકવેલ ટનલ.

ટેમ્સ નદીની નીચેથી કરેલું આ બોગદું જોયું આની લંબાઇ ૬૨૦૦ ફીટ અને પોળાઇ ૨૩ ફીટના વ્યાસની છે. આ બના-વવા માટે ૨૩ લાખ પૌંડ ખર્ચ થયા છે. આ બોગદાનો પાંચમો ભાગ નદીને તળીએ છે. દરસાલ અહીંથી દશલાખ ગાડીઓ જાય છે. અહી ગાડીઓ ચાલતી હોય છે અને ઉપરથી મોટ મોટી બોટો ચાલી જાય છે. એક બસમાં બેસી અમે બોગદાની સામેની બાજુએ ગયા આવી તરેહનુ બોગદુ જોઇ અમને બહુ નવાઇ લાગી.

તા. ૪-૧૨-૧૩ ગુરૂવાર.

લંડન.

ટેટસ પિક્ચર ગૅલરી.

ટેટસ પીક્ચર ગૅલરીમાં હાલના ઇંગ્લેજ ચિત્રકારોના સંગ્રહ છે. સર હેનરી ટેટ એમણે આ સંગ્રહાલય માટે જગો અને ચિત્રો બક્ષીસ આપેલા હોવાથી આ સંગ્રહને તેમનું નામ જોડેલું છે. આ પછી આર્મી ઍન્ડ નેવ્હી કોઑપરેટીવ્હ કંપનીનો મોટો સ્ટોઅર જોઇ સાયંકાળે પાછા મુકામપર આવ્યા.

તા. ૫-૧૨-૧૩ શુક્રવાર.

લંડન.

અહીંના રીવાજો અહીંની હવાને અનુકુળ.

યુરોપીઅન લોકોના બીજા બીજા રીવાજો જોઇ આપણને આશ્ચર્ય લાગે છે પણ તેમના રીવાજ અને પોષાક ઘણે ભાગે તે દેશની હવામાન ને અનુકુળ છે એમ અનુભવ પરથી સમજાય છે. છરી કાંટે જમવાનું પીપમાં બેસી ન્હાવાનું હમેશાં બુટ મોજા વગેરે લુગડા પહેરી રાખવાનું કે ઘરમાં જમતી વખતે પણ જોડા ન કાઢવાનું કે મંદિરમાં પણ જોડા પહેરી જવાનું વિગેરે અનેક રીવાજો ખરૂં જોતાં અતિશય ટાઢથી શરિર સંરક્ષણ કરવાના હેતુથી પડેલા છે. એટલે તેમના આ રીવાજોનું અંધ અનુકરણ આપણા ગરમ દેશમાં પણ કરવાનું ડહાપણ ભરેલું જણાતું નથી, અને ઘણી વખત તો તે અડચણ કર્તા માલુમ પડે છે.

તા. ૬-૧૨-૧૩ શનીવાર.

લંડન.

અમારે મિસેસ ટક્કર સાથે ઓળખાણ થઈ હતી એટલે આજે તેના આમંત્રણથી અમે તેને ત્યાં ચહા પીવા ગયા. આ બાઇ ડેમસેલ નૅરીસ સાથે રહેતી હતી. આ બન્ને બાઇઓ બહુ આધેડ હતી. અને બહુજ બોલાડીઓ હતી. મારી પત્ની જોડે વાતચીત કરવા તેમણે ઘણી ઇચ્છા બતાવી પણ ભાષાજ્ઞાનના અભાવે તે થઇ શકી નહિ. તેમને ઘેર ગયા પછી મારી પત્નીએ ઓવર કોટ કાઢી નાંખ્યો અને

અંદરનો દેશી પોષાક જોઇ તે બાઇઓ બહુ ખુશ થઇ. અને આ પોષાક તેમને બહુ ગમે છે એમ વારંવાર કહી બતાવ્યું. ચ્હા પીવા પછી મીસીસ્ નૉરીસે અમારા હાથ જોઇ અમારૂં ભવિષ્ય જોયું તેમને હાથ જોતાં એટલું બધું આવડતું નહોતું પણ પરોણાના મન ગમે તે પ્રકારે રાજી કરવા તેઓ મથતા હતા. અહીંથી પછી સાંજે ઘેર પાછા આવ્યા.

તા. ૭–૧૨–૧૩ રવિવાર.

લંડન.

લંડનના રસ્તા સારા અને સુઘડ હોય છે પણ રસ્તામાં હજારો ખાટકીની દુકાનો જોઈ અમને કંટાળો આવતો. અહીંના લોકોમાં માંસાહારનો પ્રચાર ઘણો હોવાથી આપણે ત્યાં જેમ ઠેર ઠેર ચ્હા બીડીની દુકાનો છે તેમ અહીં ખાટકીની દુકાનો નજરે પડે છે. દુકાનપર બળદ, બકરાં, ઘેટાના ચામડાં કાઢી લટકાવેલાં હોય છે. તે જોઈ આપણને ચીતરી ચ્હડે છે. પણ એટલું સારું હતું કે અહિં ફળ ફળાદિ માત્ર જુદુંજ મળતું હતું. અને બંગાળા વિગેરે દેશની પેઠે માંસ અને શાક ભાજીની દુકાન એક હોવી નથી.

ખાટકીની દુકાનો.

આખા યુરોપ ખંડમાં માંસાહાર સર્વ સાધારણ છે પણ દક્ષિણ યુરોપમાં ગરમ હવાને લીધે અનાજ ખાવાનો પ્રચાર થયો છે. ઇટાલીમાં મકાઇ બહુ થાય છે. એટલે ત્યાં મકાઇની જાડી શેઝી અને ટામટાની કઢી ખાવાનો રીવાજ છે. ઉત્તરમાં માંસાહાર વિશેષ છે. રોજ માંસ ખાધા શિવાય તેમનું પેટ ભરાતું નથી તોપણ અહીં ધાન્યાહાર પર રહેનારા મળી આવે છે. આ સ્વતંત્ર વિચારના દેશમાં કોઇ પ્રકારનો બાધ આવતો નથી.

યુરોપમાં માંસાહાર.

તા. ૮–૧૨–૧૩ સોમવાર.

લંડન.

નાતાલ પાસે આવવાથી દુકાનો મનુષ્યારા લાગતા હતા અહીં નાતાલમાં

નાતાલની તૈયારી.

સારી સારી ચીજો ખરીદી પોતાના સગાવહાલા અને ઓળખાણવાલાને ભેટ મોકલાવવાનો રીવાજ હોવાથી આ વખતે માલનો ઉપાડ ઠીક થતો. અને બજાર પણ ખુબ ભરાતો હતો.

અહીં ગાડીવાળા–બુટ પોલીસ કરનારા–મજુરો વીગેરે વર્તમાન પત્રો વાંચે છે અહિં પ્રાથમિક કેળવણી બહુજ પ્રસરેલી છે. રેલ્વેમાં બેઠેલા હોઇએ તો દરેક જણ વર્તમાનપત્ર કે માસિક વાંચવામાં ગુંથાયેલો હોય છે. થોડો વખત પણ તેઓ નકામો ગુમાવતા નથી. આ ઉપરથી અહિંના લોકોને વાંચવાનો શોખ કેટલો છે. તે સેહેજ સમજાશે. આને લીધે વર્તમાન પત્રો પણ પુષ્કળ નીકળે છે અને તેની ત્રણ લાખ પ્રતો ખપી જાય છે. નવી ખબર આપવાની હરીફાઇ ચાલે છે અને કાલે એક બનાવ બન્યો તેના ચિત્રો બીજે દીવસે સવારે પેપરમાં દેખાય છે વળી સચિત્ર દૈનિક પત્રોની કિંમત પણ કંઇ વધારે હોતી નથી.

તા. ૯–૧૨–૧૩ મંગળવાર.

લંડન.

સાયન્સ મ્યુઝીઅમ.

આજે સવારે સાયન્સ મ્યુઝીઅમ જોવા ગયા. આ મ્યુઝીયમ પણું મોટું હોઇતેમાં અનેક યંત્રો સંગ્રહી રાખ્યાં છે. અને તે જોતાં અમને બે દિવસ લાગ્યા. અહિં દરેક જાતનાં યંત્રો જુના વખતથી તે ચાલુ કાળ સુધીના બધા નમુના સહિત ગોઠવેલા હતા. અને વળી યંત્રોનો ઉપયોગ સમજાય માટે તેને ચાલુ રાખવામાં આવે છે. આ મ્યુઝીઅમ ખાસ જોવા લાયક છે. આજે એક ભાગ જોઇ પુરો કર્યો આવતી કાલે બીજો ભાગ જોવાનું ઠરાવ્યું.

તા. ૧૦–૧૨–૧૩ બુધવાર.

લંડન.

ઠર્યા પ્રમાણે આજે પુનઃ સાયન્સ મ્યુઝીયમ જોવા ગયા તેમાં જ્યોતીષ

સાયન્સ મ્યુઝીયમ જોવાનો બીજો દિવસ.

શાસ્ત્ર સંબંધમાં અનેક યંત્રો મુકેલાં હતાં. પણ તેની અમોને માહિતી ન હોવાથી ઉતાવળે ઉતાવળે જોઈ બાહાર પડયા. પછી ત્યાંથી પાસેજ રોયલ સ્કુલ ઑફ નિડલ વર્કસ જોવા ગયા ત્યાંનાં કામોના નમુના પણ સારા હતા પણ તે પ્રમાણમાં કીંમત ઘણી ભારે હતી.

તા. ૧૧-૧ -૧૩ ગુરૂવાર.

લંડન.

કેટલશો.

આજે અમે કેટલશો જોવા ગયા. એક શીલીંગ ફી હતી. સારા જાનવરો નીપજાવી માંસનો ખોરાક વધારે કેમ મળે માટે આવા પ્રદર્શન કરે છે. અહીંઆ પણ બાદશાહ તરફથી જાનવરો મોકલવામાં આવે છે. એક લાંર્ડ તરફથી એક બળદ આવ્યો હતો તે એટલો પુષ્ટ હતો કે તેની પીઠ દોઢ ફીટ પહોળી હતી. તેને ૫૦ પોંડનું ઇનામ મળ્યું હતું. આ જોવા ઘણા ગામડાના લોક આવ્યા હતા તે બળદનું શરીર દબાવી તપાસી જોતા હતા. તેમાં માંસ વધારે છે કે ચરબી ? અને કેટલાક બળદના કાનમાં બુમ પાડી તેનું પાણી જોતા હતા. અહિયાના પ્રાણીઓ જોઇ અમને બહુ આનંદ થયો પણ જ્યારે અમને એવી ખબર પડી કે આ બધા પ્રાણીઓ પ્રદર્શન પુરૂ થતાં વારજ ખાવા માટે હલાલ કરવામાં આવશે ત્યારે અમને બહુ ખેદ થયો.

પોલીટેકનીક.

સાંજે પોલી ટેકનીકની સંસ્થા જોવા ગયા. અહીં અનેક તરેહના હુન્નર શીખવવામાં આવે છે. લૉર્ડ લીથ ઑફ ફાઇફ નામના ઉદાર ગૃહસ્થે આ સંસ્થાને પચાસ હજાર પૌંડ બક્ષીસ આપ્યા છે. આજ સુધીમાં બે લાખ વિદ્યાર્થીઓએ આ સંસ્થાનો લાભ લીધો છે અનેક ધંધામાં ઉપયોગી પડે એવું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન અહીં મોટા ઉમરના લોકોને પણ રાત્રી શાળાના વર્ગોથી અપાય છે. અહિયા ન્હાની ઉમરના ઘણા વિદ્યાર્થીઓ હતા. અહીં આવાં નાના બાળકોને પ્રાથમીક જ્ઞાન સાથે ધંધા શિક્ષણ અપાય છે આવી એક નહિ પણ સેંકડો શાળાઓ આપણા દેશમાં ઉઘડવાની ખાસ જરૂર છે. અને આવી શાળાઓમાંજ જો આપણા કારીગર વર્ગ કેળવાય તોજ આપણો સુદીન થાય. યુરોપીયન સંપતિ વધારવાનો આધાર આવીજ સંસ્થાઓને છે.

વા. ૧૨-૧૨-૧૩ શુક્રવાર.

લંડન.

લાયન્સની ટી શોપ્સ.

અમે લંડનમાં હતા ત્યાંસુધી દરરોજ બપોરે લાયન્સની ચ્હાની દુકાનમાં ઉપહાર કરતા હતા. મી. લાયન્સ મુળે ઘણો ગરીબ હતો પણ આ ધંધામાં તેને યશ મળ્યો અને આજ તેની આસરે બસો દુકાનો ચાલે છે. અને પાંચ દશ મોટી હૉટેલો છે. આ દુકાનો ઘણી ભપકાબંદ હોય છે. દરેક ભીંતને તથા વળીએ આરસ જડેલા હોય છે. વળી છરી કાંટા ચાંદીના હોઇ સ્વચ્છ અને સફાઇદાર રહે છે. તેમજ ખાવાનું ચોખ્ખું અને તાજું હોયછે. અહીં આવ્યા પછી બીજી કોઈ દુકાનપર જવાનું મન થતું નથી. આ માલીકની ઇંગ્લંડના બીજા શહેરોમાં પણ અનેક દુકાનો છે. દરેક ધંધો આવી રીતે મોટા પ્રમાણમાં ચાલતો હોઇ આપણને તે વિષે ઘણીજ નવાઈ લાગે છે. આપણે ત્યાં જેમ લીપ્ટનની ચ્હા વખણાય છે. તેમ અહીં લાયન્સની ચહા વખણાય છે. અહીં ચ્હા ઘણીજ સરસ બનાવે છે. મને ચ્હા પીવાની ટેવ નથી તોપણ અહીં ચ્હા પીવાનું મન થઇ આવતું. અહી જે સામાન બનાવવામાં આવતો તે સાંજે વધે તેટલો બધો ગરીબ ગરબાને વ્હેંચી નાંખવામાં આવે છે. વળી દુકાનપર ગાયન ચાલુ હોય છે. ભાવ પણ તેના કંઇ બીજા કરતાં બહુ ભારે નથી અને અંત્યંત ઘરાકોની સંખ્યાથી તેનો સારો નિભાવ થાય છે. લંડનમાં આ દુકાન ધ્યાન ખેંચ્યાં વગર રહેતી નથી.

વા. ૧૩-૧૨-૧૩ શનીવાર.

લંડન.

જાહેરખબરોનો સુકાળ.

લંડનમાં જાહેર ખબરોનો ઘણો સુકાળ દેખાય છે. ટ્રામની બન્ને બાજુએ સ્ટેશનની ભીંત ઉપર ટયુબરેલ્વેના ડબ્બામાંથી સ્ટેશન ઉપર દાદર ચઢતાં દરેક પગથીયા ઉપર ચોપડેલી હોય છે. આપણા તરફ જાહેરખબરોનો ઉપયોગ વધારે પ્રમાણમાં થતો જાય છે, ખરો પરંતુ લંડનમાં જોતાં ત્યાં અતિશય પ્રમાણમાં હોવાથી આશ્ચર્ય લાગે છે. માણસોના શરીર ઉપર પણ જાહેરખબરોનાં પાટીયાં લગાડેલાં હોય છે. લોકોનું ધ્યાન વધારે ખેંચવા માટે કેટલાક તો નોકરોના મોંઢે કાળો રંગ લગાડી તેની પાસેથી જાહેરાતો વહેંચાવે છે.

તા. ૧૪-૧૨-૧૩ રવિવાર.

લંડન.

લંડનમાં રહી કેટલાક આ દેશના શિષ્ટાચાર જોવામાં આવ્યા તેનું વર્ણન અત્રે અસ્થાને નહિં ગણાય. અહીં સ્ત્રીઓને અતિશય માન આપવામાં આવે છે. રસ્તામાં જતાં એક સ્ત્રીની કંઇક વસ્તુ પડી જાય તો તે ઉચકી લઈ તેને આપવા માટે આસપાસ ચાલતા પુરુષોમાં એક જાતની હરીફાઇ ચાલે છે. જે પુરુષ આ પ્રમાણે ચીજ લઈ આપે છે તો તે સ્ત્રીને ટોપી ઉતારી નમન કરે છે. અને પેલી સ્ત્રી તેનો આભાર માને છે. એટલે પેલો પુરુષ સંતુષ્ટ થઈ ચાલ્યો જાય છે. સ્ત્રી જાતીને મદદ કરવી એ સભ્યતા ગણાય છે. રસ્તે જતાં પણ સ્ત્રીઓને તરત માર્ગ આપે છે. ફુટપાથની બહારની બાજુએ પુરુષને ચાલી સ્ત્રીઓને અંદરના સુરક્ષિત ભાગમાં ચાલવા દે છે. આ રીવાજ બહારના લોકો સમજતા નહિ હોવાથી ઘણીવાર અડચણ આવી જાય છે જમવા બેઠા હોઇએ ત્યારે આપણી પાસે બેઠેલી સ્ત્રીને શું જોઇએ છે તેની આપણે કાળજી રાખવી પડે છે.

અહિંના શિષ્ટાચારના કેટલાક રમુજી પ્રકાર.

કોઇને ઘેર મળવા જઇએ ત્યારે બારણે ઓવરકોટ ટોપી વગેરે મુકી પછી અંદર જવું જોઇએ. કોઇને મળવા જવા માટે અમુક જ તરેહનો પોષાક પહેરવો જોઇએ. અને ટાઢ ન હોય તોએ હાથ મોજાં રાખવાં જોઇએ. અહીંયાં પહેરવેશની ચીવટ ઘણી છે. જમતી વખતનો પોષાક જુદો, નાટક જોવા જવાનો જુદો, કોઇને મળવા જવાનો જુદો, ટેનીસ રમવાનો જુદો, ફરવા જવાનો જુદો, સુતી વખતનો જુદો, એવા અનેક પહેરવેશ પહેરવા પડે છે. અને આ બાબતમાં ફેશન તરફ ધર્મ કરતાં પણ વધારે સખ્તાઈ રાખવામાં આવે છે. ગમે તેટલી ટાઢ હોય તોપણ સ્ત્રી જોડે શેકહેન્ડ કરવા પહેલાં હાથનું મોજું કહાડવું જોઇએ. ઘરમાં સ્ત્રીઓનાં કપડાં સુકવવા નાખ્યાં હોય ત્યાં જવું અસભ્યપણાનું ગણાય છે. તેમજ વળી સ્ત્રીઓનાં કપડાં વેચાતાં હોય ત્યાં પુરુષથી જવાય નહિ. કોઇને ત્યાં જઈ પાયખાનું ક્યાં છે, એમ પુછાય નહિ પણ હાથ ધોવાની જગ્યા ક્યાં છે એમ પુછવું જોઇએ. તેજ પ્રમાણે " થેંક્યુ " " સૉરી " વગેરે શબ્દો તો વારંવાર વપરાય છે.

કેટલીક વખત તો આવા શબ્દો સાવ અમસ્તા બોલે છે. અને બાવાની સભ્યતા ઘણીજ વધારેલી માલુમ પડે છે. અને મુસલમાની ભાષામાં જેમ આપણે હદ કરતાં વિશેષ સભ્યતા જોઇએ છીએ તેવો વખતે ભામ થાય છે.

તા. ૧૫-૧૨-૧૩ સોમવાર.

લંડન.

અંગ્રેજી પદ્ધતના કેટલાક ધાન્યાહારી પદાર્થો.

વિલાયતમાં ધાન્યાહારી પદાર્થો સારા મળી શકતા હોવાથી ધાન્યાહારી લોકોની સારી સવડ થાય છે. આપણે ત્યાં જેમ ડાંગરના પૌઆ થાય છે તેવી રીતે અહીં ઘઉંના પૌઆ બજારમાં વેચાય છે. એને ફ્લૅાર્સ કહે છે. આ પદાર્થ ખાવામાં બહુ મીઠો લાગે છે. અને તેમાં દૂધ ખાંડ નાખવામાં આવે તો બહુ સ્વાદ આપે છે અને ઘઉંનો પદાર્થ હોઇ ટાઢમાં બહુ ગુણકારી છે. આના ડબ્બા દરેક નાના મોટા ગામમાં પણ મળે છે. અહીં લોકો આનો સવારે તેમજ બપોરે ઉપયોગ કરે છે. તેમજ "શેડેડવ્હીટ" નામનો ઘઉંની સેવી જેવો એક પદાર્થ મળે છે તેપણ સારો હોય છે. રોજ રોટી ખાતાં કંટાળો આવે ત્યારે આ પદાર્થ સારા લાગે છે. અહીં ખાંડના ભુરાને "ફાઇન શુગર" અથવા "કસ્ટર્ડ શુગર" કહે છે. તે આ શેવી સાથે ખવાય છે. વળી બ્રેડના કકડા કરી તે પર માંખણ ચોપડી તેને ગરમ કરી લોકો ખાય છે તેને "ટોસ્ટ" કહે છે. આ શિવાય અનેક જાતના ફળ અને મલાઇ ઠેકઠેકાણે વેચાય છે. એટલે અહીં ધાન્યાહારી લોકને બહુ અડચણ પડતી નથી.

તા. ૧૬-૧૨-૧૩ મંગળવાર.

લંડન.

લૅાકોર્ટ.

અહીંના "લૅાકોર્ટસ" આજે જોવા ગયા. આ કોર્ટની ઇમારત ઘણી જુની છે. અમે ગયા ત્યારે કોર્ટમાં કામ ચાલતું હતુ તે અમે ગૅલેરીમાં બેસીને જોયું. કોર્ટનો દેખાવ આપણે ત્યાં હોય છે તેવોજ હતો. ન્યાયા-

ધારો માથે સફેદ વાળની ટોપી પહેરી બેસે છે તે ઘણો રમુજી દેખાવ લાગે છે. ન્યાયાધીશને થોડા વાળ થઇ ધરડા હોવો જોઇએ એ આ રીવાજનો મુળ હેતુ સમજાય છે. કોર્ટના સિપાઇના ગળામાં પટા હોવા નથી.

ઇનિટેંપલ.

કેમ્બ્રીજમાં જેમ વિદ્યાર્થીઓ રહે છે તેને કૉલેજ કહે છે. તેમ અહીં વિદ્યાર્થીઓને રહેવાની જગ્યાને " ઇનિટેંપલ " એવું નામ આપેલું હોય છે અહીં બેરીસ્ટરની પરિક્ષાનો અભ્યાસ થાય છે. આ જગ્યાઓ કોર્ટની નજીકમાં હોય " લીંકનઇન " " ગ્રેજઇન " " મિડલટેંપલ વગેરે વિખ્યાત જગ્યો જોઇ. આ ઇમારતો પણ જુની છે. અને તેમાં ખાસ જોવા જેવું કંઇ નથી.

ટુંકો દહાડો.

બરફ પીગળેલા હોવાથી દહાડો બહુ ટુંકો થઇ ગયો હતો. સવારે આઠ વાગે સૂર્યોદય થાય તે સાંજે ચાર વાગે અસ્ત પામી જાય. આથી ઉલટું ઉનાળામાં ચાર વાગે સૂરજ ઉગી રાત્રે આઠ વાગે આથમે છે.

તા. ૧૭-૧૨-૧૩ બુધવાર.

લંડન.

ઇમ્પીરીઅલ ઇન્સ્ટીટયુટ.

આજે અમે મહારાણી વીક્ટોરીઆની ઈ. સ. ૧૮૮૭ માં થયેલી ડાયમંડ જ્યુબીલીની યાદગીરીમાં ઉભું કરેલું " ઇમ્પીરીયલ ઇન્સ્ટીટયુટ જોવા ગયા. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં જે જુદા જુદા પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે તેનું અહીં મોટું પ્રદર્શન કરેલું છે. આને લગતી એક " લેબોરેટરી " એટલે પ્રયોગ શાળા છે કે જેથી દરેક પદાર્થ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે સપ્રયોગ જોઇ શકાય. જુદી જુદી બ્રિટિશ વસાહતોમાં શો શો માલ પેદા થાય છે. અને કેટલો માલ આવે છે, અને જાય છે, તેની નોંધ મોટા અક્ષરે ભીંતોપર ચોડેલી હતી. અહીંઆ કૅનેડાની માહિતી ઘણીજ ઉત્તમ રીતે બતાવેલી હતી. અને તે દેશના જુદા જુદા ભાગોના તસવીરો વિગેરે ઉપરથી તે દેશ કેવો સમૃદ્ધિ વાળો તે સહજ સમજી શકાતું હતું. એક ગરીબ માણસ ત્યાં જઇને રહેલો થોડા વખતમાં કેમ શ્રીમંત બની શકે છે એના દેખાવ અહીં બતાવ્યા હતા. એટલે આ ઇન્સ્ટીટયુટનો

એક ઉદ્દેશ એવો પણ છે કે વિલાયતના લોકો બહારની વસાહતોમાં જ્યાં ત્યાં પોતાનુ ભાગ્ય અજમાવે અને આવી રીતે પરદેશમાં જવા માટે જે જે માહિતિ જોઇએ તે સઘળી ત્યાં પુસ્તક રૂપે ઑફીસમાંથી મફત મળે છે. આ પ્રદર્શન એકંદર બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની સમૃદ્ધિ કેટલી છે તે જણાવવા માટે ખાસ જોવું આવશ્યક છે

તા. ૧૮-૧૨-૧૩ ગુરૂવાર.

લંડન.

વિકટોરીઆ પિકચર પૅલેસ થીયેટર.

આજે બપોરે "વિકટોરીઆ પિકચર પૅલેસ" નામના સિનેમાના થીયેટરમાં ગયા અને ત્યાં વિકટોરીઆ રાણીના જીવન ચરિત્રના દેખાવો જોયા. દેખાવો ઘણા સારા હતા. વિકટોરીઆ રાણીનો પતિ પ્રિન્સ આલબર્ટ પોતે રાજા ન હોવાથી તેને રાણીની પાછળ પાછળ ફરવું પડતું હતું તે જરા અમને આપણા રીવાજને લીધે ઘણું વિચિત્ર લાગ્યું.

તા. ૧૯-૧૨-૧૩ શુક્રવાર.

લંડન.

નેશનલ ઇન્ડીયન એસોસિએશન.

આજે રાત્રે નેશનલ ઇન્ડીયન એસોસિએશનના સેક્રેટરી તરફથી ન્હા પાર્ટીનું આમંત્રણ આવેલું હોવાથી અમે જમીને ત્યાં ગયા. આ સંસ્થા હિંદુસ્થાનમાં સુધારા કરવાને અને કેળવણીનો પ્રસાર કરવા માટે સ્થપાએલી છે. આ સંસ્થામાં હિંદુસ્તાન તેમજ વિલાયતના મોટમોટા લોકો સભાસદ તથા આશ્રય દાતા છે. અને વિલાયતમાં ભણતા વિદ્યાર્થી આ સંસ્થામાં ઉત્સાહ ભર્યો ભાગ લે છે. એટલે હિંદુસ્તાનના લોકોને અહીંના લોકોમાં હળવા માટે આ સંસ્થા ઉત્તમ સાધન છે. અહી શુક્રવારે રાત્રે રોજ ન્હા પાર્ટી થાય છે. અને બધા લોક એકઠા થાય છે. આ સંસ્થાના સેક્રેટરી મિસ બેકે અમારી બધા જોડે ઓળખાણ કરાવી અને અમારૂં બહુ સ્વાગત કર્યું. અમે ગયા ત્યારે કેટલાએક વિદ્યાર્થીઓ એક ફારસ કરતા હતા

તે પુરૂં થયા પછી અમારી સાથેના કાજી માસ્તરે એક ભજન ગાયું. કેટલીક અંગ્રેજ છોકરીઓ દેશી પોષાક પહેરીને આવી હતી. કેટલાક ગંજીફો શેતરંજ વિગેરે રમતા હતા. રમતગમતમાં આ પ્રમાણે વખત પુરો થઈ રાત્રે દસ વાગે ચ્હા પી બધા વીખરાઈ ગયા.

તા. ૨૦-૧૨-૧૩ શનિવાર.

લંડન.

લડગેટ પાસેનું ગરીબોનું બજાર.

આજે કાંઈ ખાસ કામ ન હોવાથી લડગેટ પાસેના પુલ નજદીક ગરીબોનું બજાર જોવા અમે ગયા. અહીં અનેક બાયડીઓ છોકરાંઓને રમવાનાં નાનાં રમકડાં ચિત્રો વિગેરે પરચુરણ સામાન વેચતી હતી અને દરેક ચીજની કિંમત એક આનો હોવાથી બહુ લોક એકઠા થયા હતા.

છેતર પંડીની દુકાનો.

અહીંથી પછી અમે સેંટપૉલના મંદિર પાસેના બજારમાં ગયા. એક દુકાનદાર અમને બહુ આગ્રહ કરી પોતાની દુકાનમાં લઈ ગયો. અહીં તે અમે ના પાડતા છતાં જાતજાતની સોનાની ઘડીઆળો બતાવવા લાગ્યો. પછી અમે કંઈપણ લીધા શિવાય બહાર આવ્યા એટલે કચકચ કરવા મંડ્યો. અને મારી દુકાનપર આવી મારો વખત બગાડ્યો એમ કહી અમને દોષ દેવા લાગ્યો. અમે એમ જાણતા હતા કે વિલાયતમાં દુકાનદારો પોતાના માલની એકજ કિંમત રાખે છે પણ આ દુકાનમાંતો હિંદુસ્તાનની પૈજર માણસ જોઈ ભાવ બતાવવામાં આવતો હતો. મિ સ્ટ્રેસમનને જ્યારે અમે આ હકીકત કહી ત્યારે તેણે કહ્યું કે લંડનમા આવી અનેક દુકાનો છે અને નવા માણસો છેતરાઈ જાય છે. માટે અજાણ્યા માણસે બહુ સાચવવાનું છે એ વાતની હવે અમને ખાત્રી થઈ.

તા. ૨૧-૧૨-૧૩ રવિવાર.

લંડન.

આજે બહુ ટાઢ હોવાથી અમે બહાર ગયા નહોતા. અહીં દૂધ, માંખણ

અહીંઆ ઘી મળતું નથી.

પુષ્કળ મળે છે. પણ ઘી વાપરવાનો બિલકુલ રીવાજ નથી. માખણમાં પણ મીઠું મેળવવામાં આવે છે. એટલે માખણનું ઘી સારૂં થતું ,નથી. માખણ દૂધ વલોવીને કાઢે છે એટલે આપણા દહીના માખણ જેવો મીઠાશનો સ્વાદ તેમાં આવતો નથી. જે લોકોને ઘી વગર મુદ્દલ ચાલતું નથી. તે હિંદુસ્તાનથી ઘીના ડબ્બા મંગાવે છે. અમે રહેતા હતા તે દેશી લોકોનું ઘર હોવાથી અહીં ઘી આવતું હતું. અહીંના લોકોને ઘી બીલકુલ ભાવતું નથી તે એટલે સુધી કે રાંધનારી બાઈ ઘી વાળા હાથ થાય ત્યારે સાબુથી ધોઈ આવતી હતી એટલી બધી ગંધ તેમને ઘીની આવે છે.

અહીંના લોકોને મશાલાના પદાર્થ ભાવતા નથી.

વળી અહીંના લોકોને મશાલાવાળા પદાર્થ બીલકુલ ભાવતા નથી. અહીંના લોકોની રસોઇ સાવ સાદી હોય છે એટલે દરેક પદાર્થને બાફી તેમાં માત્ર મીઠુંજ નાંખે છે. એ લોકોને મશાલાની ટેવ ન હોવાથી આપણા પદાર્થ તેમને ભાવતા નથી. વળી અમે અહીં મળતું "મારજરીન" નામનું ખોપરેલમાંથી કાઢેલું માખણ જોયું. તેપણ દેખાવમાં દૂધના માખણ જેવુંજ હતુ. અને કિંમતમાં બહુ સોંઘું તે જોઇ અમને આ લોકોની રસાયનીક કળા માટે બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યુ.

તા. ૨૨-૧૨-૧૩ સોમવાર.

લંડન.

આલબર્ટ મેમોરીઅલ હૉલમાં ગાણું.

અમે આજે લંડન યુનિવર્સિટી જોવા ગયા પણ વર્ગો ચાલતા હોવાથી તે બરોબર જોવાઈ નહિ. ત્યાંથી અમે આલબર્ટ મેમોરીઅલ હૉલ જોવા ગયા. પણ તે બંધ હતો. આજે રાત્રે અહીં એક મોટું ગાણું થવાનું છે એવું અમે ત્યાં વાંચ્યુ એટલે અમે તેની ટીકીટો કાઢી. અને રાત્રે પાછા આવ્યા. આ હૉલ ઘણોજ ભવ્ય અને મોટો છે. એક નાટકશાળાની પેઠે તેમાં ૭ મજલા હોઇ એકંદર આઠ હજાર માણસ બેસી શકે એવી ગોઠવણ છે. સ્ટેજપર એક હજાર માણસ ગાનારા બેસે છે. પાંચમો

સ્ત્રીઓ અને પાંચસો પુરૂષો એકજ તરેહનો પોષાક પહેરી જુદા જુદા વાજીંત્રો સાથે એક ગાયું ગાવા લાગ્યા તે બરોબર ઘણુંજ ભવ્ય હતું. આ ગાયું થઇ રહ્યા પછી બે ત્રણ ગાનારીઓએ ગાયું. રાત્રે બાર વાગે અમે પાછા ફર્યા.

તા. ૨૩-૧૨-૧૩ મંગળવાર.

લંડન.

હવે દિવસે દિવસે ટાઢનું પ્રમાણ વધતું ગયું. હવે તો એટલી બધી ટાઢ પડતી હતી કે ઘરનાં બધાં બારી બારણાં બધ કરી અંદરની શગડી પાસે બેસી રહીએ તોપણ ટાઢ વાય. અગાડી તરફ છાતી શેકીએ તો વાંસે ટાઢ વાય. અને વાંશો શેકીયે તો છાતીએ ટાઢ વાય આ કરતાં તો આપણો ઉન્હાળો સારો એમ અમને લાગ્યું. વળી ટાઢના દહાડામાં બહાર થોડો થોડો વરસાદ પણ પડયા કરે એટલે બહાર જવાનું કંઇ મન થાય નહિ.

ટાઢ બહુજ પડવા લાગી.

ઘણા લોકોએ મને અહીં જમીન કેવી છે એવો પ્રશ્ન કર્યો હતો તો અહીની જમીન આપણા દેશ જેવીજ છે. પણ આપણા જેવી ખેતી અહીં થતી નથી. કેટલાક તાલુકાઓમાં બટાટા બીટ વગેરે થાય છે. અને કેટલાંક અનાજ પણ થાય છે. ફુલ ઝાડ વિગેરે આપણા દેશથી જુદાજ પ્રકારના છે. આપણા દેશ જેવું વન અહીં ભાગ્યેજ દેખાય છે.

અહીંની જમીન.

તા. ૨૪-૧૨-૧૩ બુધવાર.

લંડન.

આજ પણ ટાઢ બહુ હોવાથી અમે બહાર ગયા નહિ. કેટલાક લોકો એમ સમજે છે કે વિલાયતમાં ઘણાખરા લોકો હોટલમાંજ જમે છે પણ તે ખોટું છે. અહીંઆ પણ બધા લોકો પોતપોતાને ઘેર જમે છે. પણ બપોરે બહાર કામ માટે જાય ત્યારે બપોરનો નાસ્તો પાસેની હોટેલમાં જઈ કરી આવે

અહીના લોકો કંઇ રોજ હોટલમાં જમતા નથી પણ ઘેર જમે છે.

છે. એ ઉપરથી આ ખોટી સમજુત થઇ હોય એમ લાગે છે સવારની શીરામણી તથા રાત્રે જમણ હમેશ દરેક ગ્રહસ્થ પોતાને ઘેર કરે છે. અહીં રાંધવાનો ત્રાસ આપણા જેટલો નથી. કેમકે અહીં ગ્યાસ કે શગડીપર રસોઇ કરવાની હોઇ ધુમાડાનો ત્રાસ થતો નથી. તેમજ રોટલી, માખણ, મુરબ્બો વિગેરે પદાર્થો બજારમાંથી તયાર આવતા હોઇ તેમને માત્ર શાક ભાજી કે માંસ મટનજ રાંધવાનુ હોય છે અને તે વળી સાવ સાદું હોવાથી તે રાંધવામાં બહુ કડાકુટ પડતી નથી. એટલે દરેક જણ પોતાને ઘેર થોડા ખર્ચે જમે છે. માત્ર મુસાફર લોકોને હોટલમાં રહ્યા વગર છુટકો હોતો નથી.

તા. ૨૫-૧૨-૧૩ ગુરૂવાર.

લંડન.

નાતાલનો તહેવાર.

આજે નાતાલનો તહેવાર હોવાથી આપણી પેઠે વાર તહેવારે સારૂં ખાવાનું કરીએ છીએ અને સગાવહાલાને જમવા બોલાવીએ છીએ તેમ આજે અમારે ત્યાં પણ મીષ્ટાન્ન કર્યું હતું. અને મહેમાન પણ બોલાવ્યા હતા. અમારી બાઇએ મીઠો ભાત શીરો અને શાકભાજી ઉત્તમ બનાવ્યા હતા એટલે મંડળીમાં જમવાની બહુજ લહેજત આવી હતી. વળી બપોરે ન્હાની વખતે ક્રિસ્ટમસ કેક (એક મોટી ગળી રોટલી) આણેલી હતી તેનો અમે બધાએ ઉપયોગ કર્યો. આજે બજારમાં ખુબ રોસનાઇ થશે એવી આશાએ અમે ગયા તો સર્વત્ર સુનાકાર આજે બધી દુકાનો બંધ હતી અને ઘણા ખરા લોકો તહેવારમાં બહાર ગામ ગયા હતા.

તા. ૨૬-૧૨-૧૩ શુક્રવાર.

લંડન.

આ તહેવારનો એક વિચિત્ર રિવાજ.

આજના દિવસને બોક્સીંગડે કહે છે. આજ પણ બધી દુકાનો બંધ હતી. આજે નાતાલના તહેવાર માટે મિ. પવાર રહેતા હતા ત્યાં તે ઘરની માલકીણની છોકરીઓએ બૅાલ પાર્ટી કરી હતી બૅાલ થઇ રહ્યા પછી કેટલાક યુરોપીઅન વિદ્યાર્થિઓ જે તેની સાથે

રહેતા હતા તેમણે એવું કહ્યું કે " જો અમે આજ અમારે ઘેર હોત તો અભાગી બેનો અમને કેટલીએ બચ્ચીઓ ભરત " એ ઉપરથી પેલા વિદ્યાર્થીઓને ખુબ બચ્ચીઓ કરી આ વાત સાંભળી અમને બહુજ નવાઇ લાગી વળી જો આપણા હાથમાં આ દહાડે જો એક અમુક પ્રકારના ઝાડની ડાળી હોય તો ગમે તે બાયડી પાસેથી બચ્ચી માંગી શકીએ એવો અહીં રીવાજ છે.

અહીની હવામાં વારંવાર થતો ફેરફાર.

લંડનની હવામાં એકદમ ફેરફાર થઇ જાય છે તેનો આજે અમને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો. સાંજે બહાર ફરવા ગયા તેઃ એકદમ ટાઢ કમી થઇ જઇ તાપ લાગવા માંડયો. અહી જો સારો તડકો નીકળ્યો છે કરી બહાર નીકળીએ તો વચમાંજ વરસાદ આવે છે. અને વરસાદ છે કરી છત્રી લઇ નીકળીએ તો થોડીવાર પછી તડકો નીકળે છે. એટલે અહીની હવામાં ઘણોજ જલદી ફેરફાર થઇ જાય છે.

તા. ૨૭–૧૨–૧૩ શનીવાર.

લંડન.

શાંતેલુપ નામના વૈમાનિકના ગુલાંટ ખાવાના પ્રયોગ.

આજે અમે વિમાનના ખેલ જોવા હેંડનના મેદાનપર ગયા. આજ ટાઢ પણ ઘણી હતી અને વરસાદને લીધે કાદવ પણ થયો હતો પણ ખેલ જોવામાં કંઇ અડચણ આવી નહિ. શાંતેલુપ નામના ફ્રેંચ વૈમાનિકે ગુલાંટ ખાવાના ઉત્તમ પ્રયોગ કરી બતાવ્યા. હજારેક ફુટ ઉચુ વિમાન એકદમં બંધ કરી નીચે ઉતારી પાછું એકદમ ચલાવી તે ઉલટી સુલટી ગુલાટ ખાતો હતો. આ ઉપરથી વિમાનની કળા આ લોકોએ કેટલી બધી સાધી છે તે જણાયું પાછા ફરતાં ઘણીજ ગર્દી હતી અને અમને તેરમી ટ્રામમં જગ્યા મળી તે ઉપરથી કેવી ગર્દી થઇ હશે તે સમજી શકાશે.

તા. ૨૮–૧૨–૧૩ રવિવાર.

લંડન.

યુરોપીયન લોકોમા આપણા જેવો જાતિભેદ નથી પણ જુદાજ પ્રકારનો

ભેદ છે એમ ઘણા કહે છે. યુરોપમાં સંમતિ પ્રમાણે ઉંચા નીચા ગણાય છે એ ખરૂં પણ તેથી કરી કંઇ રોટી કે બેટી વ્યવહાર બંધ થતો નથી. એક ટેબલપર ઉંચા નીચા જમતા નથી, એ ખરૂં પણ પીરસનારા રાંધનારા વિગેરે લોકો ગમે તે હોય તોપણ ચાલે છે. શ્રીમંત જો ગરીબ જોડે પરણે તો શ્રીમંતો તેની નિંદા કરે છે. ખરા પણ તેથી તે કંઈ સાવ નાત બહાર થઇ જતો નથી. આ ઉપરથી અહીનો જાતિ ભેદ આપણા જેટલો તિવ્ર તથા કડક નથી તે સહજ સમજાશે. આજે સાંજે બહાર માત્ર સહેજ ફરી આવ્યા હતા.

યુરોપિઅન લોકોમાં આપણા જેવો જાતિભેદ નથી.

તા. ૨૯-૧૨-૯૩ સોમવાર.

લંડન.

હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજીનો પ્રચાર ઘણો થયેલો હોવાથી એમ ઘણા લોકો જાણે છે કે યુરોપમાં અંગ્રેજી ઘણાને આવડતું હશે પણ તે વહન ખોટું છે યુરોપમાં ભાષા ભિન્નત્વ ઘણુંજ છે. અંગ્રેજી ફ્રેંચ જર્મની વિગેરે અંદર અંદર રોટી બેટીનો વ્યવહાર કરે છે પણ તેમને એક બીજાની ભાષા આવડતી નથી. આગગાડીનું આટલું બધું સાધન છતાં એક બીજાની ભાષા શીખવાની કોઇ પરવા કરતું નથી. બ્રિન્ડીસી બંદરે હજારો અંગ્રેજ આવે છે તોપણ એક પણ મજુર થોડુંપણ અંગ્રેજી જાણતો નથી. એડન બંદરના આરબ છોકરીઓ થોડુંઘણું અંગ્રેજી બોલે છે પણ કેલે બંદરપર કે જ્યાં હમેશ વિલાયત જોડેજ સંબંધ છે ત્યાંના મજુરોને ફ્રેંચ ભાષા શિવાય કંઇપણ આવડતું નથી. આ જોઇ અમને તો બહુજ નવાઈ લાગી. અમેરિકાથી બહુ મુસાફરો આવતા હોવાથી મોટમોટી હોટલોમાં પીરસનારા એક બે ભાષા જાણનારા રાખે છે. પણ સામાન્ય લોકો પોતાની ભાષા શિવાય બીજું કંઈ સમજતા નથી. માત્ર વિદ્વાન લોકો બે ત્રણ ભાષા શીખે છે. પણ તેવા વિદ્વાનો મુસાફરીમાં મળી આવવા મુસ્કેલ. આટલું બધું ભાષા ભિન્નત્વ કેમ છે તેનો ખુલાસો કંઇ થઈ શક્તો નથી. "એસ્પેરેન્ટો" ભાષા માટે જે મોટી હિલ ચાલ ચાલે છે તે આજ અડચણ દૂર કરવા માટે ઉભી થઇ હોય એમ લાગે છે.

યુરોપમાં ભાષા ભિન્નત્વ બહુ છે.

તા. ૩૦-૧૨-૧૩ મંગળવાર.

લંડન.

ઇસ્ટબોર્ન.

બ્રાયટનની પેઠે ઇસ્ટબોર્ન પણ હવા ખાવાની સમુદ્ર કિનારે જગ્યા છે. બ્રાયટનમાં મધ્યમ વર્ગ વધારે જાય છે અને અહીં શ્રીમાન લોકો વધારે આવે છે. આજે બપોરે અમે ઇસ્ટબોર્ન જઈ આવ્યા. લાયન્સ કમ્પનીમાં ચ્હા પી સાંજે ફરી આવ્યા. દેખાવ ઘણો સુંદર છે પણ બ્રાયટન જેવો બપકો જણાયો નહિ. ત્યાંથી પછી સિનેમા જોઈ અમે રાત્રે સાડા દસ વાગે ઘેર પાછા આવ્યા.

તા. ૩૧-૧૨-૧૩ બુધવાર

લંડન.

સામાન બાંધ્યો

અમારે તા. ૧૨ મી એ અહીંથી ઉપડવાનું હોવાથી આજે આખો દિવસ સામાન બાંધવામાં કાઢયો. સામાન પણ થોડું થોડું કરતાં બહુ વધી ગયો તેથી એ નવી પેટીઓ લઇ ભરવી પડી. આ સામાન પ્રથમથીજ પરબાર્યો મોકલવાનો હોવાથી તે આજે ભરી કાઢયો.

ટીપ—(બક્ષિસ.)

યુરોપમાં બક્ષિસ આપવાનો રિવાજ બહુજ છે. જ્યાં જઇએ ત્યાં બક્ષિસ આપવી પડે છે. હોટેલ, વિશ્રાંતિગૃહ કે જ્યાં જઇએ ત્યાં લોકો ટીપ માગે છે. અને જો આપણે ન આપીએ તો આપણને ભીખારીમાં ગણી કાઢે છે. વળી ટીપ કેટલી આપવી તેનું પણ કંઈ ધોરણ નથી. અમેરિકન લોકો બહુજ મોટી ટીપ આપતા હોઈ અમે જે કંઇ આપતા તે ઓછું પડતું. ગાડીવાળા ને મોટરવાળા પણ તેમના ઠરેલા ભાડા ઉપર ટીપ માગે છે. એકંદર જેટલું ભાડું હોય તેના દસ ટકા " ટીપ " આપવાનો ઘણેખરે રીવાજ હોય છે.

નવા વર્ષનો વિધિ.

આજે છેલ્લી તારીખ હોઇ રાત્રે બાર વાગતાં વર્ષ બદલાય છે એટલે આજનો મોટો વહેવાર ગણાય છે અનેક હોટેલમાં આજ મોટી મીજબાનીઓ થાય છે રાત્રે બાર વાગે બધા દીવા હોલવી નાંખી થોડીવાર

પછી નવું વર્ષ બેઠું એમ સુચવવાને ફરી મળગાવે છે. ઘેર ઘેર કંઇને કંઇ નવી રમતો થાય છે. દેવલોમાં રાત્રે ઘંટનાદ થાય છે અને નવા વર્ષની પ્રાર્થના થાય છે. અમે આજે રાત્રે " ડિકવિડિંગટન " નામનો પેન્ટો માઇમ એટલે માત્ર હાવભાવનો ખેલ જોવા ગયા. અને રાત્રે બાર વાગે નાટક પુરું થયું ત્યારે નવા વર્ષ નીમીત્ત પ્રાર્થના થઈ ખેલ પુરો થયો.

તા ૧-૧-૧૪ ગુરૂવાર.

લંડન.

હેગેનબેક સરકસની ટીકીટ કાઢી આવ્યા.

આજે અમે ઓલીમ્પીઆ પ્રદર્શનની જગ્યાપર આવેલું રેગેનબેકનું સરકસ અને જનાવરોનો સંગ્રહ જોવા ગયા પણ ત્યાં એટલી તો ગર્દી હતી કે ટિકીટ મળી નહિ. અહીં હલકા દરની ટિકીટો ભારે દરમાં વેચતા હતા પણ અમને તે લેવી ઠીક ન લાગવાથી કાલ માટે ટિકીટ લઈ પાછા ફર્યા.

તા. ૨-૧-૧૪ શુક્રવાર.

લંડન.

હેગેનબેક સરકસનો મંડપ.

બપોરે એક વાગે અમે સરકસ જોવા ગયા. આ સરકસ જર્મન લોકોનું હતું અને વિલાયતમાં ખાસ એકે સરકસ નથી એમ જાણી અમને બહુ નવાઈ લાગી. સરકસનો મંડપ બહુજ મોટો હોઈ એકદર દસ હજાર માણસનો સમાવેશ થાય એવો હતો. બધા માણસોથી ચિકાર થઇ ગયેલો મંડપ જોઈ બહુજ ભવ્યતા લાગી. વચ્ચોવચ્ચ મોટા મેદાનમાં ખેલ થવાના હતા. ત્યાં હાથીની સાદડીઓ પાથરેલી હતી. અને ઉપર કસરત કરવાના જુદા જુદા હિંચકા ટાંગ્યા હતા.

સરકસનો ખેલ.

પ્રથમ સીલ નામના છ જનાવરોનો ખેલ થઇ રહ્યા પછી ૩૦-૪૦ ઘોડાઓ એક પછી એક ખેલ કરવા લાગ્યા. ચીમ્પાનીઝ નામના વાંદરા માણસના પોષાકમાં આવી ચાબક્યા કરવા લાગ્યા અને છોકરા આડ

મોટા બંગાલીવાઘો પાંજરામાં છુટા મુકી એક માણસ તેની જોડે ખેલ કરવા લાગ્યો. એકંદર ખેલ ઘણો ઉત્તમ હોઈ અમારો વખત એકદમ નીકળી ગયો.

સર્કસની જોડેના જનાવરોનો સંગ્રહ.

ખેલ થઇ રહ્યા પછી અમે જનાવરોનો સંગ્રહ જોવા ગયા. તેને માટે કંઇ ખાસ ટીકીટ હતી નહિ. કૃત્રીમ બગીચો કરી તેમાં નાના નાનાં તળાવો કરી અનેક પક્ષીઓ અંદર પુરેલાં હતા. ઉંટ હાથી ગેડાં વગેરે મોટા પ્રાણીઓ પણ હતા. એક બાજુ સિંહના કુતરાના વરસના અને રીછના બચ્ચાઓ સાથે રમતાં જોઇ અમને બહુ નવાઇ લાગી. વળી સિંહ અને માકડા માટે પાસે જગ્યા તૈયાર કરી હતી તે જોવા જેવી હતી. એક ડુંગર જેવું કરી પાછળના ડુંગર પર સિંહ છુટા મુક્યા હતા. માંકડાં પણ ૫૦–૬૦ હોવાથી પુષ્કળ લોકો તેને જોવા ભેગા થયા હતા. દરેક પાંજરાપર "મહેરબાની કરી અમને ખાવાનું નાખશો માં" એમ લખેલું હતું.

તા. ૩–૧–૧૪ શનિવાર.

લંડન.

લાકડાં કાપવાનું યંત્ર.

આજે અમે કુક કમ્પનીમાંથી કાગળો લઈ લાકડા કાપવાનું કારખાનું જોવા ગયા. અહીં દેવદાર વગેરેના લાકડાની ચીપો યત્રથી કાગળની પેઠે કપાતી જોઈ અમને બહુ આશ્ચર્ય થયું. આવી રીતે મહેનત બચાવનારાં કારખાનાં આપણા દેશમાં થાય તો કેવું સારું.

તા. ૪–૧–૧૪ રવીવાર.

લંડન.

આજે અમે, બાપટ, વ્હા. પીવા બોલાવ્યા હતા.

અમારે હવે જવાનું નજદીક હોવાથી આજે અમે ડૉ. વલવલકર રા. શિવેશ્વરકર, રા. બામ, રા. મોઘે, રા. ચિતળે વગેરેને અંહિ ચ્હા પીવા બોલાવ્યા હતા. હિંદુસ્તાનથી મંગાવેલા કેટલાક પદાર્થો ફરાળ માટે કાઢ્યા હતા તેથી તેઓ બધા ખુબ ખુશ થયા.

બે કલાક ખુબ ગપાટા માર્યા પછી અમે સૌ બાર તારીખે જવાના એમ કહી સર્વેની રજા લીધી.

તા. ૫–૧–૧૪ સોમવાર.

લંડન.

આજે કુક કમ્પનીમાં અમારો, અગાઉથી મોકલવાનો સામાન પહોંચતો કર્યો અને લાંબો પ્રવાસ હોવાથી તેનો વિમો ઉતરાવ્યો. ત્યાંથી પછી બપોરે સ્લીપીંગબ્યુટી નામનું પેન્ટો માઇમ નાટક જોવા ગયા. નાટકની વસ્તુ અદ્ભુત હતી. સીનસીનેરી ઘણીજ સરસ હતી. સ્ટેજપર એકદમ સો બસો માણસો આવી ભવ્ય દેખાવ કરતા હતા. મુખ્ય નાયિકા ખુબ સુંદર હતી અને તેનો હાવભાવ પણ તેવોજ હતો. સાંજે સાડા પાંચ વાગે નાટક પુરૂં થયું ત્યારે અમે ઘેર આવ્યા.

સ્લીપીંગ બ્યુટી નામનું નાટક.

તા. ૬–૧–૧૪ મંગળવાર.

લંડન.

આજે સવારે દશ વાગે પેડિંગટન સ્ટેશનપરથી અમે ઓક્સફર્ડ ગયા. તે અગ્યાર વાગે પહોંચ્યા. ઓક્સફર્ડ કેમ્બ્રીજ કરતાં મોટું હોઇ કાલેજો પણ મોટી ને ભવ્ય છે. ઓલસોલ્સ કૉલેજ ટ્રીનીટી કૉલેજ બેલિયમ કૉલેજ મૅડલેન કૉલેજ વગેરે કૉલેજો જોઈ. અહીંઆ ઘોડાની ટ્રામ તથા બસ મળે છે. પણ ગામના પ્રમાણમાં તેની સંખ્યા થોડી છે. આજ કાલ રજા હોવાથી બધી કૉલેજો જોવાઇ નહીં.

ઓક્સફર્ડની કોલેજો.

આજની થંડી બહુજ હતી. મારા કાનની બુટો સુજી જઇ તેમાં ચીરા પડ્યા હતા. બૉડલીન લાયબ્રેરી જોઇ અમે સ્ટેશનપર આવ્યા તો ત્યાં સ્નોની વૃષ્ટિ થઇ. પાણીને બદલે બરફ સફેદ રંગના ભુસાની પેઠે જમીનપર પડતો હતો. આ દેખાવ પ્રથમજ નજરે પડવાથી બહુજ મજા લાગી. સાંજે સાડા છ એ લંડન પાછા આવ્યા.

સ્નો વૃષ્ટિ.

તા. ૭-૧-૧૪ બુધવાર.

લંડન.

બધો સામાન બાંધી તૈયાર કર્યો.

તા. ૭ મી એ ટોમસ કુક કમ્પનીમાંથી માણસો અમારો સામાન લેવાને આવવાના હતા. એટલે આજે બધો સામાન બાંધવાની તજવીજ કરી. અને મી. સ્ટ્રેસને આ કામમાં અમને બહુ મદદ કરી. અમે ખરીદ કરેલા સામાનમાંનો ઘણોખરો તો મુંબઈમાં પણ મળે એમ હતો એમ જોયું ત્યારે અમને સામાન લીધા બદલ બહુ ખેદ થયો પણ બહાર ગામ નીકળીએ છીએ ત્યારે સહેજ સહેજ બધી ચીજો લેવાની ઇચ્છા થઈ આવે છે. અને આવી રીતે અમારો સામાન પણ બહુ વધી પડયો હતો. એક વખત સામાન બધો બંધાઈ ગયો એટલે ઓરડો સાવ ખાલીખમ લાગવા માંડયો. બપોરે અમે નાટક જોવા ગયા.

યુરોપમાં ધર્મશાળા વિગેરે હોતી નથી.

યુરોપમાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો, દવાખાના, નાટકગૃહો પુઅર હૌસીસ વિગેરે પુષ્કળ લોકોપયોગી જગ્યાઓ હોય છે. પણ હિંદુસ્તાનના જેવી ધર્મશાળાઓ અહીં હોતી નથી. તેમજ પ્રવાસી લોકો માટે પરબડીને અન્નક્ષેત્રો હોતાં નથી. આપણા મંદિરોમાં જેમ ઓસરીમાં મુસાફર લોકોને રહેવા દે છે તેવું અહીં કંઇ મંદિરમાં રહેવા દેતા નથી. કેટલાકોનું માનવું એવું હોય છે કે હિંદુસ્તાન જેવા ગરીબ દેશમાં ધર્મશાળા હોય છે તો યુરોપમાં મોટમોટી ધર્મશાળા હોવી જોઇએ પણ તે વદન ભુલ ભરેલું છે.

તા. ૮-૧-૧૪ ગુરૂવાર.

લંડન.

જાદુના ખેલ.

આજે અમે જાદુના ખેલ જોવા ગયા. પણ ત્યાં છોકરાઓજ ઘણા પ્રેક્ષક તરીકે આવ્યા હતા. અહીંના ખેલ બહુ ચાલાકીના નહોતા. એક બાઈ આંખે પાટા બાંધી પ્રેક્ષકોને વર્તમાનપત્રમાંનો અમુક ભાગ મનમાં

ગાબવાનું કહેતાં તે બાઇ તે ભાગ એકદમ મ્હોંઢે બોલી જતી. ત્યાર પછી એક માણુસ એરબીયન નાઇટ વાંચતાં વાંચતાં તે અનુભવના હોય તેમ એક તે વગમાંથી એક નાનું સરખું અદભુત નાટક કરી બતાવ્યુ

તા. ૯–૧–૧૪ શુક્રવાર.

લંડન.

આજે સવારે અગ્યાર વાગે કુક કમ્પનીના માણુસો આવી અમારો સામાન લઇ ગયા. સામાન જવાથી ઓરડો ખાલી થઇ ગયો અને ઘેર જવાનું પાસે આવેલું જાણી એક પ્રકારનો આનંદ થયો.

બધો સામાન રવાના કર્યો.

અહીંઆની ટયુબ રેલવેના લીવરપુર સ્ટ્રીટ સ્ટેશનપર એક ચમત્કારીક દાદર છે. એમ ખબર પડતાં તે અમે જોવા ગયા. આ જીનો એવી રીતનો બનાવેલો છે કે તેનાં પગથીઆં એક યંત્રથી એની મેળે ઉપર ચ્હડે છે અને બીજી બાજુએથી નીચે ઉતરે છે. એટલે એક રેંટ ચગડોળની પેઠે તે પગથીઆ ચ્હડ ઉતર કરે છે. આવા દાદરને એસ્કલેટર કહે છે. આનીપર ચ્હડતાં પહેલાં બીક લાગે છે. પણ જરા મ્હાવરો થયા પછી બહુ આનંદ થાય છે.

પોતાની મેળે ઉચે ચ્હડતો દાદર.

તા. ૧૦–૧–૧૪ શનીવાર.

લંડન.

આજે કુક કમ્પનીમાંથી કાગળો લઇ બજારમાં ફરવા ગયા. લંડન જેવું ભવ્ય શહેર થોડા વખતમા છોડવાનું છે અને ફરી ફરી આવા ઇન્દ્રભુવનમાં આવવાનું મળવાનું નથી વિગેરે વિચારો આવી મનમાં એક પ્રકારનો ખેદ થયો.

લંડન શહેર છોડવાની દીલગીરી.

સાંજે પ્રો. બિમે અને તેની પત્નિ અને છોકરાઓને અમારે ત્યાં જમવા

પ્રો. બિસેને જમવા નોતર્યા. નોતર્યા હતા. દુધપાક જમણ માટે તૈયાર કર્યો હતો અને જમતાં અને વાતો કરતાં અમારો વખત સહેજ નીકળી ગયો.

તા. ૧૧-૧-૧૪ રવીવાર.

લંડન.

આજ કંઈ પણ જવાનું ન હોવાથી રહેલો સામાન ગ્લેડસ્ટન બેગમાં ભરી રાખ્યો. સાંજે મી. સ્ટ્રેસમને બહુ આગ્રહ કર્યો એટલે તેને ત્યાં જમવા ગયા. લંડનથી ટ્રીએસ્ટ સુધી પાછા ફરતાં યુરોપના કેટલાક બાકી રહેલા સ્થળો જોવાને અમારો વિચાર હતો એટલે મિ. સ્ટ્રેમમનનેજ ગાઇડ તરીકે સાથે લેવાનું ઠરાવ્યું. તેને ફ્રેંચ અને જર્મન ભાષા આવડતી હતી. પહેલાંની માફક તેને દર અઠવાડીયે બે પૌંડ આપવાના ઠરાવ્યા. તેને ઘેર અમે બે ત્રણ કલાક બેઠા પછી પાછા ફરતાં ડૉ. તલવલકરને જઈને મળી આવ્યા. ઘેર મિ. ડિસોઝા એ અમારાં બીલ તૈયાર કર્યાં હતાં તેના પૈસા ચુકવી આપ્યા. અને કામ કરનારી બાઇઓની એકને ચાર પૌંડ અને બીજીને બે પૌંડ બક્ષિસ આપી. બીજે દીવસે સવારે વ્હેલાં જવાનું હોવાથી જલદી સુઈ ગયા.

ભાગ ૧૬ મો.

फरी फ्रान्स.

તા. ૧૨-૧-૧૪ સોમવાર.

લંડનથી પારિસ.

ફોકસ્ટનથી બર્લીન.

આજે નીકળવાનું હોવાથી વ્હેલા ઉઠ્યા, નાસ્તો કરી ૯ વાગે ચેરિંગક્રાસ સ્ટેશને આવ્યા. શ્રી. બાપુસાહેબ સાંગલીકર તથા રા. મહેતા અમને પહોંચાડવા આવ્યા હતા. લંડન શહેર છોડતાં એક પ્રકારની દીલગીરી અને ઘેર જવાનું એટલે એક પ્રકારનો આનંદ એમ પરસ્પર વિરૂદ્ધ મનને વિકાર થવા લાગ્યા. લંડન શહેર દેખાતાં સુધી જોયાજ કર્યું. બાર વાગે ફોકસ્ટન પહોંચ્યા. કેલે-ડોવર કરતાં ફોકસ્ટન બલોનનો રસ્તો પાંચ માઇલ લાંબો છે પણ આ બાજુએ થઇ કલાસની સોઇ હોઇ ભાડું ઓછું પડે છે. તેમ વળી જોયો રસ્તો જોવાને માટે અમે આ રસ્તે આવ્યા હતા. સમુદ્ર શાન્ત હોવાથી દરીઓ ઓળંગતાં અમને કંઇ મુસ્કેલી પડી નહિ.

બલોનથી પારિસ.

બલોન શહેર ફોકસ્ટન કરતાં સાવ નાનું છે, આજે ટાઢ ઘણીજ હતી. સ્ટેશનપર ઉતરી જરા નાસ્તો કર્યો ત્યારે જરા ઠીક લાગ્યું. અમારી જોડે બે રસીયનો હતા તેપણ પારિસ આવતા હતા એટલે અમે પણ તેમની સાથેજ ડબ્બામાં બેઠા અને વખત વાતચીતમાં કાઢી નાંખ્યો. પારિસ અમે પહેલા આવી ગયા હતા પણ જગતનું સુંદર શહેર ઘેર જતાં એકવાર ફરી જોવું એવા ઇરાદાથી અમે અહીં આવ્યા હતા. મી. સ્ટ્રેસમને બતાવી તે હોટલમાં અમે ઉતર્યા.

તા. ૧૩-૧-૧૪ મંગળવાર.

પારિસ.

આજે અમે પારિસથી ૩૭ મૈલ દૂર આવેલાં ફોન્ટેન્બ્લો નામનો રાજમહેલ

ફૉન્ટેન્બ્લો રાજમહેલ.

જોવા ગયા. વિજળીની ટ્રામમાં મહેલ આગળ આવ્યા તો બહારથી તે સાવ સાદો જણાતો હતો પણ અંદર ગયા પછી એક પછી એક ચડે તેવા સુંદર ઓરડાઓ જોયા. નેપોલીયન પહેલો આ મહેલમાં ઘણીવાર આવીને રહેતો હતો. આ મહેલની પાસેનો બગીચો અને જંગલ જોવા લાયક છે. પાછા આવતાં ફ્રેંચ ઘોડેસ્વારની તુકડી મળી. સાંજે ૪ાા વાગે ગાડીમાં પેરિસ પાછા આવ્યા.

તા. ૧૪-૧-૧૪ બુધવાર.

પારિસ.

અહીંના રસ્તા.

પહેલીવાર બધે ગાડીમાં ફર્યા હતા પણ પગે ચાલીને સારું જોવાય માટે આજે અમે પગે ફરવા લાગ્યા. અહીંના રસ્તા લંડનના કરતાં પહોળા ખરા પણ સ્વચ્છતામાં ઉતરે. પહેલીવાર પેરીસનું બજાર ભવ્ય લાગતું હતું પણ હવે લંડન જોયા પછી તે જરા ઉતરતું લાગ્યું. માત્ર લંડનના જેટલો ધુમસ અહીં ન હોવાથી બજારની શોભા વધારે દીપી નીકળતી હતી.

પોલિસની વ્યવસ્થા.

અહીંઆં માત્ર પોલીસની વ્યવસ્થા લંડનના જેવી હતી નહિ. પોલીસલોકોને રસ્તાની વ્યવસ્થાનું કામ કરવાનું છે એવું ખબર હોય એમ લાગ્યું નહિ. પારિસને લંડન વચ્ચે આટલો બધો તફાવત કેમ હશે તે સમજાયું નહિ.

ગાડીવાળા.

ગાડીવાળા પણ ઘણા બે દરકાર જણાતા હતા. લંડનમાં તો એક બાજુથી બીજી બાજુએ જતાં જરાં બીક લાગતી નહોતી પણ અહીંઆ બહુ જોખમ ભરેલું કામ હતું. ગાડીવાળા માણસ ચગદાઇ જાય ત્યાં સુધી કંઇપણ બોલતા નથી. આ પ્રજા સત્તાક રાજ્યમાં આવી બેદરકારી કેમ હશે તે સમજાતું નથી.

ટ્રામ્સ અને બસેસ.

અહીંની ટ્રામ અને બસ લંડન કરતાં જુની જણાતી હતી. વળી અહીં પહેલોને બીજો એવા વર્ગ છે. વળી બસીસ ગમે ત્યાં ઉભા ન રહેતાં દરેક સ્ટેશનપરજ ઉભી રહે છે. અને સ્ટેશનપર ટીકીટોનો ઝારો લટકાવેલો

હોય છે એટલે જેટલા પેસેંજર આવે છે તે એક પછી એક ટીકીટ કાડી પોતાની પાસે રાખે છે પછી જ્યારે બસ આવે ત્યારે તેમાં થોડાજ માણુસની સોઇ હોય તો પેલી ટીકીટોના નંબર પ્રમાણે પેસેંજરો લે છે. લંડનમાં આવો રીવાજ નથી અને ત્યાં લોકો પોતાની મેળે સમજીનેજ જગ્યા લે છે.

ઑપેરા હાઉસ.

ગઇ વખત અહી નાટક જોયું નહોતું તેથી આજે અમે ઓપેરા હાઉસમાં ગયા. આ નાટકગૃહ પણુંજ ભવ્ય હતું. અને તેની પાછળ બે ત્રણ કરોડ રૂપૈયા ખર્ચ થઇ ગયો છે. પેરિસ જેવા વૈભવી શહેરને શોભે તેવું આ નાટકગૃહ હતું. તેનો દાદરો ઘણોજ સુંદર હતો. આ નાટક શાળામાં નામાકિંત નટ અને નાટક કારના સુંદર આરસપહાણના પુતળાં ગોઠવી રાખેલાં છે અમે ત્રીજે મજલે એક બોકસ રીઝર્વ કરીને બેઠા હતા. નાટક જોનારાના બપકાબંદ લુગડા જોઈ અમે છક થઈ ગયા, નાટક પણ સારૂં હતું અને તેનો નાચ પણ અહુજ પ્રેક્ષણીય હતો. માત્ર ભાષા સમજાતી નહોતી એટલે વસ્તુ સમજાયું નહિ. ગાનારાની જોડે ૭૫ માણસનું વતુંવાઘનું બેન્ડ વાગતું હતું માત્ર નાટકગૃહની બહાર લશ્કરી સીપાઇનો પહેરો હતો તેનું કારણ અમે સમજ્યા નહિ.

તા. ૧૫-૧-૧૪ ગુરૂવાર.

પારિસ.

આલાંબ્રા નાટકગૃહમા વેરાયટીનો ખેલ.

આજે પારિસના એક ભવ્ય ચોકમાં ફરી આવ્યા પછી બપોરે આલાંબ્રા નાટકગૃહમાં વેરાયટીનો ખેલ જોવા ગયા. ખેલ થઈ રહ્યા પછી ચાર પાંચ ઇનામ ટીકીટો કાઢી વહેચ્યાં તેમાં અમારી જોડેના રા. કાળે માસ્તરને પાંચ ફ્રેંન્કનુ રોકડું ઇનામ મળ્યું.

ઑટોમેટિક કફે (ઉપહારગૃહ).

ખેલ થઇ રહ્યા પછી મી. સ્ટેસમન અમને એક ઑટોમેટિક કફેમાં લઇ ગયા. અહીંના ઉપહારગૃહમાં ખાવાની ચીજો વેચવાને એકકે જણુ બેઠેલો હોતો નથી, માત્ર જે પદાર્થ જોઇએ તેના નાણા એક બારી પાસે કાણામાં નાંખવાથી તે પદાર્થ બહાર આવે છે

જુદા જુદાં પીણા પણ તે પ્રમાણેજ બહાર પડે છે. કોઇ કોઇ પદાર્થો પર માત્ર કાચ ટાંકેલા હોય છે. એટલે તે પદાર્થ કેવી રીતે બહાર આવે છે તે જોવા મળે છે. આવી રીતનું આ યાંત્રિક ઉપહાર ગૃહ જોઇ અમને બહુ નવાઇ લાગી.

તા. ૧૬-૬-૧૪ શુક્રવાર.

આજે પારિસમાંથી જવાનું હોવાથી સવારે ગામમાં ફરવા નીકળ્યા. તો પ્લાસ દી કંકાર્ડ નામના એક ચોકમાં ચાર

પ્લાસ દી કંકાર્ડ.

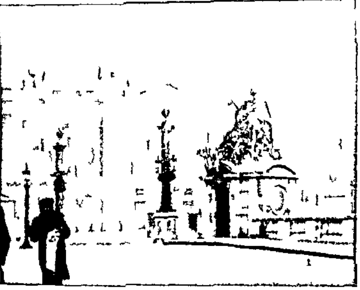
ખુણે ચાર બાયડીઓનાં પુતળાં બેસાડી તે પર ચીથરાના ફાટલા તુટલા નિશાણ ચોટાડેલાં હતાં. આ શું છે તેનો તપાસ કર્યો તો માલુમ પડયું કે ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં ફ્રેંકો જર્મન યુદ્ધમાં ફ્રાન્સનો પરાજય થયો તે વખતે આલસેસ અને લોરેન એ બે પરગણાં જર્મનના તાબામાં જવાથી લોકોને તે વખતની યાદ રહે માટે આવું કરવામાં આવ્યું છે. આવી રીતે આ દુઃખનું સ્મારક સ્થાન હતું. લોકોની આવી દેશાભિમાનની લાગણી જોઈ બહુ નવાઈ લાગી.

અહીંયાં ઘસરાની ગાડીને ઉત્તમ ઘોડા જોડેલા જોઇ ખરુંજ આશ્ચર્ય થયું. આ ઘોડા પણ જુદી જુદી તરહેથી

ઘોડા જોડવાની નવી તરેહ.

જોડતા હતા.

પ્લાસ ધી કોર્ડ–પારિસ

પૅલે ધી જસ્ટિસ (ન્યાય મંદીર)—બ્રુસેલ્સ.

The Bombay Art Printing Works Fort

ભાગ ૧૭ મો.

वेलजीयम अने होलेंड.

તા. ૧૭–૧–૧૪ શનિવાર.

બ્રુસેલ્સ.

શહેરનો દેખાવ.

સવારે ઉઠયા ત્યારે બરફ પડેલો હોવાથી બહારનો દેખાવ જોઇ શકાયો નહિ. હોટેલવાળાની નીચેની દુકાનમાં ફરાળ કરી અમે " પેલે દી જસ્ટીસ " જોવા ગયા. શહેર શોભાયમાન અને શ્રીમંત દેખાતું હતું રસ્તાપર પત્થરની ઈંટો જડી હતી. વચ્ચે વચ્ચે રસ્તાપર નાની ગાડીઓને કુતરાં જોડેલાં જોઇ અમને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યુ.

" પેલે દી જસ્ટીસ " ના મકાનનો દેખાવ ઘણો ભવ્ય હતો. આ પ્રચંડ મકાન પાછળ કરોડ રૂપૈયા ખરચ થયા છે આ ન્યાયમંદિરની અંદરની શોભા જાત જાતના આરસપહાણ બેસાડેલા હોવાથી ઘણીજ સરસ દેખાતી હતી. રોમમાંના સેંટ પિટરના મંદિર જેવી આ પ્રંચડ ઇમારત આજ અમને જોવા મળી. અંદર એક ઠેકાણે ત્રણ ન્યાયાધીશ પાસે એક દીવાની દાવો ચાલતો હતો તે થોડીવાર જોઇ અમે પાછા ફર્યા.

ટાઉન હૉલ પાસેના ચોક અને લીઓપોલ્ડ રાજ્યનો બાગ.

અહીંથી અમે ટ્રામમાં શહેર જોતા જોતા ટાઉન હૉલવાળા ચોકમાં ગયા, અહીંની આજુ બાજુની જુના સરકારવાડાની ઇમારતો ઘણીજ સુંદરને ભવ્ય છે. અહીંથી પછી ગામ બહાર લીઓપોલ્ડ રાજાનો બાગ જોવા ગયા. અહીં એટંદર વાટપર બરફ પડેલો હોઇ શોભા ઘણીજ સારી લાગતી હતી અહીંથી પાછા ફરી એક ઉપહાર ગ્રહમાં નાસ્તો કર્યો.'

આજે રાત્રે એક વેરાયટી નાટકગૃહમાં પહેલવાનોની કુસ્તી થવાની હતી તે જોવા ગયા. અહીંઆ એકંદર ૩૦ પહેલવાન સ્ટેજપર આવ્યા હતા. પંચ આવ્યા પછી કુસ્તીની શરૂઆત થઈ દરેક જોડી ત્રણ વાર કુસ્તી કરે અને જે બે વાર જીતે તે જીતનારો ગણાતો આ પ્રમાણે એક પછી એક કુસ્તીઓ થઈ પણ તેમાં આપણી દેશી પદ્ધતિ પ્રમાણે જરા પણ કૌશલ્ય હોય એમ લાગ્યું નહિ. આપને ત્યાં સાધારણ અખાડામાં જઈ કુસ્તી કરનાર છોકરા જેટલી પણ તેમનામાં આવડ નહોતી. આજની કુસ્તીને કુસ્તી કહેવી કે મસ્તી એનોજ નિર્ણય કરવાનું કાણ છે. છેવટે વળી પંચને અને પહેલવાનોને વચ્ચે તકરાર થઈ મારામાર ધુમાટ થઈ ગયો આપણે ત્યાં દંગલમાં જેવી ધમાલ થાય છે. તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો. યુરોપ જેવા સુધરેલા દેશમાં મલ્લવિદ્યાનું આટલું બધું અજ્ઞાન જોઇ નવાઈ લાગી તો પણ અ… યુરોપની કુસ્તી જોવાનો પ્રસંગ મળ્યો જાણી આનંદ થયો.

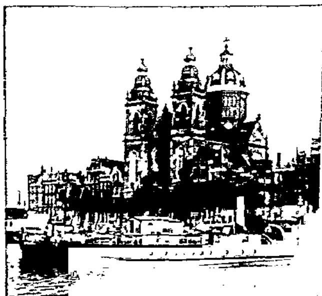
પહેલવાનોની કુસ્તી.

તા. ૧૯-૧-૧૪ રવિવાર.

બ્રુસેલ્સથી ઍમસ્ટરડૅમ.

આજે સવારે આઠ વાગે નાસ્તો કરી ઍમસ્ટરડૅમ જવા નીકળ્યા અગ્યાર વાગે એન્ટવર્પ સ્ટેશને ગાડી બદલવી પડી. રસ્તામાં રોટરડૅમ હેગ (અહીં તેને હાગ કહે છે) હાર્લેમ વગેરે શહેરો આવ્યા તેના બહારના દેખાવ ઉપરથી આ શહેરો સુંદર લાગ્યા. હોલેંડ દેશની હદ આવ્યા બરોબર બન્ને બાજુએ પાણીની અસંખ્ય નહેરો જોવામાં આવી. આ નહેરોનું પાણી ઠરી ગયું હતું, અને આજ રવિવાર હોવાથી સેંકડો લોકો આ ઠરી ગયેલા પાણીપર ફરવાને અને સ્કેટીંગ કરવાને નીકળી પડયા હતા. રસ્તામાં એક ગાડી આવી તેનું પાણી ઠરી જઇ તેના ઉપર બરફની જુદી જુદી

રસ્તામાં આવતા શહેરોનો દેખાવ.

ઍમસ્ટરડામ માંના એક નેહેરનો દેખાવ

The Bombay Art Printing Works, Fort

ફુલના જેવી આકૃતિ જોઈ બહુજ આનંદ થયો. બપોરે બે વાગે ઍમસ્ટરડૅમ પહોંચ્યા અને વિક્ટોરીઆ હૉટેલમાં ઉતર્યા. અહીંઆ સ્ટીમ હીટરનું સાધન હોવાથી અમારી બહુ સગવડ થઈ શકી, સાંજે કંઈ બહાર ગયા નહિ,

તા. ૧૯-૧-૧૪ સોમવાર.

ઍમસ્ટરડૅમ.

રાજમહેલ અને નેશનલ મ્યુઝીઅમ.

સવારે જુનો રાજમહેલ જોવા ગયા. અને અંદર જવા માટે ૨૫ સેંટિમની ફી હતી. આ રાજમહેલ હાલ ટાઉન હૉલ તરીકે વપરાય છે. ચારેમેર આરસપહાણ જડેલા હોવાથી મકાન બહુ સુંદર દેખાતું હતું. પાસેની પોસ્ટ ઑફિસ જોવા ગયા ત્યારે ગામના કેટલાંક છોકરાં અમને જોવા આવ્યાં. તેને પોલિસે વીખેરી નાંખ્યા. પછી વીજળીની ટ્રામમાં બેસી નેશનલ મ્યુઝીઅમ જોવા ગયા. અહીં કેટલાંક જુનાં ચિત્રો ખાસ જોવા લાયક છે.

નવું શહેર.

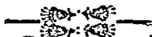
અહીંથી પછી એક દુકાને નાસ્તો કર્યો. આ દુકાનની શોભા બગીચા જેવી કરી હતી. અને પછી નવુ શહેર જોવા ગયા. અહીંઆ સમુદ્રની નાની નાની નહેરો આવેલી હોવાથી તેને “ છોટા વેનીસ ” કહે છે પણ તેની શોભા વેનીસ જેવી નથી. અહીંઆ ઈંગ્લંડના જેવા બુટ મોજાં વગરના દરીદ્ર લોકો જોવામાં આવ્યા નહિ. લોકોને સ્કેટીંગનો શોખ વધારે હોય એમ લાગ્યું. બેલજીઅમ અને હોલેંડ સમુદ્રની સપાટી કરતાં નીચે હોવાથી સમુદ્ર કીનારે મોટમોટી દીવાલો ચણી બંધ કરી છે. તેને “ ડાઈક્સ ” કહે છે. આ જોવા જવા અમારો વિચાર હતો પણ તે દૂર હોઇ સાંજ પડી જવાથી જવાયું નહિ. શત્રુની સ્વારી દેશપર આવે છે ત્યારે આ દીવાલો તોડી બધો દેશ જળમય કરી નાંખે છે તે હાલની લડાઈનો ઇતિહાસ જાણનારને માહિતજ હશે.

તા ૨૦-૧-૧૮ મંગળવાર.

ઍમસ્ટરડામથી હૅમ્બર્ગ.

સ્કેટીંગ કરવાં છોકરાઓ અમને વીટળાઇ ગયા,

સવારે ૮ાા વાગે ઍમસ્ટરડામથી હૅમ્બર્ગ જવા નીકળ્યા રસ્તામાં સુમારે બે વાગતા એક જર્મન સ્ટેશનપર ગાડી બદલવાની આવી. ગાડી ઉપડવાને એક કલાકની વાર હોવાથી અમે ગામમાં ફરવા ગયા તો એક ખાડીઆમા પાણી ઠરી ગયેલું હોવાથી છોકરાઓ બપોરની છુટીમાં ત્યાં રમવા આવ્યા હતા. તેઓ અમને જોઇને અમારી આસપાસ વીટળાઇ વળ્યા. અને અમારી પાછળ આવવા લાગ્યા આ પ્રમાણે થોડીવાર પછી તેમની છુટી પુરી થવાથી તેઓ નીશાળમા નાશી ગયા. આ છોકરાંઓ જોકે ગરીબ મજુરના જેવા દેખાતા હતા પણ તેમના કપડાં લત્તા સારા હતા અને પગમાં બુટ મોજાં હતા એટલે તેઓ ઇંગ્લંડના મજુર જેવા છેક નિર્ધન જણાયા નહિ આ ગામમાં દસ વીસ કારખાના જણાયા ગાડીનો વખત થવાથી અમે પાછા આવ્યા. રસ્તામાં બ્રેમેન સ્ટેશનપર ઉનાં ઉનાં કેક મળ્યાં તે અમે ખાધા. રાત્રે સાડા આઠ વાગે હૅમ્બર્ગ સ્ટેશને પહોચ્યા અને એક હોટેલના ચોથે માળે મુકામ કર્યો.

ભાગ ૧૮ મો.

फरी जर्मनी.

તા. ૨૧-૧-૧૪ બુધવાર.

હૅમ્બર્ગ.

રસ્તાપરનું એક તળાવ અને ટાઉનહૉલ.

અમે જે હૉટેલમાં ઉતર્યાં હતા ત્યાં મ્હોં ધોવા માટે ઉના તથા ટાઢા પાણીની નળીઓ હોઇ ઉત્તમ સગવડ હતી. નાસ્તો કરી અમે ફરવા નીકળ્યા તો એક તળાવમાં પાણી ઠરી જઇ ઉપર ત્રણ ચાર ઇંચ બરફ જામી ગયો હતો અને એક સ્ટીમ બોટ આ બરફ કાપીને તેમાં ચાલતી હતી. તળાવને કાંઠે "સીગલ્સ" નામના પક્ષીઓ બહુ એકઠાં થયાં હતાં અને લોકો તેને પહેલાં માછલાં ખાવા નાખતાં હતા તે તેઓ પાસે આવી ખાઈ જતાં હતાં, અહીંથી પછી ટાઉનહૉલ જોવા ગયા તે ઘણો મોટો અને સુંદર છે. આ શહેરને ફ્રી હૅમ્બર્ગ કહે છે કેમ કે અહીંની સર્વ વ્યવસ્થા લોકો નીયુક્ત સભાસદોથી ચાલે છે અને જર્મન બાદશાહનું માત્ર અધિરાજ્ય છે. ટાઉનહૉલ સામે વિલિયમ બાદશાહનું ઘોડેસ્વાર બ્રોંઝનું પુતળું છે.

સ્ટીમ બોટમાંથી બંદરનો દેખાવ.

અહીંથી અમે બંદર પર ગયા. ત્યાં એક ફરતી સ્ટીમ બોટમાં બેસી એકંદર બંદરનો દેખાવ જોયો તો અહીં અનેક પ્રચંડ સ્ટીમરો પડેલી દેખાઈ પાણીમાં નાની નાની સ્ટીમ બોટો ફરતી હતી. ધુમ્મસને લીધે નજર બહુ આઘે જતી નહોતી. અમારી બોટ ઝડપથી બરફ કાપતી ચાલી હતી તો રસ્તામાં મોટા મોટા વહાણો બાંધવાની તરતી તેમજ કિનારા પરના અનેક ગોદીઓ (ડક્સ) જોવામાં આવી.

બપોરે જમ્યા પછી અમે ગોદીમાં ઇમ્પેરેટર નામની મોટામાં મોટી ૫૨૦૦૦ ટનની બોટ આવેલી હતી તે જોવા ગયા. સ્ટીમબોટમાં અમે ગયા તો રસ્તામાં ત્રણ ચાર મોટી સ્ટીમરો જણાઈ પણ ઇમ્પરેટર બોટ તો તેથીએ મોટી હતી. એમ ખબર પડી ત્યારે ઘણી નવાઈ લાગી. છેવટે એક ગોદીપર તે જોવામાં આવી પણ તેમાં દુરસ્તી કામ ચાલતુ હોવાથી અંદર જવાયુ નહિ. તે બોટ ૧૦૦૦ ફીટ લાંબી અને તે પાંચ ૭ મજલા ઉચી હતી અને તેને ત્રણ મોટાં ભુંગળા હતા. આ બોટ હેમ્બર્ગ અમેરિકા કમ્પનીની હોઈ તે હમણાંજ અમેરિકા જઈ આવી હતી. અમે જે દલીઓ પેરા બોટમાં આવ્યા હતા તે આ બોટ આગળ સાવ બચ્ચાં જેવી લાગતી હતી હેમ્બર્ગ અને બેલ ફાસ્ટમાં બોટ બાંધનારી કમ્પનીઓ વચ્ચે હરીફાઇ ચાલતી હોઇ એક બીજાથી મોટી સ્ટીમરો બાંધે છે આથી પણ એક મોટી બોટ ૫૬૦૦૦ ટનની વ્હેટરસેંડ નામની બધાય છે એમ અમને ખબર પડી. આ પ્રમાણે જગતમાં તે વખતે મોટામાં મોટી સ્ટીમર જોવા અમે ભાગ્યશાળી થયા.

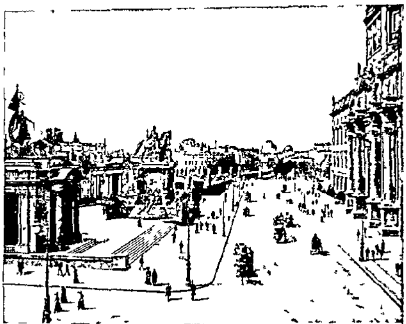
ઇમ્પરેટર બોટ.

તા. ૨૨–૧–૧૪ ગુરૂવાર.

હેમ્બર્ગથી બર્લીન.

આજે અમે હેગેન બેકનો બાગ જોવા ગયા. રસ્તામાં ટ્રામમાં એક પાંચ વર્ષનો છોકરો બજારમાંથી માંસ લઇ આવી ટ્રામમાં બેઠો આવડો નાનો છોકરો એકલો ફરતો અમે કદી દીઠો નહોતો અમે એક માર્કની ફી આપી હેગેન બેકનો બાગ જોવા અંદર ગયા. લંડનના સરકસમાં જે કૃત્રીમ બાગ સિંહ માટે જોયો હતો તેવો અસલ બાગ અમે અહીં જોયો. વળી અહી ૪–૫ હાથી હતા. તેને સંભાળવાને હિંદુસ્થાનમાંથી કેટલાક મુસલમાન માવત આણેલા હતા. વળી આ બાગમાં બધા દેશના જનાવરો સંઘરવામાં આવ્યા હતા અને તેમની પેદાશ કરી વેચતા હતા. બાગ જોઇ ઘેર જઈ બર્લીન જવા ઉપડયા. ત્રણ વાગે નીકળી રાત્રે આઠ વાગે બર્લીન પહોંચ્યા. એક હૉટેલવાળાને અગાઉથી ખબર કરી હતી પણ તેની હૉટેલમાં દુરસ્તી ચાલતી હોવાથી તેણે અમારી બીજી હૉટેલમાં સવડ કરી હતી. આજ કૈસર બાદશાહ તરફથી રાજમહેલમાં મોટો બૉલ થવાનો હતો એટલે રસ્તાપર પોલીસનો સખ્ત બંદોબસ્ત હતો.

હેગેન બેકનો બાગ.

એક રસ્તા ઉપરનો દેખાવ-બર્લિન.

તા. ૨૩-૧-૧૪ શુક્રવાર.

બર્લિન.

રાજ્ય કુટુંબના માણુસોને દાટવાનું રોયલ ચેપલ જોવા આજે ગયા. તે પણું ભવ્ય અને સુંદર હતું. ત્યાંથી પાછા ફરતાં રાજમહેલ સામેના ભવ્ય પુતળાં ગોઠવેલો રસ્તો જેને "બરટ એલે" કહે છે તે જોઇ પાછા આવ્યા. રસ્તા ડામરી હોઇ સ્વચ્છતા પારિસ કરતાં પણુ સરસ જણાઇ.

રોયલ ચેપલ અને બરટ એલે.

જમીને પછી બુશ સર્કસ જોવા ગયા. અહીંઆ દસહજાર માણુસ બેસે એવું મોટું થીએટર કાંપમતું બાંધેલું હોઇ વચ્ચે ખેલ થતો હતો. પહેલા ઘોડા કસરતના ખેલ થયા પછી "લાસ્ટ ડેઝ ઑફ પોમ્પી" નું નાટક શરૂ થયું. આ નાટક માટે ઘણીજ ભવ્ય સીનસીનેરી હાથીઓ લગાડીને ગોઠવી કાઢી ખેલમાં રોમન સામ્રાજ્ય વખતે થતી (ચેરિયટ) રથની સરત, ઘોડાની સરત અને ગ્લેડાયર કુસ્તી વગેરે બતાવી એટલામાં કેટલીક છોકરીઓ એક હોજમા નાગી ન્હાવા પડી તેનો દેખાવ આવ્યો. આ દેખાવ ઘણો વખત ચાલ્યો અને લોકોને બહુ મજા પડી હોય એમ લાગ્યું. આ છોકરીઓએ બારીક લુગડાં પહેર્યાં છે એવી ખબર પડી પણુ આવા સુધરેલા લોકોને આવા બિભત્સ દેખાવ કેમ પસંદ પડે છે તે સમજાયું નહિ. ત્યાર પછી વિસુવીયસ પર્વતમાંથી લાવા રસ નીકળતો હોય એવો દેખાવ આવ્યો અને બધા લોકોની નાસ ભાગ થઇ રહી એકંદર સીનસીનેરી પાછળ ઘણોજ ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો એકંદર નાટક ઘણુંજ આબેહુબ હતું.

બુશ સર્કસ.

તા. ૨૪-૧-૧૪ શનિવાર.

બર્લિન.

અમારી ટપાલ લેવા કુક કમ્પનીમાં જઇ આવ્યા પછી પોસ્ટડેમ

પોસ્ટડૅમ પેલેસ.

નામનો રાજમહેલ જોયો પણ તે મહેલમાં ખાસ જોવા જેવું કંઇ હતું નહિ. પાસે એક ચિત્ર કારનો સંગ્રહ હતો તે જોયો. ત્યાંથી પાછા ફરી સાંજે બર્લિન આવ્યા. બજારમાં દુકાનો લંડન જેવીજ ભપકાદાર જણાઇ.

તા. ૨૫–૧–૧૪ રવીવાર.

બર્લિન.

સ્ટેડિયમ (સસ્તો જોવાની જગ્યા.)

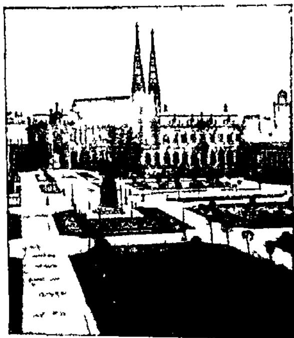
સ. ૧૯૧૫ માં અહીં ઑલિંમ્પિક ગેમ્સ થવાના હોયથી એક મોટું ૧૫૦૦૦ માણસ બેસે એવું મોટું થીએટર બંધાતું હતું તે જોવા ઓવરહેડ રેલ્વેમાંથી ગયા. આ શહેરમાં એક સાત આઠ માઇલ લાંબો પુલ બાંધેલો હતો તે પર રેલ્વે ચલાવે છે તેને ઓવરહેડ રેલ્વે કહે છે. સ્ટેડિયમ માટે એક સ્ટેશને ઉતર્યા પણ તે ત્યાંથી બે માઇલ દૂર હતું એમ ફરતાં ફરતાં અમે એક મોટા રસ્તાપર આવી ચડ્યા પણ એડીઅમનો પત્તો ન લાગવાથી પાસેના સ્ટેશને આવી પાછા આવતા રહ્યા.

તા. ૨૬–૧–૧૪ સોમવાર.

બર્લિનથી ડ્રેસડેન.

ટાઉન હૉલ અને સ્ટોઅર.

આજે અહીંનો ટાઉન હૉલ જોવા ગયા પણ કેસર બાદશાહનો જન્મદીવસ બીજે દહાડે હોવાથી તેમાં ફુલોથી શણગાર થનો હોવાથી અંદર જવાયું નહિ. પાછા ફરતાં રસ્તામાં એક મોટો સ્ટોઅર જોયો તે હેરૉડ સ્ટોઅર કરતાં નાનો હતો તોપણ શોભા ઉત્તમ હતી. પુતળાં શણગારી પાછળ સુંદર દેખાવ કર્યો હતા. શહેરના રસ્તાપર બાજુએ દીવા ન મુકતાં વચ્ચે તાર ગોઠવી મુક્યા હતા તેથી પ્રકાશ વધારે પડી ઉત્તમ શોભા દેખાતી હતી. ઘેર આવી જમી બપોરે ૧–૫૦ ની ગાડીએ ડ્રેસડન જવા ઉપડ્યા. તે ૪ વાગે પહોંચ્યાં અહીં આવતાં સાંજ પડવાથી કંઈ બહાર ગયા નહી.

પિક્ચર ગૅલરી પાસેનો ચોક-ડ્રેસડન.

The Bombay Art Printing Works, Fort.

તા. ૨૭-૧-૧૪ મંગળવાર.

ડ્રેસડન.

આજે બપોરે નાસ્તો કરી દશ વાગે પાસે પિક્ચર ગેલેરી જોવા ગયા.

કેસરના જન્મ દીવસનો સમારંભ.

અહીંઆ ઘણા ઉત્તમ ચિત્રનો સંગ્રહ હતો વળી આજે કેસરનો જન્મ દિવસ હોવાથી આ ગેલેરી પાસેના ચોકમાં બપોરે લશ્કર એકઠું થઈ સલામી આપવાનું હતું તે જોવા અમે ગયા. ચોકમાંના વચલા ફુવારાપર કેટલાક માણસો ચઢી ગયા હતા પણ તે ઉપર ઉભા રહેવાનો હુકમ નહિ હોવાથી પોલિસે તેમને સમજાવીને ખસેડયા. આપણે ત્યાં આવે પ્રસગે પોલિસના ધક્કા ખાવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોત. બરોબર બાર વાગે એકસો એક તોપની સલામી થઈ બેંડ વાગવા માંડયુ ને રાજ્યગીત થયા પછી કેસરનો જ્ય ઘોષ થયો. એકંદર એકઠા થયેલા સીપાઇઓની ટોપીપર એક નાનો ચાંદીનો સિક્કો બેસાડેલો હતો. આ જોઇ અમે પાછા ફર્યા.

આ હોટેલના માલિકનો છોકરો દક્ષિણ આફ્રિકા જઈ આવ્યો હતો અને

હિંદુસ્તાન વિષે લોકોનું અજ્ઞાન.

તે બાપ દીકરો બહુ વાચાળ હોઇ અમારી જોડે વાતો કરવા લાગ્યા. પુછવાં પુછવાં તેઓએ પુછ્યું કે તમે ક્યાંથી આવ્યા છો તો અમે કહ્યું કે અમે હિંદુસ્તાનમાંથી મુંબઇ બંદરથી આવેલા છીએ. તે ઉપરથી પેલા છોકરાએ કહ્યું કે દક્ષિણ આફ્રિકા નજીક પશ્ચિમ કિનારે મુંબઇ બંદર છે એમ મને ખબર છે. આ પ્રમાણે આ લોકોનું ભુગોળ જ્ઞાન જોઇ અમને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું. અમારા પ્રવાસમાં આવા ઘણા માણસો આવ્યા હતા તો કોઇ કહે કે હિંદુસ્તાન અમેરિકામાં અથવા આફ્રિકામાં આવેલું છે. યુરોપ જેવા સુધરેલા દેશમાં હિંદુસ્તાન વિશે આટલું બધું અજ્ઞાન જોઇ અમને બહુ નવાઇ લાગી.

તા. ૨૮-૧-૧૪ બુધવાર

ડ્રેસડન.

આજે અમે વિજળી ટ્રામમાં બેસી ફરવા ગયા. અહીંઆ ટ્રામમાં મદદ

ટ્રામમાં ન્યુસપેપરની સગવડ.

ન્યુસપેપર મુકવામાં આવે છે આની સોઇ બીજે કોઇ ઠેકાણે જેવામા આવી નહી આ શહેર બહુ જુનુ હોઇ ટેકરી પરથી શહેરનો દેખાવ સરસ લાગે છે તે જેઇ કેઅલ ટ્રામથી પાછા આવ્યા.

માથાપરના વાળ કાપી નાંખવાની નવીન તરેહ.

જર્મનીના લોકો માથાપર વાળ રાખતા નથી પણ માત્ર બારીક કાપી નાખી ત્રણ ચાર દહાડા જેટલી હજામત વધેલી હોય તેટલા વાળ રાખે છે તેમનુ આવું માનવુ એ ઉપરથી છે કે ત્યાના ડાક્ટર લોકો આવા વાળ રાખવાથી મગજ શાન્ત રહે છે. એમ કહે છે જર્મન લશ્કરના માણસો તથા પોલીસ પણ આવીજ રીતે વાળ કતરાવી નાખે છે અમેરિકાને ઇંગ્લંડમાં જેમ ઘણા માણસો મુછ મુડાવી નાંખે છે તેમ યુરોપમા કોઇ પણ બીજા દેશમા મુછ મુડાવતા નથી આ રીવાજ ખાસ ઇંગ્લાંડમાંજ દાખલ થયો છે. બપોરે સવા અહીથી નીકળી લેપઝીક પહોન્યા. સ્ટેસનપર મિ સ્ટ્રેસમનની બાયડી અમને લેવા આવી હતી તે અમારા ઉપડયા પછી અહી તેના પિયરમા આવી હતી તેણે અમારે માટે ઉત્તમ હોટેલની સવડ કરી હતી.

તા ૨૮–૬–૧૪ ગુરૂવાર.

લેપઝીક.

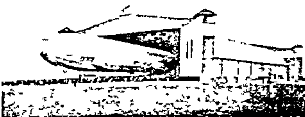
ઇ. સ ૧૮૧૩ ની સાલમાં થયેલી લડાઇનુ પ્રચંડ સ્મારક

ઈ. સ ૧૮૧૩ ની સાલમા પહેલા નેપોલિયનનો પહેલો પરાજય આ ઠેકાણે થયેલો હોવાથી અહી તેનુ એક મોટુ પ્રચંડ સ્મારક કરવામા આવ્યુ છે તે અમે જેવા ગયા આ સ્મારકમા નકશી કામ બીલકુલ નથી પણ તે બહુજ મોટુ બનાવેલુ છે ત્રણ ચાર માળ જેટલો ઉંચો તો તેનો ઓટલો છે તે ઉપર એક મોટુ દેવળ ચણી કાઢયુ છે તેની પાછળ ૯૦ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયો છે અહીથી પાછા ફરતા ટાઉન હૅાલ જેયો પણ તે હેમ્બર્ગના જેવો સરસ નહોતો તેની અંદરના ભાગમાં આરસપહાણ માત્ર જેવા જેવા હતા.

ઝેપલીન વિમાનનો તબેલો—લેપઝિક.

નં૦ ૧.

નં૦ ૨.

નં૦ ૧ વિમાન અંદર પેસતાં અંદરથી લીધેલો ફોટો.
નં૦ ૨ બાહારથી લીધેલો ફોટો.

The Bombay Art Printing Works, Fort

૧૦-૧-૧૪ શુક્રવાર.

લેપઝીક.

લેપઝીક એ મુખ્યત્વે મોટું વ્યાપારી મથક હોવાથી અહી શહેરમાં અમથા ફરનારા લોકો થોડા જોવામાં આવ્યા. અહીઆ બુકબાઈન્ડીંગના બીજા અનેક કારખાનાંઓ છે. બધા લોકો સવારે આઠ વાગ્યાથી સાંજે છ વાગતાં સુધી કામે જાય છે. એટલે શહેરમાં પાંચ લાખ માણસની વસ્તી છે છતાં બજારમાં સાવ સુનકાર દેખાય છે કારખાનાની બહારની બાજુથી મોટમોટી ચાલીઓ હોવાથી કારખાના જેવું બહારથી કંઈ દેખાતું નથી. રસ્તા પહોળા અને સ્વચ્છ હતા અને વીજળીની ટ્રામ અને મોટર બસો ફરતી હતી.

વસ્તીના પ્રમાણમાં અહીં શહેરમાં સુનકાર દેખાતો હતો.

શહેરની બહાર ઝેપલીન વિમાન રાખવાનો તબેલો હતો તે જોવા અમે ટ્રામમાં ગયા. અહીંથી પગે ચાલીને ગયા તો રસ્તામાં વરસાદને લીધે બહુજ કાદવ થએલો હતો. એટલે અમને આપણા દેશના રસ્તાની યાદ આવી તબેલા પાસે ગયા તો તેના પ્રચંડ દરવાજા વીજળીની ચાંપ વડે ઉઘાડી નાંખ્યા અને અમને ૬ આનાની ટીકીટ આપી અંદર જોવા લઈ ગયા. અમે લંડનમાં મોનોપ્લેન-બાયપ્લેન વગેરે વિમાનો જોયા હતા. પણ આ વિમાન તો બહુજ પ્રચંડ હતું. તે ૪૫૦ ફીટ લાંબુ અને ૫૦ ફીટ ઉંચું હતું, અને તેમાં ૨૫ થી ૩૦ માણસ બેસે એવી સવડ હતી. આ તબેલામાં આવા ત્રણ વિમાનો રાખવામાં આવે છે. બીજા બે હવામાં ઉડવા ગયા હતાં. આ ઝેપલીન વિમાન આકાશમાં ૧૦૦૦૦ ફીટ ઉંચે ચઢી શકે છે અને પ્રત્યેક પાછળ સાત લાખ રૂપૈયા ખર્ચ થાય છે આવાં એકદર ૧૮ વિમાન જરમન સરકાર પાસે છે અને બીજા ૪ બંધાય છે એમ સમજાયું અહીંથી પછી ન્યાયકોર્ટ જોઇ ઘેર પાછા આવ્યા.

ઝેપલીન વિમાન.

વા. ૩૧-૧-૧૪ શનિવાર.

લેપઝીક.

આજે અમે કાગળને એમ્બોસીંગ કરવાનું કારખાનું જોયું. અહીં બજારમાંથી કાગળ વેચાતા લાવી તેને એમ્બોસીંગ કરવાનું કામ થાય છે. કારખાનું બહુજ સફાઈદાર ને ચોખ્ખું હતું તે જોઈ અમે બસમાં બેસી મોટમોટી ઇમારતો જોતા જોતા પાછા ઘેર આવ્યા.

કાગળને એમ્બોસીંગ કરવાનું કારખાનું.

તા. ૧-૨-૧૪ રવીવાર.

લેપઝીક.

રવિવારને લીધે આજે બજાર બંધ હતું એટલે બસમાં બેસી આજે શહેર બહાર મજુર લોકના રહેવાના ઘર જોવા ગયા. અહીં આ કારખાનાવાળા અને સરકાર બન્ને મળી મજુર લોકોની સ્થિતિ સુધારવા માટે જાતજાતની ખટપટ કરે છે. આ લોકોનાં ઘરો ઘણાં સફાઈદાર અને સરસ હોઈ તેનું ભાડું ઘણું થોડું હોય છે વળી મજુર માટે કારખાનાવાળા તથા મજુરો મંગી વીમો ઉતારવામાં આવે છે અને ઘરડા માણસોને પેન્સન મળે છે અને માંદા માણસને સેનેટોરીયમમાં મદદ દવા મળે છે. કારખાનાવાળા ફરાળની સોંઘી દુકાનો કાઢે છે. આવી રીતે અનેક રીતે મજુરોની સગવડ સાચવે છે. અહીંઆ મજુર લોકોનાં છોકરાં ફાટલાં તુટલાં ને મેલાં કપડાં પહેરી ફરતાં માલુમ પડ્યા નહિ. જર્મનીનો આ દાખલો જોઈ ઇગ્લાંડમાં આવીજ મજુર લોકો માટે હિલચાલ ચાલે છે. આજે વ્હેરાયટીનો ખેલ જોવા ગયા.

મજુર લોકના સુખને માટે કરેલી તજવીજ.

તા. ૨-૨-૧૪ સોમવાર.

લેપઝીક.

આજે અમે કાગળ તૈયાર કરવાના માયા બનાવવાનું કારખાનું જોવા

કાગળ તૈયાર કરવાના સાંચા બનાવવાનું કારખાનું.

ગયા. આગળથી મેનેજરને ખબર આપેલી હતી તે અમારે માટે મોટર લઇ આવ્યો. કારખાનું ફરી ફરીને જોયું. જપાન સુધી અહીંના સાંચા મોકલી આપવામાં આવે છે.

તા. ૩-૨-૧૪ મંગળવાર.

લેપઝીક.

લાકડા કાપવાનું યંત્ર તૈયાર કરવાનું કારખાનું.

આજે અમે મિ. સ્ટ્રેસમનની ઓળખાણથી કિર્શનેર કમ્પનીના એક લાકડા કાપવાના યંત્ર તૈયાર કરનારા કારખાનામાં ગયા. અહીં તે કમ્પનીના મેનેજરે અમને ત્રણ કલાક સુધી બધુ કારખાનું ફેરવીને બતાવ્યું. યંત્ર તૈયાર પછી તેની બરોબર તપાસ કરવા માટે ખાસ હોંશિયાર માણસો રાખ્યા હોય છે તે દર વર્ષે કંઇને કંઇ સુધારા કરે જાય છે. આ કારખાનામાં પ્રથમ ૪૦ મજુર કામ કરતા હતા. તે હવે વધીને બારસે થયા છે.

સાંજે અમે વ્હેરાયટીનો ખેલ જોવા એક નાટકગૃહમાં ગયા. ત્યાં વડોદરામાં આગડમાં જેમ પોપટો ખેલ કરે છે તેમ વીસ પોપટ એક ખેલ કરી બતાવતા હતા તેમાં એક પોપટ તારપર સાયકલ ચલાવવાનું કામ બહુજ સરસ કરતો હતો.

તા. ૪-૨-૧૪ બુધવાર.

લેપઝીક.

રા. પવારને વધુ બે વર્ષ અમેરિકામાં શીખવા જવા હુકમ થઇ આવ્યો.

આજ રોજ સવારે પોષ્ટમાં ટપાલની ખબર કાઢી તો રા. પવાર પર વડોદરેથી મે. વિદ્યાધિકારી સાહેબે જણાવ્યું હતું કે શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબની આજ્ઞા થઇ છે કે મિ. પવારે બે વર્ષ અમેરિકામાં વધારે અભ્યાસ માટે જવું. આ ખબર સાંભળી મિ. પવારને એક પ્રકારની ખુશી થઇ પણ ઘેર પાછા-

જવાનું હતું તે અટક્યુ જાણી સ્વાભાવિક દીલગીરી લાગી અમને પણ તેમનો લાભો સહવાસ છોડવાનો આવ્યો. જેથી દુઃખ થયું પણ તેમના હિતના કામનો થતો જોઈ અમે ખુશી બતાવી.

તા. ૫-૨-૧૪ ગુરૂવાર.

લેપઝીક.

આજ અમે બાગમાં ફરવા ગયા. અમે સીનેમા, નાટક વિગેરે પુષ્કળ જોયા અને તેમાં હમેશાં ટેગો પદ્ધતિનો નાચ આવતો હતો આ જાતનો નાચ આખા યુરોપમાં બહુજ લોકપ્રિય થઈ ગયો છે. કોઈપણ નાટક કે ખેલ આ નાચ વગર સરસ કહી શકાય નહિ આ નાચમાં ખાસ કૌશલ્ય કંઈ નથી પણ માત્ર એટલો બધો અંગ મરોડ કરવો પડે છે કે નાચનારને બહુજ શ્રમ થતો હોવો જોઈએ બીજું નૈતીક દ્રષ્ટીએ આ નાચ ઘણો હલકો છે. અને તેનું યથાર્થ વર્ણન કરવુ અહીં આવશ્યક લાગતું નથી. આ નાચ માટે યુરોપમાં ધર્માધિકારીઓ ખુબ બુમ પાડી રહ્યા છે.

ટેંગો પદ્ધતિનો નાચ.

તા. ૬-૨-૧૪ શુક્રવાર.

લેપઝીકથી મ્યુનીક.

આજે સવારે અહીંથી સાતને ટ્રેનની ગાડીએ શ. પવાર અમેરીકા જવા માટે લંડન પાછા ઉપડવાના હોવાથી અમે તેમને પહોંચાડવા સવારે સ્ટેશનપર ગયા. કારખાનાઓમાં મજુરો આ વખતે જતા હોય રસ્તાપર પુષ્કળ ગર્દી હતી. ત્યાર પછી અમે પણ ૯ વાગ્યાની ટ્રેનમાં મ્યુનીક જવાને નીકળ્યા. ચારેમેર બરફ પડેલો હોવાથી સર્વત્ર સફેદ દેખાવ થઇ ગયો હતો. ચાલતી ગાડીએ ડબ્બા સાફ કરવા તથા પાયખાનું ચોખ્ખું કરવા એક બાઈ આવી. આવા પ્રકારની વ્યવસ્થા ફક્ત આજ ટ્રેનપર જોઈ અને

શ. પવાર લંડન ઉપડયા અને અમે સૌ મ્યુનીક ગયા.

ન્જર્મનો સ્વચ્છવા માટે ખાસ કાળજી લેતા અમે બધે ઠેકાણે જોયા. અમે સાંજે સાડા ૭ વાગે મ્યુનીક પહોંચ્યા અને મેટ્રોપોલ નામની હોટેલમાં ઉતર્યા.

તા. ૭–૨–૧૪ શનિવાર.

મ્યુનિક.

પુતળા બનાવવાનું શીખવવાની શાળા.

આખા જર્મનમાં અહીં સૌથી સરસ પુતળાં બનાવતાં શીખવવામાં આવે છે, એવું જાણ્યાથી અમે તે નિશાળ જોવા ગયા. પણ ચાલુ વર્ગના બારણાં બંધ હોવાથી અમે અંદર જઇ શક્યા નહિ. આમ વર્ગ બંધ રાખવાનું કારણ પુછવાથી સમજાયુ કે વર્ગમાં નગ્ન સ્ત્રીઓ ને પુતળાં કરવા માટે બેસાડેલી હોય છે. અહીંથી પછી અમે ટ્રામમાં બેસી શહેર જોવા ગયા પણ અહીના મકાનો જુના અને રસ્તાઓ પણ એટલા બધા સ્વચ્છ લાગ્યા નહિ.

તા. ૮–૨–૧૪ રવિવાર.

મ્યુનિક.

કિર્હટેનપાર્શેન ગામમાં ગયા.

આ શહેર આલ્પસ પર્વતની પાસે હોવાથી શિઆળામાં બરફ પર જુદી જુદી રમતો રમવાને માટે અહીં બહાર ગામથી ઘણા લોક આવે છે. આજે રવિવાર હોવાથી અહીંથી પાસેના કિર્હટેન પાર્શેન ગામમાં પુષ્કળ લોકોનો મેળો થવાનો હતો. જાણી અમે સવારે ટ્રેનમાં ત્યાં ગયા. ગાડી ડુંગર પર ચ્હડવા લાગી ત્યારે ચારેમેર બરફ હોવાથી ઘણોજ સુંદર દેખાવ જોવા મળ્યો. સ્ટેશન પરથી ગામ બે માઇલ હોવાથી અમે વગર પૈડાની ઘોડા જોડેલી ગાડી ભાડે મળતી હતી તેમાં ગયા. આવી ગાડીને “ સ્લેજ ” કહે છે અને ઘોડાના પગ બરફપર લપસી ન જાય માટે તેના નાળને હુકની પેઠે વાંકા વાળેલા હોય છે. આ ગાડીમાં બેસવાની બહુ મજા આવી.

પાસેના ડુંગરમાં બરફના લટકતા થાંભલા ઘણાજ જોવા લાયક છે એવું જાણવાથી અમે તે જોવા ગયા અહીંયા જવા માટે ડુંગરની ધારમાંથી બરફમાંથી કોતરી કાઢેલા રસ્તાપરથી જવાતું હતું અને બે જણ કરતાં વધારે જઈ શકે નહિ એવો સાંકડો રસ્તો હતો અને નીચે બધે બરફ જામી ગયેલો હોવાથી તે ઉપર ખીલા વગરના બુટથી અમારાથી બરોબર ચાલી શકાતું નહોતું એટલે અમે તે લટકતા થાભલાં પર્વતની બીપુમાં પડતા પાણીના લંબાઇ ગયેલા તે દુરથીજ જોઇને પાછા ફર્યા.

બરફના લટકતા થાંભલા.

એક ખુલા મેદાનમાં સરખો બરફ પાથરીને તેપર લોકો સ્કેટીંગની રમત કરતા હતા. અને અહી નાના મોટા સર્વે આનંદથી સાથે મળતા હતા તે જોઇ બહુ આનંદ થયો. કેટલાકો એક નાની માંચીમા બેસી બરફપર લપસતા હતા બીજી બાજુ કેટલાક જણ શીઇંગની રમત કરતા હતા. આ રમતમાં ૬–૭ ફીટ લાંબા અને ત્રણ ચાર ઇંચ પહોળા સપાટ લાકડાપર બેસી બરફપર જોરથી લપસવા આવી પછી ખુબ લાંબો ચેકડો મારવાની રમત કરતા હતા આ રમત ઘણી કૌશલ્યની હોઇ તેની અહીંયા સરત ચાલી રહી હતી આવા પ્રકારની વિન્ટર સ્પોર્ટસ્ અમને જોવા મળી તેથી અમે બહુ ખુશી થયા.

સ્કેટીંગ શીઇંગ વગેરે શિયાળાની રમતો.

અહીથી પાછા સ્લેજમાં સ્ટેશનપર આવી ચાર વાગે ગાડીમા પાછા મ્યુનીક ગયા. તો રસ્તામા એક મોટું વીસ ચાળીસ માઇલના ઘેરાવનુ સરોવર ઠરી ગયેલું જણાયુ અને તેપર હજારો માણસો રમવા આવ્યા હતા, આ વરસ જેવું છેલ્લાં વીસ વરસમાં ઠરી આવું આ સરોવર ઠરી ગયુ નહોતું એવું લોકો કહેતા હતા.

ઠરી ગયેલું એક સરોવર.

તા. ૯–૨–૧૪ સોમવાર.

મ્યુનિક.

આ શહેરમાં સાયન્સ ,મ્યુઝીઅમ જોવા જેવું હોવાથી તે આજે જોવા

બરફના લટકતા સ્તંભ-મ્યુનિક.

અહીંનું સાયન્સ મ્યુઝીઅમ.

ગયા. અહીં જાત જાતના વિમાનોના નમુના હતા. જે માણસે પ્રથમ પાંખો બાંધી ઉડવાની શરૂવાત કરી હતી તેનું ચિત્ર અહીં જોયું. વળી શહેરની નીચે રસ્તાઓ કેવા પોહળા થઇ ગયા છે. તેનુંએ ચિત્ર હતું, તેમાં નીચે ગટર-નળ-અન્ડરગ્રાઉન્ડ રેલ્વે-ટ્રુબરેલ્વે તાર વગેરે કાઢેલા હતા એટલે બહુ ચમત્કારિક દેખાતું હતું.

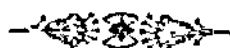
બિયર દારૂ તૈયાર કરવાનું કારખાનું.

આ પછી અમે બિયર નામનો દારૂ તૈયાર કરવાના પ્રચંડ કારખાનામાં ગયા અહીંયા જવના માલ્ટ નામના મીઠા રસમાંથી હોય નામના કડવા ફળનો રસ મેળવી આ દારૂ તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ કારખાનામાંથી આખી દુનીયાપર દારૂ મોકલવામાં આવે છે. પીપો સાફ કરવાની બાટલીઓ ધોવાની વગેરે યાંત્રિક રચનાઓ જોઇ અમને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું.

ભાગ ૧૯ મો

फरी ऑस्ट्रीया.

તા. ૧૦-૨-૧૪ મંગળવાર.

મ્યુનિકથી ટ્રીએસ્ટ.

સવારે ૮! વાગ્યાની ગાડીએ અમે આજે ટ્રીએસ્ટ બંદર જવા નીકળ્યા. યુરોપના પ્રવાસમાં છેલ્લો મુકામ હતો. રસ્તામાં આસ્ટ્રીઅન આલ્પસની સીનરી. કાર્લસ્રુહ અને સાલસબુર્ગ એ બે મોટાં હવાખાવાનાં ઠેકાણાં આવ્યા. ગાડી ઑસ્ટ્રીયાના આલ્પસ પર્વતમાંથી જતી હોઈ ચારે મેર બધે શીર "સ્નો બરફ પડેલો હોઈ દેખાવ ઘણોજ રમણીય દેખાતો હતો. વ્હિલાખ નામના સ્ટેશનથી સુમારે ચાલીસ મૈલ સુધી એવી તો ઉત્તમ સીનેરી જોવામાં આવી કે અમારો વખત ક્યારે ગયો તે પણ જણાયું નહિ. ઝાડપર બરફ એટલો જામી ગયો હતો કે ઝાડ ધોળાં ધબ હોઈ ડાળો લચી પડી હતી. રસ્તાના તારપર બરફ જામી જઇ બરફનું પડજ થઇ ગયું હતું. રાત્રે સવા આઠ વાગે ટ્રીએસ્ટ બંદરે આવ્યા અને માનસો નિસી નામની હૉટલમાં ઉતરવાનું હોવાથી તે હૉટલની ગાડીમાં ગયા.

તા. ૧૧-૨-૧૪ બુધવાર.

ટ્રીએસ્ટ.

સવારે ઑસ્ટ્રીઅન લૉઇડ કંપનીની મુખ્ય ઑફિસમાં જઇ અમારી રીટર્ન

ટ્રીઈરે બદલાવી અમારૂ મેરિયનબાદ નામની

ઑસ્ટ્રીઅનલોઈડ કંપનીની બૉટ ગાબ્લૅાઝમાં અમારે જવાનું ઠર્યું.

બોટમાં જવાનું હતું પણ તે બોટ નાદુરસ્ત થવાથી ગાબ્લાંઝ નામની બોટમાં જવાનું ઠર્યું. અમે આવતી વખત અમારી ડેક ચેઅર્ક કંપનીના માણસોને સોંપી આવ્યા હતા તેની તપાસ કરી તો કંઈ જવાબ મળ્યો નહિ અમારી પાસે પાવતી નહોતી એટલે અમારૂં કંઇ ચાલ્યું નહિ. આવી મોટી કંપનીના અમલદારો પણ આવો ગોટાળો કરે છે; જોઈ અમને બહુ ગુસ્મો આવ્યો અમારી એક પેટી ટ્રિએસ્ટની વખારમાં સોંપી હતી પણ તે કુક કમ્પનીમાંથી મળી આવી. પછી ગાબ્લાંઝ સ્ટીમર જોઈ અમે પાછા આવ્યા.

તા. ૧૨-૨-૧૪ ગુરૂવાર.

ટ્રીએસ્ટ.

યુરોપના એકંદર શહેરો જોયાં તેમાં ટ્રીએસ્ટ સૌથી ગંદુ હતું રસ્તાપર પથ્થર જડ્યા હતા. તોપણ કચરો ઘણોજ હતો. આજ કંઈ કામ ન હોવાથી સાંજે દરીયાપર ફરી પાછા આવ્યા.

ગંદુ શહેર.

તા. ૧૩-૨-૧૪ શુક્રવાર.

ટ્રીએસ્ટ.

આજે અમે વીજળીની ટ્રામમાં બેસી વહાણો બાંધવાની ગોદી જોવા ગયા. અહીં અમે જે સ્ટીમરમાં જવાના હતા તે મેરીયનબાદ સ્ટીમર દુરસ્ત થતી જોઈ. અહીંઆ ઑસ્ટ્રીઆના લડાઉ વહાણો પણ તૈયાર થાય છે. ત્યાંથી આવ્યા પછી વરસાદ પડતો હોવાથી અમે કંઈ ગયા નહિ.

ટ્રિએસ્ટ બંદર.

દા. ૧૪–૨–૧૪ શનીવાર

ટ્રીએસ્ટ.

ઑપસીનો ગામ જોઈ આવ્યા.

આજે અમે વીજળીની ટ્રામમાં બેસી પાસેનું ડુંગર પરનું ઑપસીનો ગામ જોવા ગયા. ગ્નતો એટલો બધો ચ્હડાવનો હતો કે મનમાં બીક લાગતી હતી કે રખેને યંત્ર બગડે ને પડી જવાય છેવટે છેવટ આવા વિકટ સ્તે આવ્યા જાણી ઉદ્વેગ થવા લાગ્યો પણ ઉપર ગયા પછી ગામ નાનું પણ સ્વચ્છ જોવા જેવું મળ્યું તેથી સંતોષ થયો. અહીંઆ એક બાઈ માથે ઘાસનો ભારો લઈને જતી જોઈ આવો ભારો ઊંચકી જતું માણસ જોયું નહોતું પણ આજે અમને હિંદુસ્થાનની યાદ થઈ.

દા. ૧૫–૨–૧૪ રવીવાર.

ટ્રીએસ્ટ.

મિ. સ્ટ્રેમમેન બીજી ખુશીઓ લઈ આવ્યો.

મિ. સ્ટ્રેમમેન આજે ત્યારે ઑસ્ટ્રીઅન લોઇડ કંપનીમાં જઈ ત્યાંના માણસો જોડે લડભગ કરી ગુમ થયેલી ખુરશીના બદલામાં બીજી લઈ આવ્યો. આ જો અમારી જોડે ન હોત તો અમને ખુરશી મળવાની નહોતી.

મિ. સ્ટ્રેમમેને અમને છેલ્લા પાંચ મહિનામાં બહુજ મદદ કરી.

મિ. સ્ટ્રેમમેન આવીરીતે અમને બહુજ ઉપયોગી થઈ પડયો હતો તે ફક્ત એક પ્રદર્શમાં મળી આવ્યો ત્યાર પછી અમારી ને તેની ઘણી ઓળખાણ થઈ ગઈ અને તે અમારી સાથે પાંચ મહિના રહ્યો. અમારાથી જુદા પડવાનું પાસે આવ્યું જાણી તેની આંખો ભરાઈ આવી. તે સ્વભાવનો સુશીલ ને પ્રમાણીક હતો. દારૂને તે અડકતો નહિ.

અમારા પ્રવાસમાં ફક્ત ગઉજાતમાં એક નેપ'મમાં અડચણ પડી પણ પછીથી કોઇને કોઇ માહીતગાર અમને મળી આવતું. એટલે અમને બહુ ત્રાસ થયો નહિ ્રથમ બેરિસ્ટર બોરા પછી મિયા સુલેમાન સોદાગર, ઇસ્માઇલ સુરતી અમેરિકન મીશનર, ઇટાલીયન ગાઇડ એડવર્ડ ગ ભાવલણકર, રા. બામ અને છેવટે મિ સ્ટ્રેમન એ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે ઉત્તમ માણસો મળતા ગયા. અને તેથી અમારો પ્રવાસ બહુ સુખમા થયો. આજે એક વાગે બોટ નીકળવાની હતી એટલે અમે અગ્યાર વાગે તૈયાર થયા બોટ છુટવાની વખત થઇ ત્યારે મિ સ્ટ્રેસમેનને અમે પાંચ પાંડ ઇનામ આપ્યું અને છુટા પડયા બોટ ઉપડયા પછી ક્યાર સુધી તે બંદર ઉપરથી અમને ટની ઉંચી કરી ટોપી ભરવી રામ રામ કરતો હતો એકદર યુરોપીયન રીતભાત હવે માહીત થવાથી બોટપર ઘણી મજા લાગતી હતી. આ બોટ એકદર બાર હજાર ટનની હતી અને ગતિ પણ કિલયોપેટ્રા જેટલીજ ૧૬ નોટની હતી સમુદ્ર પણ શાંત હતો. હવે અમે જમવાને ડાઇનીંગ હોલમાં જવા હતા. આજે સાંજે [illegible]

ભાગ ૨૦ મો.

ट्रीएस्टथी मुंबई.

તા. ૧૬-૨-૧૪ સોમવાર.

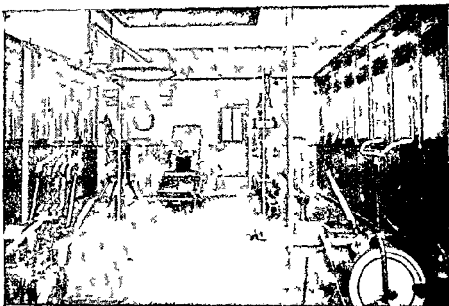
ગાબ્લાંઝ.

"ए" ડેક ઉપરની કસરત શાળા.

બોટ ઉપર વ્યવસ્થા કેવી રહે છે તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન આગળ કરીજ ગયા છીએ પરંતુ આ સ્ટીમરમાં જે વિશેષ સગવડો હતી તેનોજ અહીં ઉલ્લેખ કરીશું. આ બોટમાં બિજીઓ પેત્રા કરતાં બે મજલા વધારે હતા અને ઉપરના મજલાપર જે ए ડેક કહે છે, ત્યા તાર વગરના સંદેશા મોકલવાની ઑફીસ તથા પહેલા વર્ગના ઉતારૂઓ માટે કસરત શાળા હતી અહીંઆં સેન્ડોના ડમ્બેલ્સ, ઇન્ડીયન ડમ્બેલ્સ (મગદળ) વગેરે કસરતના સાધનો હતાં. વળી બીજા કેટલાંક યાંત્રિક સાધનો જેવા કે સાયકલ-બોટ વિગેરેના યંત્રો કે તેની ઉપર બેસી તે વાહનો ચલાવવા જેટલુ અંગ બળ લાગે તેટલુંજ તે વાહનો ન ચાલતાં ત્યાંને ત્યાંજ કરવું પડે. આ રચનાઓ અમને બહુ ગમી ગઇ અને અમે વારંવાર તેનો ઉપયોગ કર્યો

"बी" ડેક પર સિંગલ બર્થ કેબીન્સ.

આ ડેકની નીચે बी ડેક હોઈ ત્યા એક મ્યુઝીક સલુન અને સ્મોકિંગ રૂમના ઓરડાઓ હતા અને બહારની બાજુએ એક મોટું વિસ્તર્ણ છજુ (ડેક) હોઇ તેની પાસે એક કાગળ લખવાની ઓરડી હતી. આ મજલાપર કેટલીક સિંગલ કેબીન્સ હતી અને તે સમુદ્ર સપાટીથી ઊંચુ હોઇ હવા પ્રકાશ પુષ્કળ હતા એટલે તેનું ભાડું ફર્સ્ટ ક્લાસ કરતાં ૬ પૌંડ વધારે હતું.

' એ" ડેક ઉપરની કસરત-ગાળ્લોઝ.

સી ડેક પરના ડબલ બર્થ કેબીન્સ.

આની નીચે સી ડેકપર બબ્બે માણસ માટેની કેબીન્સ હતી અને તેમાંની એક રીઝર્વ કરવા માટે બે પૌંડ વધારે આપવા પડતા હતા. અમે આમાંની એક કેબીન રાખી હતી. અહીં છજું નાનું હતું. આ શીવાય બોટ પરના અમલદારોની પણ કેટલીક ઓરડીઓ હતી; વળી એક નાની સરખી દુકાન હતી ત્યાં ચાકુ ચોપડીઓ વિગેરે પરચુરણ સામાન મળતો હતો.

ડી ડેક પરની ઓરડીઓ.

આની નીચે ડી ડેકપર કેટલાક ફર્સ્ટ ક્લાસની ઓરડીઓ હતી; પણ તેને ઊપરના મજલાઓની પેઠે ઉઘાડાં બારણા નહોતા પણ માત્ર પોર્ટ હોલ્સ હતાં. આ મજલાપર વળી જમવાનો ઓરડો હતો. દરેક મજલે ન્હાવાની તથા સંડાસની ગોઠવણ હતી. આજે બપોરે ૧॥ વાગે અમારી બોટ લીસા બેટ કને બે કલાક ઉભી રહી હતી.

તા. ૧૭-૨-૧૪ મંગળવાર.

ગાબ્લાંઝ.

અમારી ઓરડીમાંની સગવડો.

અમારી ઓરડીમાં કપડાં ઉનાગવા માટે એક કપાટ હતું અને બે વીજળીના પંખા હતા. વળી આ ઓરડીમાં સ્ટીમ હીટર પણ હતું. રોજ અમારી બોટ થોડી થોડી દક્ષિણ દિશામાં જતી હોઈ દીવસે દીવસે થંડી થોડી જતી હતી. એટલે અમને સ્ટીમ હીટરનો ખપ થોડો થતો ગયો. આજપણ અમે રોજની માફક ડેકપર થોડો વખત ફર્યા.

તા. ૧૮-૨-૧૪ બુધવાર.

ગાબ્લાંઝ.

અમારી ઓરડીમાં હવા પ્રકાશ પુષ્કળ આવતો હોઇ અમને કોઇ જાતની

બોટઉપર બૉલ.

અડચણ પડતી ન હોતી. અમે બધા પ્રવાસનો ખર્ચ લખવામાં ઘણો ખરો વખત ગાળતા અને સાંજે એકાદ કલાક કસરત શાળામાં જતા. આજે રાતે બોટપર મ્યુઝીક હોલમાં બૉલ ડાન્સ થવાનો હતો એટલે જમ્યા પછી બે ત્રણ કલાક નાચ ચાલ્યો. આખા પ્રવાસમાં આવો નાચ જોવાનો પ્રસંગ આવેલો નહિ અને આજે છેવટે અનાયાસે આ લાભ મળ્યો તેની ખુશી થઇ પણ એકંદરે આ નાચમાં પસંદ પડે એવું કંઇ હતું નહિ.

તા. ૧૮-૨-૧૪ ગુરૂવાર.

ગાબ્લાંઝ.

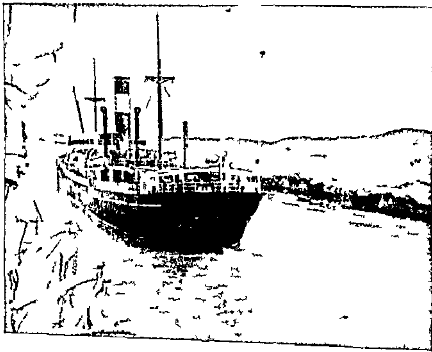
પોર્ટ સૈયદ બંદરપર ઉતરી બજાર જોયું.

બપોરે ચાર વાગતાં પોર્ટ સૈયદ બંદરે અમારી બોટ લંગર કરવાની હોઇ બે વાગ્યાથી ઉતારૂઓ દુરબીનમાંથી બંદર દેખાય છે કે નહિ તે જોવા લાગ્યા. દરેક પ્રવાસી પાસે એક દુરબીન અને કેમેરા હોવા જોઇએ એવો સાધારણ યુરોપીઅન રીવાજ જણાય છે. અમોએ અગાઉથી મોકલેલી પેટીઓ પણ અહીંજ ચડવાની હતી. અમે હોડીમાં બેસી કિનારે ગયા. કુક કમ્પનીમાં તપાસ કરી તો અમારી પેટીઓ સ્ટીમરપર ચ્હડાવવા માટે રવાના કરી હતી. પછી અમે બજારમાં ફરવા ગયા. અહીંનો દેખાવ કેરો જેવો ઘણોખરો હતો.

યુરોપીયન ઉતારૂઓએ અહીંથી પોતાની ટોપીઓ બદલી.

અહીંથી અમે બોટપર પાછા ગયા તો બધા ઉતારૂઓ જે અત્યાર લગી અમુકજ જાતની કાળી ટોપી પહેરતા હતા તે બદલી નાખી અહીંયા સાહેબ લોકો પહેરે છે તેવી ટોપીઓ પહેરી બેઠા હતા જે લોકો પાસે આવી ટોપી નહોતી તે બજારમાંથી લઇ આવ્યા. આજનો આ દેખાવ જોઇ અમને બહુ નવાઇ લાગી.

પોર્ટ સૈયદ પછી સુએઝની નહેર શરૂ થાય છે. આ નહેરની યોજના

અમારી બોટ પાસેથી જનારી એક આગબોટ–સુવેજની નેહેર.

પોર્ટ સેયદથી સુએઝની નહેર શરૂ થાય છે.

કરનાર મહાન એન્જીનીયર ડીલેસેપ્સ નામના ફ્રેંચ મેનનું પુતળું નહેરના મ્હોડાપર ઉભુ કર્યું છે. નહેર સાંકડી હોઇ સામેથી કોઇ સ્ટીમર આવે તેને જણાય માટે એક મોટી બત્તી આગળ રાખી હતી. અત્યારે રાત હોવાથી નહેર બરોબર જોવાઇ નહિ.

તા. ૨૦–૨–૧૪ શુક્રવાર.

ગાબ્સાંઝ.

યુરોપમાં જતી વખતે અમે સુવેજ બદરે ઉતર્યા હોઇ અમારાથી આ નહેર

સુવેઝની નહેર.

જોવાઇ નહોતી. માટે આજે અમે વ્હેલા ઉઠી ડેકપરથી નહેરનો દેખાવ જોવા લાગ્યા. નહેર બહુ સાંકડી હોવાથી સામેથી બીજી બોટ આવતી હોય તો કિનારાપર દાટેલા થાંભલા જોડે સાંકળ જોડી બોટને એક બાજુએ ખેંચી બીજી બોટને માર્ગ આપવો પડે છે. આવી રીતે બીજી બોટોને રસ્તો આપવા માટે અમારે બેવાર ઉભા રહેવું પડ્યું. વચ્ચે બે મોટાં સરોવર આવે છે અને અહીં માત્ર કેનાલ પુષ્કળ મોટો થાય છે. નહેરની બન્ને બાજુઓ ઉંચથી પકી કરેલી છે. તોપણ નહેરમાં પુષ્કળ રેતી આવી જઇ સીલ્ટ જામે છે. તે કાઢવા માટે અનેક આગબોટો ફર્યા કરે છે. દર કલાકે પાંચ માઇલ વેગે આ નહેર ઓળંગવા માટે સત્તર કલાક લાગે છે. આ પ્રમાણે અમારી આગબોટ બપોરે એક વાગે સુવેજ બદરે આવી પહોંચી; પણ અમે અહીં થોડીવાર ઉભું રહેવાનું હોવાથી ઉતર્યા નહિ. બપોરે ત્રણ વાગે પાછી સ્ટીમર ઉપડી.

તા ૨૧–૨–૧૪ શનિવાર.

ગાબ્સાંઝ.

પોર્ટ સૈયદથી ચઢેલી પેટીઓ બરોબર આવી છે કે નહિ તેનો ......

અમારી પેટીઓ બોટપર સુરક્ષિત આવી હતી.

કરવા પરસરની ઑફીસમાં ગયા તો ત્યાંથી અમને એગેજ માસ્તર કને જવા કહ્યું. ત્યાંથી અમે વખારમાં ગયા તો બધી પેટીઓ જેમ તેમ પડી હતી. અમારી પેટીઓ ગોધી કાઢતાં લગભગ એક કલાક થયો. અને અમારી બધી પેટીઓ જડી. એમાંથી બે પેટીની જરૂર હોવાથી અમે કેબીન બાય પાસેથી અમારી ઓરડીમાં લઇ આવ્યા. તો અંદર બધો સામાન સુરક્ષિત માલૂમ પડયો.

તા. ૨૨–૨–૧૪ રવીવાર.

ગાબ્લાંઝ.

આ વખતે જમવાની વ્યવસ્થા.

હવે એકંદર ટાઢ કમી થવાથી તારુ લોકોએ ગરમ કપડાં કાઢી સુતરાઉ અને રેશમી લુગડાં પહેરવાની તૈયારી કરી હતી. આ વખતે અમને યુરોપીયન લોકોની ખાવા કરવાની ઢબ માલૂમ પડી ગઈ હોવાથી અમે ખાસ કંઈ વ્યવસ્થા કરી નહોતી. પણ દરરોજ જમવા માટે જે પદાર્થો આવતા તેમાંથી અમે રૂચિકર પદાર્થો વિશેષ લેતા હતા. એટલે જમવાનો ત્રાસ આ વખતે થયો નહિ.

બોટપર થયેલી ઓળખાણ.

આજે રવિવાર હોવાથી પ્રોટેસ્ટન્ટ અને રોમન કૅથલિક લોકોની જુદી જુદી પ્રાર્થના થઇ. બોટપર અઠવાડીયું થવાથી અમારી જુદા જુદા માણસો જોડે ઓળખાણ થવા માંડી હતી. પારીસના કેટલા એક ઝવેરી લોકો આ બોટમા હતા. તેમની જોડે ઓળખાણ થઇ. કલકત્તે જતા એક યુરોપિયન ડૉક્ટર સાથે અમારો પરિચય થયો હતો અને ઑસ્ટ્રીઆના એક ગ્રહસ્થ પત્નિ સાથે હિંદુસ્તાન જોવા જતા હતા તેની જોડે પણ બહુ વખત વાતો કરવામાં અમે કાઢતા.

તા. ૨૩–૨–૧૪ સોમવાર.

ગાબ્લાંઝ.

આજ પવન બહુ જુસ્સો હોવાથી બોટ મોટી બોટ પણ ડોલવા લાગી

આ મોટી બોટપણ પવનના તુફાનમાં ડોલવા લાગી.

અને અમારી બોટ પણ ખુબ હાલતી હતી. એટલે ઉતારૂઓ બધા પોત પોતાની જગાએ પડી રહ્યા હતા. આજે પાછા જતી વખત બોટ હાલશે કે શું એવી અમને બીક રહ્યા કરતી હતી.

તા. ૨૪-૨-૧૪ મંગળવાર.

ગાબ્લાંઝ.

એડનમાં રા. દાંડેકરને ઘેર ગયા.

આજે સવાર ૯ વાગે બાબેલ માંડેબની સામુદ્રધુની ઓળંગી ગયા. અને સાંજે ચાર વાગે એડન પહોચીશું એમ જાણ્યું ત્યારે આનંદ થયો પાંચ વાગે એડન પહોંચ્યા પણ છ વાગ્યા સુધી કોઇને ઉતરવા દીધા નહિ. એડનની પોસ્ટ ઑફીસમાં અમારા એક ઓળખીતા રા. દાંડેકર છે તેમને અમોએ અગાઉથી ખબર આપેલી હતી તે અમને તેડવાને આવ્યા હતા તેમની સાથે તેમને ઘેર જઈ અમે બ્રાહ્મણીયા રસોઇ જમ્યા એટલે અમને એક જાતનો ઘણોજ સંતોષ થયો. રાત્રે આઠ વાગે પાછા ફર્યા ત્યારે તુફાન હોવાથી અમે હોડીમાં ડોલતાં ડોલતાં માંડ માંડ બોટપર પહોંચ્યાં.

તા. ૨૫-૨-૧૪ બુધવાર.

ગાબ્લાંઝ.

દુર્બીનને લીધે બહુ ગમ્મત થઇ.

અમારી ઓરડીમાં સ્ટીમહીટર હતું તેની હવે કંઇ જરૂર રહી નહિ. અમારી પાસે દુરબીન હોવાથી સમુદ્રના દેખાવો જોવાની બહુ ગમ્મત આવતી હતી. પૃથ્વી ગોળ છે. તેના કારણોમાં જે વહાણનો પાઠ શીખ્યા હતા તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ અમે દુરબીનથી કરી શક્યા.

તા. ૨૬-૨-૧૪ ગુરવાર.

ગાબ્લાંઝ.

બોટપર એક જપાની ધોબી હતો એટલે લુગડાં જ્યારે જોઇએ ત્યારે

બોટપર સ્વચ્છતા બહુજ રહેતી હતી.

ધોઈ આપતો હતો. વળી સ્વચ્છતા માટે બહુજ કાળજી લેવામાં આવતી હતી દસ હિંદી અને ગોવાનીઝ આ ગાદી સુકીતુંજ કામ કરતા હતા.

તા. ૨૭–૨–૧૪ શુક્રવાર.

ગાબ્લાંઝ.

મુંબઈબંદર પાસે આવતું હોઇ અમારૂં દીલ કશામાં લાગે નહિ.

મુંબઈ બંદર પાસે આવતું હોવાથી અમારી પાસે કંઈ જકાતી માલ છે કે નહિ તેનો કાગળ ભરવાનો અમારી પાસે આવ્યો ને બધી દઈને પરસરને આપ્યો. મુંબઈ હવે નજદીક આવી પહોંચ્યુ છે જાણી અમારૂં દીલ કશામાં લાગે નહિ. હિસાબ લખવાનો ડાયરી ભરવાનો કંટાળો આવવા લાગ્યો સાત મહિના મુસાફરીના એકદમ નીકળી ગયા પણ આ ત્રણ ચાર દહાડા કાઢવા વસમા થઈ પડ્યા મનુષ્ય સ્વભાવની આ ખુબી જોઇ અમને બહુ નવાઇ લાગી

તા. ૨૮–૨–૧૪ શનિવાર.

ગાબ્લાંઝ.

બોટપરના જુદાજુદા સાવનોનો પ્રયોગ અજમાવી જોવાં જોવા મળ્યું.

બપોરે ચાર વાગે બોટ એકદમ ફરવા લાગી એટલે ઉપર જઈ જોયું તો ૪–૫ ખલાસી ને એક અમલદાર એક નાની હોડીમાં બેસી નીચે ઉતરવા જોયા એક જણ "બોય" "બોય" એમ કહી સમુદ્રમાં એક તરતા પદાર્થને બતાવવા લાગ્યો. અમે જાણ્યું કે કોઇ છોકરૂં પડી ગયું છે કે શું. પણ ખબર પડી કે બોટના કપ્તાને અજમાયશ કરવા ખુદાય નહિ એવું ગજામાં ઘાલવાનુ ખુચર્તું ચક્કર દરીયામાં ફેંક્યું છે તે ચક્કર એકંદર ખલાસીઓ કેટલી વારમાં લઇ આવે છે તે જોવા માટે આ પ્રયોગ કર્યો છે. આવી જાતના પ્રયોગો કરીને બોટપરના નોકરો પોતાના કામમાં હોંશીયાર છે કે નહિ તે જોવાનો કપ્તાનને હુકમ હોય છે. પહેરે

મીનીટમાં તે હોડી ચકર લઇને આવી પહોંચી. આ પછી તરતજ જાણે બોટમાં આગ લાગી હોય અને તે હોલવવા માટે પાણીની નળીઓમાં કંવાનની સુદ્રા ન્હડાવી પાણી છાંટવા માંડયું. ત્યાર પછી બોટપર તમામ હથીયારો જેવાં કે બંદુકો, પિસ્તુલો વિગેરે તપાસી જોયાં. આ હથીયારો સમુદ્રમાં કોઇ ચાંચીયા લોકો હલ્લો કરે તેની સામે બચાવ કરવાને માટે રાખ્યાં હોય છે આવી રીતે અમને બોટપરના જુદા જુદા બચાવના સાધનોનો પ્રયોગ થતો જોવા મળ્યો.

તા. ૧-૩-૧૪ રવીવાર.

ગાબ્લાંઝ.

આજે બધા ઉતારૂઓ બોટ મુંબઇ ક્યારે પહોંચશે તેનો તર્ક કરવા લાગ્યા.

આજ તો મુંબઇ પહોંચવાની ઉત્કંઠા બહુજ વધી પડી.

અમારી પણ ઉત્કંઠા બહુજ વધી. બીજે દીવસે મુંબઇ આવવાનું હોઇ અમે બોટપરના નોકરોને ૪૦ રૂપિયા બક્ષીસ વહેંચી આપી. પરસરની ઑફિસમા જઇ તપાસ કર્યો તો જણાવ્યું કે કાલે સવારે અગ્યાર વાગે બોટ મુંબઇ પહોંચશે

તા. ૨-૩-૧૪ સોમવાર.

ગાબ્લાંઝ.

આજે સવારે મુંબઇ પહોંચવાનુ છે એટલે સવાર ક્યારે પડે એમ થયા

સવારે વહેલા ઉઠી સામાન બાંધ્યો.

કરે હતું અને ઉંઘ બીલકુલ આવી નહિ. સવારે જલ્દી ઉઠી પાંચ વાગ્યા ત્યારે નાહી ધોઇ તયાર થયા. સામાન બાંધવા માંડયો. પછી ડેકપર જઇ દુરબીનમાથી મુંબઇ દેખાય છે કે નહિ તે જોવા માંડયુ પણ નવ વાગતા લગી કંઈ દેખાયુ નહિ ત્યારે નિરાશ થયો છેવટે દસ વાગે કુલાબાની દીવાદાંડી દેખાઈ ત્યારે કંઇક ચેન પડયું. સવારે ખાવાનું પણ ભાવ્યુ નહિ ફક્ત મુંબઇ ક્યારે પહોંચીશું એનીજ કાળજી થવા લાગી.

મુંબાઈના બારામાં રોકાઇ રહેવું પડયું.

પછી ધીમે ધીમે મુંબઈના મકાનો સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યા અને અમારા સંબંધીઓને મળવાની ઇચ્છા વધવા લાગી. પણ દરીઆમાં ભરતી નહોવાથી અમારી બોટ એક માઇલ દૂર ઉભી રહેવાની છે એમ અમે જાણ્યું ત્યારે બહુજ લાગી આવ્યું થોડીવારે કેટલીક હોડીઓ અમારી બોટપર આવી પણ તેમાં અમારૂં કોઇ હતું નહિ. બંદરપર માણસો દેખાય પણ દુરબીનમાંથી તે કોણછે તે સ્પષ્ટ જણાતું ન હોતું.

વડીલોને નમન કર્યું.

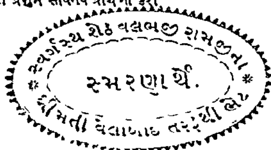
છેવટે એક કલાક પછી અમને તેડવા આવેલા માણસો હોડીમાં બેસી બોટ પાસે આવ્યા પણ તેમને બોટપર લેતા નહોતા. બપોરે એક વાગે જમવાની વખત થઇ પણ અમને આજે જમવા જવું ગમ્યું નહિ છેવટે બે વાગે અમારી બોટ ધક્કાપર આવી ત્યાં તીર્થરૂપ બાબા-તીર્થનાના સાહેબ દેશમુખ અને તી. શ્રીમંત બાળાસાહેબ મીરજકર વગેરેને જોઇ અમને ઘણોજ આનંદ થયો. બંદરપર ઉતરી સર્વેને પ્રેમભાવથી નમન કરી મન શાંત કર્યું, આજ કેટલા દહાડાનો યુરોપનો પ્રવાસ સુખરૂપ પુરો થયો. જાણી. મન નિશ્ચિત ને હલકું થયું. પછી સામાનની વ્યવસ્થા કરી. જકાત ઓફીસમાં તે બધો ઉઘાડીને બતાવવો પડ્યો. અને સાંજે પાંચ વાગે ડૉ. નાનાસાહેબ દેશમુખને ઘેર ગયા.

વડોદરે આવ્યા.

તા. ૩ જી ને મંગળવાર વિશ્રાન્તિ માટે મુંબઇ રહ્યા અને તા. ૪ થી ને બુધવારે સવારની ગાડીએ નીકળી સાંજે પાંચ વાગે વડોદરે પહોંચ્યા. કેટલાક લોકો અમને પાલેજ-કરજણ-ઇટોલા સુધી તેડવાને આવ્યા હતા વડોદરાને સ્ટેશને પુષ્કળ મિત્રમંડળ એકઠું થયુ હતું. છેવટે આ સર્વનો આભાર માની ઘેર આવ્યા.

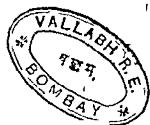
શ્રી સીતારામ ચંદ્રદેવને વંદન.

જેમની પરમ કૃપાથી અમારો આ યુરોપનો પ્રવાસ સુખરૂપ પાર પડયો તે સર્વ શક્તિમાન દીન દયાળ પ્રભુ શ્રી સીતારામ ચંદ્રદેવને ઘેર આવી મોટા અનન્ય ભાવથી વંદન કર્યું અને જેની મહેરબાનીને લઇને આ યુરોપનો પ્રવાસ કરવાનું બની આવ્યું તે અમારા શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજને અને તેમના કુટુમ્બને અક્ષય સુખ અને પૂર્ણ આરોગ્ય આપવા બદલ તે પ્રભુને સવિનય પ્રાર્થના કરી.

સમાપ્ત.

VALLABH R.E.
BOMBAY

પરિશિષ્ટ ૧ લું.

યુરોપના પ્રવાસમાં નીકળતી વખત કપડાં વગેરે સામાન મારા માટે ખરીદેલો તેની હકીકત.

——:o:——

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
નેવ્હી સર્જ અને અંગોલા લાઉંઝ કોટ, વેસ્ટ અને ટ્રાઉસર્સ (બે સૂટ):—નેવ્હીસર્જ અને અંગોલા, કપડાની જાતના નામ છે, અને લાઉંઝ કોટ એટલે ટુંકા અને ઉઘાડા કૉલરનો કોટ, અમુકજ તરેહનો કોટ જોઇએ એવો કંઈ ખાસ નિયમ નથી, તોપણ યુરોપ ખંડમાં ટાઢ અતિશય હોય છે એટલે ઓછામાં ઓછા બે ગરમ સૂટ (ટુંકો કોટ-પાટલુન અને જાકીટ) એટલાં તો લાગેજ છે. બ્લ્યુ બ્લેક રંગનો સૂટ કરાવ્યો હોય તો તે સર્વ પ્રસંગે ચાલતો હોઈ ઠીક પડે છે. સારા દરજી કને શીવડાવ્યા હોય તોપણ ચાલી શકે, કેમકે આવી તરેહના સૂટ હવે આપણા દરજીઓ પણ સારા બનાવે છે. અમે ઉપરના બે સૂટ અંગ્રેજી કમ્પનીમાં કરાવ્યા એટલે કિંમત બહુ પડી. આવીજ જાતના સૂટ દેશી કમ્પનીમાં કરાવ્યા હોય તો લગભગ અરધી કિંમતમાં સુટ તૈયાર થઇ શકે અંગ્રેજી કમ્પનીમાં કટ વગેરે સારૂં થાય એવું જેનું માનવું હોય તેણે તો ત્યાંજ શિવડાવવા જોઇએ. કપડું હલકું ભારે લેવું તે તો સ્થિતિનો અનુકૂળ પ્રશ્ન છે. તોપણ યુરોપ દેશ	રૂ. આ. પૈ. ૫૫—૦—૦ ૫૦—૦—૦

સામાનનું વર્ણન	કિંમત.
આપણા કરતાં ઓછામાં ઓછો દમ ઘણો શ્રીમંત હોવાથી સારી જાતનું કપડું પસંદ કરવુંજ જોઇએ, કારણ કે પારકા દેશમાં પ્રવાસ કરવાનો એટલે કપડાં પરથી કિંમત થવાની એ સ્વાભાવિક છે. કહેવત છે કે, " એક નૂર આદમી અને દસ નૂર કપડાં " નહિતો પરદેશમાં કોઈ ભીખારી છે એમ ધારે તો આપણી આબરૂને નુકશાન થવાનો સંભવ રહે છે. યુરોપમાં પણ ગરીબ શ્રીમંત એવા હોય છેજ અને તેની પરીક્ષા કપડાંપરથી થાય છે, માટે કપડાં સારાં રાખવાની જરૂર રહે છે; જેથી કપડાં લેતી વખત આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી પડે છે.	
ચાયના સિલ્કનો કોટ, વેસ્ટ કોટ અને ટ્રાઉસર્સ:–આગબોટમાં પ્રવાસ કરતાં ટાઢ હોતી નથી ત્યારે પાતળા કપડાની જરૂર પડે છે. તેટલા માટે બે સુટ આવા સાથે રાખવાં પડે છે. મારી પાસે માત્ર એક સુટ હોવાથી મને અડચણ પડી હતી, તે જણાવેલુ છે. આ સુટ પણ યુરોપીયન દુકાનમાં બહુ મોંઘો પડે છે. દેશી દુકાનમાંથી તેટલી કિંમતમાં બે સુટ આવી શકે છે. આવા પાતળા સુટ સુતરાઉ કરાવ્યા હોય તોપણ ચાલી શકે. તોપણ ચાઇનાશીલ્કનો હોય તો સારૂ. યુરોપમાં ટુંકા કોટજ પહેરવાનો રીવાજ હોય છે એટલે ટુંકા કોટજ કરાવવા જોઇએ કેટલીક વખત લાંબા કોટ પહેરવામાં આવે છે. પણ આવા પ્રસંગ પ્રવાસીને ભાગ્યેજ આવે છે પિતાશ્રીને ટુંકા કોટ પહેરવા ગમતા ન હોવાથી તેમણે અલગા કોક કોટ ધારના લાંબા કોટ કરાવ્યા હતા. આપણે હમેશ પહેરીએ છીએ એવા	૩૮—૦—૦

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
પારસી ફેસનના કોટ પહેરવાનો અહીં; બીલકુલ રીવાજ નથી માટે તેવા કોટ કરાવવાની હરકત હોય છે. વળી જમવા માટે એક કાળા રંગનો અમુકજ ઢબનો સુટ હોવો જોઇએ તેને "ડાયનીંગ સુટ" કહે છે. આવો સુટ મેં કરાવ્યો નહોતો અને તેની બહુ જરૂર પડી ન હતી પણ શ્રીમંતી હોટેલમા ઉતરવું હોય તો, અથવા સારા સમાજમા જવાનું હોય તો આવા સુટ જોઇએ. આપણામાં જેમ સાળુ પહેરવાનો રીવાજ છે તેવી રીતે યુરોપીયન લોકોમાં પણ બીજાને ત્યાં જમવા જતી વખત આવો પોષાક પહેરવાનો રીવાજ છે. આ રીવાજ ત્યાંના લોકો બરોબર પાળે છે. વખતે પ્રવાસી લોક આવો પોષાક ન પહેરે તો કદાચ ચાલી શકે. તેમ વળી માથે પાઘડી કે ફેંટો પહેર્યો હોય તો પણ નભી શકે છે. માટે આવો એક સુટ સાથે હોય તો સારૂ, પછી તે અહીં કરાવવો કે ત્યાં જઇ કરાવવો તે મુનસફી પર છે. **રેનપ્રુફ ચેસ્ટર કોટ. (ઓવરકોટ):**—આ કોટ યુરોપીઅન કંપનીમાંથી લીધેલો હોવાથી બહુ મોંઘો પડ્યો; આવો કોટ અહીંથી ન લેતાં ઇંગ્લાંડમાં લેવાથી ચાલે છે. વિલાયતમાં ટાઢ તથા વરસાદ બહુ હોવાથી આવા કોટની ખાસ જરૂર પડે છે. તેમજ હવાના ફેરફાર એકદમ થતા હોવાથી એવો કોટ હાથમાં રાખીને ફરવાનો રીવાજ છે. આવો કોટ પહેરીને કોઇને ઘેર જવું હોય ત્યારે કોટ બહાર ખુંટીએ મુકી દેવો પડે છે. વારંવાર આવો કોટ સાથે ફેરવવો પડે છે એટલે તે વજનમાં હલકો હોય તો સારૂ પણ શિયાળામાં ઠંડ	

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
ટાઢ પડતી હોવાથી પ્રવાસ કરતાં જાડો કોટ પહેરી રાખવો પડે છે. એટલા માટે મારે લંડનમાં એક જાડો કોટ વેચાતો લેવો પડ્યો હતો.	
સાફ્ટ ફેલ્ટ હૅટઃ—આવી ટોપી ગમે ત્યારે પહેરી શકાય છે. તેટલા માટે સાથે રાખવી જોઈએ. જો અંગ્રેજી ટોપી પહેરવી ન હોય તો પાઘડી કે ફેંટો ચાલી શકે છે. અમારી સાથે કાજી માસ્તર હતા તેઓ લંડનમાં બે ત્રણ મહિના સુધી ફેંટો પહેરીનેજ ફરતા હતા અને તેમને કંઇ અડચણ આવેલી નહતી. નવીન તરેહનો પોષાક જોઈ લોકો આપણી સામે જોઇ રહે છે ખરા. માટે પાઘડી કે ફેંટા પહેર્યા કરતાં યુરોપીઅન તરેહની ટોપી પહેરવી ઠીક પડે છે.	૧૧–૮–૦
આ શિવાય એક ઇવનીંગ કેપ સાથે રાખી હતી. સાંજે ફરવા જતાં આવી ટોપી પહેરવાનો રીવાજ હોય છે. પણ મને આવી ટોપી ગમતી નહોતી એટલે તેનો બહુ ઉપયોગ થયો નહિ. ઘેર બેઠા હોઇએ અથવા ઘરમાં ફરતા આવી ટોપી પહેરી રાખવાનો રીવાજ નથી. માટે હિંદુસ્થાનમાંથી નીકળતા આવી ટોપી ન લીધી હોય તો ચાલે. પણ અંગ્રેજ લોકોના રીવાજ પ્રમાણે બરોબર ચાલવું હોય તો આવી ટોપી પહેરવાનો રીવાજ હોવાથી મેં ત્યાં એવી એક ટોપી લીધી હતી.	૭–૮–૦ / ૫–૦–૦
ડ્રેસીંગ ગાઉનઃ—રાત્રે સુતી વખતના કપડાં પહેર્યાં હોય ને કોઇ મળવા આવે કે ઘરમાં ને ઘરમાં આપણે	૨૩–૦–૦

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
ફરવાનું હોય તો આવો કોટ પહેરવાનો રિવાજ છે. આ કોટ ઓવરકોટ કરતાં લાંબો અને ખુલ્લતો રહે છે. આ કોટનો પણ અમારે પ્રવાસમાં બહુ ઉપયોગ થયો નહિ. માટે યુરોપમાં ગયા પછી જરૂર જણાયે આવો કોટ લેવો. એ સાર સવારે ડેકપર ફરતાં કેટલાક લોક આવો કોટ પહેરીને ફરતા હતા. પણ હમે કોઇ દીવસ આવો પહેર્યો નહતો.	
બેધીંગ ગાઉન:—આ એક સફેત ટુવાલ જેવો કપડાનો પગ સુધીનો ઝભ્ભો હોય છે. સ્નાન માટે જતી વખત અંદર કપડા ન હોય અથવા રાત્રે સુવાના કપડાં પહેર્યાં હોય તો આવો કોટપહેરી નાહવાની ઓરડીમાં જવાની રીવાજ છે. આવા ઝભ્ભા કરતાં જાપાની વગેરેનો બારીક સુતરાઉ કોટ મળે છે, તે કિમતમાં સસ્તો પડે છે અને મુસાફરીમાં ફેરવવો પણ ઠીક પડે છે. માટે આવો કોટ લેવો જોઇએ.	૧૫-૦-૦
નાઇટસુટ (બે):—રાત્રે સુતી વખતે પહેરવાની એક ચોરણી અને કબજો એ મળીને આ સુટ થાય છે. આ સુટ વેચાતો લીધા કરતાં સુતરાઉ ધોળા કે રંગીન કપડાના હિંદુસ્તાનમાંજ તૈયાર કરાવ્યા હોય તો બહુ મોઇફિકર થાય છે. તૈયાર લેવા જતાં કિમત બહુ પડે છે. અને સોંઘા લઇએ તો બહુ સારા હોતા નથી. માટે નીકળતા પહેલા આવા બે સુટ દરજી કને તૈયાર કરી રાખવા જરૂરના છે. રાત્રે સુતી વખત આપણે જેમ પંચીયાં પહેરીએ છીએ તેમ અહીંઆ નાઇટસુટનો ઉપયોગ થાય છે. મે મુંબઇથી એક ગરમ નાઇટસુટ લીધો હતો પણ	૫-૦-૦

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
એકદર ઠંડી પ્રમાણે જોડ ગરમ સુટ લેવા જોઈએ. ગરમ સુટ હોય તોપણ સુતરાઉ બે સુટ તો સાથે રાખવાજ જોઈએ. એટલે પંચીયા અગર આ કપડાં વાપરવાના હોય છે જેથી પંચીયા અગર ધોતીઆ સાથે રાખવાની જરૂર રહેતી નથી. આ સુટ આપણી પોતાની ઓરડી પુરતોજ પહેરવો પડે છે. માટે જો કોઈને ફાવતું ન હોય તો પંચીયું પહેરે તોપણ ચાલે. પણ એકદર યુરોપની ઠંડીને અનુકુળ તે સુટજ છે.	
અન્ડરવેઅર (બે જોડ):—ઉપરનાં કપડાં બગડે નહિ અને ઠંડીથી પણ બચાવ થાય માટે આ કપડાં પહેરવાનો રીવાજ છે. આ કપડાં એટલે ગંજીફરાક અને તેનાજ જેવી એક સુરવાળ અહીંથી નીકળતી વખત સુતરાઉ અન્ડરવેર હોય તો સારૂં. સુતરાઉ કમજો ને સુરવાળ હોય તોપણ ચાલે. આવા ગરમ અન્ડરવેઅર વેચાતા મળે છે પણ તેની કિંમત બહુ રહે છે. કેમકે જો હલકાં લઈએ તો તે સાદા ઉનના હોઈ ચામડીને કરડે છે અને બહુ ત્રાસ થાય છે. આવા પ્રકારના બે સુટ મેં લીધા હતા. (ગરમઅન્ડરવેઅરને જોડે) પણ તેનો ઉપયોગ કંઈ થયો નહિ. બહુ ઠંડી હોય ત્યારે હું એક પર બીજો એમ બે અન્ડરવેઅર સુતરાઉ પહેરતો.	૬—૦—૦ ૧૦—૦—૦
શર્ટ (એક ડઝન):—આ પૈકી એક જોડ ગરમ અને બાકીના સુતરાઉ શર્ટ લીધા હતા. આ શર્ટ યુરોપીયન	૫૮—૦—૦

માલાનનું વર્ણન.	કિંમત.
કમ્પનીમાં ફળ્યા તે બહુ મોંઘા થયા. ગરમ શર્ટ અહીંથી ન લેવાં ત્યાં લઈએ તોપણ ચાલે. સિવાય છ સુતરાઉ શર્ટ સાથે અહીંથી રાખવા જોઇએ જમતી વખતના ડ્રેસમાં પહેરાતી અને કડક છાતીના શર્ટ પહેરવાં જોઇએ છીએ, આને ડ્રેસ શર્ટ કહે છે પણ મે જમણનો સુટ (ડ્રેસ સુટ) કરાવ્યોજ નહોતો એટલે એવા શર્ટ પણ નહોતાં લીધાં. શર્ટનો પ્રચાર આપણામાં પણ એટલો બધો થઇ પડયો છે કે તે સબંધી વિશેષ માહિતિ લખવાની જરૂર નથી.	
કડક કૉલર (નં. ૬):—	૨-૪-૦
નરમ કૉલર (નં. ૬):—કૉલર સબંધી વિશેષ માહિતિ લખવાની જરૂર નથી. તોપણ કડક કૉલરમાં ડબલ અને સીંગલ એવા બે પ્રકાર છે. આ ડબલ કૉલર વચ્ચે નેકટાય ભરાવવાનો બહુ ત્રાસ થાય છે માટે ડબલ કૉલર લેવો તો બરોબર ટાય અંદર આવે તેવો અગર સીંગલ કૉલર લેવો. નરમ કૉલરનો ઉપયોગ ઓટપર કે રમતી વખત કરવામાં આવે છે. બાકી કડક કૉલર પહેરે છે માટે નરમ અને કડક બન્ને જાતના કૉલર લેવા સારા કૉલર હમેશાં સ્વચ્છ હોવા જોઇએ. અને તે બે દહાડે બદલવા પડે છે માટે તેની સખ્યા વધારે હોય તેમ ઠીક.	૨-૪-૦
લિંકસ-સોનાના બટનઃ—(શર્ટના હાથ માટે) બે જોડ.	૧૪-૮-૦
નરમ કૉલર માટે ગોલ્ડ ગોલ્ડની પીન્સ નંગ ૨	૧૦-૮-૦

સામાનનુ વર્ણન	કિંમત
બૅક બટન બે (શર્ટને કૉલર સાથે ભીડવવા માટે) લિંકસ તથા પીન બહાર દેખાવમાં રહે છે માટે તે સોનાની હોય તો સારૂં.	૦–૬–૦
બ્રેસીન બે—આનો ઉપયોગ એટલો બધો પ્રચારમા છે કે તે કહેવાની જરૂર નથી.	૨–૮–૦
હાથ રૂમાલ નંગ ૧૨:—હાથ રૂમાલ સ્વચ્છ રાખવા માટે જેટલા વધારે હોય તેમ સારૂ.	૩–૦–૦
રેશમી રૂમાલ નંગ ૨૦—રેશમી રૂમાલ રાખવા કે નહિ તે મરજીની વાત છે.	૫–૪–૦
પગનાં મોજા, છ જોડ, — પગનાં સુતરાઉ મોજા લેવા પછી વિલાયત જઇ ગરમ લેવાં પુરૂષના મોજાને સોકસ કહે છે અને બૈરાના મોજાને સ્ટોકીંગ્ઝ કહે છે.	૬–૦–૦
મોજા સરકીને ઉતરી ન જાય માટે બાંધવાની રબરની પટ્ટીઓ જોડ એક:—(રબરની).	૧–૪–૦
બ્રાઉન હોલબુટ એકજોડી:—	૧૧–૦–૦
બ્લેક હોલબુટ એકજોડી —	૯–૦–૦
પમ્પશુ —	૫–૦–૦
ટેકશુ —(રબરના તળીઆનાં બુટ)—હોલબુટ અગર અર્ધા બુટ લેવા તે પોતાની ખુશીની વાત છે ઘરમા પહેરવાને પમ્પશુ અગર સ્લીપર્સની જરૂર પડે કે ટેકશુ	૧૦–૮–૦

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
જોડે રાખવા પડે છે નહિ તો ડેક ઉપર ચાલતાં પગ સરી જવાનો સંભવ રહે છે. જમવાના ડ્રેસ જોડે ચળકતા પેટન્ટ લેધરના બુટની ખાસ જરૂર પડે છે.	
નેકટાય નંગ ૧૨:—ઉઘાડા કોલરનો કોટ પહેર્યો એટલે નેકટાય પહેર્યા શિવાય ફરવું પણ અસભ્ય ગણાય છે. જુદા જુદા રંગના રોજ અદલ બદલ પહેરવા. માટે વધારે ટાય રાખવાની જરૂર રહે છે. યુરોપીઅન એટલે નેકટાય ખાસ અવશ્ય પહેરવોજ જોઇએ. કેટલાક તૈયાર બાંધેલા નેકટાય મળે છે એટલે વારંવાર તે બાંધવાની બાંજગડ રહેતી નથી. આવા ટાયને " બો " કહે છે. જમણ વખતે " બો " વાપરવાનો રીવાજ છે. આવા કાળા તથા સફેદ " બો " તૈયાર મળે છે જે જમતી વખતે પહેરાય છે. અમે આવા " બો " લીધા નહોતા.	૧૩–૦–૦
રગ. એક (અનુસ):—મેં જે રગ વેચાતો લીધો હતો તે બહુ જાડો અને વજનદાર હતો એટલે મુસાફરીમાં તે ફેરવવાનુ બહુ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. રગનો ઉપયોગ બોટ પર તેમજ રેલ્વેમાં બહુ થાય છે પણ જેમ પાતળો અને હલકો તેમ સારૂં; આ મુદ્દલ ન લીધો હોત તોપણ ચાલી શકત.	૧૫–૦–૦
હોલ્ડઓલ (એક):—એ પથારી બાંધવાની એક પ્રકારની શેતરંજી છે. તેને પટા લગાડેલા હોય છે અને અંદરની બાજુએ કોથળીઓ સીવી હોય છે, જેમાં પરચુરણ સામાન રહે છે. આનો અમને બહુ ઉપયોગ થયો નહિ કેમકે દરેક ઠેકાણે પથારીનો સામાન મળી શકે છે માટે સાથે ફેરવવો પડતો નથી.	૧૫–૦–૦

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
કેબીન ટ્રંક (કોમ્પ્રેસ્ડ ફાયબર)	૩૪-૦-૦
ગ્લેડસ્ટન બૅગ...	૨૦-૦-૦
હેન્ડ બૅગ—અમારા પ્રવાસમાં કેબીન ટ્રંક ફેરવવાનો અમને બહુ ત્રાસ પડ્યો અને તેને બદલે એક જો સ્ટીલની મજબુત ટ્રંક લીધી હોત તો ઠીક પડત અને પૈસા પણ થોડા થાત. ગ્લેડસ્ટન બૅગ અને હેન્ડબેગનો ઉપયોગ બધા પ્રવાસમા થતો હોવાથી તે અવશ્ય લેવાજ જોઇએ.	૧૦-૦-૦
હજામતનો સામાન.	
અસ્ત્રો.	૩-૮-૦
હજામત માટે સાબુ લગાડવાનો બ્રશ.	૨-૪-૦
આયનો.	૯-૧૨-૦
અસ્ત્રાને ધાર આપવા માટે પટ્ટી ચામડાની.	૧-૦-૦
હજામત કરતી વખત લગાડવાનો સાબુ (શેવીંગ સ્ટીક).	૦-૧૨-૦
હેઅરરનો (હજામત કર્યા પછી ચામડી નરમ કરવાનો મલમ).	૦-૧૫-૦
હજામત પછી લગાડવાનો સુવાસિક પાવડર.	૦-૧૫-૦
નખ કાપવાની કાતર.	૧-૮-૦
સેફ્ટી રેઝર.	૧૫-૦-૦
યુરોપ જનારને હાથે હજામત કરતાં ખાસ આવડવી જોઇએ. કેમકે નહિતો ખુબ મુશ્કેલી પડે છે. સવારના પહોરમાં ઉઠી જેમ આપણે દાતણ પાણી કરીએ છીએ તેમ તે લોકો રોજ હજામત કરે છે યુરોપમાં આપણી માફક	

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
ઘેર હજામ આવતો નથી અને કદાચ બોલાવીએ તો બહુ પૈસા આપવા પડે છે. અને રોજ હજામની દુકાને જઇ હજામત કરવાનું પોસાતું નથી. પ્રત્યેક હજામત દીઠ સાત્રુ આઠ આના આપવા પડે છે, આટલા માટે હાથે હજામત કરવાની ખાસ જરૂર છે. હજામની દુકાને પણ હજામ નખ તો ઉતારતો નથી, અને નખ તો હાથેજ ઉતારવા પડે છે આ માટે એક ખાસ કાતર આવે છે, તે ઉપરથી સહેજ વાંકી રહે છે એટલે નખ સાફ કપાઇ ઉતરી જાય છે ઉતરેલી હજામત કાગળના કકડા ઉપર ઉતારી તે નાંખી દેવામાં આવે છે. જેમને કરતાં આવડતી નથી તેને ઉપરની હકીકત ખાસ ધ્યાનમાં લેવી જોઇએ. આ સામાન દેશી દુકાનપર મળી શકે છે અને સોંઘો મળે છે. અસ્ત્રો ખાસ જેમ બને તેમ સારો લેવો જેને હાથે હજામત કરતાં આવડતી ન હોય તેણે "સેફટી રેઝર" વેચાતો લેવો એટલે આ અસ્ત્રાથી વાગી બેસવાનો સંભવ રહેતો નથી.	
વાળ ઓળવાનો સામાન.	
વાળ સાફ કરવાના બે બ્રશ	૪–૮–૦
દાતીયો (એક).	૦–૯–૦
તેલની બાટલી (એક).	૨–૦–૦
અહીંઆ કપાળપર લોકો હજામત કરતા નથી અને વાળ ઉગાડે છે, અને ચોહરો રાખે છે. તેને રોજ ઓળવા જોઇએ અને બરાબર સેંથી પાડીને કરવું એ શિષ્ટા... ગણાય છે.	

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
ન્હાવા વિગેરેનો સામાન.	
સ્પંજ (વાદળી) એક	૨—૮—૦
ન્હાતી વખત શરીર ઘસવાનાં મોજાં એક જોડ.	૧—૦—૦
સાબુ મુકવાની ડબી (નિકલની).	૦—૧૪—૦
દાંત ઘસવાનો પાવડર (એક ડબી).	૧—૧૨—૦
દાંત ઘસવાનો બ્રશ.	૧—૪—૦
કપડાં સાફ કરવાનો બ્રશ.	૨—૮—૦
યુરોપમાં પીપમાં ન્હાવાનો રીવાજ છે એટલે લોટા કે કળશીઓ સાથે રાખવાની જરૂર નથી. માથાપર વગેરે તેઓ વાદલીથી ન્હાય છે. ન્હાવાનો સાબુ ઘણું ખરૂં હોટેલ તરફથી મળે છે પણ સાથે સાબુ રાખવા ઠીક પડે છે. દાંત ઘસવા માટે બ્રશ વિગેરેની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે.	
છત્રી (એક સારી છત્રી જોડે રાખવી આવશ્યક છે).	૩—૦—૦
ડેક ચેઅર (બોટ પર ડેક ચેઅર ભાડે મળે છે પણ પોતાની ખુરશી હોય તો ઠીક પડે છે.)	
વિઝીટ કાર્ડ નંગ ૨૦૦	૨—૮—૦
કોઇને મળવા જવાનું હોય તો કાર્ડની ખાસ જરૂર પડે છે.	
ફાઉન્ટન પેન આદી પેન લખવાના કામમાં પ્રવાસમાં બહુ ઉપયોગી પડે છે.	૯—૦—૦
હાથ મોજાં (બે જોડ) બહુ ઠંડી પડે છે ત્યારે હાથ મોજા લેવા પડે છે. અમે તે લંડનમાં લીધાં હતાં. અહિંથી લેવાની જરૂર નથી.	૧૫—૦—૦
કુલ.	૬૩૩—૩—૦.

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
આપણામાંના ઘણા જે હાલ યુરોપીઅન પોષાક વાપરે છે તેમની પાસે ઉપરની માદી પૈકી ઘણી ચીજ હોય છે એટલે વિશેષ માહિતિની જરૂર નથી. તીર્થ સ્વરૂપ પિતાશ્રીએ કપડાં વિગેરે સામાન ઘણો ખરો મારા જેવોજ રાખેલો હતો એટલે તેનો જુદો ખુલાસો આપવાની જરૂર નથી.	
મારી પત્ની માટે ખરીદેલો સામાન.	
રેશમી આેવર કોટ (એક)	૬૫–૮–૦
ગરમ આેવર કોટ (એક)	૩૫–૮–૦
સુતરાઉ આેવર કોટ (એક)	૨ –૮–૦
ગરમ આેવર કોટ (એક)	૧૦૫–૦–૦
યુરોપીઅન સ્ત્રીઓના અને આપણા પોષાકમાં ઘણોજ ફરક હોવાથી આપણો પોષાક કરી પ્રવાસમાં ફરવું બહુ અગવડવાળું છે, તેટલા માટે અંદરથી આપણો પોષાક પહેરી ઉપર આેવર કોટ પહેરી લેવો બહુ સારો પડે છે. ઈંગ્રેજોના આેવર કોટ તૈયાર મળે છે તેટલા માટે એક સુતરાઉ આેવર કોટ લેવો. ગરમ આેવર કોટ ત્યાં ગયા પછી લેવામાં આવે તો ચાલે અમે એક ગરમ આેવર કોટ અહીંથી લીધો હતો પણ અતિશય ઠંડીને લીધે ત્યાં એક બીજો આેવર કોટ લેવો પડયો.	
બ્લેલર હેટ (એક)	૧૨–૮–૦
સ્કાર્ફ રેશમી (એક)	૮–૮–૦
સ્કાર્ફ રેશમી (બે)—યુરોપીઅન બૈરાંઓ માથે ટોપી પહેરી ફરે છે. કાળી ટોપીઓની અનેક તરેહ રહે છે તે	

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
પૈકી એક જાતની અમે વેચાતી લીધી હતી પણ તે ટોપી આગળ કંઈ પણ કામમાં આવી નહિ બધો પોષાક યુરોપીઅન રીતનો કરવામાં આવે તો તેની જરૂર પડે છે આપણી સ્ત્રીઓના વાળનો રંગ તથા અંબોડો વાળવાની રીત તદ્દન જુદીજ હોવાથી ઉઘાડે માથે ફરવાનું સારૂં નથી તેમજ ઠંડી પણ ઘણી હોય છે એટલે માથું બાંધવાની ખાસ જરૂર રહે છે, માટે બજારમાંથી ગલપટા જેવા લાંબા અને પહોળા રેશમી રૂમાલ (સ્કાર્ફ) મળે છે તેવા બે રૂમાલ રાખવા ઠીક પડે છે અમે એક રૂમાલ અહીંથી લીધો પણ તે ખરાબ થઈ જવાથી બે નવા રૂમાલ લંડનથી લીધા હતા. આવી રીતે ફરવાનો પણ ત્યાં બહુ રીવાજ નથી એટલે લોકોને જરા નવાઈ લાગે છે પણ ઉઘાડે માથે ફરવા કરતા આ ઠીક લાગે છે.	
કાળા હોલ બુટ	૧૮–૮–૦
કાળા બુટ (અર્ધા)	૯–૮–૦
બ્રાઉન બુટ (અર્ધા.)	૧૦–૮–૦
સ્લીપર	૫–૪–૦
રેશમી મોજા (સ્ટોકિંગ્સ) છ જોડ	૩૯–૦–૦
ગરમ મોજા (સ્ટોકિંગ્સ) ત્રણ જોડ	૪–૮–૦
ગાર્ટર બે જોડ (મોજા ઠીક રાખવાની પટીઓ)	૨–૪–૦
યુરોપમાં બૈરાંઓને મોજા કે બુટ પહેર્યા શિવાય ફરવાનો બીલકુલ રીવાજ ન હોવાથી બુટ મોજા ખાસ આવશ્યક છે તેમજ નહીની ઠંડીમા પણ તે બહુ ઉપયોગી પડે છે, કેટલા નંગ અને કેટલા લેવા તે મરજીની વાત છે બૈરાના મોજા ઘુંટણ સુધી પહોંચે તેવા હોય છે	
નાઈટ ડ્રેસ નંગ ૩	૬–૮–૦

સામાનનુ વર્ણન	કિંમત
કમરપટ્ટા બે નંગ —આનો બહુ ઉપયોગ થયો નથી)	૫-૮-૦
ડ્રેસીગ ગાઉન—આ અહીંથીજ સાથે રાખવો પડે છે).	૨૧-૮-૦
મફલર—(ગળે બાધવાનો રૂમાલ) અને બે સોનાની પીન. ઓવર કોટ હમેશા ઉઘાડા કોલરનો રહે છે માટે અંદરનો ભાગ દેખાય નહિ માટે ગળે રૂમાલ વીટાળવો પડે છે અને તે બરોબર બાધવા માટે પીનનો ઉપયોગ કરવા પડે છે	૧૧-૪-૦
અન્ડર વેઅર —(કોમ્બીનેશન) આ સાથે જોડેલો પોલકોને ઇજાર હોય છે આનો ઉપયોગ શીયાળામા બહુ થાય છે. આ અહીંથી લેવામા આવે તો થાય અને તે ગમે ત્યા મળી શકે છે	૯-૦-૦
ડ્રેસીંગ કેસ —(વાળ હોળવાના સામાનની પેટી) યુરોપીઅન સ્ત્રીઓ માટે આ પેટી ઠરેલી હોવાથી આનો સામાન બહુ ઉપયોગી પડતો નથી માટે આ પેટી લેવાની ખરી જરૂર નથી રોજ ચોટલો વાળવા માટે કાંસકી વગેરે સામાન આપણી તરફથી લઇ જવો સારો	૯૨-૦-૦
પોલકા બાંય ચોળી કરવા પોલકા કામ પડે છે અને તે લાંબી બાંયના હોય તો ટાઢમા બહુ ઉપયોગી થાય છે	૧૦ –

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
ગુજરાતી તરેહની રેશમી સાડી નંગ ૬:— ગુજરાતી સાડીઓ ટુંકી હોવાથી દક્ષિણી ઓઓ કછોટો મારીને પહેરી શકતી નથી. આવી રીતે કછોટો મારીને પહેરવાનો ચાલ યુરોપીઅન લોકોને પસંદ નથી માટે ગુજરાતી તરેહની સાડીઓ સાથે રાખવી એવું અમને કહેવામાં આવ્યું હતું. માટે અમે એવી ૭ સાડીઓ રાખી હતી. પણ આખા પ્રવાસમાં મારી પત્નીએ દક્ષિણી રીવાજ પ્રમાણેજ પહેરવેશ કરવાનું રાખેલું હોવાથી આ સાડીઓનો ઉપયોગ બીલકુલ થયો નહિ. બહાર જતી વખત ઉપરથી ઓવર કોટ પહેરવાનો રહે છે. એટલે અંદર કેવો પોષાક કર્યો છે તેનો પ્રશ્ન રહેતો નથી અમારે ત્યાંના સમાજમાં ભળવાનો પ્રસંગ આવ્યો નહિ એટલે તેમનો આ વિષે શું વિચાર છે તે સમજાયું નહિ. પણ માત્ર પ્રવાસી તરીકે મુસાફરી કરવામાં આવી સાડીઓની જરૂર નથી તેને માટે તે શિવાય ચાલી શકે તેમ છે.	૧૦૮—૦—૦
છત્રી નંગ ૧.	૫—૦—૦
ચામડાની કેબીન ટ્રંક.	૫૯—૮—૦
સ્પંજ.	૨—૮—૦
હાથ રૂમાલ નંગ ૧૨.	૨—૪—૦
ડેક ચેઅર.	૪—૦—૦
હાથ મોજાં.	૧૫—૦—૦

સામાનનુ વર્ણન.	કિંમત.
તેલ સાબુ વિગેરે સામાન.:— આ વિષે ફરી પુનરૂક્તિ કરવાની જરૂર નથી. કપાળમાં ચાંલ્લો કરવાને કંકુ યુરોપમાં, બીલકુલ મળતુ નથી માટે જોઇતું કંકુ સાથે રાખવું. મારી પત્નીએ યુરોપીઅન તરેહનો પેશાક કદી પહેર્યો નથી એટલે તે વિષે માહિતિ આપી શકાતી નથી બાકી અમે લીધેલા સામાન શિવાય બીજું કંઇ ખાસ વધારે જોઇતું નથી. એવુ અમને અનુભવ પરથી લાગ્યુ છે. પ્રવાસમાં બહુ દાગ દાગીના રાખવા સલાહ કારક નથી. માટે જેમ બને તેમ થોડા દાગીના રાખવા નાકમાં વાળી પહેરવાનો રીવાજ ત્યાં મુદલ હોતો નથી એટલે મારી પત્નીએ પણ તેનો ઉપયોગ કર્યો નથી. વળી નથ પહેરીને ત્યાંના લોકોની દ્રષ્ટિ નાહક આપણા તરફ ખેચવી તે ઇષ્ટ જણાતુ નથી. હાથમા બંગડીઓ પહેરવાનો રીવાજ ત્યા પણ હોય છે. માટે બંગડીઓ પહેરવાને કંઈ વાધો નથી. કાચની બંગડીઓ ત્યાં બજારમાં તૈયાર મળતી નથી માટે સાથે થોડી તેવી બંગડીઓ તે ન દવાઇ જાય ત્યારે નવી પહેરવા માટે જોડે રાખવી ઠીક પડે છે.	
કુલ	૨૯૪-૦-૦

પરિશિષ્ટ ૨ જું.

યુરોપના પ્રવાસમાં મારા એકલા માટે થયેલો ખર્ચ.

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
	રૂ. આ. પ.
બોટભાડું:—ઑસ્ટ્રિઅન લોઇડ કંપનીની બોટનું મુબઇથી ટ્રએસ્ટ સુધીનું જવા આવવાનું પહેલા વર્ગનું રીટર્ન ટીકીટનું ભાડું સાતસો રૂપિયા પડ્યું. પીએન્ડ ઓ કમ્પનીમાં આટલું ભાડું સેકન્ડ કલાસ ટીકીટનું લાગે છે. પી એન્ડ ઓ. કમ્પનીના જેટલીજ સગવડો બીજી કમ્પનીની સ્ટીમરોમાં હોય છે. એટલે તેમાં જવામાં ફાયદો પડે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ ભાડામાં જમવા ખર્ચનો સમાવેશ થઇ જાય છે. જમવાનો ખર્ચ બાદ કરીયે તો બસો રૂપિયા ઓછા થાય છે	૭૫૦—૮—૦
હું ઑસ્ટ્રિઅન લૉઇડની મોટી બોટમાં પાછો આવ્યો અને "સી" ડેકપર જગા (બર્થ) રીઝર્વ્ડ કરાવ્યો માટે રૂપિયા ત્રીસ પછીથી વધારે ભરવા પડ્યા હતા. તીર્થરૂપ પિતાશ્રી "મૅસેજરી મૅરીટાઇમ" નામની ફ્રેંચ સ્ટીમરમાં પાછા આવ્યા. એટલે ઑસ્ટ્રિઅન કમ્પનીની ટીકીટ પાછી આપી તેમને ફ્રેંચ કમ્પનીની ટીકીટ લેવા માટે છ પૌંડ એટલે ૯૦ રૂપિયા વધારે ભરવા પડ્યા. પી. એન્ડ ઓ. કંપનીની રીટર્ન ટીકીટ હોય તો જરૂર વખતે તે પાછી આપી બીજી કંપનીની ટીકીટ લઇ શકાતી નથી આ તે કમ્પનીની બોટમા જવાનો ગેર ફાયદો છે. યુરોપના જેવા ખર્ચના પ્રવાસમાં માત્ર ગેર માહિત થતાં જેમ ઓછો ખર્ચ થાય	૩૦—૦—૦

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
તેમ સારૂં. માટે કઈ બોટમાં જવું તેનો વિચાર કરતાં ઉપલી હકીકત ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.	
રેલ્વેના પ્રવાસનું ભાડુંઃ—યુરોપનું રેલ્વે ભાડું આપણે ત્યાંના ભાડા કરતાં મોઘું હોય છે. થર્ડ ક્લાસનું ભાડું કોન્ટીનેન્ટપર (ગ્રેટબ્રીટન શિવાયના યુરોપ ખંડના સળંગ ભાગને કોન્ટીનેન્ટ કહે છે) દર મૈલે ૮ થી ૯ પૈ પડે છે. અને ગ્રેટબ્રીટનમાં તેનો સરેરાસ એક આનો પડે છે. અહીંઆ થર્ડ ક્લાસમાં આપણા સેકન્ડ ક્લાસ જેટલીજ સોઇ હોય છે. અહીંઆ સેકન્ડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરવી હોય તો થર્ડ ક્લાસથી દોઢ ગણું અને ફર્સ્ટ ક્લાસમાં અઢી ઘણું ભાડું પડે છે. યુરોપમાં થર્ડ ક્લાસમાં મુસાફરી ફરવામાં આપણે ત્યાં જેટલો ત્રાસ થાય છે તેટલો બીલકુલ થતો નથી. માત્ર થર્ડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરવી તે દહાડેજ કરવી એટલે કંઇ અડચણ આવતી નથી. અહીનો પ્રદેશ પણ સારી રીતે જોઇ શકાય છે. વધારે પૈસાની સગવડવાળાએ ઉચા દરજ્જામાં પ્રવાસ કરે તો વધારે સગવડ મળે એ કહેવું ખાસ જરૂરનું નથી.	૭૦૦–૦–૦
ટ્રામ, બસ, ઘોડાગાડી વગેરેનો ખર્ચઃ—પહેલો એક મહિનો અમે યુરોપમાં ફરવામાં કાઢયો. ત્યારે, અમે જુદી જુદી જગ્યાઓ જોવા માટે ઘોડાગાડીનો ઉપયોગ કરતા હતા. આ ગાડીને દર મૈલે સવા રૂપિયો ભાડું આપવું પડતું હતું. ઘણેખરે ઠેકાણે ભાડાની ગાડીને " ટેક્સીમીટર " લગાડેલું હોવાથી કેટલું ભાડું આપવુ તેની ભાંજગડ	૧૭૦–૦–૦

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
રહેતી નથી. આવા યત્રવાળા ગાડીવાળા પણ ઓછા ભાડામાં લઇ જાય છે. પણ તે પહેલેથી ઠરાવવું પડે છે. વખત પ્રમાણે પણ ભાડું ઠરાવવામાં આવે છે. અને, એક કલાકે સરેરાસ સવા રૂપિયો પડે છે. ગાડીમાં મોટી પેટી મુકવાની હોય તો દર નંગે બે થી ત્રણ આના વધારે આપવા પડે છે. આ ઉપરાંત વળી જેટલું રીતસર. ભાડું થાય તેનો દશાંશ રકમ બક્ષિસ (ટીપ) આપવી પડે છે. આ ઉપરના દર એક મોટા શહેરને માટે છે પણ હવા ખાવાની જગ્યાએ આથી પણ વધારે ભાડું પડે છે. ધીમે ધીમે અમે ત્યાંના માહિતગાર થતા ગયા તેમ ટ્રામ અને બસનો ઉપયોગ કરવા માંડયો હતો. આનો દર દર મૈલે એક આનો હોય છે અને કોઇ કોઇ ઠેકાણે વધારે પણ હોય છે, અમે જોયેલાં બધાં ગામોમાં વીજળીની ટ્રામ હતી. તેનો ઉપયોગ કરવાથી પુષ્કળ કમી ખર્ચ પડે છે. જે જે ઠેકાણે થોમસ કુક કમ્પનીની ઑફિસ હોય છે ત્યાં તે કમ્પની મારફત પ્રવાસમાં જોવા જવાની જગ્યાએ બતાવી આપવા માટે 'મોટી મોટર ગાડીએ' (કુકમાની એક્ષર્મન) વ્યવસ્થા હોય છે જેમને પરદેશી ભાષા સમજતી નથી તેમને માટે આ વ્યવસ્થા સહેલી અને સોંઘી પડે છે. પણ અમારી પાસે સ્વતંત્ર ગાઇડ હોવાથી કુક કમ્પનીમા જે ખર્ચ લાગત તેના કરતાં ઓછે ખર્ચે સઘળાં સ્થળો જોઈ આવી શકયા હતા. કુક કમ્પની તરફથી પણ અંગ્રેજી જાણનારો ગાઇડ મેળવવાની ગોઠવણ થાય	

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
છે. પણ અમારી સાથે કાગમનો ગાઈડ હોવાથી ટ્રામમાં ફરવામાં અમને મુશ્કેલ ત્રાસ થયો નહિ. અને ખર્ચ પણ કમી થયો.	
હમાલ મજુરી:—દરેક સ્ટેશનપર ઘણું ખરૂં મજુર હોય છે. તે લોકો આપણો સામાન ગેલ્વેમાંથી બહાર ગાડીમાં મુકી આવે છે. દરેક નાના મોટા દાગીના દીઠ બે આના આપવાનો રીવાજ હોય છે. આ પ્રમાણે પૈસા ચુકાવી આપીએ છીએ તો મજુરો કચકચ કરતા નથી. બહુ સામાન હોય છે ત્યારે વળી બે ચાર આના ઈનામની આશા રાખે છે. સ્ટેશનથી હોટેલ સુધી સામાન લઈ જઈએ તો તે પ્રમાણે વધારે મજુરી આપવી પડે એ સ્વાભાવિક છે. અજાણ્યા માણસો પાસેથી વધારે મજુરી પડાવી લેવાની ઇચ્છા ઇટાલીના મજુરો ખાસ કરે છે. પણ સ્વીટઝરલૅન્ડમાં તેવો ત્રાસ નથી. એકંદર આપણે ત્યાં જેટલી કચકચ કરવામાં આવે છે. તેટલી કરવી પડતી નથી.	૨૫–૦–૦
ભોજન ખર્ચ અને હોટલમાં રહેવાનો ખર્ચ:—અમે ધાન્યાહારી હોવાથી અને સેકન્ડ ક્લાસ હોટલમાં ઊતરતા હોવાથી અમારે રહેવાનો અને ખાવાનો ખર્ચ દરરોજ પાંચ રૂપિયા કરતાં વધારે આવ્યો નહિ. ફક્ત રહેવા માટે ઓરડી લઈએ તો ૨ા થી ૩ રૂપિયા સુધી ભાડું આપવું પડે છે. આમ રહેવાના ભાડામાં ઘણુંખરૂં	૫૦૦–૦–૦

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
સવારે નાસ્તો આપવામાં આવે છે. પણ રાત્રે જમણના પૈસા જુદા આપવા પડે છે. બપોરનું ખાવાનું બનતા સુધી બહાર ઉપહાર ગૃહમાંજ કરી લેવાનું ઠીક પડે છે હોટલમાં ધાન્યાહારી ધરાકોને ઉપયોગી પડે એવા કયા પદાર્થો કેટલા દરથી આપવામાં આવે છે અને રહેવાની બીજી સગવડ કેવી રીતની હોય છે. તેનું વર્ણન ચોપડીમાં વારંવાર કરવામાં આવેલું છે એટલે તેની પુનરાવૃત્તિ અહીં કરવાની ખાસ જરૂર નથી. કોઈપણ હોટલમાં ઉતરવાં પહેલાં દર અગાઉથી નક્કી કરી તે દરમાં શું શું મળવાનું છે તેપણ ચોક્કસ કરવાની ખાસ જરૂર હોય છે કેમકે કેટલેક ઠેકાણે અજાણ્યા માણસ જાણી દીવા માટે આટલું રહેવા માટે આટલું એવું એનું બીલમાં ચડાવી દે છે. એકલા માણસ માટે ગાઈડ ન હોય તો પછી કુક કમ્પનીના હોટલ કુપનો વધારે સગવડવાળા થઈ પડે છે. આ કુપનોથી દરરોજ સાતથી આઠ રૂપિયા ખર્ચ થાય છે આથી પણ વધારે ખર્ચ કરી શકનારને માટે વધારે સગવડવાળી હોટેલો હોય છે એ કહેવાની ખાસ જરૂર નથી.	
ટીપ (બક્ષીસ):—યુરોપમાં બક્ષિસનું જોર બહુ વધી પડ્યું છે. પહેલા વર્ગના મુસાફરને બોટના નોકરોને પંદર રૂપિયા બક્ષીસ આપવી પડે છે શહેરમાં ઉપહાર ગૃહમાં જઈએ તોપણ બીલ ચુકાવતી વખતે દશાંશ રકમ કમીમાં કમી ટીપ આપવી પડે છે.	૭૦—૦—૦
ગાઇડને માટે થયેલો ખર્ચ:—અમારા છ મહિનાના પ્રવાસમાં અમે અમારી સાથે એક માહિતગાર માણસ સાથેજ રાખ્યો હતો તેથી અમને ઘણીજ સગવડ મળી	૪૦૦—૦—૦

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
કુક કમ્પની તરફથી રોજંદાર ગાઇડ રાખીએ તો તેને રોજના ૭ સાત શિલિંગ આપવા પડે છે. અને તે ફક્ત રોજંદારી હોવાથી આપણે હોટેલમાં જઇએ ત્યારે આપણને છોડી ચાલતો થાય છે. અમે કાયમનો ગાઇડ રાખેલો હોવાથી તેનું ગાડી ભાડું અને જમણ ખર્ચ અમારે માથે પડયો ખરો, પણ આવો માહિતગાર માણસ સાથે હોવાથી હોટેલના દર ઠરાવવાના વિગેરે પ્રસંગોમાં અમને એનાથી ઘણો ફાયદો થયો. માટે ગાઇડ માટે થયેલો ખર્ચ જરા વધારે લાગે છે, પણ તેના ફાયદાનો વિચાર કરતાં તે ખર્ચ બહુ ખટકતો નથી. વળી રાતદહાડો પ્રવાસમાં જુદી જુદી ભાષા જાણનારો નોકર જોડે હોવાથી અમને કોઇ પ્રકારની અડચણ આવી નહિ. ગાઇડનો ભોજન ખર્ચ અને ભાડા ખર્ચ રૂ. ૭૦૦ થયો. તેનો રેલ્વે ખર્ચ રૂ. ૫૫૦ થયા. અને તેના મહેનતાણાના રૂ. ૭૫૦ થયા. એટલે એકંદર રૂ. ૨૦૦૦ ગાઇડનો ખર્ચ થયો. અમે પાંચ જણા પ્રવાસમાં સાથે હોવાથી દરેકને રૂ. ૪૦૦ ભાગે આવ્યા. અમે પાંચજણા સાથે હતા, તોજ આવી રીતે ગાઇડ રાખવામાં પોસાણું. એકલા માણસને આ ખર્ચ બહુજ ભારે થઈ પડે. ગાઇડનો ભોજન ખર્ચ અમારા કરતાં કમી થયો તેનું કારણ એવું છે કે, દરેક હોટેલમાં ચાર પાંચ ઘરાક તે એક સામટા આણી શકતો હતો, એટલે તેને ઓછે દરે ખાવાનું મળતું. ઉપરને. જે ખર્ચ બતાવ્યો છે તે એકલાને પ્રવાસમાં વધારે આવે તે સ્વાભાવિકજ છે અમે ચાર પાંચ જણ સાથે હોવાથીજ ઓછા ખર્ચમાં ફરી શક્યા હતા.	

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
ગાઇડ બુકો માસિકો વર્તમાન પત્ર વગેરેનો ખર્ચ:—યુરોપના પ્રવાસે નીકળતાં પહેલાં કેટલીક ગાઇડ બુકો વાંચવી પડે છે. અને યુરોપમાં જોવા જેવું શું છે તે અગાઉથી નક્કી થવાથી ક્યા રસ્તે જવું તે ઠરાવવામાં ઉપયોગી થઇ પડે છે. પ્રત્યેક દેશના પ્રવાસ માટે ઉપયોગી પડે એવી બેડેકરની પ્રવાસની ગાઇડ બુકો મળે છે તે ઘણી ઉત્તમ હોય છે. બેડેકર નામ દક્ષણી જેવું લાગે છે પણ તે જર્મન નામ છે. પ્રત્યેક દેશની, ગામની અને પ્રેક્ષણીય સ્થળોની આમાં સંપૂર્ણ વિશ્વસનીય માહિતિ હોય છે. આ ચોપડી વેચાતી લેવી સારી. ઓછો ખર્ચ કરવો હોય તો સેર્ઝલ ગાઇડ લેવી. આમાં આખા યુરોપની માહિતી છે. આ શિવાય પ્રત્યેક મ્યુઝીઅમની અને પ્રેક્ષણીય સ્થળની જુદી જુદી ગાઇડ બુકો મળે છે તે સવડ પ્રમાણે લેવી. મેં આવી ચોપડીઓ ઘણી લીધેલી હોવાથી ખર્ચ વધી પડ્યો. આ શિવાય ગમ્મત માટે કંઈ માસિકો અને વર્તમાન પત્રો લીધાં હતાં. રોજીંદા પત્રની કીમત અર્ધાથી એક આના સુધી હોય છે. આટલી કીંમતમાં કેટલાક સચિત્ર દૈનિક પત્રો પણ મળે છે. માસિકોની કીમત માત્ર જુદી જુદી હોય છે.	૧૫૦-૦-૦
પોસ્ટની ટીકીટો અને તારનો ખર્ચ:—પોસ્ટલ યુનીયનના નામે સર્વ દેશનો એક સંપ છે. તેમાં ગ્રેટબ્રીટનના તાબાના દરેક દેશનો અને વસાહતોમાં અને અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટસનો સમાવેશ થઈ જાય છે એટલે ગમે તે દેશમાં બંદ પાકીટના અથવા પોસ્ટ કાર્ડનો	૩૦-૦-૦

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
ટીકીટનો એક આનો પડે છે. આ યુનીઅન બહારના દેશમાં પત્ર લખવાના અઢી આના લે છે ગ્રેટબ્રીટનમાં તાર કરવાના બાર શબ્દોના ૭ આના પડે છે, અને દરેક શબ્દનો ½ આનો વધારે પડે છે. વિલાયતથી હિંદુસ્તાન તાર મુક વાનો હોય તો દરેક શબ્દોનો સુમારે રોઢ આનો પડે છે આ સિવાય બીજા દેશ માટે જુદા જુદા દર હોય છે.	
નાટકો સિનેમા વ્હેરાયટી વગેરે ખેલઃ—પ્રત્યેક નાટક ગૃહના દર જુદા જુદા હોય છે. ગરીબ નાટકમાં છેલ્લામાં છેલ્લો દર બે આના હોય છે. શ્રીમંત નાટકમાં ઓછામાં ઓછો બાર આનાથી રૂપીઓ દર રહે છે. નાટકોમાં કેટલો ખર્ચ થાય તેનો નિયમ હોય નહિ પણ અહી સુધી આવનારાઓ અહીના નાટકો સરકસો વિગેરે ખાસ જોવા જાઇએ તેથી આનંદ સાથે કેટલીક માહિતિ મળે છે. યુરોપમાં નાટકમાં જવાનો પ્રચાર ઘણોજ છે. અમે નાટકમાં મધ્યમ પ્રકારની ટીકીટ કહાડતા હતા.	૧૦૦—૦—૦
ચિત્રના પોસ્ટ કાર્ડ—દેખાવના આલ્બમો ફોટો વિગેરે દરેક નાના ગામમાં પણ ત્યાંના સચિત્ર દેખાવો વેચાતા મળે છે આવા કાર્ડો લેવાની ઇચ્છા થઇ બહુજ ખર્ચ થઇ જાય છે. પણ આના કરતાં પોતાના કેમેરાથી આવા દેખાવનો ફોટો લેવા વધારે સારા. આમાં કેટલો ખર્ચ કરવો તે મુનસફ઼ીનો સવાલ છે	૨૦૦—૦—૦
કપડાં ધોવાનો તથા હજામતનો પરચુરણ ખર્ચઃ—સાધારણ દુકાનમાં જઇને હજામત કરાવીએ	૫૦—૦—૦

સામાનનું વર્ણન.	કિંમત.
તો પણ દર હજામતના આઠ આના આપવા પડે છે. સારી દુકાને તો રૂપીઓ પડે છે. કપડાં ધોવડાવવાના એક શર્ટના ચાર ચાર આના, હાથ રૂમાલનો અધો આનો, એક કૉલરનો એક આનો, મોજાની જોડનો એક આનો, જાકીટના બે આના આવા દર છે. રેશમી કપડાના આથી પણ વધારે પૈસા થાય છે. કપડાં માત્ર ઘણાંજ સરસ ધોવાય છે તેની ના નહિ. આપણે ત્યાં બિકારીને આપીએ છીએ તેમ અહીંઆં અર્ધો તથા એક આનો આપે છે. રસ્તાપર ઉભા રહી બુટ પૉલીસ કરાવીએ તો બે આના પડે છે. યુરોપના પ્રવાસમાં નિકળતાં મારા લુગડાં વગેરે સામાન માટે થયેલો ખર્ચ (પહેલા પરિશિષ્ટ પ્રમાણે).	૬૩૩-૭-૦
ટીપ:—મારા એકલા માટે ઉપર પ્રમાણે ખર્ચ થયો અમારામાંના દરેકને પણ ઉપર પ્રમાણે ખર્ચ થયો. ગાઇડ બુક ચિત્ર વિગેરેનો ખર્ચ મારો એકલાનોજ છે. રા. જવારે પણ આ માટે જુદો ખર્ચ કર્યો હતો. અમારા પ્રવાસમાં આ ખર્ચ જો કે અમે રીતસર કર્યો હતો અને ચાર પાંચ જણ સાથે હતા તો પણ દરેકને આ પ્રમાણે ખર્ચ આવ્યો છે. માટે એકલા માણસને આથી સવાયો કે દોઢો ખર્ચ થાય તેમાં નવાઇ નથી. માત્ર એકંદર કલ્પના માટે આ આપેલું છે.	
કુલ.	૪૨૦૮-૭-૦

પરિશિષ્ટ ૩ જું.

નાણાનું કોષ્ટક.

અનુક્રમ નંબર	દેશનું નામ.	નાણાનું નામ.	મુખ્ય નાણાની રૂપૈયામાં કિંમત. રૂ. આ. પૈ.	ત્રાંબા નાણું.	બ્રાંઝ નાણું.	નીકલનું નાણું.	રૂપાનું નાણું.	સોનાનું નાણું	નોટો.
૧	એડન.	બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનનાં નાણાં ચાલે છે.							
૨	ઇજીપ્ટ.	પિયાસ્તર =૧૦ મિલિમ.	૦—૨—૬	½ મિલીમ ¼ ,,		૧ મિલી. ૨ ,, ૫ ,, ૧૦ ,,	૨ પિયાસ્ટ. ૫ ,, ૧૦ ,, ૨૦ ,,	૫૦ પિયાસ્તર ૧૦૦ ,, આને એક પૌંડ કહે છે.	૫૦ પિયાસ્તર અને તેના કરતાં વધારે કિંમતની નોટ ચાલે છે.
૩	ઇટાલી.	લીરા =૧૦૦ સેન્ટીસીમી	૦—૯—૬	૧ સેન્ટી ૨ ,, ૫ ,, ૧૦ ,,		૨૦ સેન્ટીસીમી	૧ લીરા. ૨ ,, ૫ ,,	૧૦ લીરા ૨૦ ,,	૫ લીરા અને તેના કરતા વધારે કિંમતની નોટ ચાસે છે.
૪	સ્વિત્ઝર્લંડ.	ફ્રૅન્ક =૧૦૦ સેન્ટીમ્સ	૦—૯—૬		૧ સેન્ટીમ ૨ ,,	૫ સેન્ટીમ્સ ૧૦ ,, ૨૦ ,,	૫૦ સેન્ટીમ્સ ૧ ફ્રૅન્ક ૨ ,, ૫ ,,	૧૦ ફ્રૅન્ક ૨૦ ,,	૫૦ ફ્રૅન્ક અને તેના કરતા વધારે કિંમતની નોટ ચાસે છે.

અનુક્રમ નંબર	દેશનું નામ.	નાણાનું નામ.	મુખ્ય નાણાંની રૂપૈયામાં કિંમત. રૂ. આ. પૈ.	ત્રાંબા નાણું.	બ્રૉંઝ નાણું.	નીકલનું નાણું.	રૂપાનું નાણું.	સોનાનું નાણું.	નોટો.
							૪ શિલીંગ (ડબલફ્લોરિન) ૫ શિલિંગ (ક્રાઉન)		
૯	બેલજીયમ	ફ્રૅન્ક =૧૦૦ સેન્ટીમ.	૦-૯-૬			૫ સેંટીમ્સ ૧૦ ,, ૨૫ ,,	૫૦ સેન્ટીમ્સ ૧ ફ્રૅન્ક ૨ ,, ૫ ,,	૨૦ ફ્રૅન્ક	૨૦ ફ્રેન્ક અને વધારે કિંમતની નોટ ચાલે છે.
૧૦	હૉલંડ.	ગુલ્ડેન (ગિલ્ડર) =૧૦૦ સેન્ટસ.	૧-૪-૦	૧ સેન્ટ ૨½ ,,		૫ સેન્ટ	૧૦ સેન્ટ ૨૫ ,, ૫૦ ,, ૧ ગુલ્ડેન. ૨½ ,,	૧૦ ગુલ્ડેન.	૧૦ ગુલ્ડેન અને વધારે કિંમતની નોટ ચાલે છે.

પરિશિષ્ટ ૪ થું.

જુદી જુદી જાતના કેટલાક શબ્દો અને વાકયો.

નંબર.	અંગ્રેજી.	ઇટાલીયન.	જર્મન.	ફ્રેંચ.
૧	Half litre of hot milk અધી લીટર ગરમ દુધ	Latte metzo litro caldo લાતે મેત્ઝો લિટ્રો કાલ્ડો	Ein halbes liter von warmes milch આઇન હાલબેસ લિતર ફોન વાર્મેસ મિલશ	Une demie litre de lait chaud યુન દમી લિત્ર દ લે શો
૨	Half litre of cold milk અધી લીટર ઠંડું દુધ	Latte Metzo litro froido લાતે મેત્ઝો લિટ્રો ફ્રેડો	Ein halbes liter von kalt milch આઇન હાલબેસ લિતર ફોન કાલ્ટ મિલશ	Une demie-litre de lait froid યુન દમી લિત્ર દ લે ફ્રુઆ
૩	Butter બટર માખણ	Burro બુરો	Butter બુતર	Du beurre દુ બર
૪	Bread બ્રેડ રોટી	Pane પાને	Brod બ્રોત	Du pain દુ પેં

અંક	અંગ્રેજી.	ઇટાલીયન.	જર્મની.	ફ્રેંચ.
૫	Cream ક્રીમ મલાઇ	Crema ક્રેમા	Creme ક્રેમ	De la crême દ લા ક્રેમ
૬	Boiled rice well cooked સારો ચઢેલો ભાત	Riso scaldato ben cotto રિસો સ્કાલ્ડાટો બેન કોટો	Etwas rice wohl gekocht એટવાસ રાઇસ વોહલ ગેકોખ્ત	Riz bien cuit રી બિયન કવી
૭	Potatoes fried in French fashion ફ્રેંચ પદ્ધતિએ તળેલા બટેટા	Patate fritte alla Francese પાતાતે ફ્રિતે આલ્લા ફ્રાન્સેસે	Gerostete kartoffelen ગેરોસ્ટેટ કાર્ટોફેલેન	Friture des pomme de terre ફ્રીત્યુર દે પામ દ તેર
૮	Fried cauliflower તળેલું કૉલી ફ્લાવર	Cavol fiori fritto કવ્હોલ ફિઓરી ફ્રીત્તો	Blumenkohle gerostete બ્લ્યૂમેન કાહેલ ગેરોસ્ટેત	Chou fleur frit શુ-ફ્લેઅર ફ્રી
૯	Peas cooked in butter માખણમાં પકાવેલા વટાણા	Piscelli al burro પિસેલ્લી આલ બ્યૂરો	Erbsen mit butter એર્બઝન મિત્ બુતર	Pois sauté en beurre પ્વા સોતે આં બર
૧૦	Fried onions તળેલી ડુંગળી	Cipolle fritte ચિપોલ્લે ફ્રિતે	Gerostete onion ગેરેસ્ટે આનિયન	Oignons frits ઉગનોં ફ્રી
૧૧	Cold water ઠંડું પાણી	Acqua freda અક્વા ફ્રેદા	Kalt wasser કાલ્ત વાસર	De l'eau froide દ લો ફ્રુઆદ
૧૨	More વધારે-જાસ્તી	Piu પ્યૂ	Etwas mehr એતવાસ મેઅર	Encore આંકોર

૧૩	Salt મીઠું	Salo સાલ	Salt સાલ્ટ	Sel સેલ
૧૪	Pepper મરી	Pepe પેપે	Pepper પેપર	Poivre પુઆવ્ર
૧૫	Yes, sir હાજી	Si Signore સી સિન્યોરે	Ja, mein Herr યા માઇન હેર	Oui, monsieur વુઇ, મસીયર

ટીપઃ—નેપલ્સથી અમારી જોડે આવેલા ગાઇડને ઇટાલિયન, ફ્રેંચ અને જર્મન ભાષા આવડતી હતી. તેની પાસેથી અમે ખપ પુરતા ખાવાના પદાર્થોના જુદી જુદી ભાષામાં નામ પુછી લીધાં હતાં જે ઉપર પ્રમાણે ઉચ્ચાર સહીત અહીં આપ્યા છે આ ગાઇડ બહુ ભણેલો નહોતો એટલે ઉચ્ચારમાં કંઇ ભુલ હોવાનો સંભવ છે. જુદી જુદી ભાષાના ઉચ્ચાર એવા તો જુદા છે કે જાણીતા માણસ પસે અભ્યાસ કર્યા સિવાય તે આવડવા મુશ્કેલ છે. પ્રવાસમાં ભાષાની અડચણ પડે નહીં માટે કેટલીક ગાઇડ બુકમાં જુદી જુદી ભાષાના શબ્દો આપેલા હોય છે. વળી આવી કેટલીક સ્વતંત્ર ચોપડી પણ મળે છે. આ સર્વેમાં "માર્લ્બરો" કંપનીની છાપેલી એક શિલિંગ કીંમતની "સેલ્ફટોટ" નામની ચોપડી બહુ ઉપયોગી છે. એમાં વ્યવહારમાં કામે લાગતા તમામ શબ્દો ઉચ્ચાર સાથે આપેલા છે યુરોપમાં દરેક માણસ વાંચી શકે છે એટલે આ ચોપડીમાંથી આપણે જે જોઇએ તે શબ્દ કે વાક્ય બતાવવાથી ઉચ્ચારની ઉચ્ચારની ભાંજગડમાં ન પડતાં, આ ચોપડીની મદદથી આપણું કામ સધાય છે.

